ISTORIE - OPERE FUNDAMENTALE

Lucien MUSSET

INVAZIILE

••

Al doilea asalt asupra Europei creştine

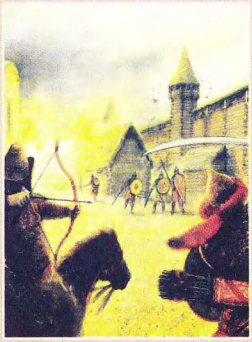

CORINT

Coperta:
Walter Riess

Redactor:
Antonia Kacsó

Tehnoredactare computerizată:
Lili Gaibăr, Cristina Bucuroiu

Lucien Musset
LES INVASIONS. Le second assaut contre l'Europe chrétienne (VIIe–XIe siècles)
© Presses Universitaires de France, 1965

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-202-X
973-653-227-5

ISTORIE — OPERE FUNDAMENTALE

LUCIEN MUSSET

INVAZIILE

● ●

Al doilea asalt împotriva Europei creştine (secolele VII–XI)

Traducere de Ovidiu Cristea

CORINT
București, 2002

De același autor:

Les peuples scandinaves au Moyen Âge, Paris (Presses Universitaires de France), 1951.

Evrecy. Deux-Jumeaux. Saint-Fromond. Recherches sur l'art pré-roman et la très ancienne histoire monastique de la Basse-Normandie, Caen (Caron), 1957.

„La conversion des Germains", în *Histoire universelle des missions catholiques*, t. I, Paris (Gründ), 1957, pp. 105–141.

Deux-Jumeaux. Résultats des fouilles sur le site de l'ancien prieuré, Caen (Caron), 1963.

Introduction à la runologie, în colaborare cu F. Mossé, Paris (Aubier), 1965.

Les invasions. Les vagues germaniques, Paris (Presses Universitaires de France), 1965.

Normandie romane. I: Basse-Normandie, Paris (Zodiaque), 1967.

Les Actes de Guillaume le Conquérant et de la reine Mathilde pour les abbayes caennaises, Caen (Caron), 1967.

Cititorul interesat să afle mai multe lucruri despre Lucien Musset și despre ampla sa lucrare consacrată *Invaziilor* poate consulta prefața semnată de acad. Dan Berindei care însoțește volumul *Invaziile. Valurile germanice*, publicat concomitent cu acest volum, în versiune românească, în colecția ISTORIE — OPERE FUNDAMENTALE a Editurii CORINT.

CUVÂNT ÎNAINTE

Scopul acestei cărți — prezentarea unei imagini de ansamblu a ultimelor mari invazii care au afectat Europa — se îndepărtează de limitele adoptate în mod obișnuit pentru a prezenta istoria Evului Mediu. Autorul este obligat să răspundă unei provocări: regruparea, potrivit punctului său de vedere, unei mase de evenimente și de noțiuni care nu au fost până acum abordate decât într-o manieră foarte dispersată, fără siguranța pe care o oferă un număr suficient de tentative anterioare. Îl prevenim deci pe cititor că prezentul volum reprezintă mai degrabă un eseu decât o sinteză și că o doză de subiectivism afectează capitole esențiale. Însuși stadiul cunoștințelor presupune un număr destul de însemnat de ipoteze de lucru, mai ales atunci când este vorba despre vikingi. Trebuie să ne așteptăm la revizuiri ample și profunde ale opiniilor care sunt sugerate, înainte de dispariția actualei generații de istorici.

Pentru a nu oferi o imagine incoerentă despre aceste invazii, provenite din toate punctele cardinale și din mediile cele mai diferite, este important să le urmărim dincolo de momentul în care aspectul lor agresiv, cel mai vizibil, se estompează sub ochii noștri. Aproape toate s-au sfârșit prin întemeieri statale care copiază modelele oferite de creștinătatea latină sau greacă și care prezintă asemănări frapante între ele. Acestea constituie a doua generație de state medievale. În Ungaria, în Polonia sau în Norvegia, nașterea noilor monarhii pune probleme asemănătoare. La acest nivel, convergența rezultatelor celui de-al doilea asalt împotriva Europei creștine devine evidentă. Expunerea noastră trebuia să ajungă până la acest punct, chiar dacă a fost necesar să pătrundem într-o oarecare măsură în istoria internă a Europei de Nord și de Est.

ABREVIERI

AA SS... *Acta Sanctorum.*
AESC... *Annales (Économies, Sociétés, Civilisations)* (Paris).
BEC... *Bibliothèque de l'École des Chartes* (Paris).
CCM... *Cahiers de Civilisation Médiévale* (Poitiers).
EHR... *English Historical Review* (Londra).
FSI... *Fonti per la Storia d'Italia.*
HZ... *Historische Zeitschrift* (München).
MA... *Le Moyen Âge* (Bruxelles și Paris).
MAHR... *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire publiés par l'École française de Rome* (Roma).
MGH... *Monumenta Germaniae Historica.*
PL... *Patrologia Latina* a abatelui Migne.
RBPH... *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* (Bruxelles).
RH... *Revue Historique* (Paris).
RHD... *Revue Historique de Droit Français et Étranger* (Paris).
RHEF... *Revue d'Histoire de l'Église de France* (Paris).
RMAL... *Revue du Moyen Âge Latin* (Strasbourg).
RS... *Rolls Series.*
Settimane... *Centro italiano di Studi sull'alto medioevo. Settimane di Studio* (Spoleto).
SS... *Scriptores.*

PARTEA I

INSTRUMENTE DE LUCRU ŞI BIBLIOGRAFIE

AVERTISMENT

Al doilea asalt al invaziilor nu a făcut obiectul decât unui număr mic de prezentări de sinteză, în afara manualelor de istorie generală. Mai interesante sunt cea a lui Marc Bloch [nr. 82], concisă și strălucitoare, și cea a lui Ferdinand Lot [nr. 86], voit discursivă și deschisă spre probleme contemporane. Această sărăcie bibliografică i-a împiedicat pe mulți istorici să sesizeze gravitatea crizei. Majoritatea lucrărilor moderne nu tratează decât detalii sau aspecte locale și se interesează puțin asupra repercusiunilor pe termen lung, doar pentru a sugera ipoteze hazardate și imprecise. Privirile de ansamblu consacrate unei singure invazii sunt chiar și ele rareori satisfăcătoare, căci este greu de păstrat un echilibru corespunzător între punctul de vedere al invadatorilor și cel al victimelor, între datele istorice și cele arheologice, între consecințele juridice și cele lingvistice și onomastice. Aproape întotdeauna, aceste studii excelează doar într-o singură direcție.

Este adevărat că pentru a acoperi aceste invazii în întreaga lor amploare ar trebui reunite competențe pe care nici un istoric nu le stăpânește. Ele aparțin unor domenii variate, care comunică foarte puțin, de la cel al bizantinistului la acela al medievistului „occidental". Studiul lor solicită capacități lingvistice ieșite din comun. Sursele scrise sunt nu numai în latină și greacă, dar și slave, scandinave și arabe. În privința lucrărilor moderne, găsim unele fundamentale în aproape toate limbile Europei și, mai ales, cele ale statelor care își datorează apariția celui de-al doilea val migrator. Autorul prezentului volum trebuie să-și mărturisească ignoranța: nu cunoaște decât vreo zece limbi și recunoaște că s-a limitat la limbile clasice în ce privește textele vechi (inclusiv islandeza), la limbile occidentale și nordice în ce privește lucrările moderne. Autorului îi pare sincer rău: exploatând direct izvoarele și lucrările scandinave pentru istoria vikingilor, a sesizat ceea ce recursul indirect la textele slave, de exemplu, nu ar fi putut pune în lumină. Bibliografia

propusă cititorului nu va depăși limitele impuse de capacitățile redactorului. Istoria invaziilor din secolele VII–XI sfârșește cu crearea statelor scandinave, slave, maghiar și bulgar. Nu putea fi vorba să oferim o bibliografie amplă cu privire la fiecare dintre acestea. Ne-am mulțumit, așadar, să încheiem această primă parte printr-o scurtă listă a celor mai accesibile istorii naționale în limbi occidentale. Vor putea fi găsite elementele necesare pentru a aprofunda și continua studierea acestor noi formațiuni politice pe durata primelor lor secole de existență.

Secțiunea I — PUBLICAREA SURSELOR[1]

I. PROBLEME ALE LUMII SLAVE[2]

[1] BRUNO DE QUERFURT, *Vita Adalberti,* ed. G. H. Pertz, *MGH, SS,* IV, pp. 596–612.

[2] CONSTANTIN PORFIROGENETUL, *De administrando imperio,* ed. și trad. engl. G. Moravcsik și R.H. Jenkins, Budapesta–Londra, 1949–1962, 2 vol. (dintre care unul consacrat unui amplu comentariu).

[3] COSMAS DE PRAGA, *Chronica Boemorum,* ed. B. Bretholz, *MGH, SS rerum germ.,* n.s., II, Berlin, 1923 (trad. germ. Grandaur, *Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit,* ed. a 3-a, Leipzig, 1941).

[4] FREDEGARIUS, *Chronicon,* ed. B. Krusch, *MGH,* SS *rer. Merov.,* II, 1888, pp. 1–108 (trad. engleză a cărții a IV-a de J.M. Wallace-Hadrill, Edinburgh, 1960).

[5] HELMOLD, *Chronica Slavorum,* ed. B. Schmeidler, *MGH, SS in us. schol.,* 1937 (trad. germ. Laurent și Wattenbach, *Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit,* ed. a 3-a, Leipzig, 1910).

[6] *Libellus de conversione Bagoariorum et Carentanorum,* ed. Wattenbach, *MGH, SS,* XI, pp. 1–15.

[7] *Miracula sancti Demetrii, Patrologie Grecque,* ed. Migne, t. CXVI, col. 1203–1426.

[8] *Monumenta Poloniae Historica,* t.I, ed. Aug. Bielowski, Lvov, 1864.

[9] *Cronica lui Nestor,* trad. engl. S.H. Cross, O.P. Sherbowitz-Wetzor, *The Russian primary Chronicle,* Cambridge (Mass.), 1953.

[10] WIDUKIND DE CORVEY, *Chronica Saxorum,* ed. H. E. Lohmann și P. Hirsch, *MGH, SS in us. schol.,* Berlin, 1935 (trad. germ. P. Hirsch, *Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit,* ed. a 5-a, Leipzig, 1931).

[1] Vezi Partea a III-a, Cuvânt înainte: „Cercetarea surselor".

[2] Pentru Rusia și varegi vezi și [nr. 63] și [nr. 74].

II. SURSE ORIENTALE DESPRE SLAVI ŞI VIKINGI

[11] AHMAD IBN FADHLAN, Relatare a ambasadei sale pe Volga în 922, ed. A. Zeki Validi Togan, *Ibn Fadlans Reisebericht*, Leipzig, 1939; adaptare engleză de A.S. Cook, „Ibn Fadlan's account of Scandinavian merchants on the Volga in 922", *Journal of English and German Philology*, XXII, 1923, pp. 54–63 (după un text incomplet).
[12] BIRKELAND (Harris), *Nordens historie i middelalderen etter arabiske kilder*, Oslo, 1954.
[13] IBRAHIM IBN YAQUB, Relatare a călătoriei sale în ţările slave în 973, trad. germ. G. Jacob în continuarea traducerii lui Widukind de Corvey de P. Hirsch [nr. 10], pp. 177–195.
[14] JACOB (Georg), *Arabische Berichte von Gesandten an germanische Fürstenhöfe aus dem 9. und 10. Jht.*, Berlin, 1927.
[15] RAPOPORT (Semen), „Mohammedan Writers on Slavs and Russians", *The Slavic Review*, VIII, 1929, pp. 80–98 şi 331–341.
[16] WIKANDER (Stig), „Orientaliska källor till Vikingatidens historia", (*Svensk*) *Historisk Tidskrift*, 1963, pp. 72–79.

III. SURSE REFERITOARE LA EUROPA MERIDIONALĂ

[17] ADON DE VIENNE, *Chronique*, ed. G.H. Pertz, *MGH, SS*, II, pp. 315–329.
[18] BENOÎT DU MONT-SORACTE, *Chronicon*, ed. G. Zucchetti, *FSI*, Roma, 1920.
[19] *Cartulaire de Saint-Victor de Marseille*, ed. B. Guérard, Paris, 1857, 2 vol. (*Documents inédits*).
[20] *Chronicon Farfense*, ed. Balzani, *FSI*, Roma, 1903.
[21] *Liber Pontificalis*, ed. Mgr. L. Duchesne, Paris, 1884–1892, 2 vol.; reeditat în 1955.
[22] LIUTPRAND DE CREMONA, *Antapodosis*, ed. J. Becker, *MGH, SS in us. schol.*, Berlin, 1915 (trad. ital. Al. Cutolo, *Liutprando da Cremona, Tutte le opere*, Milano, 1945).
[23] *Monumenta Novaliciensia vetustiora*, ed. C. Cipolla, *FSI*, Roma, 1898–1901, 2 vol.
[24] SCHIAPARELLI (L.), „I diplomi di Berengario" I, *FSI*, Roma, 1903.
[25] SCHIAPARELLI (L.), „I diplomi di Ugo e di Lotario, di Berengario II e Adalberto", *FSI*, Roma, 1924.
[26] *Vita beati Isarni Massiliensis*, *AA SS*, Sept., VI, pp. 737–749.

a) Imperiul franc

[27] ABBON, *De bello Parisiaco*, ed. şi trad. H. Waquet, Paris, 1942 („Classiques de l'Hist. de France au Moyen Âge").

[28] ADAM DIN BREMEN, *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, ed. B. Schmeidler, *MGH in us. schol.*, Hanovra-Leipzig, 1917 (trad. germ. B. Schmeidler, *Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*, ed. a 2-a, Leipzig, 1926).

[29] ALPERT DE METZ, *De diversitate temporum*, ed. G.H. Pertz, *MGH, SS.* IV, pp. 700–723.

[30] *Annales Bertiniani*, ed. F. Grat, J. Vielliard, S. Clémencet, Paris, 1964 (Soc. de l'Hist. de France).

[31] *Annales Fuldenses*, ed. F. Kurze, *MGH in. us. schol.*, Hanovra, 1891.

[32] *Annales Regni Francorum*, F. Kurze, *MGH in us. schol.*, Hanovra, 1895.

[33] *Annales Xantenses* şi *Annales Vedastini*, ed. B. de Simpson, *MGH in us. schol.*, Hanovra-Leipzig, 1909.

[34] *Chronicon Fontanellense*, ed. J. Laporte, *Soc. de l'Hist. de Normandie, Mélanges*, XVe série, Rouen, 1951, pp. 63–91.

[35] *Chronique de Nantes*, ed. R. Merlet, Paris, 1896.

[36] FLODOARD, *Annales*, ed. Ph. Lauer, Paris, 1906.

[37] *Monuments de l'Histoire des abbayes de Saint-Philibert*, ed. R. Poupardin, Paris, 1905.

[38] *Recueil des Actes de Charles II le Chauve*, ed. M. Prou, F. Lot, G. Tessier, Paris, 1943–1955, 3 vol. (*Chartes et Diplômes*).

[39] *Recueil des Actes de Charles III le Simple*, ed. Ph. Lauer, Paris, 1940 (*Chartes et Diplômes*).

[40] RÉGINON DE PRÜM, *Chronicon,* ed. F. Kurze, *MGH in us. schol.*, Hanovra, 1890 (trad. germ. E. Dümmler, *Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*, ed. a 5-a, Leipzig, 1939).

[41] RIMBERT, *Vita Anskarii*, ed. G. Waitz, *MGH in us. schol.*, Hanovra, 1884 (trad. germ. J.C.M. Laurent, *Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*, ed. a 3-a, Leipzig, 1939).

[42] THANGMAR, *Vita Bernwardi episcopi Hildesheimensis*, ed. G.H. Pertz, *MGH, SS*, IV, pp. 754–782.

[43] THIETMAR DE MERSEBURG, *Chronicon*, ed. R. Holtzmann, *MGH, SS rer. Germ.*, n.s., IX, 1935 (trad. germ. J. Laurent, Strebitzky, Wattenbach, *Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*, ed. a 4-a, Leipzig, 1939).

b) Normandia

[44] DUDON DE SAINT-QUENTIN, *De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, ed. J. Lair, Caen, 1865 (*Mém. de la Soc. des Antiquaires de Normandie*).

[45] FAUROUX (Marie), *Recueil des Actes des ducs de Normandie, 911–1066*, Caen, 1961 (*Mém. de la Soc. des Antiquaires de Normandie*).

[46] GARNIER DE ROUEN, *Satire contre le poète Moriuht*, ed. H. Omont, *Annuaire-Bulletin de la Soc. de l'Hist. de France*, XXXI, 1894, pp. 193–210 (cf. comentariile lui L. MUSSET [nr. 370]).

[47] GUILLAUME DE JUMIÈGES, *Gesta Normannorum Ducum*, ed. J. Marx, Rouen, 1914 (Soc. de l'Hist. de Normandie).

[48] GUILLAUME DE POITIERS, *Histoire de Guillaume le Conquérant*, ed. și trad. R. Foreville, Paris, 1952 („Classiques de l'Hist. de France au Moyen Âge").

[49] *Lamentation sur la mort de Guillaume Longue-Épée*, ed. J. Lair, *Étude sur la vie et la mort de Guillaume Longue-Épée*, Paris, 1893, pp. 61–68 și Ph. Lauer, *Le regne de Louis IV d'Outremer*, Paris, 1900, pp. 319–323.

c) Anglia[1]

[50] *Chronique anglo-saxonne*. Cea mai bună ediție este cea a lui Earle și Plummer, *Two of the Saxon Chronicles Parallel*, Oxford, 1892, 2 vol. reed. de D. Whitelock, 1952; pentru versiunea C: Harry A. Rositzke, *The C-text of the Old-English Chronicles*, Bochum, 1940; trad. engl. D. Whitelock, D.C. Douglas, S.I. Tucker, *The Anglo-Saxon Chronicle*, Londra, 1961.

[51] *Encomium Emmae Reginae*, ed. A. Campbell, Londra, 1949 (*Camden 3d series*, LXXII).

[52] FLORENT DE WORCESTER, *Chronicon ex Chronicis*, ed. B. Thorpe, *RS*, Londra, 1849, 3 vol.

[53] WILLIAM DE MALMESBURY, *Gesta Regum*, ed. W. Stubbs, *RS*, Londra, 1889, 2 vol.

[54] SYMÉON DE DURHAM, *Historia Dunelmensis Ecclesiae*, *Historia regum*, ed. Th. Arnold, *RS*, Londra, 1882, 2 vol.

[55] *The Historians of the Church of York and its archbishops*, ed. J. Raine, *RS*, Londra, 1879, 2 vol.

[56] *Origo et gesta Sivardi ducis*, ed. J. Langebek, *Scriptores rerum danicarum medii aevi*, t. III, Copenhaga, 1774, pp. 288–302.

[1] Vezi analiza critică a lui SAWYER, *The Age of the Vikings* [nr. 215], pp. 12–47; pentru sursele diplomatice cf. L. MUSSET [nr.87], p. 10, nr. 48–52.

d) Țările celtice[1]

[57] *Annala Uladh. Annals of Ulster*, ed. W.H. Hennessy, Dublin, 1887–1893, 2 vol.
[58] *Annals of the Four Masters*, ed. J. O'Donovan, Dublin, 1848–1851, 2 vol.
[59] *The Annals Of Inisfallen*, ed. S. Mac Airt, Dublin, 1951.
[60] *Caithreim Cellachain Caisil, The victorious career of Cellachan of Cashel*, ed. Al Bugge, Christiania, 1905.
[61] *Cogadh Gaedhel re Gallaibh, The War of the Gaedhil with the Gaill*, ed. J.H. Todd, *RS*, Londra, 1867.
[62] *Three fragments of Irish Annals*, ed. J. O'Donovan, Dublin, 1860.

V. EPOCA VIKINGILOR: SURSE NORDICE[2]

a) Surse epigrafice

Contactul cu inscripțiile runice privite ca surse istorice este făcut de volumul lui RUPRECHT, *Die ausgehende Wikingerzeit* [nr. 222]. Pentru o inițiere mai aprofundată în problemele runologiei se poate consulta:
[63] MUSSET (Lucien) și MOSSÉ (Fernand), *Introduction à la runologie*, Paris, 1965. În acest volum se vor găsi indicate diferitele culegeri de inscripții runice.

b) Surse literare

Poezia scalzilor este foarte greu accesibilă. În cazul în care vechile limbi nordice nu sunt cunoscute se poate consulta:
[64] HOLLANDER (Lee M.), *The Skalds*, Princeton, 1945.
sau traducerile în limba engleză făcută după textele vechi:
[65] VIGFUSSON și YORK POWELL, *Corpus poeticum boreale*, Oxford, 1883, 2 vol.

Cea mai accesibilă culegere de poezii scaldice aparține lui:
[66] FINNUR JONSSON, *Den norsk-irlandske Skjaldedigtning*, Copenhaga-Christiania, 1912–1916, 4 vol.

Cunoscătorul de limbă franceză poate lua contact cu literatura mult mai seducătoare, dar plină de capcane, a povestirilor nordice (*saga*) citind, împreună cu introducerile, cele două traduceri excepționale ale lui F. MOSSÉ:
[67] *La Laxdœla Saga, légende historique islandaise*, trad. F. Mossé, Paris, 1914.
[68] *La saga de Grettir*, trad. de F. Mossé, Paris, 1933.

[1] Toate textele citate au și traducere în limba engleză.
[2] Pentru sursele orientale, vezi mai sus [nr. 11–16].

În lipsa acestora, pot fi recomandate următoarele traduceri:

[69] *La saga de Nial*, trad. de R. Dareste, Paris, 1896 (importantă mai ales pentru atmosfera juridică).

[70] *La saga du scalde Egil Skallagrimsson, histoire poétique d'un Viking scandinave du Xe siècle*, trad. de F. Wagner, Bruxelles, 1925 (cea mai frumoasă *saga* referitoare la marile expediții).

Se poate lua contact cu textele originale grație excelentei ediții bilingve:

[71] *La saga d'Eric le Rouge, le Récit des Groenlandais*, ed. și trad. M. Gravier, Paris, 1955.

Cea mai bună colecție de traduceri, care oferă adevărate reușite literare este următoarea:

[72] *Thule. Altnordische Dichtung und Prosa*, Jena, 1914–1930, 24 vol., de preferat traducerilor engleze, în privința textelor vechi, aparținând lui:

[73] VIGFUSSON și YORK POWELL, *Origines islandicae*, Oxford, 1905, 2 vol.

Trebuie tratate special povestirile (*saga*) regale norvegiene, dintre care cele mai recente sunt surse de prima mână. Principala culegere este:

[74] SNORRI STURLUSON, *Heimskringla, Noregs konunga sögur*, ed. de lucru de Finnur Jonsson, Copenhaga, 1911; ediția științifică aparține aceluiași, Copenhaga, 1893–1901, 4 vol; trad. germ. F. Niedner, colecția „Thule", 2 R., Nr. 14–16, Jena, 1922–1923, 3 vol.

Pentru critica acestor povestiri (*saga*), punctul de plecare îl constituie:

[75] LIESTØL (Knud), *Upphavet til den islandske ættesaga*, Oslo, 1930 (trad. engl. *The origin of the icelandic family sagas*, Oslo, 1930).

[76] BAETKE (Walter), *Christliches Lehngut in der Sagareligion, Das Svoldir-Problem, Zwei Beiträge zur Sagakritik*, Berlin, 1952.

c) Surse latine

Principalele colecții de surse diplomatice sunt indicate în MUSSET, *Les peuples scandinaves* [nr. 196], pp. 326–327. Dintre sursele narative, amintim în special:

[77] *Annales danici medii aevi*, ed. E. Jørgensen, Copenhaga, 1920.

[78] SAXO GRAMMATICUS, *Gesta Danorum*, ed. J. Olrik și H. Ræder, Copenhaga, 1931, 2 vol.

[79] SVEN AGGESEN, *Opuscula Historica*, ed. M. Cl. Gertz, *Scriptores minores Historiae Danicae*, Copenhaga, 1917, t. I, pp. 55–143.

[80] THEODRICUS MONACHUS, *Historia de Antiquitate regum Norwagiensium*, ed. G. Storm, *Monumenta historica Norvegiae*, Christiania, 1880, pp. 1–68.

[81] *Vitae Sanctorum Danorum*, ed. M. Cl. Gertz, Copenhaga, 1908–1912, 3 vol.

Secţiunea a II-a — LUCRĂRI MODERNE

I. SINTEZE

[82] BLOCH (Marc), *La société féodale.* I. *La formation des liens de dépendance*, Paris, 1939 (partea I: „Les dernières invasions", pp. 9–94).
[83] LATOUCHE (Robert), *Les origines de l'économie occidentale (IVe–XIe siècles)*, Paris, 1956.
[84] LEWIS (Archibald R.), *Naval power and Trade in the Mediterranean, A.D. 500–1100*, Princeton, 1951.
[85] LEWIS (A. R.), *The Northern Seas. Shipping and Commerce in Northern Europe. A.D. 300–1100*, Princeton, 1958[1].
[86] LOT (Ferdinand), *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, Paris, 1937, 2 vol.
[87] MUSSET (Lucien), *Les invasions: les vagues germaniques*, Paris, 1965 („Nouvelle Clio", nr. 12).

II. ULTIMELE POPOARE ALE STEPEI

a) Bulgarii

[88] DÖLGER (Franz), „Bulgarisches Zartum und byzantinisches Kaisertum", în *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953, pp. 140–158.
[89] DUJČEV (Ivan), „Protobulgares et Slaves", *Annales de l'Institut Kondakov* (Praga), X, 1938, pp. 145–154.
[90] FILOV (B.), „Les origines sassanides de l'art bulgare", în *Mélanges Charles Diehl*, Paris, 1930, t. II, pp. 137–159.
[91] GÉRARD (Christian), *Les Bulgares de la Volga et les Slaves du Danube*, Paris, 1939.
[92] GRÉGOIRE (Henri), „Les sources épigraphiques de l'histoire bulgare", *Byzantion*, IX, 1934, pp. 745–786.
[93] LEMERLE (Paul), *Philippes*, Paris, 1945, 2 vol.
[94] PRITSAK (Omalian), *Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, Wiesbaden, 1955.
[95] RUNCIMAN (Steven), *A History of the first Bulgarian Empire*, Londra, 1930.

[1] Această lucrare şi cea dinainte [nr. 84] sunt pline de erori şi trebuie folosite verificând cu atenţie faptele şi datele.

[96] SETTON (Kenneth M.), „The Bulgars in the Balkan and the occupation of Corinth in the VIIth century", *Speculum*, XXV, 1950, pp. 502–543.
[97] WOLFF (Robert Lee), „The Second Bulgarian Empire. Its origin and history", *Speculum*, XXIV, 1949, pp. 106–167.

b) Ungurii. Originile

[98] MACARTNEY (C.A.), *The Magyars in the ninth century*, Cambridge, 1930.
[99] MACARTNEY (C.A.), *Studies on the earliest Hungarian historical sources*, Budapesta, 1938.
[100] MOÓR (Elemer), „Die Ausbildung des urungarischen Volkes im Lichte der Laut-und Wortgeschichte", *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, VI-X, 1956–1960.
[101] MORAVCSIK (Gyula), *Die byzantinischen Quellen der ungarischen Geschichte*, Budapesta, 1934.
[102] SINOR (Denis), „Autour d'une migration de peuples au Ve siècle", *Journal Asiatique*, CCXXXV, 1946–1947, pp. 1–77.
[103] SINOR (Denis), „The outlines of Hungarian Prehistory", *Cahiers d'Histoire Mondiale*, IV, 1958, pp. 513–540.
[104] SKÖLD (Hannes), *Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen*, Lund, 1925.
[105] SZINNYEI (Josef), *Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur*, ed. a 2-a, Berlin, 1923.

c) Ungurii. Incursiunile în Europa Occidentală

[106] BÜTTNER (Heinrich), „Die Ungarn, das Reich und Europa bis zur Lechfeldschlacht", *Zeitschrift für bayr. Landesgeschichte*, XIX, 1956, pp. 433–458.
[107] DUFT (Johannes), *Die Ungarn in Sankt-Gallen*, Zürich, 1957.
[108] FASOLI (Gina), *Le incursioni ungare in Europa nel secolo X*, Florența, 1945.
[109] FASOLI (Gina), „Points de vue sur les incursions hongroises en Europe au Xe siècle", *CCM*, II, 1959, pp. 17–35 și V, 1962, pp. 461–462.
[110] HAENENS (Albert d'), „Les incursions hongroises dans l'espace belge", *CCM*, IV, 1961, pp. 423–440.
[111] HUYGENS (R.B.L.), „Un témoin de la crainte de l'an mille: la lettre sur les Hongrois", *Latomus*, XV, 1956, pp. 225–239.
[112] LÜTTICH (Rudolf), *Ungarnzüge in Europa im 10 Jh.*, Berlin, 1910.

d) Ungurii. Consolidarea

[113] BRACKMANN (Albert), „Zur Entstehung des ungarischen Staates", *Sitzungsber. der Berliner Akad. der Wiss., Phil.– Kl.*, 1940, Nr. 8.
[114] GABRIEL (Astrik L.), *The conversion of Hungary to Christianity*, New York,1962.
[115] MORAVCSIK (Gyula), „Byzantine Christianity and the Magyars in the period of their migrations", *American Slavic and East European Review*, V, 1946, pp. 29–45.
[116] TOTH (W.), „The Christianization of the Magyars", *Church History*, XI, 1942, pp. 33–35.

e) Chazari, pecenegi, cumani

[117] ARTAMONOV (M.I.), „Khazar-festningen Sarkel", *Viking* (Oslo), XIX, 1955, pp. 99–120.
[118] DUNLOP (D.M.), *The History of the jewish Khazars*, Princeton, 1954.
[119] MACARTNEY (C.A.), „The Petchenegs", *The Slavonic Review*, VIII, 1929, pp. 324–355.
[120] MORAVCSIK (Gyula), *Byzantinoturcica*, ed. a 2-a, Budapesta, 1958.

III. MIGRAŢIILE POPOARELOR SLAVE[1]

a) Generalităţi

[121] AUTY (Robert), „Community and divergence in the History of the Slavonic Languages", *The Slavonic and East European Review*, XLII, 1963, pp. 257–273.
[122] DVORNIK (Francis), *The Slavs. Their early History and Civilization*, Boston, 1956.
[123] DVORNIK (Francis), *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris, 1926.
[124] HENSEL (Witold), *Méthodes et perspectives de recherches sur les centres ruraux et urbains chez les Slaves (VIIe–XIIIe s.)*, Varşovia, 1962.
[125] KOSTRZEWSKI (Jozef), *Les origines de la civilisation polonaise. Préhistoire et protohistoire*, Paris, 1949.
[126] MONGAIT (A.L.), *Archaeology in the USSR*, Harmondsworth, 1961.
[127] NIEDERLE (Lubor), *Manuel de l'Antiquité slave*, Paris, 1923–1926, 2 vol.
[128] UNBEGAUN (B.O.), „La religion des anciens Slaves", în *Mana*, t. II, *Les Religions de l'Europe ancienne*, Paris, 1948, pp. 387–445.

[1] Sunt indicate doar lucrări în limbi de circulaţie.

b) Slavii fondatori de state. Privire de ansamblu

[129] DVORNIK (Francis), *The Making of Central and Eastern Europe*, Londra, 1949.

[130] GIEYSZTOR (Alexander), „La strutturazione culturale dei paesi slavi nell'alto medio evo", *Settimane...*, XI, 1963, pp. 371–392.

[131] GRAUS (František), „Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte", *HZ*, CXCVII, 1963, pp. 265–317.

[132] HELLMANN (Manfred), „Grundfragen slavischer Verfassungsgeschichte des frühen Mittelalters", *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas*, N.F., II, 1954, pp. 387–404.

[133] HELLMANN (Manfred), „Slavisches, insbesondere ostslavisches Herrschertum des Mittelaters", *Vorträge und Forschungen....Th. Mayer*, III, 1956, pp. 243–277.

[134] ŁOWMIANSKI (Henryk), „La genèse des États slaves et ses bases sociales et économiques", *La Pologne au Xe Congres int. des sciences historiques*, Varșovia, 1955, pp. 29–53.

[135] ŁOWMIANSKI (Henryk), „Critique de la théorie de l'origine normande des États slaves", în *Studi in onore di A. Sapori*, Milano, t. I, 1957, pp. 147–172.

[136] LUDAT (Herbert), „Frühformen des Städtewesens in Osteuropa", *Vorträge und Forschungen...Th. Mayer*, IV, 1958, pp. 527–553.

c) Aspecte regionale. Slavii în Balcani

[137] BON (Antoine), *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris, 1951.

[138] CHARANIS (Peter), „The Slavic element in Byzantine Asia Minor in the XIIIth century", *Byzantion*, XVIII, 1946–1948, pp. 69–83.

[139] CHARANIS (Peter), „The Chronicle of Monembasia and the question of the slavic settlements in Greece", *Dumbarton Oaks Papers*, V, 1950, pp. 139–166.

[140] CHARANIS (Peter), „On the Slavic settlement in the Peloponnesus", *Byzantinische Zeitschrift*, XLVI, 1953, pp. 91–103.

[141] CHARANIS (Peter), „The significance of coins as evidence for the history of Athens and Corinth in the VIIth and VIIIth centuries", *Historia*, IV, 1955, pp. 163–172.

[142] DUJČEV (I.), „Les Slaves et Byzance", *Études historiques à l'occasion du XIe Congrès int. des sciences historiques*, Sofia, 1960, pp. 31–78.

[143] GRÉGOIRE (Henri), „L'origine et le nom des Croates et des Serbes", *Byzantion*, XVII, 1944–1945, pp. 88–118.

[144] HAUMANT (Émile), „Un problème ethnographique: la slavisation de la Dalmatie", *RH*, CXXIV, 1917, pp. 287–304.

[145] LAURENT (Vitalien), „Le thème byzantin de Serbie au XIe siècle", *Revue des Études Byzantines*, XV, 1957, pp. 185–195.
[146] LEMERLE (Paul), „La composition et la chronologie des Miracula s. Demetrii", *Byzantinische Zeitschrift*, XLVI, 1953, pp. 349–361.
[147] LEMERLE (Paul), „Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle", *RH*, CCXI, 1954, pp. 265–308.
[147 *bis*] LEMERLE (Paul), „La chronique improprement dite de Monemvasie, le contexte historique et légendaire", *Rev. des Études Byzantines*, XXI, 1963, pp. 5–49.
[148] METCALF (D.M.), „The Slavonic threat to Greece ca. 580: some evidence from Athens", *Hesperia*, XXXI, 1962, pp. 134–157.
[149] OSTROGORSKY (George), „Byzantium and the South Slavs", *The Slavonic and East European Review*, XLII, 1963, pp. 1–14.
[150] RADOJČIČ (G.S.), „La date de la conversion des Serbes", *Byzantion*, XXI, 1952, pp. 253–256.
[151] TAFRALI (O.), *Thessalonique, des origines au XIVe siècle*, Paris, 1919.
[152] VASMER (Max), „Die Slaven in Griechenland", *Abhandl. Der Preuss. Akademie der Wiss., Phil.-Hist. Kl.*, 1941, nr. 12.
Vezi și lucrările referitoare la bulgari, numerele [88]–[97].

d) Slavii în Europa danubiană

[153] CHALOUPECKY (V.), „Considérations sur Samon, le premier roi des Slaves", *Byzantinoslavica*, XI, 1950, pp. 223–239.
[154] DITTRICH (Z.R.), „The Beginning of Christianisation in Great Moravia", *The Slavonic and East European Review*, XXXIX, 1960, pp. 164–173.
[155] DITTRICH (Z.R.), *Christianity in Great Moravia*, Groningen, 1962.
[156] DVORNIK (Francis), *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praga, 1933.
[157] GRAUS (František), „Origines de l'Etat et de la noblesse en Moravie et en Bohême", *Revue des Études Slaves*, XXXIX, 1961, pp. 43–58.
[158] POULIK (J.), „Die neueste Entdeckungen aus Hauptburgen des Grossmährischen Reiches", *Jahrbücher für fränkische Landesforschung*, XIX, 1959, pp. 85–102.
[159] SCHWARZ (Ernst), „Das germanische Kontinuitätsproblem in Niederösterreich", *Festschrift Th. Mayer*, Lindau, 1954, p. 37 și urm.
[160] VERLINDEN (Charles), „Le Franc Samo", *RBPH*, XII, 1933, pp. 1090–1095.

[161] VERNADSKY (George), „The Beginnings of the Czech State", *Byzantion*, XVII, 1944–1945, pp. 315–328.

e) Slavii în câmpia dintre Elba şi Nipru

[162] BARDACH (Juliusz), „L'État polonais du haut Moyen Âge", *Acta Poloniae Historica*, V, 1962, pp. 7–47.

[163] BRÜSKE (Wolfgang), *Untersuchungen zur Geschichte des Lützenbundes*, Köln, 1955.

[164] GASIOROWSKI (Z.), „The «conquest» theory of the genesis of the polish State", *Speculum*, XXX, 1955, pp. 550–560.

[165] GIEYSZTOR (Aleksander), „Les origines de l'État polonais", în *La Pologne au Xe Congrès int. des sciences historiques*, 1955, pp. 55–81.

[166] GIEYSZTOR (Aleksander), „Le origini delle città nelle Polonia medievale", în *Studi in onore di A. Sapori*, I, Milano, 1957, pp. 127–145.

[167] GIEYSZTOR (Aleksander), „Aspects territoriaux du premier État polonais", *RH*, CCXXVI, 1961, pp. 357–382.

[168] GIEYSZTOR (Aleksander), „Recherches sur les fondements de la Pologne médiévale: État actuel des problèmes", *Acta Poloniae Historica*, IV, 1961, pp. 7–33.

[169] HENSEL (Witold), „Le développement des recherches archéologiques sur les origines de l'État polonais", *Archaeologia Polona*, I, 1958, p. 7 şi urm.

[170] HERRMANN (Joachim), „Einige Fragen der slawischen Burgenentwicklung, zwischen mittleren Elbe und Oder", *Slavia Antiqua*, X, 1963, pp. 185–206.

[171] LUDAT (Herbert), *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*, Giessen, 1960.

[172] LUDAT (Herbert), „Reichspolitik und Piastenstaat um die Jahrtausendwende", *Saeculum*, XIV, 1963, pp. 325–339.

[173] MANTEUFFEL (Tadeusz), „L'État de Mesco Ier et les relations internationales au Xe siècle", *RH*, CCXXVIII, 1962, pp. 1–16.

[174] PREIDEL (Helmut), *Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropas im IX. und X. Jahrhundert*, Gräfelfing, 1961–1964, 2 vol.

[175] SCHWARZ (Ernst), „Die Frage der slawischen Landnahmezeit in Ostgermanien", *Mitteil. Des Instituts für Öster. Gesch.*, XLIII, 1929, pp. 187–260.

[176] VASMER (Max), „Germanen und Slaven in Ostdeutschland in alter Zeit", *Namn och bygd*, XXI, 1933, pp. 113–137.

[177] CHADWICK (Nora K.), *The Beginnings of Russian History. An Inquiry into sources*, Cambridge, 1946.

[178] DA COSTA LOUILLET (Germaine), „Y eut-il des invasions russes dans l'Empire byzantin avant 860?", *Byzantion*, XV, 1940–1941, pp. 106–130.

[179] DVORNIK (Francis), „The Kiev State and its relations with Western Europe", *Trans. of the Royal Hist. Soc.*, XXIX, 1947, pp. 27–46.

[180] GRÉGOIRE (Henri), „L'histoire et la légende d'Oleg, prince de Kiev", *La Nouvelle Clio*, IV, 1952, pp. 281–287.

[181] GREKOV (B.D.), *Kiev Rus*, trad. engl., Moscova, 1959.

[181 *bis*] PASZKIEWICZ (Henryk), *The Origin of Russia*, Londra, 1959.

[181 *ter*] PASZKIEWICZ (Henryk), *The Making of the Russian nation*, Londra, 1963.

[182] POPPÉ (André), „Dans la Russie médiévale, X^e–XIIIe siècles. Écriture et culture", *AESC*, XVI, 1961, pp. 12–35.

[183] PORTAL (Roger), „Quelques problèmes d'histoire russe et slave", *RH*, CXCIX, 1948, pp. 56–60.

[184] RAUCH (Georg von), „Frühe christliche Spuren in Russland", *Saeculum*, VII, 1956, pp. 40–67.

[185] RYBAKOV (B.A.), „La formation de la Russie de Kiev", *Rapports de la délégation soviétique au Xe Congrès int. des sciences historiques*, Moscova, 1955.

[185 *bis*] SORLIN (J.), „Les traités de Byzance avec la Russie au Xe siècle", *Cahiers du monde russe et soviétique*, II, 1961, pp. 313–360 și 447–475.

[186] STOKES (A.A.), „Tmutarakan' ", *The Slavonic and East European Review*, XXXVIII, 1960, pp. 499–514.

[187] TIKHOMIROV (M.N.), „The origin of Christianity in Russia", *History*, XLIV, 1959, pp. 199–211.

[188] VASILIEV (A.A.), *The Russian attack on Constantinople in 860*, Cambridge (Mass.), 1946.

[189] VASMER (Max), „Die ältesten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung", *Preuss. Akad. der Wiss., Vorträge und Schriften*, Heft 5, 1947.

[190] VERNADSKY (George), *Ancient Russia (A history of Russia*, I), New Haven, 1944.

[191] VERNADSKY (George), „The problem of the early russian Campaigns in the Black Sea area", *The American Slavic and East European Review*, VIII, 1949, pp. 1–9.
[192] VUCINICH (Alexander), „The First Russian State: an Appraisal of the Soviet theory", *Speculum*, XXVIII, 1953, pp. 324–339.
Vezi de asemenea, în problema varegilor, nr. [343]–[358].

IV. MIGRAŢIILE POPOARELOR SCANDINAVE

A) LUMEA NORDICĂ: GENERALITĂŢI, CIVILIZAŢIE[1]

[193] DE VRIES (Jan), *Altnordische Literaturgeschichte*, Berlin, 1941–1942, 2 vol.
[194] DE VRIES (Jan), *Altnordische Religionsgeschichte*, ed. a 2-a, Berlin, 1956–1957, 2 vol.
[195] *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder*, Copenhaga, au apărut 10 volume (de la A la L) începând cu 1956.
[196] MUSSET (Lucien), *Les peuples scandinaves au Moyen Âge*, Paris, 1951.
[197] OHLMARKS (Åke), *Gravskeppet*, Stockholm, 1946.
[198] OXENSTIERNA (Eric Graf), *Die Nordgermanen*, Stuttgart, 1957.
[199] SHETELIG (Håkon), FALK (Hjalmar), *Scandinavian Archaeology*, Oxford, 1937.
[200] STRÖM (Folke), *Nordisk hedendom*, Göteborg, 1961.
[201] TURVILLE-PETRE (G.), *The heroic Age of Scandinavia*, Londra, 1951.
[202] TURVILLE-PETRE (G.), *Origins of Icelandic Literature*, Oxford, 1953.
[203] TURVILLE-PETRE (G.), *Myth and Religion of the North*, Londra, 1964.

B) VIKINGII

a) Lucrări generale

[204] ARBMAN (Holger), *The Vikings*, Londra, 1961.
[205] BLOCH (Marc), „Les Normands", în *La société féodale* [nr. 82], t. I, 1939, pp. 28–66.
[206] BROGGER (A.W.), SHETELIG (Håkon), *Vikingeskipene*, Oslo, 1950 (trad. engl. *The Viking Ships*, Oslo, 1951).
[207] BRØNDSTED (Johannes), *Vikingerne*, Copenhaga, 1960 (trad. engl. *The Vikings*, Harmondsworth, 1960).

[1] Nu vor fi citate aici istoriile naţionale ale diferitelor ţări nordice, care cuprind toate capitole consacrate vikingilor; vezi § VI.

[208] BUGGE (Alexander), *Vikingerne*, Christiania, 1904–1906, 2 vol. (trad. germ. *Die Wikinger*, Halle, 1906).
[209] FALK (Hjalmar), *Altnordisches Seewesen*, Heidelberg, 1912.
[210] KENDRICK (T.D.), *A History of the Vikings*, Londra, 1930.
[211] LOT (Ferdinand), „Les Scandinaves", în *Les invasions barbares* [nr. 86], t. I, pp. 115–202.
[212] MARTENS (Irmelin), „Vikingetogene i arkeologisk belysning", *Viking* (Oslo), XXIV, 1960, pp. 93–113.
[213] MUSSET (Lucien), „Relations et échanges d'influences dans l'Europe du Nord-Ouest (X^e–XIe siècles)", *CCM*, I, 1958, pp. 63–82.
[214] OXENSTIERNA (Eric Graf), *Die Wikinger*, Stuttgart, 1958.
[215] SAWYER (Peter H.), *The Age of the Vikings*, Londra, 1962.
[216] SHETELIG (Håkon), „Les origines des invasions des Normands", *Bergens Museums Årbok, Hist.-Ant. Rekke*, 1932, nr.1.
[217] STEENSTRUP (J.C.H.R.), *Normannerne*, Copenhaga, 1876–1882, 4 vol.

b) Al doilea val

[218] BRAUN (H.), „Hvem var Yngvarr enn vidhförli? Ett bidrag till Sveriges historia under 11. århundradets första hälft", *Fornvännen* (Stockholm), V, 1911, pp. 99–118.
[219] LARSON (Laurence M.), „The efforts of the Danish Kings to recover the English crown after the death of Harthacnut", *Annual Report of the American Historical Association*, 1910, pp. 69–81.
[220] LARSON (L.), *Canute the Great and the Rise of the Danish Imperialism*, ed. a 2-a, New York, 1931.
[221] MOBERG (Ove), *Olav Haraldsson, Knut den stre och Sverige*, Lund, 1941.
[222] RUPRECHT (Arndt), *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften*, Göttingen, 1958.

c) Istorie economică

[223] ARBMAN (Holger), *Schweden und das karolingische Reich*, Stockholm, 1937.
[224] ARBMAN (Holger), *Birka, Sveriges äldsta handelstad*, Stockholm, 1939.
[225] BJERNUM (J.), „Vikingetidens Handel og dens Betydning for Nordens Folk", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* (Copenhaga), 1948, pp. 294–302.
[226] BLINDHEIM (Charlotte), „The market place in Skiringssal. Early opinions and recent Studies", *Acta Archaeologica*, XXXI, 1960, pp. 83–100.

[227] GALSTER (Georg), „Karolingiske mønter fundne i Danmark", *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, 1951, pp. 28–40.
[228] JANKUHN (Herbert), „Der fränkisch-friesische Handel zur Ostsee im frühen Mittelalter", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XL, 1953, pp. 193–243.
[229] JANKUHN (Herbert), *Haithabu, ein Handelsplatz der Wikingerzeit*, ed. a 3-a, Neumünster, 1956.
[230] JANKUHN (Herbert), „Die frühmittelalterlichen Seehändelsplätze im Nord-und Ostseeraum", în *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, Lindau, 1958, pp. 451–498.
[231] KLETLER (Paul), *Nordwesteuropas Verkehr, Handel und Gewerbe im frühen Mittelalter*, Viena, 1924.
[232] LINDER-WELIN (Ulla S.), „Arabiska mynt", în *Kulturleksikon for nordisk Middelalder* [nr. 195], I, col. 182–191.
[233] RASMUSSON (Nils Ludvig), „An Introduction to the Viking-Age hoards", în *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*, I, Stockholm, 1961, pp. 3–16.
[234] SKOVMAND (Roar), „De danske Skattefund fra Vikingetiden", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1942, pp. 1–275.
[234 *bis*] THOMPSON (J.D.A.), *Inventory of British Coin Hoards*, Londra, 1956.
[235 *ter*] VAN KLAVEREN (Jacob), „Die Wikingerzüge in ihrer Bedeutung für die Belebung der Geldwirtschaft im frühen Mittelalter", *Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik*, CLXVIII, 1957, pp. 397–415.

d) Probleme militare

[235] HOLLISTER (C. Warren), *Anglo-Saxon military Institutions on the eve of the Norman Conquest*, Oxford, 1962.
[236] JANKUHN (Herbert), „Ein Burgentyp der späten Wikingerzeit in Nordfriesland und sein historischer Hintergrund", *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, LXXVIII, 1954, pp. 1–21.
[237] NØRLUND (Poul), *Trelleborg*, Copenhaga, 1948.
[238] SCHULTZ (C.G.), „Aggersborg", *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* (Copenhaga), 1949, pp. 91–108.
[239] SPROEMBERG (Heinrich), „Die Seepolitik Karls des Grossen", în *Beiträge zur belgisch-niederländischen Geschichte*, Berlin, 1959, pp. 1–29.

[240] VERCAUTEREN (Fernand), „Comment s'est-on défendu, au IXe siècle, dans l'Empire franc, contre les invasions normandes?", *Annales du XXXe Congrès de la Fédération archéologique de Belgique*, Bruxelles, 1936, pp. 117–132.

c) Arta nordică

[241] FORSSANDER (J.E.), „Irland-Oseberg", *Kgl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund, Årsberättelse*, 1942–1943, pp. 294–404.
[242] HOLMQVIST (Wilhelm), „Viking Art in the eleventh century", *Acta Archaeologica*, XXII, 1951, pp. 1–56.
[243] HOLMQVIST (Wilhelm), „Germanic Art during the first millennium A.D.", *Kgl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar*, 1955.
[244] KENDRICK (T.D.), *Late Saxon and Viking Art*, Londra, 1949.
[245] KERMODE (P.C.), *Manx Crosses*, Londra, 1907.
[246] LINDQVIST (Sune), *Gotlands Bildsteine*, Stockholm, 1941–1942, 2 vol.

C) VIKINGII ÎN OCCIDENT

a) Generalităţi

[247] ARBMAN (Holger), STENBERGER (Mårten), *Vikingar i västerled*, Stockholm, 1935.
[248] JOHANSSON, „Die erste Vesterviking", *Acta Philologica Scandinavica*, IX, 1934, pp. 1–68.
[249] MELVINGER (Arne), *Les premières incursions des Vikings en Occident d'après les sources arabes*, Uppsala, 1955.
[250] RAMSKOU (Thorkild), *Vikingetiden, Skibet, Sværdet og Vægten*, Copenhaga, 1962.
[251] SHETELIG (Håkon), *The Viking History of western Europe*, Oslo, 1940.
[252] SHETELIG (Håkon), *Vikingeminner i Vesteuropa*, Oslo, 1933.
[253] *Viking Congress.* [I] *The Viking Congress, Lerwick, July, 1950,* ed. W. Douglas, Edinburgh, 1954. — [II] *Annen Viking Kongress, Bergen, 1953*, ed. Kjell Falck, Bergen, 1955.

b) Anglia

[254] ARNGART (O.), „Some aspects of the relation between the English and the Danish Element in the Danelaw", *Studia Neophilologica*, XX, 1948, pp. 73–87.
[255] ASHDOWN (Margaret), *English and Norse documents relative to the reign of Ethelred the Unready*, Cambridge, 1930.

[256] BINNS (A.L.), *The Viking Century in East Yorkshire*, York, 1963.
[257] BJÖRKMAN (Erik), *Scandinavian loan-words in middle English*, Halle, 1900–1902, 2 vol.
[258] BJÖRKMAN (Erik), *Nordische Personennamen in England*, Halle, 1910.
[258 *bis*] CLARKE (R.Rainbird), *East Anglia*, Londra, 1960.
[259] COLLINGWOOD (W.G.), *Scandinavian Britain*, Londra, 1908.
[260] DAVIS (R.H.C.), „East Anglia and the Danelaw", *Transactions of the Royal Hist. Soc.*, 1955, pp. 23–39.
[261] DOLLEY (R.H.M.), „The Post-Brunanburh Viking Coinage of York", *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, 1957–1958, pp. 13–88.
[262] EKWALL (Eilert), *Scandinavians and Celts in the North-West of England*, Lund, 1918.
[263] EKWALL (Eilert), „How long did the Scandinavian Language survive in England?", *Miscellany Otto Jespersen*, Copenhaga, 1930, pp. 17–30.
[264] EKWALL (Eilert), „The Scandinavian settlement", în *An historical Geography of England before 1800*, ed. H.C. Darby, Cambridge, 1936.
[265] KUHN (Hans), „Die Grenzen der germanischen Gefolgschaft", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung*, LXXIII, 1956, pp.1–83.
[266] LEHISTE (Ilse), „Names of Scandinavians in the Anglo-Saxon Chronicle", *Publications of the Modern Language Association*, LXXIII, 1958, pp.6–22.
[267] LINDKVIST (Harald), *Midle-English place-names of Scandinavian origin*, Uppsala, 1912.
[268] MAWER (Allen), „The Scandinavian Settlements in England as reflected in Englisch place-names", *Acta Philologica Scandinavica*, VII, 1932–1933, pp.1–30.
[269] OMAN (Charles), „The Danish Kingdom of York", *Archaeological Journal*, XCI, 1934, pp. 1–30.
[270] SAWYER (P.H.), „The density of the Danish settlement in England", *Univ. of Birmingham Histor. Journal*, VI, 1958, pp. 1–17.
[271] SHETELIG (Håkon), *Viking Antiquities in Great Britain and Ireland*, Oslo, 1940, 4 vol.
[272] STEENSTRUP (J.C.H.R.), *Danelag*, Copenhaga, 1882.
[273] STENTON (F.M.), *Documents illustrative of the social and economic History of the Danelaw*, Londra, 1920.
[274] STENTON (F.M.), „The Danes in England", *Proceedings of the British Academy*, 1927, pp. 203–246.

[275] STENTON (F.M.), „The Danish settlement of Eastern England", *Trans. of the Roy. Hist. Soc.*, XXIV, 1942, pp. 1–14.
[276] STENTON (F.M.), *Anglo-Saxon England*, ed. a 2-a, Oxford, 1947.
[277] WAINWRIGHT (F.T.), „Ingimund's Invasion", *EHR*, LXIII, 1948, pp. 145–169.
[278] WAINWRIGHT (F.T.), „Cledemutha", *EHR*, LXV, 1950, pp. 203–212.
[279] WAINWRIGHT (F.T.), „Danes and Norvegians in England", *IVe Congrès int. des Sciences Onomastiques*, Uppsala, 1952, pp. 530–540.
[280] WAINWRIGHT (F.T.), „The submission to Edward the Elder", *History*, XXXVII, 1952, pp. 114–130.
[281] WATERMAN (Dudley M.), „Late Saxon, Viking and early medieval Finds from York", *Archaeologia*, XCVII, 1959, pp. 59–105.
[282] WHITELOCK (Dorothy), „The dealings of the Kings of England with Northumbria in the Xth and XIth centuries", în *The Anglo-Saxons*, ed. P. Clemoes, Londra, 1959, pp. 70–88.
[283] WILKINSON (Bertie), „Northumbrian Separatism in 1065 and 1066", *Bull. of the John Rylands Library*, XXIII, 1939, pp. 504–526.
[284] WRIGHT (C.E.), *The Cultivation of Saga in Anglo-Saxon England*, Edinburgh, 1939.

c) Ţările celtice: Irlanda, Insula Man, Scoţia

[285] [An.], *Proceedings of the International Congress of Celtic Studies held in Dublin, July 1959. The Impact of the Scandinavian Invasions on the Celtic-speaking Peoples*, Dublin, 1962.
[286] BREMNER (Robert Locke), *The Norsemen in Alban*, Glasgow, 1923.
[287] BRØGGER (A.W.), *Ancient Emigrants, A History of the Norse settlements of Scotland*, Oxford, 1929.
[288] CHADWICK (Nora K.), „The Vikings and the Western World", în *Proceedings of the International Congress of Celtic Studies* [nr. 285], pp. 13–50.
[289] CURTIS (Edmund), „The English and Ostmen in Ireland", *EHR*, XXIII, 1908, pp. 209–219.
[290] GENZMER (Felix), „Sage und Wirklichkeit in der Geschichte der ersten Orkadenjarlen", *HZ*, CLXVIII, 1943, pp. 509–540.
[291] GOEDHEER (A.J.), *Irish and Norse traditions about the battle of Clontarf*, Haarlem, 1938.
[292] JAKOBSEN (Jakob), *Det norrøne Sprog paa Shetland*, Copenhaga, 1897.
[293] MAC CANA (Proinsias), „The Influence of the Vikings on Celtic Literature", în *Proceedings of the Int. Congress of Celtic Studies* [nr. 285], pp. 78–118.

[294] MARSTRANDER (C.J.S.), „Det norske landnam på Man", *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, VI, 1932, pp. 40–356.
[295] MARWICK (Hugh), „Naval defence in Norse Scotland", *Scottish Historical Review*, XXVIII, 1949, pp. 1–14.
[296] MEGAW (B. și E.), „The Norse Heritage in the Isle of Man", în *The Early Cultures of North-West Europe*, Cambridge, 1950, pp. 141–170.
[297] SOMMERFELT (Alf), *De norsk-irske bystaters undergang, 1169–1171*, Oslo, 1957.
[298] SOMMERFELT (Alf), „On the norse forms of the name of the Picts and the date of the first norse raids on Scotland", *Lochlann* (Oslo), I, 1958, pp. 218–222.
[299] WALSH (A.), *Scandinavian relations with Ireland*, Dublin, 1922.
[300] YOUNG (Jean I.), „A note on the norse occupation of Ireland", *History*, XXXV, 1950, pp. 11–33.

d) Feroe, Islanda, Groenlanda, America

[301] BRØGGER (A.W.), *Vinlandsferdene*, Oslo, 1937 (trad. germ. *Winlandsfahrten*, Hamburg, 1939).
[302] GJERSET (K.), *History of Iceland*, Londra, 1923.
[303] JONES (Gwyn), *The Norse Atlantic Saga*, Londra, 1964.
[304] LA RONCIÈRE (Charles de), „L'enigme du Vinland", *Annales de Géographie*, XXII, 1913, pp. 267–270.
[305] MARCUS (G.J.), „The norse emigration to the Faeroe Islands", *EHR*, LXXI, 1956, pp. 56–61.
[306] NECKEL (Gustav), *Die erste Entdeckung Amerikas im Jahre 1000 n.Chr.*, Leipzig, 1913.
[307] NØRLUND (Poul), *De gamle Nordbobygder ved Verdens Ende*, Copenhaga, 1934 (trad. engl. *Viking settlers in Greenland*, Londra, 1936).
[308] ZIMMERMANN (Maurice), „Les anciennes colonies normandes du Groenland", *Annales de Géographie*, XXXV, 1926, pp. 58–79.

e) Imperiul franc

[309] BRAAT (W.C.), „Les Vikings au pays de Frise", *Annales de Normandie*, IV, 1954, pp. 219–227.
[310] GARAUD (Marcel), „Les incursions des Normands en Poitou et leurs consequences", *RH*, CLXXX, 1937, pp. 241–267.
[311] GASNAULT (Pierre), „Le tombeau de saint Martin et les invasions normandes dans l'histoire et dans la légende", *RHEF*, XLVII, 1961, pp. 51–66.

[312] GOSSES (I.H.), *Deensche heerschappijen in Friesland geduurende den Noormannentijd*, Amsterdam, 1923.
[313] HAENENS (Albert d'), „Corbie et les Vikings", în *Corbie, abbaye royale, volume du XIIIe centenaire*, Lille, 1963, pp. 181–190.
[314] JORANSON (Einar), *The Danegeld in France*, Rock Island, 1923.
[315] LAIR (Jules), „Les Normands dans l'île d'Oscelle", *Soc. Hist. et Archéol. du Vexin*, XX, 1897, pp. 9–40.
[316] LOT (Ferdinand), „La grande invasion normande de 856–862", *BEC*, LXIX, 1908, pp. 1–62.
[317] LOT (Ferdinand), „La Loire, l'Aquitaine et la Seine, Robert le Fort", *BEC*, LXXVI, 1915, pp. 473–510.
[318] LOT (Ferdinand), „La destruction et la reconstruction de la ville de Troyes à la fin du IXe siècle", *RBPH*, XVIII, 1939, pp. 498–504.
[319] STEENSTRUP (J.C.H.R.), „Danske Kolonier i Flandern og Nederlandene i det 10 Aarh", *(Dansk) Historisk Tidsskrift*, VI, I, 1877, pp. 484–497.
[320] VANDER LINDEN (H.), „Les Normands à Louvain", *RH*, CXXIV, 1917, pp. 64–81.
[321] VERCAUTEREN (Fernand), „L'interprétation économique d'une trouvaille de monnaies carolingiennes faite près d'Amiens en 1865", *RBPH*, XIII, 1934, pp. 750–758.
[322] VOGEL (Walter), *Die Normannen und das fränkische Reich*, Heidelberg, 1906.

f) Normandia

[323] ADIGARD DES GAUTRIES (Jean), *Les noms de personnes scandinaves en Normandie de 911 à 1066*, Lund, 1954.
[324] BOÜARD (Michel de), „De la Neustrie carolingienne à la Normandie ducale, continuité ou discontinuité?", *Bull. of the Institute of Historical Research*, XXVIII, 1955, pp. 1–14.
[325] DOUGLAS (David C.), „Rollo of Normandy", *EHR*, LVII, 1942, pp. 417–436.
[326] DOUGLAS (David C.), „The Rise of Normandy", *Proceedings of the British Academy*, XXXIII, 1947, pp. 101–131.
[327] GOROG (Ralph PP. de), *The Scandinavian Element in French and Norman*, New York, 1958.
[328] JORET (Charles), „Les noms de lieu d'origine non romane et la colonisation germanique et scandinave en Normandie", în *Millénaire Normand*, Rouen, 1911, II, pp. 97–160.

[329] MUSSET (Lucien), „Un type de tenure d'origine scandinave en Normandie: le mansloth", *Mém. Acad. Nat. de Caen*, s.n., XII, 1952, pp. 359–367.
[330] MUSSET (Lucien), „Les relations extérieures de la Normandie du IXe au XIe siècle d'après quelques trouvailles monétaires récentes", *Annales de Normandie*, IV, 1954, pp. 31–38.
[331] MUSSET (Lucien), „Pour l'étude des relations entre les colonies scandinaves d'Angleterre et la Normandie", în *Mélanges F. Mossé*, Paris, 1959, pp. 330–339.
[332] PRENTOUT (Henri), *Essai sur les origines et la fondation du duché de Normandie*, Caen, 1911.
[333] PRENTOUT (Henri), *Étude critique sur Dudon de Saint-Quentin*, Paris, 1916.
[334] STEENSTRUP (J.C.H.R.), *Normandiets Historie under de syv første Hertuger*, Copenhaga, 1925.
[335] STENTON (Frank M.), „The Scandinavian colonies in England and Normandy", *Trans. of the Royal Hist. Soc.*, XXVII, 1945, pp. 1–12.
[336] YVER (Jean), „L'interdiction de la guerre privée dans le très ancien droit normand", în *Travaux de la Semaine d'Histoire du Droit Normand tenue à Guernesey, 1927*, Caen, 1928, pp. 307–347.

g) Spania, Mediterana

[337] DOZY (R.), „Les Normands en Espagne", în *Recherches sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne*, ed. a 3-a, Leyden, 1881, II, pp. 250–371.
[338] FABRICIUS (A.), *Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvo i ældre Tider*, Copenhaga, 1882.
[339] FABRICIUS (A.), „Normannertogene til den spanske Halvø", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1897, pp. 75–160.

D) VIKINGII ÎN RĂSĂRIT

a) Țările baltice

[340] BALODIS (F.), *Handelswege nach dem Osten und die Wikinger in Russland*, Stockholm, 1948.
[341] NERMAN (Birger), *Grobin-Seeburg, Ausgrabungen und Funde*, Stockholm, 1958.
[342] ŠTURMS (Ed.), „Schwedische Kolonien in Lettland", *Fornvännen* (Stockholm), XLIV, 1949, pp. 205–217.

[343] ARBMAN (Holger), *Svear i österviking*, Stockholm, 1955.
[344] ARNE (Ture J.), *La Suède et l'Orient*, Uppsala, 1914.
[345] ARNE (T.), „Die Warängerfrage und die sowjetrussische Forschung", *Acta Archaeologica*, XXIII, 1952, pp. 138–147.
[346] BAECKLUND (Astrid), „Les prénoms scandinaves dans la tradition médiévale de Velikij Novgorod", *Revue des Études slaves*, XXXIII, 1956, pp. 26–33.
[347] BLÖNDAL (Sigfus), „The last exploits of Harald Sigurdson in greek service", *Classica et Mediaevalia*, II, 1939, pp. 1–26.
[348] BRAUN (F.), „Das historische Russland im nordischen Schrifttum des X. bis XIV. Jh.", în *Festschrift E. Mogk*, Halle, 1924, pp. 150–196.
[349] DAWKINS (R.M.), „The later history of the varangian guard", *Journal of Roman Studies*, XXXVII, 1947, pp. 39–46.
[350] KARLGREN (Anton), „Dneprfossernes nordisk-slaviske navne", în *Festskrift udg. af Universitets Aarfest*, Copenhaga, 1947, pp. 3–139.
[351] RAUDONIKAS (W.J.), *Die Normannen der Wikingerzeit und das Ladogagebiet*, Stockholm, 1930.
[352] STENDER-PETERSEN (Adolf), *Varangica*, Aarhus, 1953.
[353] STENDER-PETERSEN (Adolf), „Das Problem der ältesten byzantinisch-russisch-nordischen Beziehungen", *Congresso internazionale di Scienze Storiche, Roma 1955, Relazioni, III*, pp. 165–188.
[354] STENDER-PETERSEN (Adolf), „Varægerspørgsmälet" *Viking* (Oslo), XXIII, 1959, pp. 43–55.
[355] STENDER-PETERSEN (Adolf), „Der älteste russische Staat", *HZ*, CXCI, 1960, pp. 1–17.
[356] THOMSEN (Vilhelm), *Det russiske Riges Grundlæggelse ved Nordboerne*, Copenhaga, 1876 (trad. engl. *The relations between Russia and Scandinavia*, Oxford, 1877).
[357] THÖRNQVIST (Clara), *Studien über die nordischen Lehnwörter im russischen*, Uppsala, 1948.
[358] VASMER (Max), „Wikingerspuren in Russland", *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse*, XXIV, 1931, pp. 649–674.

E) VIKINGII: CONSECINŢELE INVAZIILOR

[359] AUBIN (Hermann), „Von den Ursachender Freiheit der Seeländer an der Nordsee", *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, 1953, Phil.-hist. Klasse*, nr. 2, pp. 29–45.

[360] BOLIN (Sture), „Mohammed, Charlemagne and Rurik", *The Scandinavian Economic History Review*, I, 1953, pp. 5–39.
[361] BUISSON (Ludwig), „Formen normannischer Staatsbildung (IX. bis XI. Jh.)", în *Studien zum mittelalterlichen Lehenswesen*, Lindau, 1960, pp. 95–184.
[362] CHRISTENSEN (Aksel E.), *Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk Statsopfattelse indtil Unionstiden*, Copenhaga, 1945.
[363] CHRISTENSEN (A.), „Scandinavia and the advance of the Hanseatics", *The Scandinavian Economic History Review*, V, 1957, pp. 89–117.
[364] GÖRANSSON (Sölve), „Regular open-field pattern in England and Scandinavian solskifte", *Geografiska Annaler*, 1961, pp. 80–104.
[365] JANKUHN (Herbert), „Sechs Karten zum Handel des 10. Jhs. Im westlichen Ostseebecken", *Archaeologia Geographica* (Hamburg), I, 1950, pp. 8–16.
[366] JOHANSSEN (Paul), „Die Kaufmannskirche im Ostseegebiet", în *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, Lindau, 1958, pp. 499–525.
[367] JOHNSEN (Arne Odd), *Fra Ættesamfunn til Statssamfunn*, Oslo, 1948.
[368] KOHT (Halvdan), *Harald Hårfagre og rikssamlinga*, Oslo, 1955.
[369] LJUNGBERG (Helge), *Den nordiska religionen och kristendomen. Studier över det nordiska religionsskiftet under Vikingatiden*, Stockholm, 1938.
[370] MUSSET (Lucien), „Le satiriste Garnier de Rouen et son milieu", *RMAL*, X, 1954, pp. 237–266.
[371] PAASCHE (Fredrik), *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden*, Stockholm, 1958.
[372] PALME (Sven Ulric), *Kristendomens genombrott i Sverige*, Stockholm, 1959.
[373] YRWING (Hugo Nilsson), *Gotland under äldre medeltid, Studier i baltisk-hanseatisk historia*, Lund, 1940.

V. MUSULMANI ŞI SARAZINI

[374] AMARGIER (P.-A.), „La capture de Saint Maïeul de Cluny et l'expulsion des Sarrasins de Provence", *Revue Bénédictine*, LXXIII, 1963, pp. 316–323.
[375] BAUDOT (Marcel), „Localisation et datation de la première victoire remportée par Charles Martel contre les Musulmans", în *Recueil de travaux offert à M. Clovis Brunel*, I, Paris, 1955, pp. 93–105.

[376] BENOIT (Fernand), „Documents historiques sur les incursions des Sarrasins et des Barbaresques en Camargue en Moyen Âge", *Revue Tunisienne*, 1932, pp. 301–306.
[377] DUBY (Georges), „Les villes du sud-est de la Gaule du VIIIe au XIe siècle", *Settimane...*, VI, 1958, pp. 231–258.
[377 *bis*] ENGREEN (Fred. E.), „Pope John the Eight and the Arabs", *Speculum*, XX, 1945, pp. 318–330.
[378] FÉVRIER (Paul-Albert), *Le développement urbain en Provence de l'époque romaine à la fin du XIVe siècle*, Paris, 1964.
[379] LACAM (Jean), „Vestiges de l'occupation arabe en Narbonnaise", *Cahiers Archéologiques*, VIII, 1956, pp. 93–115.
[380] LATOUCHE (Robert), „Les idées actuelles sur les Sarrasins dans les Alpes", *Revue de Géographie alpine*, XIX, 1931, pp. 199–206.
[381] LAUER (Philippe), „La cité carolingienne de Cencelle (Leopoli)", *MAHR*, XX, 1900, pp. 147–163.
[382] LEVILLAIN (Léon), SAMARAN (Charles), „Sur le lieu et sur la date de la bataille dite de Poitiers de 732", *BEC*, XCIX, pp. 243–267.
[383] LÉVI-PROVENÇAL (Évariste), *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris, 1953, t. III.
[383 *bis*] LOKYS (Georg), *Die Kämpfe der Araber mit den Karolingem bis zum Tode Ludwigs II.*, Heidelberg, 1906.
[384] LUPPI (Bruno), *I Saraceni in Provenza, in Liguria e nelle Alpi occidentali*, Bordighera, 1952.
[385] MERCIER (Maurice), SEGUIN (André), *Charles Martel et la bataille de Poitiers*, Paris, 1944.
[386] MOLINIER (Aug.), ZOTENBERG (H.), „Sur les invasions arabes", în *Histoire générale du Languedoc*, ed. nouă, II, 1875, pp. 549–558.
[387] VEHSE (O.), „Das Bündnis gegen den Sarazenen vom Jahre 915", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archive*, XIX, 1927.

VI. NOILE STATE

Istorii naționale în limbi de circulație, volume privitoare la secolele IX–XII. Orientare sumară.

Islanda (vezi și [nr. 302])

[388] JONSSON (Finnur), *Island fra Sagatid til Nutid*, Copenhaga, 1930.

Norvegia

[389] *Det norske folks liv og historie gjennem tiderne*, I–II, Oslo, 1929–1932 (Edv. BULL, H. SHETELIG).

[390] LARSEN (K.), *A History of Norway*, Princeton, 1948.

Danemarca

[391] DANSTRUP (John), KOCH (Hal), *Danmarks Historie*, I–III, Copenhaga, 1962–1963 (J. BRØNDSTED, Th. RAMSKOU, Hal KOCH).
[392] KRABBE (L.), *Histoire de Danemark*, Paris-Copenhaga, 1950.

Suedia

[393] ANDERSSON (Ingvar), *Sveriges historia*, Stockholm, ed. a 3-a, 1950.
[394] CARLSSON (Sten), ROSEN (Jerker), *Svensk historia*, I, Stockholm, 1962 (J. ROSEN).
[395] SVANSTRÖM (R.), PALMSTIERNA (C.F.), *A short History of Sweden*, Oxford, 1934 (trad. fr., Paris, 1944).

Polonia

[396] DAVID (Pierre), *Les sources de l'histoire de Pologne à l'époque des Piasts*, Paris, 1924.
[397] REDDAWAY (W.F.), PENSON (J.H.), HALECKI (O.), DYBOVSKI (R.), *The Cambridge History of Poland*, I, Londra, 1950.

Boemia

[398] SETON-WATSON (R.W.), *A history of the Czechs and Slovaks*, Londra, 1943.

Ungaria

[399] HÓMAN (Bálint), *Geschichte des ungarischen Mittelalters bis zu den Anfängen des Hauses von Anjou*, Berlin, 1940–1943, 2 vol.

Rusia

[400] ECK (Alexandre), *Le Moyen Âge russe*, Paris, 1933.
[401] VERNADSKY (George) și KARPOVITCH (M.), *A History of Russia*, I–II, New Haven, 1943–1948 (G. VERNADSKY).

Bulgaria

[402] SLATARSKI (V.N.), *Geschichte der Bulgaren*, I, Leipzig, 1918.

Croația

[403] VOINOVITCH (L. de), *Histoire de Dalmatie*, Paris, 1934, 2 vol.

TABEL CRONOLOGIC

Data	Scandinavii	Musulmanii	Slavii	Popoarele stepei
1	2	3	4	5
525	cca 520: Raid danez în Frizia.		cca 520–530: Primele contacte între slavi și bizantini pe Dunăre. 548: Primul raid slav atinge Adriatica.	
550				570: Avarii în Panonia.
575	574: Raid danez în Frizia.		578: Slavii în fața Corintului.	
600			cca 600: Slavii blochează Tesalonicul și Salona.	
625			cca 625–660: Samo, rege al slavilor din Boemia. 626: Asediu al Constantinopolului de către avari și slavi.	
650			641: Primul raid slav în Italia. cca 650: Primii slavi în Bitinia.	
675				680: Hanul bulgar Asparuh trece Dunărea.
700	Începutul secolului al VIII-lea: Primele așezări norvegiene în arhipelagul scoțian (?).	711: Cucerirea Peninsulei Iberice. 718: Musulmanii în Galia.		705: Hanul bulgar Tervel recunoscut drept Cezar.
725		725(?): Raid musulman împotriva orașului Autun. 732(sau 733): Bătălia de la Poitiers. 736–739: Carol Martel își impune autoritatea în sudul Galiei.		

1	2	3	4	5
750				
775		759: Recucerirea oraşului Narbonne de către franci. 778: Expediţia lui Carol cel Mare în Spania.		
	cca 786: Primii vikingi în Anglia. 795: Primii vikingi în Irlanda.			796: Distrugerea capitalei (*ring*-ului) avarilor de către franci.
	799: Primii vikingi în Galia.			
800				
	804: Primele contacte terestre între danezi şi franci.	808: Primele raiduri sarazine în Italia.		808–814: Krum, han al bulgarilor. 811: Victoria bulgarilor împotriva împăratului bizantin Nicefor I.
			818: Ljudovit prinţ al croaţilor.	
825				
	826: Primul stat danez în Frizia.			
		827: Începutul cuceririi Siciliei şi Cretei.	833: Fondarea unei biserici creştine la Nitra (Slovacia).	
	839: Primele contacte între varegi şi bizantini. 841: Norvegienii la Dublin.	cca 838: Primele raiduri sarazine în Galia. 840: Sarazinii ocupă Tarentul. 841: Sarazinii cuceresc oraşul Bari.		
	844: Vikingii la Sevilla.			
		846: Jefuirea Romei.	846–869: Rastislav, prinţ al Moraviei Mari.	
850				
	851: Prima iernare a vikingilor pe Sena. 859: Primii vikingi în Mediterana.		852: Întemeierea episcopiei croate la Nin.	
	cca 860: Descoperirea Islandei; primul raid vareg împotriva Bizanţului.		860: Raid rus contra Bizanţului.	
			862–882: Chiril şi Metodiu în Moravia.	864: Botezul hanului bulgar Boris.

1	2	3	4	5
	cca 865: Primele perceperi ale tributului (*danegeld*) în Anglia; primele raiduri în Marea Caspică (?).	871: Bizantinii recuceresc orașul Bari.		
875	876: Întemeierea regatului York.			
	878: Pace între Alfred cel Mare și danezi.			
	cca 880: Primul raid vareg în Iran.	880: Bizantinii recuceresc Tarentul.		
	cca 882: Domnia lui Oleg la Kiev.		cca 882: Domnia lui Oleg la Kiev.	
	885–886: Asediul Parisului de către vikingi.			889: Maghiarii sunt izgoniți din Ucraina.
		cca 891: Crearea bazei sarazine de la *Fraxinetum*.		895: Maghiarii se instalează în Panonia.
900				899: Primul raid maghiar în Italia.
	902–919: Reocupare temporară a Dublinului de către irlandezi.	cca 902: Ocuparea Insulelor Baleare.		907: Primul raid al ungurilor în Germania.
	910: Raid contra orașului Berda'a.		910–928: Tomislav, rege al croaților.	
	911: Întemeierea ducatului Normandiei.		911: Tratat între ruși și bizantini.	913: Țarul bulgar Simeon se încoronează ca împărat.
		916: Papa Ioan al X-lea distruge baza sarazină de la Liri.	915–929: Vaclav, prinț al cehilor.	
	919: Vikingii se stabilesc la Nantes.			
925	926: Ultimul tribut plătit normanzilor în Galia.		cca 925: Stabilirea episcopiei sârbe la Ras.	926: Întemeierea patriarhiei bulgare.
	cca 930: Sfârșitul primei faze a migrației vikingilor.			
		932: Raid împotriva Genovei.	cca 931: Češlav, prinț al sârbilor.	
	936: Expulzarea danezilor din Bretagne.			
			941: Al doilea raid rus împotriva Bizanțului.	

1	2	3	4	5
	943–945: Francii recuceresc orașul Rouen; începutul convertirii norvegienilor din Irlanda.			
950	954: Recucerirea definitivă a regatului York de către englezi.			Mijlocul secolului al X-lea: pecenegii se stabilesc în Ucraina Occidentală.
			cca 955: Botezul Olgăi, prințesa Kievului.	955: Înfrângerea ungurilor la Lechfeld.
	966: Botezul regelui Danemarcei Harald „Dinte Albastru".		cca 966: Botezul lui Mieszko, regele Poloniei.	
		972–973: Creștinii recuceresc *Fraxinetum*.		968: Distrugerea statului chazarilor.
975				972: Sfârșitul primei dinastii bulgare.
	cca 980: Reluarea acțiunilor scandinave în Anglia și în Irlanda.			cca 980: Samuel restaurează țaratul bulgar.
	981: Descoperirea Groenlandei.			
		982: Înfrângerea lui Otto al II-lea la Cap Colonna.		
	985–1014: Sven „Barbă Despicată", rege al Danemarcei.		989: Botezul Sfântului Vladimir și al rușilor.	
	996–1026: Richard al II-lea, duce al Normandiei.		995: Unificarea Boemiei.	
1000	cca 1000: Islandezii în Vinland; convertirea Islandei.		1000: Otto al III-lea la Gniezno.	cca 1000: Convertirea regelui maghiar Vaik (Sfântul Ștefan).
	1002: Masacrul de la Saint-Brice.			
		1003: Raid împotriva insulelor Lerins.		
	1014: Bătălia de la Clontarf; Sven, rege al Angliei.			1014–1019: Distrugerea primului imperiu bulgar de către Vasile al II-lea Bulgaroctonul.
1025				
	1030: Knut cel Mare, stăpân al Norvegiei.			
	1035: Moartea lui Knut cel Mare.			1038: Moartea Sfântului Ștefan, regele Ungariei.
	cca 1040: Expediția lui Ingvar în Asia musulmană.			
	1042: Eduard Confesorul, rege al Angliei.			

1	2	3	4	5
		1047: Raid împotriva insulelor Lerins.		1049: Reacție păgână în Ungaria.
1050	1052: Lovitură dată de Eduard grupării anglo-daneze. 1066: Harald cel Sever debarcă în Anglia; cucerirea insulei de către ducele Normandiei William Cuceritorul. 1070: Devastarea regiunii Danelaw de către normanzi.			Mijlocul secolului al XI-lea: cumanii în Ucraina. cca 1064: Uzii în Balcani.
1075	1074: Ultima expediție navală daneză în Anglia. 1085: Expediția eșuată a lui Knut cel Sfânt împotriva			
1100	Angliei. 1103: Regele Norvegiei Harald „Picioare Goale“ ucis în Irlanda.			

PARTEA A II-A

STADIUL CERCETĂRII

INTRODUCERE

În cursul marelui val al invaziilor din primul mileniu[1] s-a instalat o pauză relativă după evenimentele de la sfârșitul secolului al VI-lea marcat de instalarea longobarzilor în Italia urmată de cea a avarilor în Câmpia Panoniei. După 570, până la începutul secolului al VIII-lea, nici un atac serios din afară nu atinsese Europa Occidentală. Doar Europa Orientală continua să fie tulburată de atacuri intermitente: secolul al VII-lea, care în Vest coincide cu o perioadă de răgaz, corespunde în Est cu presiunea slavă care, după începuturi firave, s-a amplificat luând aspectul unei avalanșe. Acesta a fost primul semn al unei a doua faze de intensitate maximă care a afectat în scurt timp întreaga Europă.

Această a doua criză nu a pus în joc, în aceeași măsură cu prima, destinele continentului. Cu excepția slavilor care au ocupat aproape o treime din Europa și, într-o măsură mai mică, a ungurilor, popoarele invadatoare nu au avut ca scop primordial ocuparea și colonizarea pământului. Arabii și berberii din primul val, cel din perioada care a urmat anului 711, căutau, în principal, să convertească Europa Meridională, după Orientul Apropiat și Africa Septentrională, la doctrina musulmană și să o supună califatului de Damasc. Ei au fost singurii care au pus în mod voit în discuție structurile reorganizate după disoluția vechii unități romane, pe care au înțeles să le substituie cu cele ale Islamului. Ceilalți atacatori, incluzându-i pe unguri și pe sarazinii din al doilea val, au urmărit mai degrabă obținerea unor prăzi substanțiale. Dacă s-au lăsat atrași de terenuri virgine sau au preluat conducerea unor regiuni care, din punctul lor de vedere, nu le mai aduceau suficiente venituri, a constituit un fapt cu totul secundar. Înțelegem de ce, în paginile care urmează, problemele economice se vor bucura de o atenție specială: Occidentul, în această aventură, și-a riscat mai mult bogăția decât însăși existența.

[1] Vezi L. MUSSET, *Les invasions: les vagues germaniques* [nr.87], pp. 43–46.

Cu toate acestea, a fost violent afectat. Dacă pe o hartă a Europei adunăm suprafețele care reprezintă zonele răvășite de diferitele valuri ale migrațiilor târzii, aproape nici o țară nu ar rămâne neatinsă. În Germania, țărmurile au scăpat invaziei ungurilor, dar vikingii au avut grijă să le jefuiască periodic. În Italia, ungurii au devastat toate câmpiile, iar sarazinii aproape toate regiunile muntoase; zonele litorale au fost atacate, cu schimbul, de piratii musulmani și nordici, fără a mai socoti atacurile slavilor pe țărmul adriatic. În anumite regiuni, precum cele de pe Rinul Inferior, s-au revărsat succesiv patru valuri de invadatori: arabii veniți din Spania, vikingii stabiliți pentru moment în Camargue, maghiarii care au folosit culoarul Ronului, piratii sarazini care țineau permanent țărmurile sub observație. În timp ce invaziile din timpul Imperiului roman târziu și chiar ale secolului al VI-lea au fost, în linii mari, simultane, venind aproape mereu din aceeași direcție a orizontului — ceea ce i-a favorizat multă vreme pe apărători — cele de care ne vom ocupa au fost convergente. S-au năpustit de pretutindeni, în același timp, asupra unei Europe năucite, care nu știa în ce direcție să se mai apere. Situația cea mai delicată a fost cea a Galiei: o singură generație, cea a anilor 870–900, a trăit venirea vikingilor, mai ales din nord-vest și din vest, uneori și din nord sau din sud, a ungurilor care pătrundeau fie prin est, de-a lungul Rinului, fie din sud-est forțând Alpii, și a sarazinilor, pe coastele mediteraneene. Suprapunerea și convergența explică de ce, în ciuda numărului redus al efectivelor angajate și al caracterului adesea foarte rapid al raidurilor, șocul a fost puternic. Chiar lăsat în liniște cu rănile provocate de invazii, atunci când noii barbari s-au liniștit, Occidentul a reușit cu greu să-și regăsească echilibrul.

Pentru a face față acestei crize, Europa nu mai avea aceleași resurse ca în secolul al V-lea. Imperiul roman nu a supraviețuit decât în Orient, unde și-a arătat, o dată în plus, eficiența. A reușit să respingă, în același timp, asaltul pe care bulgarii și popoarele stepei l-au declanșat împotriva sa în Balcani, și cel pe care persanii și arabii l-au desfășurat în Asia; a putut să înflorească din nou după zile cumplite când, ca și în 626 și 718, dușmanii din Est și din Vest și-au putut da mâna pe malurile Bosforului[1]. Vechile realități moștenite de la Imperiul târziu au avut meritul principal, chiar dacă reforme radicale, precum crearea themelor, au pregătit, în mai mare măsură, episoadele victorioase. În Apus însă nu exista nimic asemănător. Creștinătatea era aici profund divizată. Ceea ce a mai supraviețuit din Spania s-a închistat într-un particularism născut din geografie și întărit de nostalgia pentru regatul gotic de Toledo. Italia, după sfârșitul ostrogoților, nu și-a mai regăsit unitatea

[1] În 718, bulgarii au ajuns la Constantinopol dinspre vest, ca aliați ai împăratului, în timp ce arabii asediau orașul dinspre răsărit. Coluziunea lor nu a fost mai puțin neliniștitoare.

spirituală sau politică, nici chiar atunci când francii au intervenit energic preluând vechiul regat longobard. Britania realizase unitatea de credință, dar nici în zonele celtice, nici în cele germanice nu dispunea de structuri politice solide sau de mijloace defensive redutabile.

Cheia de boltă a Occidentului era Imperiul carolingian. Acesta era însă o creație recentă și cu o arhitectură fragilă. Destinat mai întâi expansiunii, nu reușise niciodată să se ocupe de probleme defensive cu adevărat grave. Clasa conducătoare nu era lipsită nici de energie, nici de calități, dar avea puțină experiență, iar partea sa cea mai remarcabilă — clerul înalt — era atras de proiecte atât de ample încât nu s-a putut niciodată conta pe punerea lor în practică. Edificiului construit cu rapiditate de Carol cel Mare îi lipsea maturitatea când s-a produs un asalt cu totul neașteptat. Căci trebuie insistat pe acest contrast: problema barbarilor i-a preocupat pe conducătorii și împărații romani de mai bine de patru secole înainte ca *limes*-ul Rinului să fie străpuns în anul 406, în vreme ce aristocrația francă, în timpul domniei lui Ludovic cel Pios, s-a lăsat cu totul luată prin surprindere pe când visa la proiecte nerealiste precum concordia frățească, solidaritatea creștină și chiar renunțarea la arme. Nimeni nu dispunea de acea știință despre dușman acumulată la Roma de generații de veterani[1]. De aici, amploarea dezastrului care a fost atât intelectual, cât și politic.

*
* *

În ciuda tuturor diferențelor pe care le vom sublinia, a doua criză provocată de invazii nu a fost atât de radical diferită de prima, așa cum am putea presupune. Fără îndoială, fenomenul islamic și fenomenul slav nu au avut absolut nici un precedent. În schimb, mișcarea care i-a împins înainte pe maghiari, apoi în spatele lor pe chazari, pe pecenegi și pe cumani, a fost aceeași care i-a animat pe huni cinci secole mai devreme, ca și pe atâtea alte popoare ale stepei: motivații sociologice, metode militare, caractere economice, totul, până la locul de așezare — bazinul panonic — prezintă similitudini frapante. Nu întâmplător istoriografia ungară a Evului Mediu a revendicat moștenirea lui Attila. Chiar dimensiunile fenomenului istoric ar fi comparabile dacă maghiarii nu ar fi reușit să transforme călăreții nomazi în țărani sedentari, lucru eșuat de toți predecesorii lor.

[1] Lumea carolingiană nu a dobândit experiență comparabilă decât în raport cu doi adversari, musulmanii din Spania și slavii: pe aceste două fronturi au fost înregistrate cele mai puține insuccese. Chiar și în momentele cele mai sumbre ale luptelor succesorale, francii nu au încetat să facă față cu succes acestora, în timp ce în alte părți se înmulțeau eșecurile usturătoare.

Invazia vikingilor a avut, la rândul ei, precursorii săi, dar aceștia se ascund sub vălul istoriei marilor invazii germanice. Este vorba mai întâi de heruli, popor din Danemarca, din care o ramură a încercat calea expansiunii fluviale și maritime[1]: în secolul al III-lea pe viitoarea cale a varegilor, de-a lungul Rusiei, Pontului Euxin și Mării Egee, apoi în secolul al V-lea pe drumul vikingilor, care i-a dus pe țărmurile occidentale ale Galiei și Spaniei[2]. Trebuie să-i invocăm însă mai ales pe piraţii saxoni ai secolelor III–V, care i-au precedat pe vikingi nu doar pe numeroase rute maritime, dar și într-un număr mare de așezări: de exemplu în Anglia Orientală, în Bessin, pe Loara Inferioară.

Asemănarea este atât de mare încât, de la o mișcare la alta, trebuie să presupunem o tradiție care nu a fost niciodată întreruptă. Cele două popoare sunt de altfel atât de apropiate încât, în locurile pe care le-au colonizat, discernem cu dificultate contribuția lor specifică, mai ales în cazul Normandiei.

Legătura între migrațiile saxone și migrațiile scandinave este mai mult decât o ipoteză explicativă. Este atestată, în același timp, de arheologie și de istoriografie. După descoperirea mormântului regal de la Sutton Hoo[3], ale cărui analogii nordice sunt evidente, nimic nu poate pune la îndoială existența contactelor între Anglia și Scandinavia, chiar după sfârșitul migrației anglo-saxone. Istoria literară furnizează un argument puternic: epopeea engleză a lui *Beowulf*, al cărei subiect este înainte de toate danez, dovedește că publicul insular păstra un interes viu pentru problemele Scandinaviei. În final să amintim că, de la sfârșitul migrațiilor anglo-saxone (puțin după anul 500), până la primul raid danez în Frizia (către 520), nu a existat propriu-zis nici un hiat.

Prezența saxonilor pe pământul viitoarei Normandii pune un număr mare de probleme aproape de nerezolvat. Ea este atestată în secolul al VI-lea de două pasaje din Grigore din Tours, care amintește printre auxiliarii armatei merovingiene împotriva bretonilor pe *saxones bajocassini*, „saxonii din Bayeux" sau „din Bessin"[4]. Nimic nu ne permite să aflăm dacă au venit pe uscat sau pe mare. Trei secole mai târziu, texte din secolul al IX-lea, plasează în regiunea Bessin o unitate administrativă numită *Otlinga Saxonia*: își datorează oare aceasta numele acelorași saxoni? Sau celor învinși și deportați de Carol cel Mare? Nu se poate ști. În sfârșit, începând cu secolul al XI-lea, găsim în regiunea Caen un anumit număr de toponime terminate în *-tun* și *-ham* care s-ar putea explica prin saxona veche, dacă nu cumva sunt scandinave, ceea ce este de asemenea verosimil. Este dificil să construim cu asemenea elemente un sistem explicativ. Totuși, câțiva autori nu au ezitat să atribuie saxonilor anumite teme toponimice foarte răspândite în Normandia (de exemplu numele în *-fleur*). Ipoteza rămâne filologic discutabilă și din punct de vedere istoric improbabilă, chiar dacă specialiștii în istorie scandinavă nu au adus toate clarificările dorite asupra acestui punct.

---

[1] *Les vagues germaniques* [nr.87], pp. 149–150.

[2] Anumiți filologi cred că herulii au lăsat în Nord o amintire puternică; numele lor ar fi la originea apelativului *jarl*, „șef regional, conte". Ipoteza rămâne însă extrem de discutată.

[3] *Les vagues germaniques* [nr.87], pp. 306–307.

[4] GRIGORE DIN TOURS, *Hist.Franc.*, V, 26 și X, 9.

De la primele la ultimele invazii a existat deci o anumită continuitate de care va trebui mereu să ținem seama. Dacă Imperiul carolingian nu putuse deloc să profite de nenorocirile prin care trecuse Roma, unii dintre agresorii săi erau în mod inconștient îmbogățiți de experiența acumulată de predecesorii lor. Construcția de nave și știința nautică a vikingilor, în surprinzătoarea lor perfecțiune, dezvoltă și prelungește experiența „popoarelor mării" din secolele III–V. În același timp, Árpád, fugind de pecenegi către vest prin trecătorile Carpaților, știa fără îndoială că înaintea lui alți regi nomazi găsiseră în Panonia un fel de țară a făgăduinței.

*
* *

Cronologia acestei a doua crize nu are ordinea simplă și clară a „Marilor Invazii" din epoca Imperiului roman târziu. Fiecare invadator și-a urmat ritmul propriu. În plan secund, două fenomene se desfășoară pe toată durata perioadei : scufundarea Europei Orientale de către mareea slavă, care se întinde mai întâi în suprafață până la începutul secolului al VIII-lea, apoi în profunzime, creând zone de populare din ce în ce mai dese, și raidurile lansate spre vest de călărețiі stepei. Secolul al XI-lea nu a pus capăt acestora din urmă: dacă ținem cont doar de Europa latină, ar trebui să coborâm până la invazia mongolă contemporană Sfântului Ludovic pentru a-i vedea sfârșitul; în Europa Orientală, sosirile nomazilor asiatici au continuat până în secolul al XVIII-lea (calmucii).

În ciuda numitorului lor comun religios, acțiunile musulmane din secolul al VIII-lea, pe de o parte, și cele din secolele IX–XI, pe de alta, sunt cu totul distincte. Expedițiile terestre venite din Spania nu au fost decât un scurt episod căruia i-a pus capăt Carol cel Mare. Raidurile piraților și ale banditilor sarazini din munți au fost în schimb o plagă cronică care a durat până în epoca cruciadelor și, prin intermediul raziilor barbaresti, până în epoca modernă.

Fenomenul viking, privit în ansamblu[1], este cel mai bine delimitat: început la sfârșitul secolului al VIII-lea, s-a încheiat, în mare măsură, puțin după mijlocul secolului al XI-lea, când Anglia scapă definitiv de presiunea daneză. Este deci, fără urmă de îndoială, trăsătura care distinge cel mai bine perioada de care ne ocupăm. Deoarece a marcat profund civilizațiile occidentale, nu este de mirare că i-am acordat un loc de frunte în această lucrare. Fără acest fenomen de altfel, celelalte mișcări ale noilor barbari,

[1] Asupra complexității sale, vezi mai jos pp. 182–184.

incoerente și dispersate, nu meritau câtuși de puțin să fie studiate separat. Atacurile vikingilor au fost cele care au dat sensul și unitatea celui de-al doilea asalt împotriva Europei creștine.

Rămâne să ne întrebăm dacă această unitate a existat vreodată în altă parte decât în mintea istoricilor dornici de priviri de ansamblu și de periodizări. Din punctul nostru de vedere, o susținem cu tărie, cel puțin în ceea ce privește Europa Occidentală. Fără îndoială, în simultaneitatea anumitor atacuri rolul hazardului a fost important, mai ales la început: nu există nici un punct comun între veleitățile de cuceritori ale Omeiazilor în Galia și primele debarcări ale norvegienilor în arhipelagul scoțian, deși sunt strict contemporane. Situația se va schimba însă începând cu a doua treime a secolului al IX-lea. Convergența devine prea frapantă pentru a nu fi existat cel puțin câteva trăsături comune. Le vom căuta mai degrabă la cei atacați decât la atacatori. Europa creștină a fost pentru toți o pradă tentantă, relativ bogată, prost apărată, ușor de exploatat (tezaurele monastice au reprezentat peste tot adevărate atracții pentru barbari). Oricât de controversate ar fi, tezele lui Pirenne au atras cel puțin atenția asupra unui fapt capital: disproporția existentă între bazele economice ale Imperiului carolingian și ambițiile politice și economice ale acestuia. Se anticipa o anumită slăbiciune pe care se pare că vecinii lumii france au sesizat-o. Din momentul în care atacurile au început, însăși înmulțirea lor, prin paralizarea apărării, a devenit un important factor de succes. Fără îndoială involuntar, barbarii s-au sprijinit reciproc și acțiunile lor au coincis în timp pentru că, în felul acesta, aveau șanse mai mari de reușită.

CAPITOLUL I

LUMEA STEPELOR ÎN SECOLELE VII–XI

Stepa eurasiatică a devenit, începând cu secolul al IV-lea, culoarul principal prin care au năvălit călăreții nomazi în drum către vest[1]. După huni, avarii au ajuns în Câmpia Panonică unde s-au stabilit pentru un timp. Valurile migratoare au continuat însă să curgă, fără ca secolul al VII-lea să marcheze o cezură reală. Presiunile popoarelor au continuat asupra lumii mediteraneene. A fost mai întâi un grup de popoare turanice, bulgarii și chazarii, care nu au îndrăznit să înainteze foarte departe spre vest.

S-au oprit pe țărmurile Mării Negre unde au întemeiat două puternice imperii, a căror semnificație culturală a fost mai profundă decât cea cu care era obișnuit mediul respectiv. Apoi, în momentul în care aceste popoare s-au stabilizat, s-a produs invazia maghiarilor, fino-ugrici veniți mai degrabă din nord decât din est, dar deveniți maeștri, la rândul lor, în exploatarea lumii stepelor. Au traversat Europa dintr-o parte în alta aproape pe durata unei jumătăți de secol, profitând de dezordinea pe care vikingii și sarazinii o provocaseră deja. Când a venit rândul ungurilor să se liniștească, Occidentul a putut să răsufle ușurat. Alte popoare turanice, pecenegii și cumanii, așteptau încă la porțile Europei, dar nu au putut să pătrundă prea departe: istoria lor nu a avut decât o semnificație locală, limitată la țările din zona Mării Negre. În acest fel s-a stins, în așteptarea iureșului mongol din secolul al XIII-lea, al doilea mare val al mișcării care i-a purtat către Occident pe nomazii din stepă.

1) BULGARII ŞI CHAZARII

Istoria bulgarilor se împarte în mai multe faze, între care nu este întotdeauna ușor de găsit o legătură. Din secolul al V-lea până la începutul secolului al VII-lea, au fost un obscur popor din stepă, situat într-un plan cu

[1] *Les vagues germaniques* [nr.87], pp. 58–65.

totul secundar. Din secolul al VII-lea până în veacul al XI-lea, un prim Imperiu bulgar, constituit în nordul Peninsulei Balcanice, s-a înălțat la rangul unuia dintre cele mai importante state europene. A fost distrus către 1019 de către bizantini. După o întrerupere de mai bine de un secol, un al doilea Imperiu bulgar s-a născut la sfârșitul secolului al XII-lea și a supraviețuit până la cucerirea otomană din secolul al XIV-lea. Între timp, totul s-a schimbat: limbă, religie, structură politică. Doar supraviețuirea numelui etnic atestă o anumită continuitate.

În prima sa formă („protobulgară"), poporul bulgar aparținea grupului turanic; pare foarte apropiat de două triburi întâlnite, în jurul anului 500, pe cursul Donului: utigurii și cutrigurii. De la acestea a moștenit, fără îndoială, mai multe din elementele sale constitutive. Bulgarii datorează probabil anumite lucruri hunilor, dispersați și lipsiți de numele lor etnic atât de repede după moartea lui Attila. În orice caz, tradiția bulgară cuprinde în lista hanilor „naționali" pe unul dintre fiii lui Attila. Sub împărații Zenon și Anastasiu, bulgarii sunt atestați în mai multe rânduri la Dunărea de Jos, când ca aliați ai Imperiului romano-bizantin împotriva goților, când ca autorii unor raiduri profunde în Balcani, dar se pare că primul habitat al poporului a fost mult mai la est, aproape de țărmul septentrional al Mării Caspice.

După 502, s-a produs o acalmie, care a durat aproape un secol, cu toate că sursele grecești menționează din timp în timp prizonieri sau mercenari bulgari (Iustinian i-a trimis pe frontul din Armenia). Către anul 600, o căpetenie a mers chiar la Constantinopol pentru a primi botezul. Procedeul obișnuit de „îmblânzire" a barbarilor părea să-și urmeze cursul obișnuit.

Puținul pe care îl știm despre originea bulgarilor provine fie din documente lingvistice (câteva cuvinte turcice în textele grecești), fie dintr-o ciudată listă de suverani, a cărei exegeză pune enorme dificultăți (lista pretinde să acopere o perioadă care se întinde din secolul al II-lea până în secolul al VIII-lea). Acestea sunt totuși suficiente pentru stabilirea apartenenței limbii protobulgare cu o anumită certitudine și pentru a surprinde o cultură destul de originală. Lista hanilor dovedește că, la bulgari, conștiința etnică avea rădăcini mai vechi și mai solide decât în cazul majorității popoarelor stepei. Marile inscripții regale ale perioadei păgâne dovedesc o gândire elevată care amintește de faimoasele inscripții „runice" ale turcilor de pe Orkhon din secolul al VII-lea; ele oferă un vocabular remarcabil de dezvoltat pentru ierarhia socială și militară. Aceste elemente explică de ce întemeierile politice bulgare au avut un caracter durabil[1].

Expansiunea bulgară a fost reluată către sfârșitul secolului al VI-lea sau la începutul celui următor. Un grup, „bulgarii negri", a plecat către est și s-a stabilit în stepele Kubanului; alții s-au îndreptat către nord și au ajuns pe

[1] În privința numelui bulgarilor, deși etimologia sa rămâne controversată, pare de origine turcică.

cursul inferior al Kamei, la marginile taigalei, unde în secolul al XIII-lea mai era semnalată încă „Bulgaria Mare". Acest grup, supus în final de mongoli și islamizat, s-a amestecat cu alte populații turanice din regiunea Volgăi. Un mic detașament a pornit spre vest, a luat parte la cucerirea Italiei de către longobarzi și a ajuns până în apropiere de Benevent, unde sunt menționați până în secolul al IX-lea. Dar grupul majoritar al poporului s-a stabilit în apropiere de Dunărea de Jos și a reluat ideea unei ofensive în direcția Balcanilor. Începând cu domnia lui Heracliu, îi vedem asediind Tesalonicul și Constantinopolul împreună cu avarii și slavii.

Cu această ocazie apare adevăratul fondator al puterii politice bulgare, hanul Kubrat[1]. Acestuia i se atribuie trei decizii fundamentale: emanciparea de sub suzeranitatea avarilor, alianța cu slavii și o înțelegere (însoțită de un botez simbolic și prematur) cu grecii. Curând, presiunea chazarilor a făcut de nelocuit pentru bulgari teritoriile de la nord de Dunăre. Către 680, Asparuh, fiul lui Kubrat, și-a îndreptat poporul la sud de fluviu trecând peste ceea ce mai rămăsese din garnizoanele bizantine. Teritoriul în care s-a stabilit, vechea Moesie, își pierduse de mult timp structura romană și cadrele ecleziastice, iar populația, destul de răzlețită, pare să fi fost slavă. Acesta este punctul de plecare al unei simbioze care a dus la un moment dat la slavizarea completă a bulgarilor.

În teritoriul cucerit, pe care împăratul bizantin Constantin al IV-lea Pogonatul a trebuit să li-l cedeze în 681 într-o manieră oficială, hanii au organizat foarte repede un veritabil stat. În fruntea acestuia, hanul suprem (*kannas ubigș* din inscripții) — care își datora puterea lui Dumnezeu (nu este vorba de Dumnezeul creștin, ci de zeul celest al paleo-turcilor) — își avea reședința la Pliska (astăzi Aboba, în apropiere de Șumen), într-o imensă tabără de 3/5 km, unde și-a construit un palat fortificat cu o sală a tronului. Reședințe de mai mică importanță au apărut în secolul al IX-lea la Tutrakan pe Dunăre și în special la Preslav, la sud-est de Pliska. Populația cucerită a construit aceste palate, a gravat inscripțiile — cărora nu le lipsește suflul epic — în greaca populară amestecată cu termeni turcici, sau a sculptat în stâncă grandioase reliefuri în care îl vedem pe han călare străpungând fiarele sălbatice. Toate acestea amintesc lumea iraniană, curtea de la Ctesifon, mai degrabă decât cea de la Constantinopol. În urma hanului există o întreagă ierarhie aulică, ale cărei titluri turcice sunt destul de misterioase pentru noi: *bagatur, tarkan, kavkan,* apoi o nobilime militară (*boilades* din inscripțiile grecești, cuvânt ce pare identic termenului rus

[1] Henri Grégoire a vrut să vadă în acesta eponimul poporului croat; ipoteza este foarte îndoielnică. Tradițiile care îl privesc pe Kubrat (lista hanilor, Nicefor, „miracolele Sfântului Demetrius") sunt greu de armonizat și de datat cu precizie.

boiar), împărțită în trei categorii. Acest aspect remarcabil al organizării și al disciplinei pare să fie semnul distinctiv al bulgarilor. Bizanțul a fost obligat să o recunoască: hanul Tervel a primit, în 705, primul dintre toți regii barbari, titlul de *cezar*. Nu știm foarte multe lucruri despre masa populației alcătuită din țărani și, fără îndoială, din păstori, în majoritate slavi.

Etapele slavizării bulgarilor sunt dificil de urmărit doar pe baza surselor grecești. Hanii au avut nume turcice până la Persian (Presian) (831–852), care a purtat și numele slav de Malamir, iar cuvintele „barbare" incluse în inscripțiile grecești rămân în întregime turcice până în aceeași epocă. Abia în secolul al X-lea aportul de termeni slavi devine masiv. Dar dacă elementul turcic se șterge, statul bulgar rămâne multietnic: minorități importante vorbesc greaca sau latina (valahii) și trebuie ținut cont și de elementele cumane (din nou turanici) și chiar armene de mai târziu.

Imperiul lui Asparuh și al lui Tervel nu a depășit probabil spre sud lanțul Munților Balcani. Zona litorală, la nord de Burgas, i-a fost cedată (cu excepția porturilor) la începutul secolului al VIII-lea. Acest spațiu a ajuns bulgarilor până către mijlocul veacului al VIII-lea. Dar hanii teribili ai secolului al IX-lea l-au lărgit considerabil. Krum (808–814) a ocupat Serdica (Sofia) în 809, apoi l-a învins și ucis în 811 pe împăratul Nicefor I (primul împărat căzut pe câmpul de luptă după Valens în 378), ajungând până la Marea Egee. Leon al V-lea Armeanul a salvat Bizanțul în ultimul moment. Omurtag, succesorul lui Krum, a încheiat cu grecii în 816 o pace pe treizeci de ani. A profitat de aceasta pentru a-și consolida stăpânirea în interiorul Balcanilor construind „marele zid al Traciei", ce se întindea de la Golful Burgas la Marița; s-a ciocnit, de asemenea, de franci în Croația. Până în acel moment se pare că majoritatea hanilor nu au avut decât o politică a proiectelor limitate. Nu au făcut decât încercări intermitente și fără rezultate importante de a-și coordona asalturile, alături de musulmani, împotriva „orașului apărat de Dumnezeu"*. Este adevărat că bizantinii, prin intermediul themei Chersonului, au păstrat contactele cu lumea stepelor: potrivit uneia dintre practicile lor diplomatice cele mai constante, au putut, în numeroase situații, să-i împiedice pe bulgari să înainteze spre sud incitându-i pe dușmanii din spatele acestora.

O schimbare radicală s-a produs atunci când, în anul 864, hanul Boris a trecut la creștinism alături de poporul său. La capătul unui război intern care s-a încheiat defavorabil pentru *boilades*, Bulgaria a devenit primul stat slav creștinat. Basileul Mihail al III-lea a fost în mod formal nașul lui Boris, dar acesta din urmă s-a gândit la un moment dat să scape de protectorul său

* Constantinopolul. (N.tr.)

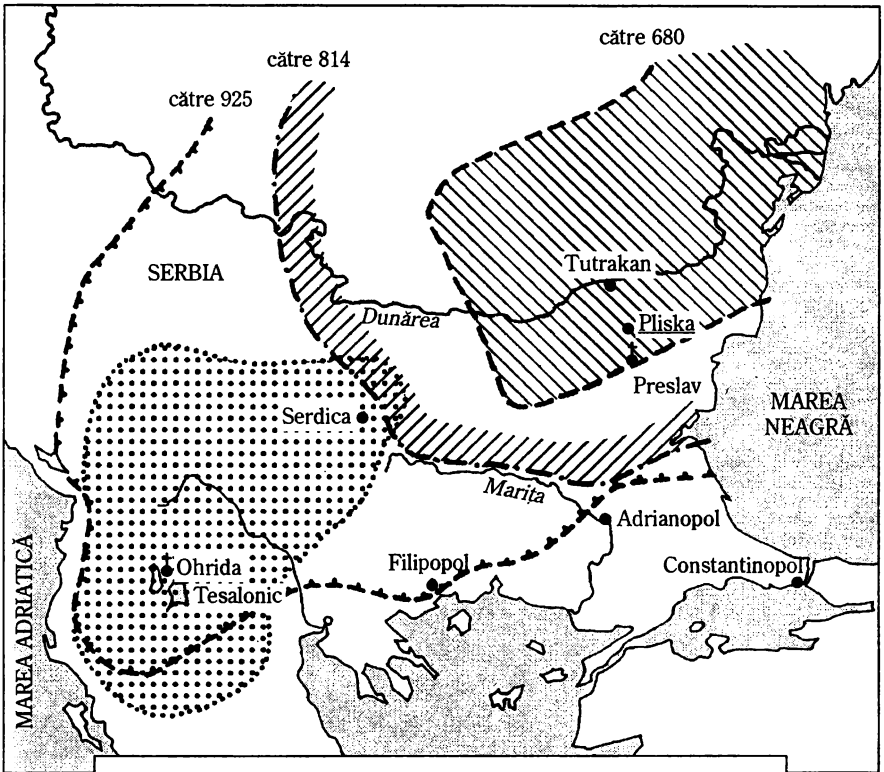

- Pliska = capitală
- Preslav = sediile succesive ale patriarhiei bulgare

Limitele aproximative ale:

- Statului lui Asparuh, în jur de 680
- Statului lui Omurtag, către 814
- Întinderea maximă a Imperiului bulgar (statul lui Simeon, către 925)
- Al doilea Imperiu bulgar, către 1000

Harta 1 – Bulgarii

spiritual solicitând papei Nicolae I un cleric latin. Tentativa a eșuat, dar a decis Bizanțul să acorde bulgarilor o largă autonomie ecleziastică (869–870).

Integrați lumii creștine, bulgarii au dovedit foarte repede măsura ambițiilor lor: au dorit să smulgă grecilor imperiul. Nu ne propunem însă să urmărim mai departe în amănunt istoria acestui stat pentru care faza invaziei se încheiase definitiv.

Să amintim doar că a culminat în 913, în momentul încoronării lui Simeon, fiul lui Boris, ca împărat asociat lui Constantin al VII-lea. Episodul nu a avut consecințe, dar s-a menținut un Imperiu bulgar condus de un țar (= cezar) și o patriarhie bulgară, stabilită în 926 la Preslav. Având spatele amenințat de raidurile maghiare începând cu anul 934, apoi de emanciparea progresivă a slavilor (sârbii și-au câștigat autonomia cu puțin înainte de 930), acest imperiu a fost în cele din urmă distrus de recucerirea bizantină începută de Nicefor Focas și continuată de Ioan Tzimiskes. În 972, dinastia bulgară a dispărut (țarul Boris al II-lea a devenit funcționar în ierarhia bizantină) și patriarhia bulgară a fost desființată. O ultimă rezistență condusă de Samuel, dintr-o familie macedoneană de origine probabil armeană, a permis o restaurare parțială începând cu 976, dar nu a reunit decât elemente slave. A eșuat definitiv, începând cu 1001, sub loviturile teribile ale lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul. Ultimele rămășițe ale măreției bulgare au dispărut între 1014 și 1019, iar garnizoanele bizantine și-au reluat pozițiile de-a lungul liniei Dunării, după o absență de mai bine de trei secole.

În ultimele sale momente, sub Samuel, Imperiul bulgar nu mai avea deja multe în comun cu hanatul turc de la Pliska. Centrul său de greutate se transferase spre vest, în Macedonia, în jurul localităților Ohrida și Prespa. Amintirea glorioasă pe care a lăsat-o în această regiune explică de ce numele bulgarilor a fost reluat în 1185 de conducătorii unei răscoale antibizantine, Petru și Asan, care au întemeiat cu elemente slave și vlahe un „al doilea Imperiu bulgar" destinat să dureze ceva mai mult de două secole. Între cele două imperii bulgare nu există decât această legătură adoptivă și o oarecare identitate teritorială. În privința moștenirii intelectuale a statului lui Boris și Simeon, aceasta a fost într-o anumită măsură recuperată de Rusia kieveană; ea nu mai conținea aproape nimic prin care să se lege direct de poporul lui Kubrat și Asparuh.

În spatele bulgarilor au urmat chazarii, alt popor turanic, care, înconjurând Marea Caspică pe la nord, au ajuns la sfârșitul secolului al VII-lea să se stabilească pe cursul inferior al Volgăi. Spre deosebire de toți predecesorii lor, nu au mers mai departe de acest loc. Între taiga, Caucaz, Don și fluviul Ural au fondat un stat care a rămas remarcabil de stabil timp de trei secole.

Dintre toate popoarele stepei, chazarii au fost cei mai puțin caracteristici. Amploarea migrației a fost firavă, foarte devreme manifestându-se o înclinație pentru viața sedentară. Atracția comerțului caravanier și a orașelor a câștigat rapid în fața nomadismului pastoral. Dacă pe durata secolului al VII-lea chazarii s-au comportat precum niște călăreți nomazi adeseori aliați ai Bizanțului împotriva musulmanilor, putem vedea născându-se pe teritoriul lor, în secolul al VIII-lea, mari orașe comerciale. Călătorii arabi le descriu ca fiind alcătuite din cartiere evreiești, creștine și musulmane ce se administrau separat, după obiceiul oriental. Cele mai importante erau Itil, în apropiere de Astrahan, la intersecția itinerarelor Iran-Rusia și Bizanț-Asia Centrală; Khamlidj, ceva mai la nord pe Volga, Samandar pe țărmul Caspicii și remarcabila fortăreață Sarkel, pe Don, construită după un model bizantin pentru a servi ca apărare împotriva maghiarilor.

Statul chazar era de tip oriental, dar cu o structură proprie. Avea doi suverani, numiți unul *hagan*, celălalt *beg*; era înzestrat cu o organizare financiară și militară avansată. Fără îndoială elementul turanic nu juca decât rolul de acoperire al unor populații foarte variate (caucazieni, iranieni, finougrici). Elementul esențial de originalitate a fost de ordin religios: chazarii au fost singurul popor din istorie care s-a convertit în masă, dar nu în totalitate, la iudaism către sfârșitul secolului al VIII-lea. O minoritate s-a alăturat puțin mai târziu Islamului.

Izolat prin credința sa iudaică, regatul chazar s-a găsit la sfârșitul secolului al IX-lea într-o situație critică: un nou val turanic, cel al pecenegilor, a apărut la frontiera sa orientală și l-a traversat de la est la vest, în timp ce rușii, coborând dinspre taiga, au dorit să-l traverseze de la nord la sud pentru a ajunge la Marea Neagră. Până la urmă marele prinț al Kievului, Sviatoslav, a distrus Sarkelul în 963 și a înlăturat în 968 ultimele rămășițe ale chazarilor, gest imprudent care a avut ca principal rezultat intrarea statului kievean în contact, pe întreaga frontieră meridională, cu tribul sălbatic și devastator al pecenegilor, în locul unui pașnic regat al negustorilor... Astfel, dispariția Imperiului Chazar a coincis cu declanșarea unui nou val al popoarelor stepei. Se afirmă adesea că primul stat rus a împrumutat de la chazari anumite idei politice, și mai ales titlul de *hagan*, purtat adesea de prinți. A fost singura moștenire durabilă pe care a lăsat-o acest popor.

2) MAGHIARII

După trecerea Dunării de către bulgari, lumea stepelor a părut să se liniștească. Mișcările sale au încetat să preocupe Occidentul după ce, în 796,

Carol cel Mare a pus capăt stăpânirii avare. Recucerirea bazinului panonic de către sedentari tocmai începuse: elemente germane în nord-vest, de-a lungul Dunării, elemente slave mai ales, în nord (Moravia Mare a lui Mojmir și Rastislav la mijlocul veacului al IX-lea) și în sud (Croația) se grăbiseră să ocupe terenul vacant. În 850, arhiepiscopul de Salzburg fondase o biserică la nord de Lacul Balaton, în timp ce un embrion de administrație se implanta în numele Carolingienilor din Germania. Dar o generație mai târziu, în 895, avangărzile unui nou popor nomad au trecut Carpații și tot ceea ce fusese realizat de-a lungul unui secol a fost aproape instantaneu distrus de către maghiari. Timp de șaizeci de ani au fost teroarea Europei continentale, apoi s-au fixat în centrul acesteia. Șuvoiul nomad pe care l-au inaugurat a continuat să se scurgă: pecenegi, uzi și cumani s-au succedat pe aceleași itinerare, dar ungurii au format un baraj între aceștia și Europa latină. Calmul nu revenise încă în stepă când s-a declanșat un nou potop, cel al cuceririi mongole din secolul al XIII-lea.

Episodul maghiar se leagă de o lungă tradiție, dar prezintă o originalitate pronunțată. Este singurul care a avut ca inițiatori fino-ugrici, singurul ale cărui consecințe directe sunt încă vizibile în zilele noastre, în sfârșit singurul, după Attila, care a zdruncinat puternic Occidentul.

Din motive lesne de înțeles, originea ungurilor a fost căutată cu mai multă atenție decât a oricărui alt popor al stepei. Ca toate grupurile nomade care au avut succes, maghiarii s-au format prin adăugarea unor straturi diferite la un nucleu primitiv omogen. Acest nucleu este cu siguranță ugric, adică aparține unei ramuri etnice foarte apropiate de finlandezi. Cele mai direct înrudite cu limba maghiară sunt dialectul vogul și cel ostiak din Rusia Orientală. Cel mai vechi habitat al maghiarilor trebuie să fi fost pe Kama, afluent din stânga al Volgăi Mijlocii. Au fost probabil crescători de reni înainte de a adopta calul către începutul erei noastre. Puțin mai târziu, au intrat în contact cu iranienii din stepă, în special cu alanii, după cum o dovedesc câteva împrumuturi lexicale. Apoi, s-au aflat vreme îndelungată în relații cu triburi turanice. Maghiarilor li s-au alăturat fără îndoială onogurii, de unde și numele de unguri sub care acest popor a fost cunoscut de lumea creștină. De la alți turanici, vecini ai ciuvașilor, maghiarii au împrumutat în jur de 9% din vocabular, mai ales aproape tot ceea ce privește agricultura și creșterea vitelor, precum și multe din antroponime. Mai multe triburi maghiare din epoca cuceririi sunt desemnate prin nume turanice. Totuși, tipul fizic al ungurilor nu pare să se fi modificat în urma vreunui metisaj, căci a rămas mereu europoid prin excelență.

Către secolul al VII-lea sau al VIII-lea, maghiarii au părăsit regiunea Kamei pentru Ucraina Orientală, între Volga și Donet, și au adoptat un stil

de viață din ce în ce mai nomad care a dat o puternică unitate acestui popor amestecat. În 889, maghiarii din Ucraina au suferit șocul pecenegilor și s-au împărțit în mai multe grupuri. Cel principal l-a ales pe Árpád ca rege și s-a îndreptat curând către Panonia, unde a pătruns în anul 895 traversând Carpații, fără îndoială atât prin trecătorile din nord-est, cât și pe cele din sud-est. În această mișcare a fost antrenat clanul turanic al kavarilor.

Această schemă se sprijină pe documentația lingvistică reunită și analizată de istoricii unguri[1]; ea este confirmată, pentru ultimele două secole, de textul lui Constantin Porfirogenetul[2]. Acest izvor menționează *Lebedia* și *Etelkuz* (magh., *Levedi, Etelköz*), ultimele habitate ale ungurilor înainte de migrația către vest, termeni care au provocat o discuție aprinsă; primul desemnează fără îndoială estul Ucrainei, al doilea (care înseamnă „țara dintre râuri") este fie Ucraina Occidentală, fie actuala Moldovă. De aici a pornit Árpád spre Panonia.

Problema originii ungurilor este și mai complicată de existența unei „Ungarii Mari", situată pe Volga și având ca limbă maghiara, pe care misionarii dominicani ar fi regăsit-o în 1235, cu puțin înainte de dispariția acesteia sub loviturile mongolilor. Este vorba fără îndoială de o ramură a poporului maghiar care încetase să urmeze migrația către sud-vest din secolul al VII-lea sau al VIII-lea.

Numele indigen al ungurilor, *maghiar*, este probabil el însuși un hibrid, ugric în ce privește primul termen și turcic în cazul celui de-al doilea, amândouă având același sens, „bărbat". De la greci și latini au primit numele turcilor onoguri, de la arabi pe cel al turcilor bașkiri, în sfârșit potrivit altora pe cel de „turci" sau de „sabiri".

Trecerea Carpaților nu a reprezentat gestul nechibzuit al unei populații hăituite. A fost, în mare măsură, consecința manevrelor împăratului grec Leon al VI-lea. Acesta, amenințat de țarul bulgar Simeon, căuta un mijloc pentru a-l ataca din spate. Ambasadorul Niketas Skleros a solicitat regilor maghiari Árpád și Kursan să joace acest rol. Aceștia au acceptat, au trecut Dunărea pe la Silistra și au ajuns la Preslav. Dar acest succes foarte rapid l-a neliniștit pe Leon al VI-lea care nu dorea să vadă o nouă putere barbară apărând în locul unei Bulgarii creștinate în cele din urmă. I-a abandonat pe maghiari care, prinși între bulgari și pecenegi, s-au aflat într-o situație imposibilă. Singurul mijloc de a scăpa a fost să pună Carpații între ei și dușmanii lor.

În Panonia, maghiarii au împrăștiat foarte repede populațiile puțin numeroase care ocupau câmpia. Moravia Mare s-a prăbușit. Rezervându-și creșterea vitelor și terenurile de pășunat, triburile maghiare au tolerat existența unor sedentari, în stare de semiservitute, mai ales în zonele muntoase. Fiecare trib avea conducătorul său ales, descendenții lui Árpád

[1] E. MOOR, *Ausbildung* [nr.100] și G. VERNADSKY, M. DE FERDINANDY, *Studien zur ungarischen Frühgeschichte*, München, 1957.

[2] *De administrando imperio* [nr. 2], cap. 37–42.

neavând decât o preeminență destul de vagă. Conducerea expedițiilor aparținea adunării războinicilor și conducătorilor pe care aceasta îi desemna.

Amănuntele cuceririi sunt puțin cunoscute, caracterul lacunar al surselor contemporane fiind adesea suplinit de adăugările cronicarilor medievali. Árpád pare să fi ocupat mai întâi Transilvania, apoi pare să-și fi stabilit centrul puterii sale în jur de Esztergom, pe cotul Dunării. Către 899, a acordat un armistițiu moravilor. Până către 907, cucerirea nu a depășit râul Rába la vest, dar eliminarea statului morav a permis puțin după aceea ocuparea Slovaciei și Ungariei de vest actuale.

Maghiarii și-au dat repede seama că noua lor țară era o răscruce ideală care le permitea să se năpustească, după plac, asupra tuturor popoarelor Europei, nu la întâmplare, ci profitând de slăbiciunile de moment ale acestora, despre care au fost întotdeauna remarcabil de informați (victimele lor au crezut în existența unor trădători). Toate statele organizate accesibile bazinului panonic au fost atacate, pe rând, de călărețiі maghiari. Doar regiunile împădurite din nord nu au fost afectate.

Interesul ungurilor pentru Germania, țința principală a raidurilor, a fost anterior implantării în Panonia. Analele mănăstirii Saint-Bertin notează în 862 că regatul lui Ludovic Germanicul a fost atacat de dușmani „până atunci necunoscuți de popor și numiți unguri"[1]. În anul 898, ungurii au descoperit Italia: au pus la încercare apărarea Brentei, revenind în anul următor când au forțat-o și au ajuns până la Pavia. Prin Germania și Italia au descoperit curând drumul spre Galia: începând cu 911 au atins Burgundia, în 917 Lorena, în 919 inima *Franciei*. O ultimă direcție, tradițională pentru popoarele stepei, le-a atras atenția: cea către sud, în ținuturile bizantine, deja cercetate cu ocazia nefericitei expediții din 894. Au revenit pe acest drum de mai multe ori (ultima dată în 961), dar organizarea solidă a Imperiului bulgar, de acum înainte interpus între maghiari și greci, i-a descurajat. De altfel, Balcanii deja răvășiți de atâția invadatori nu ofereau perspective de jaf comparabile cu Occidentul latin.

Ungurii au făcut în total, între 899 și 955, treizeci și trei de incursiuni în Occident, atingând puncte destul de îndepărtate precum Bremen (915), Orléans (937), Mende (924) sau Otranto (947). Întregul continent a fost răvășit, cu excepția regiunilor atlantice (jefuite deja cât s-a putut de vikingi) și a Spaniei. Au fost atrași mai ales de două regiuni: Bavaria, vizitată de unsprezece ori, și Lombardia, atacată în treisprezece rânduri. Chiar și îndepărtata Apulie i-a văzut trecând de trei ori. Ar fi plictisitor să urmărim toate aceste raiduri; ne vom mulțumi cu câteva exemple.

[1] *Annales Bertiniani* [nr. 30], p. 93.

Mai întâi cel al primului raid, din 899. Din anul precedent, avangărzile constataseră inexistența unui sistem defensiv notabil în nord-estul Italiei (*limes*-ul regiunii Friuli fusese abandonat după distrugerea avarilor). Armata a revenit în forță în august 899, a traversat Aquileia și Verona, apoi a apărut în fața Paviei, capitala regelui Berengar. Acesta le-a ieșit în întâmpinare; atunci, ungurii s-au îndepărtat către est (fără îndoială obișnuita retragere a călăreților nomazi). Bătălia s-a angajat în trecătoarea Brenta, în apropiere de Padova, la 24 septembrie 899. A fost o înfrângere totală, foarte sângeroasă, suferită de regele Italiei. Ungurii au revenit apoi spre vest, până în Piemont și Val d'Aosta, în timp ce alții s-au îndreptat spre Reggio Emilia, spre Modena, sau au încercat să surprindă Veneția cu ambarcații de piele. S-au întors în cele din urmă în Panonia, în vara lui 900.

Să refacem acum primele mari expediții în Germania. În martie 907, ungurii au trecut Rába; la 5 iulie, în apropiere de Bratislava, l-au zdrobit pe margraful Bavariei Liutpold, care a fost ucis împreună cu arhiepiscopul de Salzburg, episcopul de Freising și cel de Brixen și nenumărați nobili bavarezi. Din oaste s-a detașat un corp puțin numeros care a traversat râul Enns și a jefuit, printre multe altele, abația de la Tegernsee. Începând cu anul 908, ungurii au reluat ofensiva: s-au năpustit asupra Thuringiei și, la 9 iulie, l-au ucis pe margraful Burchard, ca și pe episcopul de Würzburg. În 909, au devastat Suabia și Raetia. În 910, la 12 iunie, i-au învins pe suabi și le-au ucis un conte; la 22 iunie, în apropiere de Augsburg, au mai ucis doi conți, apoi au incendiat Regensburg-ul. În 911, pentru prima dată, au traversat Germania dintr-o parte în alta și au ajuns în Burgundia. Prima traversare a Alpilor de la est la vest datează din 924.

Pe scurt, cu o regularitate perfectă, care ilustrează o extraordinară adaptare a instrumentului pentru scopul ce i-a fost destinat, cavaleria maghiară pornea în fiecare an, în primăvară, de îndată ce exista suficientă iarbă pentru cai. Cu greu putem nota un an de pauză din zece sau doisprezece. În toate aceste acțiuni nu a existat nici un plan de ansamblu, nici un anumit motiv politic, cum au încercat să susțină anumiți istorici maghiari moderni, ci doar o remarcabilă aptitudine de a profita de pe urma circumstanțelor locale. Aceste raiduri au mers din ce în ce mai departe o dată cu trecerea anilor, căci ținuturile apropiate, prea devastate, dădeau tot mai puțină pradă. Către sfârșitul perioadei, ungurii au trebuit să ierneze în teritoriile dușmanilor, precum în 937–938 în Italia Centrală, sau să-și înceapă operațiunile înaintea primăverii.

Aceste raiduri au afecat în special zonele rurale și mai ales mănăstirile izolate, care ofereau cele mai bogate prăzi. Ungurii nu aveau nici timpul, nici mijloacele de a asedia orașele fortificate; foarte puține au fost cucerite (principala excepție o constituie Pavia, la 12 martie 924) și unul singur pare să fi fost distrus, Concordia, în apropiere de Aquileia[1]. Scopul era de a strânge cât mai repede cu putință o pradă valoroasă și un număr mare de sclavi. Uneori aceștia erau revânduți pe timpul campaniei, dar aptitudinile comerciale ale ungurilor au rămas foarte departe de cele ale vikingilor. Efectul terifiant produs de atacuri trebuie să fi fost intenționat accentuat —

[1] SCHIAPARELLI, *I diplomi di Ugo* [nr. 25], p. 34, doc. XI, 928.

așa cum va fi mai târziu cazul mongolilor — în scopul de a paraliza de la început orice tentativă de rezistență. Acest fapt, împreună cu efectul surpriză, a constituit principalul avantaj al atacatorilor.

Ca și în cazul vikingilor, cărturarii din Occident i-au înconjurat pe unguri cu o aură terifiantă. Anumiți cronicari au reînnoit o temă a legendei lui Alexandru cel Mare: potrivit acesteia, Carol cel Mare i-ar fi închis pe unguri într-o incintă imposibil de deschis, dar Arnulf de Carinthia, pentru a obține ajutorul lor împotriva lui Svatopluk al Moraviei, i-ar fi eliberat în mod necugetat. Această povestire fantastică poate fi întâlnită deja la Widukind de Corvey, în vremea lui Otto I[1]. Ideea că nu ar fi putut profita de slăbiciunile Occidentului fără sprijinul unor trădători ticăloși din rândurile creștinilor este de asemenea foarte răspândită: Flodoard îl acuză pe regele Berengar de a fi instigat și condus expedițiile din 922 și 924[2]; Benoît du Mont-Soracte acuză un clan roman, condus de marchizul Pietro, în legătură cu raidul din 928 în Toscana[3]. Este adevărat că în fața ungurilor, ca și în fața vikingilor, aristocrația s-a dovedit mult inferioară misiunii sale și că, în mai multe rânduri, conducătorii locali au încercat să angajeze contingentele ungurești pentru războinicele lor personale (dar maghiarii au fost mult mai puțin docili decât sarazinii la aceste sugestii).

Se vorbește cu plăcere despre unguri „pe un ton apocaliptic"[4]. Sosirile lor sunt anunțate de miracole, de comete, de meteoriți și nu există nici o ferocitate care să nu fie pusă pe seama lor. Vocabularul care îi desemnează este foarte instructiv. Reunește toate vechile denumiri ale celor mai răi barbari din toate timpurile: *scythae, hunni, avari, agareni,* și chiar *ariani!* Maghiarii s-au arătat de altfel foarte mândri de asimilarea incorectă cu hunii: au profitat în secolele al XII-lea și al XIII-lea pentru a-și adăuga istoriei lor naționale trecutul îndepărtat care îi lipsea.

Împotriva ungurilor nu exista nici un mijloc de apărare. Ar fi fost nevoie de o cavalerie la fel de rapidă, dar sistemul de mobilizare carolingian era greoi și lent. Zelul, existent în fața normanzilor, a lipsit adesea[5]. Aproape toate înfruntările, până în 955, s-au încheiat pentru creștini cu înfrângeri sângeroase în care aristocrația occidentală a fost decimată (acesta este unul din principalele motive ale reînnoirii rapide a clasei conducătoare între secolele IX–XI). Nimeni nu s-a gândit la blocarea drumurilor, ceea ce ar fi putut fi eficient: în Italia, de exemplu, deplasarea cavaleriei și căruțelor încărcate cu pradă ale unguriior a depins de drumurile romane. În schimb a fost folosit, ca și în fața normanzilor, un mijloc pentru a limita pagubele: construirea de fortificații, care a dat în acest caz rezultate net superioare. Pericolul maghiar a fost unul din factorii esențiali ai înmulțirii orașelor fortificate și castelelor în Germania de Sud și în Italia de Nord. Începând cu

[1] WIDUKIND, *Chronica Saxonum* [nr. 10], I, 19.

[2] *Annales*, ed. LAUER [nr. 36], pp. 7 și 24.

[3] *Chronique*, ed. ZUCHETTI [nr. 18], p. 160.

[4] FASOLI, *Incursions* [nr. 109].

[5] În 919, cu ocazia unei invazii maghiare în Lorena, Carol cel Simplu i-a convocat pe toți marii nobili; doar arhiepiscopul Hérvée de Reims a răspuns apelului: FLODOARD, *Historia Remensis Ecclesiae*, IV, 14, ed. LEJEUNE, II, p. 510.

anul 901, bavarezii au construit castelul Ennsburg pentru a bloca trecătoarea Enns; în 908, Arnulf a refăcut zidurile Regensburg-ului; mănăstirile se înconjoară de ziduri (Sfântul Florian de la Passau în 901, Sfântul Maximin de la Trier în 926). În Lombardia se înmulțesc, încă înainte de anul 915, castelele rurale, mai ales pe domeniile Bisericii[1]. Zidurile orașelor Pavia și Bergamo au fost refăcute. În Germania, regele Henric I a aplicat în 924 un plan temeinic de fortificare în Thuringia și în Saxonia Meridională, mai ales la Merseburg, Quedlinburg, Gandersheim. Cea mai eficientă ar fi fost lansarea unor contraatacuri în Panonia sau mai degrabă sedentarizarea și convertirea ungurilor. Nu s-a putut visa la aceasta înainte de mijlocul secolului al X-lea.

În ce măsură raidurile maghiare sunt vinovate de toate relele ce le-au fost atribuite? Ele nu au fost singura cauză a nesiguranței generale, iar diplomele regilor italieni precizează că fortărețele nu au fost construite doar *pro persecutione paganorum*, dar și *ob...malorum christianorum debacchationem*[2]. Pe de altă parte, așa cum a arătat recent un istoric belgian[3], incursiunile maghiare au devenit adesea o temă predilectă a istoriografiei monastice, menită să explice pierderea arhivelor și a domeniilor, sau pentru a pune în evidență virtuțile relicvelor venerate. În sfârșit, în anumite zone marginale (de exemplu Franța de Nord) identitatea „păgânilor" este adesea incertă: unguri sau vikingi? Sau, în cazul regiunii Provence, unguri sau sarazini?

Foarte localizate în spațiu și timp și, de asemenea, foarte incoerente, ravagiile ungurilor nu au provocat efecte comparabile cu cele ale vikingilor. Deplasările de populație și chiar cele ale relicvelor, au fost de mică importanță și de scurtă durată: călugării de la Gorze s-au retras în orașul Metz, iar cei de la Saint-Basle la Reims. Relicvele de la Rebais, în 937, au găsit adăpost la Marcilly-sur-Eure. Distrugerile de durată au fost rare, chiar și în lumea ecleziastică. Până și în Friuli, regiune de atâtea ori traversată, mișcarea întemeierilor monastice, în a doua jumătate a secolului al X-lea, este infinit mai vizibilă decât pagubele provocate de unguri. Fără îndoială trebuie să fi existat multe peripeții personale, precum cea povestită de Flodoard, a unui călugăr din Champagne dus în Berry, de unde a reușit să scape, sau a unei fete nobile din regiunea Worms vândută ca sclavă: aceste exemple nu au deloc însemnătate. În privința urmelor arheologice lăsate de incursiuni, acestea par puțin concludente: atribuirea câtorva obiecte de bronz și din corn de cerb găsite în două situri ale

[1] Vezi, de exemplu, *I Diplomi di Berengario I*, ed. L. SCHIAPARELLI [nr. 24], pp. 133, 177, 209, 249, 263, 266 etc.

[2] *Ibid.*, pp. 209 și 266, nr. LXXVI și CI.

[3] D'HAENENS, *Incursions* [nr. 110].

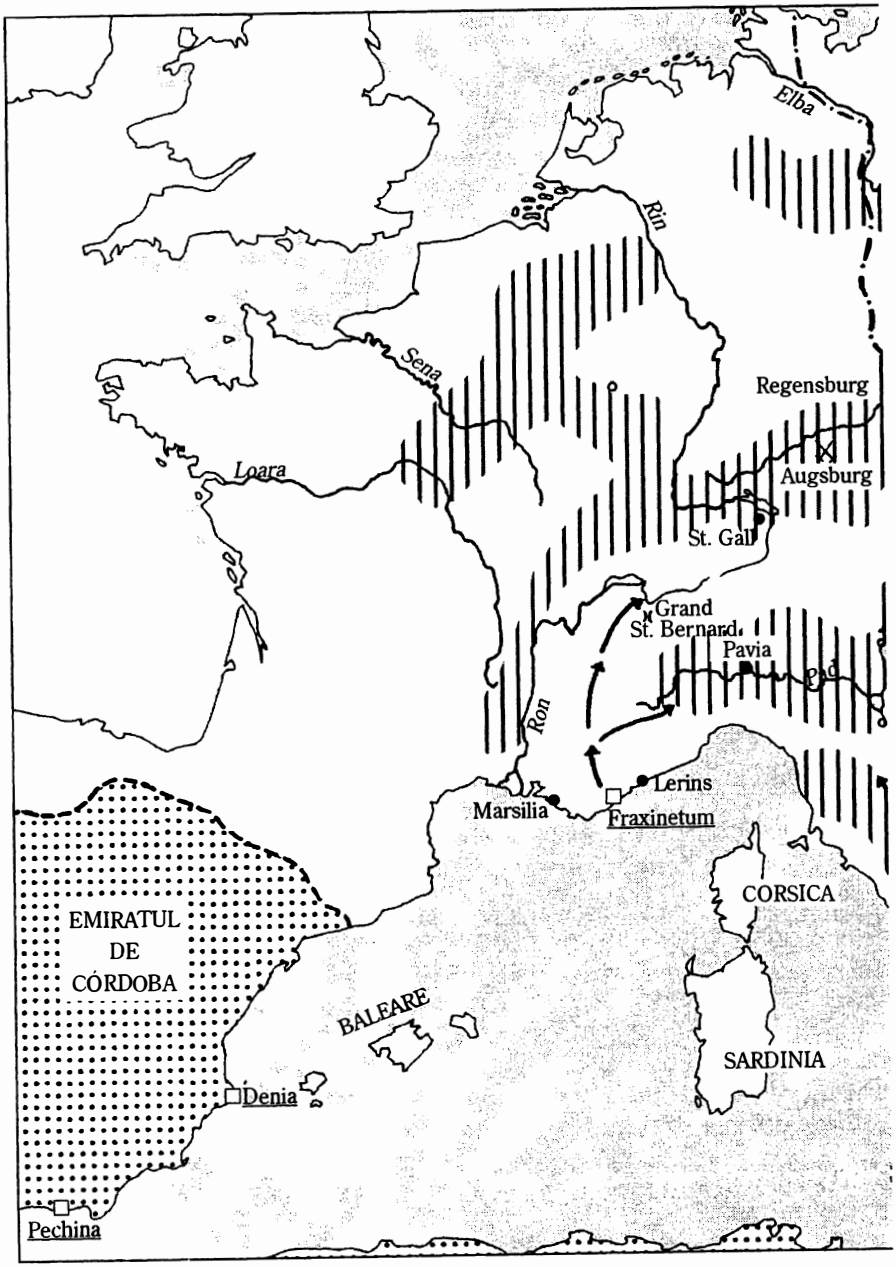
Elba
Rin
Sena
Regensburg
Loara
Augsburg
St. Gall
Grand
St. Bernard
Pavia
Pad
Ron
Lerins
Marsilia
Fraxinetum
CORSICA
EMIRATUL
DE
CÓRDOBA
BALEARE
SARDINIA
Denia
Pechina

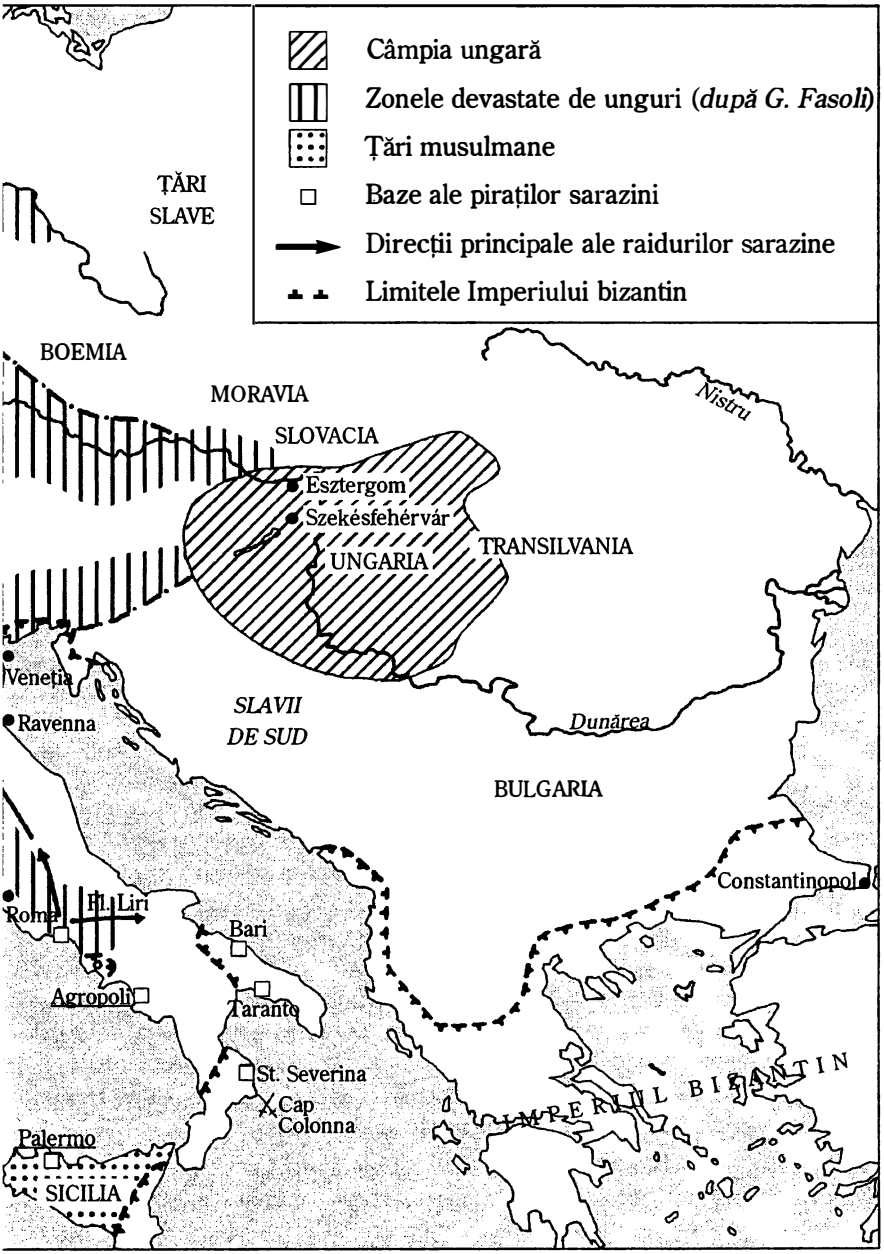

Harta 2 – Ungurii și sarazinii (frontierele aproximative în jurul anului 900)

Franței de Est, Isle-Aumont (Aube) și Blénod-lès-Pont-à-Mousson (Meurthe-et-Moselle), rămâne ipotetică[1].

Probabil că avântul maghiar începuse să se liniștească la mijlocul secolului al X-lea: sedentarizarea făcea progrese, câștigurile expedițiilor se diminuau, în întreaga Austrie se instalaseră puternice garnizoane germane care barau calea danubiană. Călăreții unguri au suferit câteva înfrângeri, precum în 938 în Saxonia și în 948 în Bavaria; în 950, pentru prima dată germanii au putut să meargă în Panonia pentru a le aplica represalii severe; pătrunzând până la Tisa, au luat multă pradă, femei și copii. Dar toți acești factori nu ar fi fost suficienți pentru a-i liniști pe unguri fără victoria decisivă pe care Otto I a obținut-o asupra acestora la Lechfeld, în apropiere de Augsburg, eveniment major al istoriei europene.

În 954, favorizați de o revoltă în Bavaria, ungurii au putut să realizeze una dintre incursiunile cele mai profunde: trecând Rinul în apropiere de Worms, au devastat Renania și Lorena, întârziind o vreme în jurul Metz-ului; apoi au traversat rapid orașele Köln, Maastricht, Namur, regiunile Vermandois, Champagne, Burgundia, au trecut Alpii și s-au întors acasă prin Italia. Au vrut să repete acest raid în anul 955, sub conducerea lui Bulcsu. Revolta bavareză se terminase însă, iar Otto I era decis să-i oprească. Când au pătruns în Bavaria, Otto a venit în grabă din Saxonia pentru a-i întâmpina. I-a găsit în timp ce pregăteau asediul orașului Augsburg și a avut timp să reunească împotriva lor contingente din întregul său stat, inclusiv din Boemia (doar lorenii au ajuns prea târziu). Bătălia, începută la 10 august 955, s-a încheiat cu înfrângerea sângeroasă a ungurilor, a căror tabără a fost ocupată și întreaga pradă capturată. A urmat apoi o urmărire în cursul căreia cei doi conducători maghiari, Bulcsu și Lel, au fost capturați; Otto i-a executat la Regensburg[2].

Victoria de la Lechfeld a pus capăt dintr-o lovitură incursiunilor maghiare către Occident. Nu au mai existat, decât unele de importanță secundară, în Balcani. Până la apariția mongolilor, adică timp de aproape trei secole, creștinătatea latină a putut uita amenințarea popoarelor stepei.

Ungurii s-au sedentarizat, dar a fost nevoie de aproape un secol pentru ca acest proces să se încheie. Poate că războaiele interminabile și înfrângerile de la sfârșit au uzat elementul războinic, turanic sau turcizat, calea devenind liberă pentru activități mai pașnice ale elementului pastoral rămas mai aproape de originile finice. Pe de altă parte, eșecul final al raidurilor, conduse mereu de *duces*, niciodată de către regi, a permis autorității regale să se consolideze și să controleze triburile cele mai turbulente. În sfârșit, și mai ales, activitatea misionară a putut să se dezvolte.

[1] J. SCAPULA, „Habitats successifs sur la butte d'Isle-Aumont", *Revue archéologique de l'Est*, VII, 1956, pp. 275–284; G. POIROT, „Foyers de l'invasion hongroise à Blénod-lès-Pont-à-Mousson", *ibid.*, XII, 1961, pp. 335–338.

[2] Cf. KARL LEYSER, „The battle at the Lech 955. A Study in tenth century warfare", *History*, 50, 1965, pp. 1–25.

Încă de la mijlocul secolului al X-lea, existau printre unguri un număr de creștini convertiți cu titlu individual sub influența Bizanțului sau sub cea a rarelor biserici morave care au supraviețuit în nordul țării; pe de altă parte, captivii de religie creștină trebuie să fi fost numeroși. Sfârșitul catastrofal al raidului din 955 trebuie să fi convins aristocrația maghiară de neputința vechii sale religii despre care nu avem deloc informații. În orice caz, creștinismul a realizat foarte repede progrese remarcabile. Către 950, doi șefi tribali din Răsărit au primit botezul la Constantinopol; fiica unuia dintre ei s-a căsătorit cu Géza, conducător din familia Arpadiană. O mănăstire greacă a fost întemeiată fără îndoială în sud-est la Csanád. În paralel, misiuni germane, trimise de la Regensburg și de la Passau, mai ales de către episcopul Piligrim, își desfășurau activitatea în vest cu aproximație după anul 970. În sfârșit, din nord-vest s-a făcut simțită influența tinerei creștinătăți cehe și a Sfântului Adalbert. Prințul Vajk, fiul lui Géza, a fost botezat și s-a căsătorit în 996 sau 997 cu sora ducelui Henric al Bavariei. Îngrijorat probabil de influența prea puternică a clerului german, Vajk a primit misionari italieni — între alții cei pe care Sfântul Romuald, faimosul ascet din Ravenna, îi pregătea atunci pentru Europa Orientală — și a intrat în legătură cu papalitatea. În anul 1000, papa Silvestru al II-lea, în înțelegere cu împăratul Otto al III-lea, i-a acordat coroana regală sub numele de Ștefan. Se cunoaște importanța uriașă pe care tradiția ungară a atribuit-o acestui act: ea a făcut din coroana Sfântului Ștefan semnul mistic al statului ungar. În fapt, începând cu domnia lui Ștefan, Ungaria și-a făcut intrarea în familia regatelor europene.

Imediat, în jurul anului 1001, a fost creată o arhiepiscopie ungară. Sediul acesteia a fost fixat către 1010 la Esztergom, pe Dunăre. A fost urmată de o mănăstire benedictină, Sfântul Martin de la Pannonhalma, către 1002 și, în 1014, de o a doua mitropolie pentru sudul regatului, la Kalocsa. A urmat o rețea de episcopii, în număr de zece la sfârșitul secolului al XI-lea. O capitală politică a fost creată din temelii la Szekésfehérvár „orașul tronului alb" (în latină Alba Regia), la nord-est de Lacul Balaton. Înainte de moartea lui Ștefan (1038), întreaga Ungarie Occidentală, corespunzând vechii Panonii romane, începuse să se integreze în civilizația europeană. Regele și-a împărțit țara în comitate, după modelul carolingian, iar orașele începuseră timid să-și refacă apariția. Regiunea de la răsărit de Dunăre, și mai ales de la răsărit de Tisa, a urmat mai greu această evoluție rămânând vreme îndelungată zona de refugiu a vieții nomade. Dificultăți dinastice, la mijlocul secolului al XI-lea, au pus în discuție direcția fixată de Sfântul Ștefan, dar aceasta a fost până la urmă menținută și a triumfat prin regii Ladislau (1077–1095) și Koloman (1095–1119).

O dată cu convertirea, Ungaria încetase să mai fie un pol al respingerii. După ce recucerirea bizantină, după distrugerea primului țarat bulgar, a atins linia Dunării în împrejurimile Belgradului către 1020, un drum transeuropean, de la nord–vest spre sud-est, a putut fi deschis prin Câmpia Panonică. Acesta a fost foarte repede parcurs de un flux continuu de pelerini latini care se îndreptau către Orient. Pentru prima dată după sosirea avarilor, regiunea Dunării Mijlocii redevenea un nod de circulație. O violentă reacție păgână în anul 1049, apoi sosirile succesive ale rămășițelor altor popoare nomade (pecenegi, apoi cumani) nu au mai putut schimba nimic.

Stabilizarea populării maghiare a contribuit la remodelarea completă a fizionomiei Europei Centrale. Slavii de sud au fost definitiv separați de cei din nord și din vest. Continuitatea între rămășițele romanității balcanice și adriatice (friulani, dalmați, aromâni, vlahi, români...) a devenit cu totul imposibilă. Germania de Sud-Est a putut cunoaște o dezvoltare spectaculoasă: cronica de la Benediktbeuren declara, puțin prea succint, „după înfrângerea ungurilor de către bavarezi, această provincie a început să fie locuită"[1]. În fapt, atunci ia naștere, printr-un proces lent, marca Austriei, organizată definitiv de Otto al II-lea în 976. Indirect, aceasta a stat la originea restaurării imperiale a Ottonienilor: mai puternic în urma victoriei și, de acum înainte liniștit în privința graniței de est, Otto I s-a putut consacra mai mult problemelor italiene.

În ciuda convertirii sale, Ungaria a rămas, prin limbă și civilizație, o țară ruptă de restul Europei. Regii săi au înconjurat-o cu un glacis fortificat (*gyepii*) căruia cruciații au putut în mai multe rânduri să-i încerce solida organizare. Integrarea în Europa creștină a început dinspre vest, în jurul centrelor Esztergom și Székesfehérvár, în secolul al XII-lea; tocmai ajunsese la Alföld în momentul sosirii mongolilor la mijlocul secolului al XIII-lea.

3) ARIERGARDA CĂLĂREȚILOR STEPEI: PECENEGII ȘI CUMANII

Pecenegii (*patzinakoi* pentru greci) au apărut la orizontul lumii creștine către 880, în stepa dintre fluviile Ural și Volga; veneau probabil din regiunile semiîmpădurite din Nord. În orice caz sunt un neam turanic[2]. Înfrânți de alte două neamuri turanice, chazarii de pe Volga și uzii, au început în 889 să migreze spre vest ajungând mai întâi în Ucraina. Pentru a-și face loc, i-au împins pe maghiari către România de astăzi și, în cele din urmă, în Panonia. Regiunea în care practicau nomadismul a fost deci fixată, către sfârșitul

[1] *M.G.H., S.S.*, IX, 218.

[2] Vezi MACARTNEY, *The Petchenegs* [nr. 119].

secolului al IX-lea, între gurile Dunării și cursul inferior al Volgăi. Până către 950, au ocupat mai ales partea orientală. Mai apoi, centrul de greutate al lor s-a mutat către vest, între Marea Neagră și statul kievean ce se năștea, căci nou-veniții, cumanii, tot un popor turanic, au început să-i împingă spre vest.

Pe durata secolului al X-lea, pecenegii au constituit o preocupare majoră pentru diplomația bizantină. Rând pe rând aliați și adversari ai maghiarilor, bulgarilor și rușilor, când au deschis, când au închis prinților Kievului drumul spre Niprul Inferior și spre incursiuni fructuoase spre Bizanț. În secolul al XI-lea, deveniți în urma dispariției Bulgariei vecini imediați și amenințători ai Imperiului bizantin, au fost ținta a tot felul de încercări care au urmărit să-i facă să dispară, să se liniștească sau să se convertească. Puterea lor nu a rezistat. Din primii ani ai secolului, unii au trecut în Ungaria; misionarul german Bruno de Querfurt a sperat pentru o clipă, către 1008, să-i convertească pe toți la creștinism, fără mare succes. Alții, mai numeroși, au devenit mercenari în serviciul grecilor și ungurilor. Uzii, înaintând în spatele lor, i-au împins curând din Ucraina în Moldova, apoi în nordul Bulgariei. Ultimul lor contact cu Kievul datează din 1036. Au încercat apoi cu disperare să-și facă loc în Balcani, dar eșuând s-au dislocat începând cu mijlocul secolului al XI-lea. Grupurile care și-au încercat norocul în imperiul grec au fost zdrobite de Alexios Comnenul în 1091 și înrolate în armata bizantină unde găsim urma acestor auxiliari eficienți, dar indisciplinați, pe aproape toate câmpurile de bătălie până către mijlocul veacului al XII-lea. Grupuri mai puțin importante au avut până către aceeași epocă o carieră mai obscură în Ungaria[1].

Uzii, care i-au urmat de aproape pe pecenegi, au trecut Dunărea Inferioară în 1064 și s-au năpustit până în Macedonia; au fost înfrânți, o parte instalați în Balcani, iar o altă parte a fost trimisă armatei bizantine din Anatolia. Trecerea lor a reprezentat un episod scurt. Nu la fel au stat lucrurile cu cei care i-au urmat, cumanii (*polovtsi* în rusă), ultimul popor al stepei apărut înainte de cucerirea mongolă. Aceștia erau un neam foarte amestecat; vorbind turca, ei erau se pare blonzi cu ochii albaștri... Veniți din Asia Centrală la începutul secolului al XI-lea, au migrat în regiunea Niprului, stabilindu-și înainte de 1080 supremația în întreaga zonă cuprinsă între

[1] Nu cunoaștem nimic în legătură cu istoria „internă" a pecenegilor. În afara activităților lor pastorale par să fi avut un anumit rol comercial ca intermediari între chazari, greci și slavi, negustori de sclavi și de cai. Sedentarizarea lor, care părea să se realizeze la începutul secolului al XI-lea, a eșuat. Chiar și în Ungaria au rămas până la sfârșit călăreți nomazi. Par să se fi așezat mai ales în Masivul Matra, la nord-est de Budapesta, unde toponimia păstrează amintirea lor (nume în *Besenyö*), și la frontiera austriacă, unde un *comes Bissenorum* „conte al pecenegilor", este amintit în 1222; probabil au fost la originea populației de limbă maghiară din Burgenland.

Carpați și Lacul Balhaș. Nu s-au mai manifestat până la invazia mongolă care i-a zdrobit în 1239. Pentru bizantini au fost vecini incomozi care au întreprins la sfârșitul secolului al XI-lea mai multe raiduri în Tracia, iar pentru unguri au fost aliați naturali. Resturile lor s-au dispersat în secolul al XIII-lea în Ungaria și Bulgaria, dar cea mai mare parte s-a dizolvat în noile popoare din stepă, mai ales din Qipceak.

Principalul lor rol istoric este de a fi blocat drumul spre sud al Rusiei kievene; au avut o anumită importanță ca intermediari comerciali între Europa și Asia. Cumana a fost limba afacerilor din regiunile pontice în secolul al XIII-lea și a sfârșit chiar prin a deveni, în mâinile misionarilor, o limbă scrisă. Dar activității misionare din Cumania i-a lipsit timpul pentru a se putea dezvolta. O mare parte a celor înfrânți în 1239 și-au sfârșit cariera ca sclavi în Italia sau în Egipt (mameluci), sau ca mercenari în serviciul împăraților de Niceea și al celui de-al doilea țarat bulgar.

Stabilirea cumanilor în Ungaria în timpul lui Béla al IV-lea a avut loc în partea centrală a Alföldului, între Dunăre și Tisa. Districtele autonome ale Cumaniei Mari și Mici au supraviețuit până în 1848.

Astfel, până în vremea Sfântului Ludovic, instabilitatea lumii stepelor a persistat la marginile răsăritene ale Europei, stabilindu-se un fir practic continuu de la Attila la Genghis-han și menținând prin unguri, mai degrabă decât prin bulgari, amintirea originii nomade.

CAPITOLUL II

OBSCURA EXPANSIUNE SLAVĂ

1) ORIGINEA SLAVILOR

Înaintarea slavilor către nord, vest și sud la începutul Evului Mediu este un fapt istoric de primă însemnătate, la fel de plin de consecințe pentru viitorul Europei ca și invaziile germanice. În două sau trei secole, un grup de populații până atunci așezate în Ucraina Occidentală și Rusia albă de astăzi a ocupat o jumătate de continent atingând puncte destul de îndepărtate de bazele de pornire precum Kiel, Bamberg, Linz sau Corint. Din nefericire, nu cunoaștem modalitățile precise de realizare a acestui eveniment major: expansiunea slavă s-a realizat aproape în întregime în afara zonei cunoscute de textele latine sau grecești. În ciuda unor progrese recente și considerabile, arheologia nu poate suplini de una singură această lipsă de informație. Doar ultimele etape ale marșului înainte sunt cunoscute cât de cât: cele care i-au adus pe slavi în contact imediat cu popoarele germanice, romanice sau cu lumea bizantină.

Singura certitudine asupra originii slavilor este cea oferită de lingvistică: slava aparține grupului oriental al limbilor indo-europene. Este în special înrudită cu limbile baltice. Însuși numele slavilor ne oferă puține informații: el se leagă fără îndoială de termenul *slovo* („cuvânt") și desemnează „persoanele care vorbesc un limbaj inteligibil" în opoziție cu străinii; această vocabulă n-a apărut decât abia în secolul al VI-lea. În pofida imensei întinderi teritoriale dobândite de vorbitorii de slavă, diversificarea limbii s-a făcut mai puțin comparativ cu limbile germanice sau romanice. Această diferențiere nu s-a produs decât la o dată târzie: istoria Sfinților Chiril și Metodiu arată că în secolul al IX-lea slavii din Macedonia și din Moravia se înțelegeau încă perfect, folosind un dialect încă foarte apropiat de slava comună. Factorul decisiv al diferențierii a fost consolidarea barajului creat de maghiari și români între slavii de Nord și cei de Sud, începând cu secolul al X-lea. Bulgara și macedoneana ocupă pozițiile extreme.

Se admite că în vremea Imperiului roman strămoșii slavilor ocupau mai ales bazinul superior al Niprului și al afluenților acestuia, mai ales Pripetul, și, fără îndoială, o parte a bazinelor Vistulei, Nistrului și Donețului. Arheologii ruși consideră că au izolat un profil arheologic, numit de Zarubinți și de Cerniakovo, care ar corespunde acestui habitat. Este riscant să vrem să împingem lucrurile mai departe. Un număr de autori, mai ales polonezi, propun totuși anexarea la trecutul slavilor a întregii „culturi lusaciene" care se întindea la mijlocul primului mileniu înaintea erei noastre de la Oder la Pripeat și care se individualizează prin ceramica sa. Mai târziu, această vastă arie ar fi fost împinsă către est sub dubla presiune a iranienilor din stepă și a germanilor care înaintau pornind de pe țărmurile baltice. Este imposibil de a încorpora istoriei această conjectură. Oricum ar sta lucrurile, populare preslavă nu era atât de densă pentru a împiedica pătrunderea triburilor iraniene, apoi germanice, mai ales a goților, în timpul marii lor migrații de la Baltica spre Marea Neagră.

Sub ce nume acești preslavi apar pentru prima dată în sursele clasice? Este oare cel al anților, popor puțin cunoscut din regiunile pontice, semnalat din secolul al V-lea până în al VII-lea și apropiat explicit de slavi de un text al lui Procopiu[1]? Mulți istorici ruși cred acest lucru, chiar dacă anții sunt adeseori prezentați ca dușmani ai „sclavinilor". Acești anți par să fi avut contacte strânse cu mediul eleno-iranian al stepei, în timp ce urme ale unor astfel de contacte nu se observă la slavii din epoca istorică. Este deci mai prudent să-i considerăm ca slavi doar pe „sclavinii" din textele grecești și pe numiții *sclavi* sau *winidi* din textele latine. Nivelul de civilizație al acestor preslavi nu este mai puțin controversat; s-a atribuit cu destulă ușurință anților o organizare politică și o viață urbană prefigurând-o pe cea a Rusiei kievene: documentele lipsesc însă.

2) EXPANSIUNEA SLAVĂ DIN SECOLUL AL IV-LEA PÂNĂ ÎN SECOLUL AL VIII-LEA. TRĂSĂTURI GENERALE

Primul text precis despre slavi este cel al lui Iordanes care, la mijlocul secolului al VI-lea, îi localizează între Dunărea maritimă, Nistru și Vistula (anții ocupând teritoriul dintre Marea Neagră, Nistru și Nipru). Aceasta înseamnă că, de atunci, expansiunea slavă către sud începuse. Aproape imediat informațiile se înmulțesc. Înaintarea a urmat trei direcții: către nord-est, în taiga; către vest, traversând câmpia germano-polonă; către sud, în

[1] *De bello gothico*, III, 14, 21–30.

direcția Balcanilor. Stepele înconjurătoare Mării Negre și pădurile învecinate țărmurilor Balticii, la est de Vistula, au rămas de la început în afara mișcării, în mâinile popoarelor turanice sau baltice.

Sub domnia lui Iustin I, bizantinii au avut primele lor contacte cu slavii pe Dunărea de Jos. Începând de atunci, problema slavă nu a încetat să-i preocupe, dar nu i-au cunoscut decât o latură: cea care s-a îndreptat către sud. Latinii, care i-au întâlnit pe slavi de la sfârșitul secolului al VI-lea în Istria, apoi în secolul al VII-lea în Thuringia, și-au făcut mult mai puține griji. Cea mai importantă parte a mișcării se desfășura în afara zonei de interes a informatorilor lor, în regiuni care până atunci nu avuseseră istorie. Nu ne putem aștepta la o imagine de ansamblu decât începând din momentul în care, la sfârșitul secolului al IX-lea, misionarii creștini și negustorii evrei și arabi au început să traverseze dintr-o parte în alta domeniul slav.

Lipsa de cunoștințe este deci considerabilă. Astfel, condițiile sociale ale migrației slave abia încep să fie întrezărite. Unitatea fundamentală era tribul, dar multe dintre acestea au un nume pur geografic. Severianii din Rusia Centrală sunt pur și simplu „oamenii din Nord". Alții poartă denumiri care se întâlnesc de la un capăt la altul al lumii slave. Există sloveni în Rusia, către Veliki Novgorod și în Alpii Orientali; croați apar în Galiția, în Silezia, în Boemia și în Iliria; sârbii în Balcani și pe Spree... Toate acestea nu sugerează deloc unități vechi și puternic constituite; sciziunile și regrupările par frecvente. Nu se distinge o veritabilă noblețe de sânge. Anumite grupuri — dar, evident, nu toate — aveau în fruntea lor prinți, de altminteri vremelnici. Numele prințului în vechea slavă, *knyaz* (pentru a-l cita în forma rusă), de departe înrudit germanicului *kuningaz*, „rege", implică ideea unei întâietăți în interiorul unei familii lărgite, mai degrabă decât o adevărată regalitate[1]. În primele stadii de dezvoltare politică, aventurieri străini au reușit de mai multe ori să se impună drept conducători militari. Anumite popoare însă, precum sorabii din Lusacia sau narentanii din Dalmația Meridională, au păstrat până într-o epocă înaintată un statut „republican" sau, mai precis, oligarhic.

Credințele religioase nu aduceau nici un sprijin structurilor politice. Toți slavii erau păgâni înainte de secolul al IX-lea, dar religia lor este foarte puțin cunoscută. Abia târziu, în regiuni foarte limitate, în contact cu străinii, turanici sau scandinavi, se observă la unii dintre slavi un păgânism foarte

[1] Conceptul de regalitate va fi mai târziu împrumutat de mai multe dialecte din Occidentul carolingian. Se știe că însuși numele lui Carol cel Mare a servit pentru a-l desemna pe rege *à la franque* (de ex. în polonă, *król*).

structurat ce avea un panteon reprezentat de idoli de lemn: este cazul prinților varegi de Kiev, în secolul al X-lea, și mai ales al venzilor din Mecklemburg și Pomerania din secolele XI–XII. Majoritatea cercetătorilor cred că aceste forme perfecționate ale păgânismului au rămas străine maselor. La slavii de Sud, informațiile despre forme superioare de religiozitate lipsesc cu desăvârșire.

Apelul la vid nu este suficient pentru a explica extinderea slavilor, căci acest vid nu a existat decât la vest după plecarea germanilor răsăriteni către lumea mediteraneană. O enormă creștere demografică apare drept o ipoteză necesară. Aceasta ar fi înlocuit-o pe cea despre care se crede că poate fi întrezărită, în secolele II–V în lumea germanică. Este însă inutil de precizat că nu există nici o explicație a acestui val de supranatalitate, sau de mortalitate scăzută, înaintând de la vest spre est... Misterul rămâne, cu atât mai mult cu cât explicațiile politice care, în mod obișnuit, ascund confortabil lipsa noastră de cunoștințe, nu pot fi folosite în acest caz. Nu a existat un stat slav în epoca marii expansiuni și nu a fost propriu-zis vorba de o cucerire. Aceasta, acolo unde a avut loc, precum în Balcani, nu a fost decât o consecință secundară a unei mișcări care urmărea mai întâi ocuparea pământurilor cultivabile și a terenurilor de pășunat pentru vite.

3) EXPANSIUNEA SLAVĂ ÎN EUROPA CENTRALĂ ŞI ORIENTALĂ

Expansiunea spre nord-est, în Rusia actuală, este cel mai dificil de urmărit. Ea a îndepărtat populații fino-ugrice, care nu au istorie și nu a lăsat decât urme arheologice, mai ales morminte în tumuli. Le găsim din abundență mai ales pe teritoriul krivicilor, între Niprul Superior și Volga Superioară, către Smolensk, și pe cel al viaticilor, între Donul Superior și Oka, spre Orel și Voronej. Datarea lor este dificilă, între secolele al IV-lea și al X-lea. Către secolul al VIII-lea, slavii au început, la est, să iasă din taiga, coborând pe Volga, Oka și Don. Înaintarea lor este jalonată de așezări fortificate legate de o agricultură sedentară, dar a fost repede oprită de călărețiii nomazi din stepă. Nu se știu prea multe despre condițiile în care o avangardă a reușit să ajungă la Donul Inferior, râurile de la Marea Azov și, în cele din urmă, în Peninsula Taman, pe malul răsăritean al Strâmtorii Kerci, unde a întemeiat în secolul al X-lea principatul Tmutarakan, mai degrabă celebru decât într-adevăr cunoscut. Indiferent de ceea ce cred istoricii ruși, se pare că înaintarea de la Volga spre Caspica nu s-a realizat, într-o manieră incipientă, decât în secolul al IX-lea, sub conducerea varegilor scandinavi. Tot aceștia au fost cei care

au stabilit un contact durabil, prin stepă, între slavii din Ucraina și Marea Neagră[1].

Extinderea spre vest pare să fi început în secolul al IV-lea și a urmat, la o distanță apreciabilă, retragerea germanilor. Ea trebuie să se fi produs într-o regiune aproape depopulată, în orice caz dezorganizată și, prin urmare, de la început într-o manieră pașnică. Din secolul al VI-lea, slavii trebuie să fi atins Baltica Răsăriteană, fără îndoială Elba și, foarte probabil, Boemia și Alpii Orientali. Pe toată lungimea acestui front, s-au ciocnit de germani rămași pe loc și nu au mai realizat pe urmă decât progrese nesemnificative. Ultima extindere până la Saale și la Main pare să fi venit din Boemia în secolele al VII-lea și al VIII-lea. Expansiunea ulterioară a luat doar forma unei creșteri a densității locuitorilor în interiorul acestor limite.

Limita occidentală a înaintării slavilor este bine cunoscută datorită surselor narative și toponimiei. Pornea de la țărmul baltic la vest de Lübeck, atingea Elba la circa 50 de kilometri la est de Hamburg[2], apoi urca pe acest fluviu și pe Saale până la sud de Jena, nu fără a lăsa insule importante spre vest, ca și în ținutul Lüneburg. Mai la sud, frontiera lingvistică urma un traiect capricios, tăind valea râului Main între Bamberg și Bayreuth, apoi se îndrepta către est, la jumătatea distanței între pădurea Boemiei și cursul Dunării, pe care îl traversa între Linz și Pasau. Un traseu mai nesigur, deoarece fusese răvășit de cuceririle carolingiene apoi de năvălirea ungurilor, tăia Alpii Orientali de la împrejurimile răsăritene ale Salzburgului până la țărmul Triestului, apoi atingea din nou Adriatica spre capătul golfului Quarnero, fără să mai ținem cont de câteva enclave în Friuli (vezi harta 3).

Cu câteva minime modificări, această limită nu s-a modificat deloc până la sfârșitul secolului al X-lea, cu excepția Austriei Răsăritene. A fost apoi împinsă de marele val al colonizării germane[3]. Însă unele dintre triburile cele mai vestice au fost printre cele mai durabile: polabii de pe malul stâng al Elbei, la sud-est de Lüneburg, nu au dispărut decât în 1798! În privința sorabilor din Lusacia, aceștia formează încă un grup destul de compact la sud de Berlin.

Această imensă extindere seamănă mai mult cu ocuparea unui teren gol decât cu o cucerire. Slavii nu au trebuit să elimine ocupanți anteriori; acolo unde, prin excepție, aceștia existau în număr important, s-au mulțumit să-i înconjoare (balticii din Prusia). Tradițiile onomastice au fost bulversate în lipsa unor locuitori capabili să le apere. S-au menținut doar numele câtorva mari fluvii (Nipru, Vistula, Elba etc.) și a câtorva masive muntoase (Carpații)[1]. Doar în Silezia putem distinge urmele continuității

[1] Vezi capitolul III, pp. 109–110.

[2] În acest sector, anumite progrese au fost realizate încă la sfârșitul secolului al VIII-lea grație alianței dintre slavii abodriți și francii lui Carol cel Mare îndreptate împotriva saxonilor; slavii s-au oprit la *limes Saxoniae*, care se întindea de la nord la sud, de la Kiel la Lauenburg.

[3] Colonizare la care elementele slave rămase pe loc au participat într-o măsură mai mare decât se credea până acum.

între epoca germanică și cea slavă, începând cu transmiterea numelui țării, care pare împrumutat de la vandalii silingi. O prezență uniformă a numelor de locuri slave, cel mai adesea sugestive, acoperă întreaga Europă Orientală: o distingem încă, sub un înveliș germanic, în întreaga regiune de la răsărit de Elba. Berlin, Leipzig, Chemnitz sunt denumiri slave. Arheologia confirmă aceste date: orizonturile arheologice devin brusc pur slave fără amestec cu elemente anterioare.

Uneori s-a atribuit avarilor un rol preponderent în distrugerea ultimelor elemente germanice de la est de Elba. În realitate, nimic nu indică faptul că avarii ar fi fost avangarda înaintării slavilor spre vest. Nu au jucat acest rol decât în sud-vest și sud. În marșul spre vest, slavii au fost singuri și s-au oprit în momentul în care au întâlnit teritorii populate și organizate: Thuringia, sub protectorat austrasian, Saxonia independentă, Bavaria sau regatul longobard. Către nord, nu par să-și fi propus să traverseze Baltica înainte de secolele al XI-lea și al XII-lea, când o piraterie activă provenită din Mecklemburg și din Pomerania s-a orientat spre Scandinavia Meridională. Nu au rezultat decât așezări insignifiante (în insulele daneze Falster și Lolland). Germanizarea regiunii dintre Elba și Oder le-a pus capăt repede.

Slavii din nord-vest, dintre cadrilaterul boem și Baltica, sunt cunoscuți în majoritatea surselor latine sub numele de venzi (*winidi* deja la Fredegarius). Or, geografii romani din secolul I al erei noastre descriu deja popoarele care ocupau această regiune sub numele de *venethi* sau *venedi*. Această concordanță i-a intrigat puternic pe istorici. Cel mai probabil este faptul că germanii au transferat noilor locuitori ai câmpiei polone numele predecesorilor acestora[2].

4) SLAVIZAREA BALCANILOR

În spatele *limes*-ului danubian, populația Balcanilor era, din epoca romană, extrem de variată. Un înveliș uniform de romanitate se aplicase regiunilor occidentale și văii Dunării, un înveliș de elenism acoperea sudul și estul peninsulei, dar asimilarea populației indigene era foarte inegală. Ea nu a fost totală, cu excepția Greciei propriu-zise, decât în zona litorală a Dalmației, în anumite câmpii ale Macedoniei și de-a lungul țărmurilor Strâmtorilor și Mării Negre. Străpungerile repetate ale frontului danubian, începând cu secolul al IV-lea, au lăsat să pătrundă în nordul peninsulei barbari foarte numeroși. Fidel unei practici constant folosite, Bizanțul i-a folosit pe unii împotriva celorlalți, fără să-i elimine vreodată cu totul. Fiecare

[1] Numele Boemiei este anterior slavilor, dar nu s-a menținut decât prin mijlocirea germanei. Numele slav este Čechy. Câteva toponime preslave au supraviețuit în Austria Răsăriteană, fără îndoială în parte datorită unor populații de limbă latină, în primul rând Viena, al cărui nume este celtic (*Vindobona*).

[2] Această denumire, rămasă întotdeauna străină limbilor slave, a devenit denumirea dată de finlandezi slavilor (finlandezul *Venäjä*, „Rusia").

mare invazie își lăsa anumite contribuții și multe ruine. Balcanii au fost afectați și de politica, împrumutată din lumea iraniană, de a transporta la o extremitate a imperiului populații devenite incomode într-o anumită regiune[1]. Mozaicul a devenit din ce în ce mai complex fără a se crea o situație periculoasă pentru ordinea Imperiului bizantin[2].

Însă o dată cu domnia lui Iustinian, totul a început să se schimbe. Efortul uriaș întreprins de acest romanic din Macedonia Superioară pentru a recuceri Occidentul asigurându-se împotriva perșilor, l-a adus în situația de a lăsa fără apărare Balcanii. Flota bizantină a reușit vreme îndelungată să interzică trecerea Dunării de către mari armate, dar nu a împiedicat infiltrările peste *limes* a numeroși slavi, mai mult sau mai puțin conduși la început de șefi turanici, de exemplu de-a lungul văii Timocului. Din 548, un raid slav a ajuns până la țărmul adriatic, iar în anul următor slavii au iernat pentru prima dată în număr mare în teritoriul imperial. Odată ajunși în interior, acești slavi, fără să se atingă de orașele pe care erau incapabili să le cucerească, au început să caute pradă ștergând totul de pe fața pământului atunci când localnicii le opuneau rezistență. Unii dintre ei trebuie să se fi stabilit în regiuni insuficient controlate de imperiu, dar lipsesc informațiile referitoare la înaintarea lor, rămasă în umbra războaielor dintre bizantini și avari[3]. Foarte repede, anumite grupuri au ajuns sub zidurile Adrianopolului și Constantinopolului (pentru prima dată în 551), în istmul Corint (în 578) și pe coasta dalmată. Marea majoritate au trecut înapoi Dunărea cu prada luată, dar unii au rămas să rătăcească în peninsulă.

În timpul domniei lui Mauriciu (582–602), fenomenul a luat amploare. Așezări slave compacte s-au format în Macedonia și au presat de aproape Tesalonicul, ocupând regiuni depopulate în urma raidurilor avare. Au intrat astfel în contact cu marea. De la începutul domniei lui Heracliu (610–641), au lansat în Egeea bărci făcute dintr-un trunchi de copac scobit (monoxile). Unii i-au ajutat astfel pe avarii care asediau Constantinopolul în 626, în timp ce alții jefuiau țărmurile Greciei și Asiei Mici, fără a întemeia aici colonii. În aceeași perioadă, sârbii și croații, eliberându-se de sub tutela avarilor, s-au instalat în masă în Iliria Inferioară. Din anul 600, Grigore cel Mare le semnalează

[1] Această politică, care aparține tuturor epocilor istoriei bizantine, a culminat între secolele al VIII-lea și al XII-lea. Astfel a fost introdusă în Tracia erezia bogomilă, de către paulicienii deportați din Mesopotamia Superioară din timpul domniei lui Constantin al V-lea până la cea a lui Ioan Tzimiskes, și tot astfel au apărut în secolul al XI-lea primii turci din Balcani, turcii vardarioți.

[2] Anumiți autori admit că slavii figurau printre barbarii stabiliți în Balcani înainte de sfârșitul secolului al V-lea; argumentele lor nu par a fi decisive.

[3] Rezumăm aici punctele de vedere foarte pertinente ale lui LEMERLE, *Invasions* [nr. 147], pp. 284–297. Principala sursă, Procopiu, îi numește pe slavii din Balcani „sclavini".

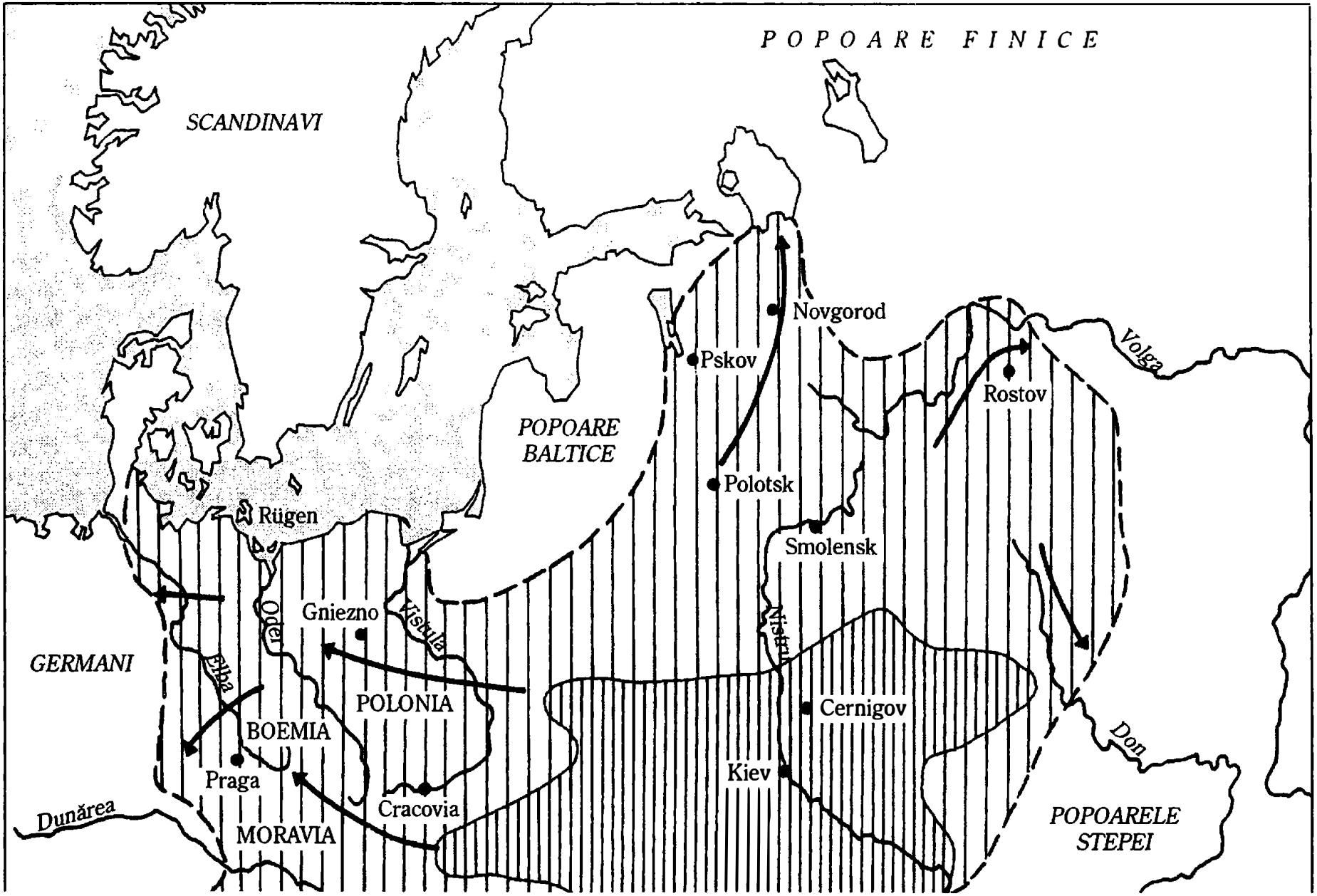
POPOARE FINICE
SCANDINAVI
POPOARE BALTICE
Novgorod
Pskov
Rostov
Volga
Polotsk
Smolensk
Rügen
Gniezno
Oder
Vistula
Elba
GERMANI
POLONIA
BOEMIA
Praga
Cracovia
MORAVIA
Dunărea
Cernigov
Kiev
Don
POPOARELE STEPEI

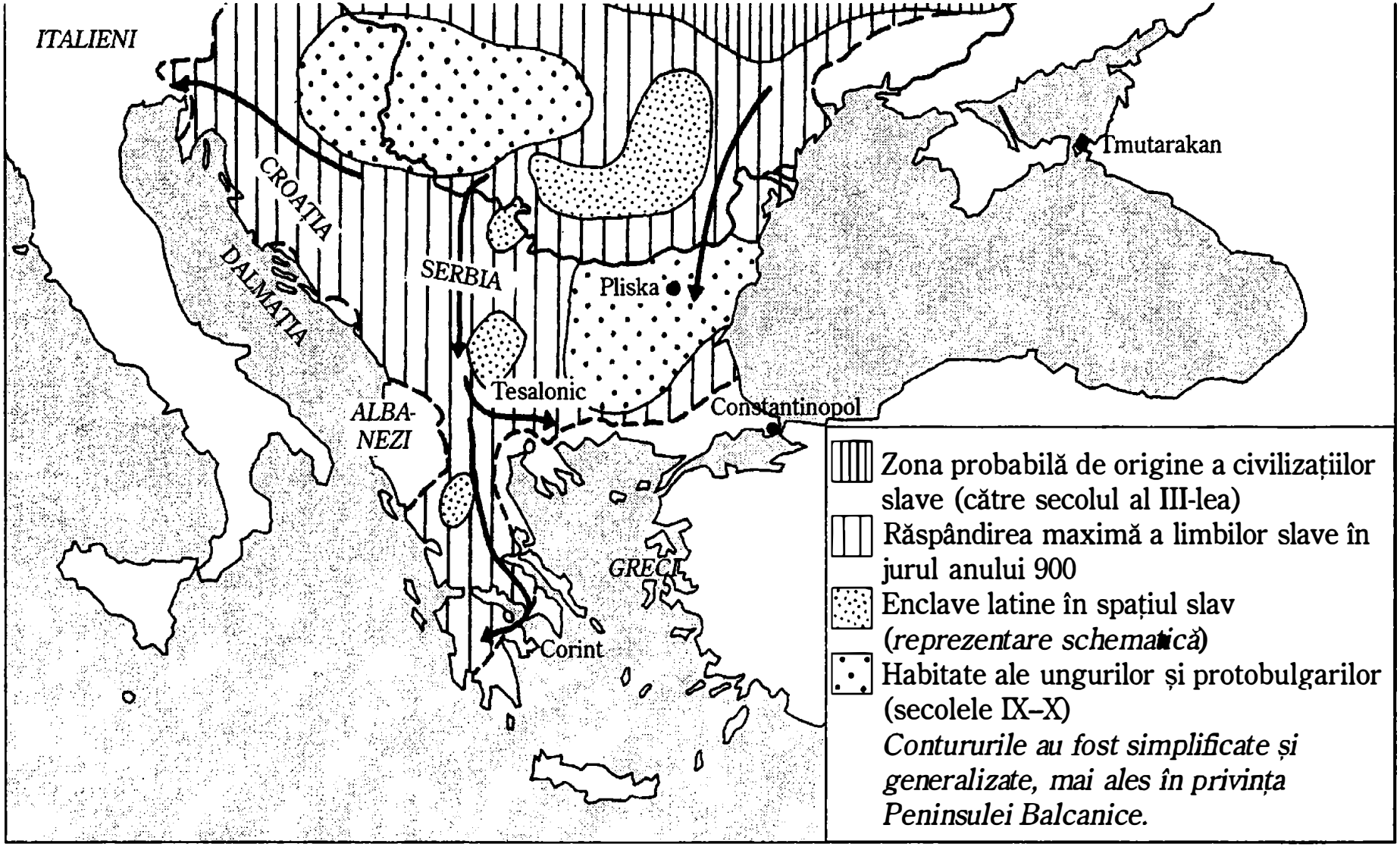

Harta 3 – Expansiunea slavă

atacurile asupra Salonei și proiectul de a trece în Italia prin Istria. Curând s-au familiarizat cu marea și în aceste regiuni: către 641, o flotă slavă a încercat să debarce în Apulia, în apropiere de Siponto. Valea inferioară a Neretvei a fost din secolul al VII-lea până în al IX-lea un cuib redutabil de pirați.

Partea cea mai puțin cunoscută este destinul Greciei propriu-zise. Teorii violent contradictorii se opun în cazul istoricilor, în timp ce sursele sunt aproape inexistente[1]. Două regiuni cel puțin, Tesalia și Peloponesul interior, au fost colonizate de triburi slave la sfârșitul secolului al VI-lea și la începutul celui următor. Unii s-au menținut aici foarte mult timp: ezeriții și melingii din Laconia și-au păstrat individualitatea aproape până la cucerirea otomană. Se poate constata chiar încercarea unui grup slav, în 623, de a se stabili în Creta.

Așezări slave s-au întemeiat și pe țărmul asiatic al Strâmtorilor. Au fost mai întâi coloniști militari în serviciul imperiului, mai ales în Bitinia, de la mijlocul secolului al VII-lea. Către 688, Iustinian al II-lea le-a consolidat în urma unor deportări, care s-au produs din nou în secolul al VIII-lea și chiar în al XII-lea. Dar toate acestea au sfârșit prin a dispărea în haosul provocat de războaiele cu turcii de după bătălia de la Manzikert.

Toate aceste „sclavinii", pentru a folosi un termen al cronicarilor bizantini, prezintă un caracter comun: nu au dat naștere, după o perioadă îndelungată, unor adevărate state, ci s-au mulțumit cu un cadru tribal. Cunoaștem destul de bine natura organizării și funcționarea acestora în Macedonia datorită *Miracolelor Sfântului Demetrius*[2]. Fiecare din grupurile slave era în totalitate rural (orașele rămase neatinse, precum Christoupolis sau Tesalonic, erau grecești); aveau familiile princiare și terenurile de pășunat, dar instituțiile politice erau puține sau chiar lipseau. Nu construiau nimic și singura lor urmă arheologică este negativă: oprirea oricărei activități arhitecturale bizantine. Forța lor militară era apreciabilă, dar, cu excepția situațiilor când erau conduși de avari sau bulgari, nu au fost capabili de acțiuni de amploare. Această absență a structurilor politice și militare adăugată păgânismului îi plasa în poziție de inferioritate în lumea bizantină. Este simptomatic că aristocrația din Constantinopol, atât de permeabilă la elemente venite aproape de pretutindeni, nu a cuprins, vreme îndelungată, nici un contingent slav. Limba lor nu a lăsat mărturii scrise până la crearea alfabetului glagolitic de către Sfinții Chiril și Metodiu, către 860[3] și, spre deosebire de bulgari, nu s-au folosit în epigrafie sau în administrație de limba greacă.

[1] Vezi mai jos, capitolul VI, pp. 168–170.

[2] *Miracula sancti Demetrii* [nr.7] și comentariul lui P. LEMERLE, *La composition* [nr. 146].

[3] Scrierea numită chirilică nu este, în realitate, datorată Sfântului Chiril; este o adaptare mult posterioară a alfabetului grec la sunetele slave, în timp ce glagoliticul era un alfabet cu totul nou.

Simțul practic deosebit al împăraților bizantini a înțeles rapid câștigul care putea fi tras de pe urma acestei situații. Slavii nu puteau fi eliminați — de altfel la ce ar fi servit depopularea regiunilor? —, nici asimilați. Începând cu Iustinian al II-lea (685–695), sclavinii sunt recunoscuți ca autonomi, dar tributari, și datorau teoretic un serviciu militar. Funcționarii bizantini nu s-au putut stabili înainte de secolul al XI-lea în majoritatea regiunilor slavizate, revoltele locale au fost frecvente dar, cu excepția ținuturilor bulgare, nu a existat un pericol politic slav și orașele de pe țărm au putut rămâne grecești fără prea multe probleme. Ca întotdeauna, pentru a reduce puțin câte puțin barbaria nou-veniților, s-a făcut apel la misionarismul creștin.

Care a fost soarta vechilor locuitori? Nu dispunem decât de indicații foarte vagi. Naționalismele balcanice moderne le invocă adeseori pentru a-și susține punctele de vedere. Faptul că minorități preslave importante s-au putut menține, reduse la un nivel social inferior, o demonstrează supraviețuirea până în zilele noastre a albanezilor, descendenți fără îndoială din indigenii iliri și a macedo-românilor, ultimele rămășițe ale populației romanizate din *Illyricum*. Nici un fel de populație urbană, greacă sau latină, nu pare să se fi menținut în interior. Refugiații s-au îndreptat spre orașele de pe țărm, Salona, Tesalonic sau Constantinopol.

Pentru Tesalonic, un text foarte ciudat relativ la epoca lui Heraclius (*Miracolele Sfântului Demetrius*) îi amintește pe „toți fugarii din regiunile Dunării, din Panonia, din Dacia și din Dardania, din alte provincii și orașe". O tradiție greacă, de valoare foarte nesigură, enumeră destinațiile refugiaților din Peloponez: Sicilia Orientală, Calabria, insula Egina (*Cronica Monemvasiei*, secolele XIV–XV). O parte a populației grecești s-a retras totuși în apropiere, precum tsakonienii în Munții Laconiei, al căror dialect păstrează fără îndoială anumite particularități doriene. În Iliria putem constata răscumpărarea în masă a populației capturate de păgâni de către papa Ioan al IV-lea (640–642), originar din regiunea dalmată[1].

În afara insulelor și a porturilor, par să fi existat două zone de refugiu importante, ambele sărace și greu accesibile: munții din vest, din Pind până în Albania, și anumite zone mărginașe ale Egeei: Laconia, Olymp, Calcidica. Refugiații latini (istro-români, dalmați, macedo-români) au fost o minoritate incapabilă de a exercita o acțiune asimilatoare serioasă asupra vecinilor lor slavi. Grecii, în schimb, au rămas destul de numeroși în sud pentru a întreprinde, începând cu secolul al X-lea, o recucerire care a fost viguroasă fără a fi niciodată completă.

[1] *Liber Pontificalis*, ed. L. DUCHESNE [nr. 21], I, p. 330.

Cel mai sigur mijloc de investigație a acestor probleme dificile este toponimia[1]. Ea nu permite în Balcani decât puține datări precise. Se constată mai întâi dispariția masivă a numelor antice de locuri, nu numai în zonele rurale, dar adesea și în cazul orașelor, de exemplu pentru Pelopones, Micene, Mantineea, Tegeea. Supraviețuirea toponimelor s-a produs, în majoritatea cazurilor, pe țărm. În interior, numele slave s-au înmulțit: în jur de 400 în Pelopones. Ele desemnează chiar și anumite așezări maritime: astfel portul Pilos a devenit Navarin.

Datele arheologice sunt încă firave și foarte controversate. Ceea ce ne indică cel mai sigur este mai întâi distrugerea tuturor construcțiilor exterioare marilor orașe către secolul al VII-lea sau al VIII-lea, apoi încetarea oricărei activități constructive din această epocă până la sfârșitul secolului al IX-lea. S-a comentat îndelung în jurul descoperirilor numismatice de la Corint (acestea se opresc sub Constantin al IV-lea, 668–685) și din Agora Atenei, unde par să înceteze către 583. Ele par să reflecte crize grave în istoria acestor orașe, datorate slavilor sau, în parte, avarilor, dar nu și o ocupație slavă de durată (care este exclusă în cazul Atenei). Până în prezent, nu s-a izolat în Grecia un orizont arheologic care să poată fi cu certitudine atribuit marii migrații slave[2].

Progresele restabilirii ordinii bizantine asupra periferiei Peninsulei Balcanice se lasă cu ușurință observate dacă, așa cum a propus G. Ostrogorsky[3], ținem cont de etapele extinderii sistemului themelor în partea europeană a imperiului. Prima themă a Europei a fost creată în jurul anului 680 în Tracia Orientală, pentru a apăra împrejurimile capitalei. A fost urmată, în jur de 690, de thema Eladei, care cuprindea în special Atica și Beoția: acestea erau cele două refugii importante ale elenismului. Apoi procesul s-a oprit timp de aproape un secol. A fost reluat la sfârșitul veacului al VIII-lea, prin crearea themei Macedoniei, care, în ciuda numelui, avea drept centru Adrianopolul și acoperea mai ales Tracia Occidentală. Adevărata Macedonie nu era încă recucerită, dar nu se îndrăznea să se afirme acest lucru. În secolul al IX-lea, încep să se nască thema Dyrrhachium, la Adriatica, cea a Tesalonicului, pe țărmurile Egeei, a Peloponesului și a Cefaloniei. În a doua jumătate a secolului al IX-lea, a fost rândul Epirului și al coastei dalmate. Se observă că, în timp ce toate țărmurile sunt recucerite, interiorul a rămas abandonat bulgarilor și unor sclavini pe punctul de a se organiza în principate, apoi în state, mai ales către nord-vest.

5) NAȘTEREA STATELOR SLAVE

Lipsiți de contacte directe cu lumea mediteraneană până în secolul al VI-lea, primii slavi par să nu fi cunoscut o organizare statală demnă de acest nume. Nu au ajuns să o aibă decât cu greu și pe căi diferite. În sud, în

[1] Vezi înainte de toate VASMER, *Die Slaven in Griechenland* [nr. 152] și BON, *Péloponnèse byzantin* [nr. 137], p. 50 și urm.

[2] Mormintele de la Corint au fost pe rând atribuite bulgarilor, avarilor sau chiar grecilor!

[3] OSTROGORSKY, *Byzantium and the South Slavs* [nr. 149].

Balcani, influența imperiilor bulgar, bizantin și carolingian a fost decisivă asupra unei societăți care a rămas în întregime rurală până în zilele noastre. De-a lungul Dunării, contribuția francă s-a reunit cu tendințele spontane de unificare în jurul unor centre fortificate. În marea câmpie europeană, de la Don la Oder, evoluția a pornit de la fenomenul urban și de la remarcabila renaștere a acestuia după secolul al IX-lea. În Polonia, acesta a condus direct la crearea statului fără intervenție din afară, în timp ce în Rusia apariția varegilor a jucat un rol considerabil la momentul decisiv. Pretutindeni convertirea la creștinismul grec sau latin a adus trăsătura finală și a consacrat intrarea noilor formațiuni în familia regatelor europene.

Cristalizarea politică a așezărilor slave din Balcani a fost lentă și târzie. În estul peninsulei, s-a făcut în folosul unui popor de origine turanică, bulgarii[1]. În sud a rămas în stare embrionară. Tot ce se cunoaște, către sfârșitul secolului al VIII-lea, este un prinț Akamir în Tesalia Meridională. Recucerirea bizantină a pus capăt acestor tendințe. Primele rezultate importante, într-un fel de triunghi mort cuprins între franci, unguri, bulgari și bizantini, s-au înregistrat în vest, la croați.

Acest popor, al cărui nume apare în Balcani în secolul al IX-lea (este de asemenea purtat de triburi slave din Silezia, Saxonia, Boemia și Galiția), pare să fi aparținut ultimului val migrator. Până la invazia maghiarilor, a fost împărțit în două grupuri, unul stabilit în Panonia, la nord de Drava, și celălalt în Iliria. Fiecare avea la începutul secolului al IX-lea conducătorul său propriu (*župan*), mai mult sau mai puțin dependent de regii Franciei Orientale. Către 818, Ljudovit, prinț al croaților din Panonia, s-a răsculat împotriva francilor și a încercat să realizeze unificarea poporului său și a vecinilor apropiați, slovenii și sârbii. Acest „prim imperiu iugoslav" (F. Dvornik), ce se întindea de la Timoc la Isonzo și din Styria la Adriatica, a avut drept centru orașul Sisak, în apropiere de Zagrebul de astăzi. Nu a supraviețuit decât câțiva ani. După distrugerea sa de către Ludovic cel Pios[2], croații din Panonia au trecut în mare parte sub protectorat bulgar, în timp ce croații din Dalmația, în parte creștinați, au rămas supuși influenței france până în 877. Printre aceștia din urmă a luat apoi naștere statul croat. Capitala acestuia a fost Nin, pe litoral, imediat la nord de Zara, și a înglobat numeroase elemente dalmato-latine ieșite lent de sub autoritatea themei bizantine a Dalmației. Un episcop s-a stabilit aici (este amintit pentru prima dată în 852) și, puțin câte puțin, regiunea a fost cucerită de creștinismul latin.

[1] Vezi mai sus, capitolul I, p. 49.

[2] *Bellum Liudewiticum* a fost una din marile realizări, adesea subestimată, a domniei lui Ludovic cel Pios, după cum se poate observa din spațiul care îi este acordat în Analele Regale între 818 și 823.

Apogeul statului croat a fost atins la începutul secolului al X-lea sub Tomislav (910–928), care a primit coroana regală în 925 de la papa Ioan al X-lea. Și-a întins autoritatea asupra a ceea ce cucerirea maghiară lăsase să supraviețuiască din grupul panonic și, curând, asupra unei părți a sârbilor amenințați de expansiunea bulgară. Succesorii lui Tomislav au trebuit, până la mijlocul secolului al X-lea, să se mulțumească cu un teritoriu mai restrâns. Civilizația regatului croat a primit anumite elemente romano-dalmate, în special în domeniul artei (a existat o întreagă școală croată de sculptură în piatră destul de originală), dar strălucirea sa a fost cu totul eclipsată de cea a Imperiului bulgar.

Orașele de pe țărm rămase teoretic bizantine au trecut pentru un moment, în 986, sub autoritatea regelui croat Držislav, devenit formal eparh al orașelor în numele împăratului. Dar Veneția, moștenitoare a Bizanțului în Adriatica, a protestat energic și, în anul 1000, dogele Pietro al II-lea Orseolo a ocupat litoralul Dalmației. Întregul secol al XI-lea al istoriei regiunii a fost dominat de disputa în trei între Veneția, croați și greci pentru suzeranitate.

Între Croația și Serbia, slavii narentani (riverani ai Neretvei) formau un fel de republică aristocratică a piraților care și-a păstrat mult timp autonomia, neliniștind Bizanțul și Veneția și colaborând uneori cu sarazinii. Abia în secolul al XI-lea au trecut în cele din urmă sub autoritatea regilor croați.

Serbia nu a manifestat serioase tendințe de autonomie decât în momentul în care Imperiul bulgar a început să intre în declin, după moartea lui Simeon. Primul său prinț a fost un oarecare Češlav, în jur de 931. Însă această libertate nu a durat decât o generație și, în cele din urmă, Vasile al II-lea i-a readus pe sârbi sub tutela greacă. A organizat fără îndoială o themă a Serbiei. Către 1035, sârbii și-au recâștigat autonomia; nucleul principal a fost atunci Bosnia actuală și nu ceea ce numim Serbia, căci culoarul Morava-Vardar era o rută strategică prea importantă pentru ca Bizanțul să o lase să-i scape. Episcopia națională sârbă, în dependență de patriarhia bulgară, a fost creată în jurul anului 925 la Ras, actualul Novi Pazar, în centrul unei zone greu accesibile.

La slavii din Europa Centrală primul episod statal, misterios din multe puncte de vedere, este cel al regalității obținute în jur de 625 în Boemia de către Samo. Acest personaj cunoscut aproape doar din cronica lui Fredegarius[1], ar fi fost un negustor franc originar din Sénonais, ajuns în ținutul venzilor datorită comerțului (poate cu sclavi) în momentul în care aceștia începuseră să se răscoale împotriva *haganului* avar. I-a condus în luptă, a fost victorios și a domnit treizeci și cinci de ani; în perioada care a urmat, a respins o expediție a lui Dagobert în Boemia și a condus mai multe

[1] FREDEGARIUS [nr. 4], IV, 48, 68 și 75, ed. WALLACE-HADRILL, pp. 39, 56 și 63.

raiduri împotriva Thuringiei. De la cele douăsprezece soții vende a avut douăzeci și doi de fii și cincisprezece fiice. Această aventură un pic romanescă nu a avut nici context, nici urmări. Se presupune că a fost legată de declinul puterii avare după eșecul din 626 în fața Constantinopolului. Samo trebuie să fi domnit asupra unui teritoriu corespunzând aproape Cehiei și Slovaciei de astăzi.

Această putere acordată unui aventurier străin nu este un episod izolat la slavi: tot astfel, sârbii au ales în secolul al IX-lea un conducător polonez, slavii balcanici au acceptat dinastia armeană a Comitopulilor și a lui Samuel, iar rușii s-au supus unor prinți varegi. Nu trebuie însă supraestimată această tendință, așa cum mulți cercetători germani au făcut-o, și să bănuim *a priori* că orice dinastie implantată la slavi a fost de origine străină. Majoritatea acestor tiranii importate au supraviețuit puțin timp; doar experiența rusă depășește nivelul aventurilor individuale.

Al doilea episod, de cu totul altă însemnătate, este constituit de nașterea, strălucitoarea înflorire și dispariția prematură a Moraviei Mari. Distingem ceva mai bine conjuncturа socială[1]: existența unei clase nobiliare rezidând în cetăți construite în mod savant, pe colinele Moraviei și Slovaciei Occidentale. Această clasă s-a arătat, de la începutul secolului al IX-lea, primitoare față de misiunile creștine venite din Bavaria. Săpături recente au descoperit mai mult de o duzină de biserici de piatră datând din această perioadă. Către 833, arhiepiscopul de Salzburg a creat o biserică departe spre est, la Nitra, în Slovacia, pe atunci centrul unui principat încă păgân[2]. Câțiva ani mai târziu, un conducător pe nume Mojmir a unificat Moravia; din neîncredere față de franci, i-a împins spre sud pe primii convertiți care au găsit refugiu efemer în apropierea Lacului Balaton. Fiul său Rastislav (846–869) a fost însă un creștin convins. La fel de neîncrezător față de ceea ce venea dinspre Germania, s-a orientat către Bizanț. În 862, a trimis o solie împăratului Mihail al III-lea căreia acesta i-a răspuns prin trimiterea misionarilor Constantin (Chiril) și Metodiu. Acești doi frați, cu o cultură și cu o experiență ieșite din comun, aveau avantajul de a fi originari din Tesalonic și de a cunoaște din copilărie slava. Ei au pus în Moravia bazele unei Biserici slave concepută după același model ca și alte creștinătăți născute după model bizantin, adică având o limbă literară și o liturghie națională. Nu vom studia aici acțiunea lor religioasă care a fost decisivă pentru viitorul slavilor. Să reținem doar că exact în momentul în care opera lor era dusă la îndeplinire situația s-a deteriorat brusc. Ultimul rămas în viață, Metodiu, a trebuit să părăsească țara în 882, lăsând cale liberă misiunilor latine venite din Germania.

[1] GRAUS, *Origines de l'Etat* [nr. 157].

[2] S-a susținut recent, fără să fie foarte verosimil, că irlandezii ar fi jucat un rol în această primă evanghelizare a moravilor: DITTRICH, *The Beginning* [nr. 154] și *Christianity* [nr. 155].

Expansiunea moravă a continuat. Profitând de declinul Carolingienilor din Francia Orientală, succesorul lui Rastislav, Svatopluk, și-a impus protectoratul asupra slavilor din Boemia, din Panonia și chiar din Polonia Meridională. La moartea sa însă, un război civil a distrus acest imperiu prea vast pentru mijloacele sale și, curând, sosirea ungurilor i-a adus pe moravi într-o situație disperată. Ultimul lor prinț a fost ucis în anul 906. În ciuda duratei sale limitate, experiența moravă nu a fost zadarnică din punct de vedere religios: a servit drept precedent pentru toate întemeierile bizantine în ținuturile slave, din Bulgaria până în Rusia. Din punct de vedere politic însă, nu a supraviețuit nimic.

La fața locului, o obscură Biserică de rit slavon s-a menținut pe durata unei mari părți din secolele al X-lea și al XI-lea în zonele muntoase unde ungurii pătrundeau rareori. Dar fortărețele pe care se sprijineau conducătorii moravi au fost toate distruse.

În Boemia, evoluția a început puțin mai târziu, ambițiile au fost mai mici, dar rezultatele au fost mai durabile. Primul prinț al Pragăi pe care îl cunoaștem, Bořivoj, contemporan al lui Svatopluk din Moravia, era deja creștin. A obținut în 890 recunoașterea oficială a regelui german Arnulf, însă puterea sa era departe de a se întinde asupra tuturor cehilor. Alți conducători (*duces*), sprijiniți de centrele lor fortificate, au opus rezistență îndelungată dinastiei sale, cea a Přemyslizilor, în primul rând clanul Slavnikovci din Libice, stăpâni ai Boemiei Orientale și Meridionale, întăriți de bunele lor relații cu împărații saxoni. Până în 995, timp de un secol, au existat deci două formațiuni politice care se echilibrau una pe cealaltă. Aceasta nu a împiedicat o rapidă dezvoltare economică, atestată mai ales la Praga de către călătorii arabi, și formarea unei nobilimi pusă în slujba prinților și pregătită să intre în contact cu aristocrația germană.

La adăpostul munților săi, Boemia a scăpat celor mai rele consecințe ale invaziei maghiare. Prințul premyslid Vaclav (Sfântul Wenceslas, 915–929) a creștinat-o definitiv în ritul latin. Asasinarea sa a luat aspectul unui martiriu și, pentru tradiția posterioară, Boemia a fost *terra sancti Wenceslai*. Evenimentul a contribuit desigur la întărirea noțiunii născânde de stat național. Principala problemă a fost menținerea autonomiei în fața expansiunii germane către est, inaugurată de Henric I. Boleslav I (929–967) a reușit destul de bine, în cadrul unei supuneri destul de vagi față de imperiul restaurat, printr-o colaborare cordială cu Slavnikovci. Unul dintre ultimii reprezentanți ai acestora, Vojtěch (Sfântul Adalbert), a devenit chiar episcop de Praga și a fost protagonistul răspândirii culturii latine în rândul cehilor. Atitudinea docilă a lui Boleslav față de Otto I i-a permis, după Lechfeld, să

anexeze Moravia și să-i revendice moștenirea. A sperat chiar la un moment dat să-și întindă autoritatea asupra slavilor din Silezia și de pe Vistula Superioară. Acest vis de mărire a eșuat, dar în 995 Boleslav al II-lea a parafat unitatea cehă cucerind Libice și eliminând dinastia rivală.

Polonia a putut să-și deruleze aproape întraga sa evoluție politică de la trib până la stat, la adăpostul presiunilor exterioare. Putem percepe destul de bine modul în care s-a făcut grație cercetărilor cu totul remarcabile întreprinse după 1945 de arheologii poloni.

În prima jumătate a secolului al IX-lea, asupra căruia unele texte aruncă o lumină palidă, viitoarea Polonie apare împărțită într-un mare număr de grupări tribale, în număr de cel puțin cinci doar în cazul Sileziei. Marea majoritate poartă denumiri pur geografice. Două dintre aceste entități se situează în fruntea evoluției: cea a vislanilor („oamenii de pe Vistula") în jurul Cracoviei, și cel al polanilor („oamenii câmpiilor") în jurul orașului Gniezno. Înainte de anul 900, prima dintre acestea era în măsură să joace un rol politic rivalizând cu statul morav. Celelalte triburi aveau deja o anumită întârziere; nu au reușit să o recupereze, nici să se transforme în state adevărate.

Fiecare dintre aceste grupuri aveau drept centru unul sau mai multe orașe. Cele mai vechi aglomerări fortificate destinate unor funcții neagricole (*grody*) par să urce în secolul al VII-lea, chiar al VI-lea[1]. Au cunoscut o veritabilă înflorire în cursul secolelor al IX-lea și al X-lea. În centrul lor era situat un loc fortificat, un *castrum*, ridicat pe o colină[2] sau, mai adesea, pe o insulă în mijlocul mlaștinilor[3]. În a doua jumătate a secolului al X-lea, i s-a adăugat un *suburbium,* mai puțin protejat de fortificații, populat mai ales de meșteșugari și de negustori; adesea exista și o piață în afara zidurilor. La scara Europei de atunci, aceste habitate erau foarte impresionante: Gdańsk-ul acoperă 2,5 ha, iar Opole în Silezia 0,75 ha. Numărul acestora era considerabil; chiar dacă nu ținem cont decât de cele mai mari, Polonia avea înaintea anului 1000 mai multe zeci de adevărate orașe. Prima sarcină a prinților unificatori a fost să le reunească sub autoritatea lor: cei din Gniezno au pus rapid garnizoane la Poznań, Kruszwica și Kalisz. Atracția economică a jucat cu siguranță un rol important în cazul acestor prime regrupări; astfel, statul polanilor avea două axe, una nord-sud, valea Vistulei până la mare și alta est-vest, cea a Wartei.

[1] Ele prelungesc de altfel o tradiție preistorică (Biskupin).

[2] Astfel la Wawel, castel al Cracoviei.

[3] Astfel la Gniezno, capitala primilor duci polonezi.

Până în acel moment, evoluția regiunii Vistulei nu se distingea încă prea mult de cea a ținutului dintre Elba și Oder. Doar în jurul anilor 960–965, evoluțiile politice marchează o diferențiere decisivă, în beneficiul polanilor, care au dat numele lor noului stat. Aceștia aveau o familie princiară, a Piastilor, fără îndoială puternic implantată din a doua jumătate a secolului al IX-lea. Reprezentantul acesteia în epoca lui Otto I, Mieszko I, a fost adevăratul întemeietor al Poloniei. Un călător evreu venit din Spania arabă, Ibrahim ibn Yaqub, care a vizitat Cracovia în jur de 966 (sau 973), este primul care ne relevă amploarea operei lui Mieszko: este descris un vast stat unificat, ce se sprijinea pe o oaste de 3000 de oameni, un comerț activ și o fiscalitate deja dezvoltată.

Această creație era amenințată cu dispariția în cazul în care polonii ar fi rămas păgâni. Din toate părțile exercitau presiuni forțe creștinate deja sau pe punctul de a se converti. Mieszko a știut să execute la timpul potrivit pasul indispensabil pentru a-și păstra autonomia în cadrul primitor al imperiului de vocație universală al ultimilor Ottonieni. A făcut-o cu prudență: prin intermediul Boemiei și-a apropiat mijloace de creștinare nu foarte legate de prelații imperiali. Către 966, s-a căsătorit cu prințesa cehă creștină Dobrava, a fost botezat[1] și a primit un număr de clerici conduși de un episcop numit Iordan[2]. De aici a pornit convertirea polonilor. Amănuntele sunt puțin cunoscute, dar o trăsătură domină, anume dorința de a scăpa de ambițiile episcopilor germani. Mieszko a intrat direct în contact cu Roma; în 990, a închinat regatul Sfântului Scaun[3], ceea ce a pus Polonia la adăpost de acțiunile foarte brutale. Curând regatul a primit misionari veniți aproape de pretutindeni, din Germania, dar și din Boemia și chiar din Italia. Biserici episcopale au fost create cu ușurință în orașele existente: Gniezno, Poznań, Cracovia, Breslau (Wrocław).

Din punct de vedere politic, Mieszko a profitat de o conjunctură favorabilă pentru a-și impune hegemonia în spațiul cuprins între Baltica, Oder și Carpați (limitele răsăritene sunt mai nesigure). Și-a impus autoritatea directă sau protectoratul atât triburilor încă neevoluate din Silezia, cât și entităților mai avansate ale vislanilor și ale triburilor de pe țărmuri. În nord, suzeranitatea polonă asupra unei Pomeranii atractive din cauza Balticii și axată pe un port important, Wollin, a fost vreme îndelungată șubredă. Nu

[1] Poate sub numele de Dagobert.

[2] Originea sa este controversată: loren sau dalmat? Influențe venite din Belgia sunt de asemenea probabile.

[3] Acesta este subiectul ciudatului document numit *Dagome judex*, păstrat la Roma, care într-o formă denaturată dă o primă descriere precisă a frontierelor poloneze (ed. Wolf von GLANVELL, *Die Kanonensammlung des Kardinals Deusdedit*, Paderborn, 1905, p. 359).

s-a consolidat decât la începutul secolului al XII-lea. La nord-est, Prusia, păgână și străină lumii slave, a rămas în afara zonei de interes. Supunerea triburilor de pe Oder de către statul polon care se năștea a fost cu siguranță favorizată de amenințarea germană[1].

Cu excepția unor puncte izolate, cel mai important fiind Brandenburgul, ocupat în 928–929, dominația politică a germanilor ca și a creștinătății se oprise în momentul urcării la tron a lui Otto I acolo unde Carol cel Mare fixase frontiera la sfârșitul secolului al VIII-lea. În anul 940, o activitate misionară a început dincolo de Saale; către 946, un conducător din împrejurimile Havelului, Tugumir, a fost botezat. Sesizând ocazia, Otto a organizat în 948 primele dioceze slave: Havelberg, Brandenburg, Oldenburg în Holstein. În 955, a creat la Merseburg pe Saale un centru misionar, iar în 962 o decizie a papei Ioan al XII-lea făcea din Magdeburg mitropolia regiunilor slave convertite sau pe punctul de a se converti. În paralel, trupe germane au împins înaintarea: sub Gero, desemnat margraf de *Nordmark*, acestea i-au înfrânt pe abodriți și pe veletabi; către 963, avangărzile atingeau partea occidentală din Neisse și se stabileau aici pentru douăzeci de ani.

Cu abilitate, Mieszko și-a consacrat reușita prin alianțe matrimoniale cu margrafii germani[2]. Nimeni nu mai putea de acum înainte să nege ducelui polon statutul egal cu cel al prinților teritoriali din imperiu. La moartea sa (992), lăsa moștenire fiului Bołeslaw o Polonie definitiv constituită. Otto al III-lea a venit el însuși pentru a-i acorda sancțiunea solemnă în anul 1000, cu ocazia unui pelerinaj la Gniezno la mormântul Sfântului Adalbert: în numele său și al papalității a ridicat orașul Gniezno la rangul de arhiepiscopie. Societatea polonă evolua rapid către formele feudale ale Occidentului.

Instrumentul rapidului succes al Piastilor a fost o gardă înarmată, descrisă de autorii arabi și germani, și cu totul asemănătoare celei întâlnite în Rusia kieveană, *družyna* sau *trustis dominica*, însoțindu-l pe principe sau cantonată în fortărețe. Au fost săpate garnizoanele de la Poznań și de la Kołobrzeg și chiar un palat de piatră din vremea lui Mieszko la Ostrów Lednicki. Printre istoricii germani de dinainte de 1939 a fost la modă să se caute o origine germană, sau mai degrabă nordică, pentru această *družyna* și chiar pentru Mieszko. Nimic nu justifică această ipoteză. Dezvoltarea urbană și nașterea *družynei* au apărut ca fenomene strâns legate și specific slave.

Între Polonia și Germania, în fâșia de pământ limitată la vest de Elba și la est de Oder, autoritatea germană, care nu sprijinise încă o adevărată colonizare, s-a prăbușit brusc în 982. La aflarea veștii că Otto al II-lea a fost înfrânt la Cap Colonna, a izbucnit o răscoală generală. Scaunele episcopale

[1] La est, întrezărim doar o ciocnire cu principii ruși pentru Galiția (au atins Przemyśl din 981); influența polonă nu a depășit desigur niciodată râul Bug.

[2] Mieszko s-a căsătorit a doua oară cu fiica unuia dintre aceștia, iar fiul său s-a căsătorit cu cea a altuia.

de la Havelberg și de la Brandenburg au trebuit să fie evacuate în grabă și frontiera a fost aproape readusă la conturul ei carolingian. O zonă-tampon, supravegheată cu grijă de margrafii de Lusacia și de Misnia, a protejat deci primii pași ai statului polon. A supraviețuit până în al doilea sfert al secolului al XII-lea, când a reînceput înaintarea germană spre est, susținută de această dată de o colonizare rurală de un dinamism irezistibil.

Acest răgaz de o sută cincizeci de ani nu a fost speculat de triburile slave cele mai meridionale: acestea nu au depășit niciodată un nivel de organizare politică cu totul elementar. Dar, mai la nord, la contactul și sub impulsul lumii scandinave, populațiile din partea orientală a Holsteinului, din Mecklemburg și din Rügen — abodriți, liutiți, circipani, rani etc. — au făcut dovada unei cu totul alte vigori. Dacă ar fi dispus de o generație în plus, s-ar fi transformat în state veritabile[1].

În Rusia, ca și în Polonia, cheia problemei originilor politice se găsește în studierea vechilor habitate urbane. Din nefericire, primele stadii de dezvoltare ale acestora rămân puțin cunoscute, în ciuda efortului arheologic exemplar desfășurat după 1945[2]. Datează oare acestea din secolul al VIII-lea, sau chiar al VII-lea, cum cred unii, sau doar din al IX-lea, data primelor straturi corespunzătoare unei vieți urbane ? Chiar pentru cele două cetăți care au fost centrele Rusiei primitive, Kiev și Veliki Novgorod[3], este încă imposibil de dat un verdict. În orice caz, începând cu secolul al IX-lea, așezări urbane (*goroda*) s-au dezvoltat și s-au înmulțit într-un ritm extraordinar: o statistică deja depășită[4], bazată mai ales pe sursele istoriografice, numără douăzeci și patru în secolul al X-lea, o sută în veacul al XI-lea, și mai mult de două sute douăzeci în al XII-lea. Este imposibil să nu punem această creștere în legătură cu dezvoltarea explozivă a primului stat rus care începe la rândul său să se manifeste, în ochii observatorilor străini, în secolul al IX-lea.

---

[1] Abodriții, în jurul emporiilor lor, Reric, apoi Alt Lübeck, au jucat un rol notabil în politica daneză a lui Sven „Barbă Despicată" până la Sven Estridsen. Prinții lor au încheiat multe căsătorii cu dinastia lui Knut. Conducătorii s-au creștinat rapid, dar masa populației a rămas cu îndârjire păgână până la mijlocul secolului al XII-lea. Ranii din Rügen, păgâni și mai fermi, au devenit la începutul veacului al XII-lea pirați periculoși care au răvășit una după alta toate capitalele scandinave. A fost nevoie, pentru a fi potoliți, de o serie de cruciade daneze purtate între 1147 și 1169 de către energicul episcop de Roskilde, Absalon.

[2] Mai ales la Kiev, Novgorod, Staraia Ladoga și Staraia Riazan.

[3] Numele însuși al Novgorodului, „orașul nou", implică existența unei așezări urbane mai vechi; arheologii nu au identificat-o încă cu siguranță. Poate este cea de la Staraia Ladoga. Dezvoltarea orașului pe actuala sa așezare datează mai ales din secolul al X-lea. La Kiev, așezarea actuală pare să fi fost neocupată între 400–800 era noastră.

[4] LUDAT, *Frühformen* [nr. 136], p. 534.

Acest dinamism este evident legat de o schimbare profundă a vieții economice, poate de dezvoltarea agriculturii permanente în locul culturilor pe curătură, dar mai ales de transformarea schimburilor comerciale. Se poate crede că deschiderea itinerarelor transeuropene, de la nord la sud, de-a lungul marilor fluvii, a constituit factorul decisiv: în particular, cele ale ultimelor tronsoane către nord, traversând țările baltice și finice care mărgineau țărmurile orientale ale Mării Baltice. Din secolul al VII-lea, Volga Inferioară și Mijlocie era o cale comercială, jalonată de importuri din Iranul sasanid, dar către nord nu se continua prin nimic atâta timp cât transporturile între bazinul său și cel al Volkovului nu fuseseră încă puse în funcțiune. Această ultimă sarcină a fost fără îndoială realizată spre sfârșitul secolului al VIII-lea de către suedezii căutători de sclavi și blănuri. Astfel, chiar înainte de a ajunge în ținutul slav propriu-zis, expansiunea suedeză a influențat viitorul Rusiei. Ruta Neva-Ladoga-Volkov-Volga a rămas până la mijlocul secolului al IX-lea cea mai importantă, apoi ea a fost concurată de drumul Volkov-Nipru. Itinerarele occidentale Dvina-Nipru, Vistula-Nistru sau Oder-Vistula-Nipru au cunoscut o dezvoltare de mai mică anvergură.

Cea mai mare parte a acestor *goroda* au dat naștere unui embrion de organizare politică, dar nu putem spune nimic mai mult deoarece cronicile ruse nu au păstrat nici o amintire precisă a perioadei anterioare ascensiunii prinților varegi. Să amintim printre orașele cele mai importante Novgorod, Pereiaslavl, Cernigov, Smolensk, Polotsk, Vladimir și Kiev, acesta din urmă constituit mai întâi din trei nuclee fortificate care au fuzionat la sfârșitul secolului al X-lea. Aceste orașe cuprindeau întotdeauna o incintă de lemn, închizând un cartier de negustori, meșteșugari și soldați[1], cu străzi pavate cu trunchiuri pătrate și cu case rectangulare din grinzi suprapuse. În jurul acestui nucleu restrâns, s-au dezvoltat suburbii începând cu secolul al XI-lea. Săpăturile au permis constatarea unei mari varietăți de activități economice, în contrast cu impresia de barbarie pe care țin să o prezinte sursele bizantine. Se făcea comerț cu produse cultivate, vânat, blănuri, miere, ceară, în schimbul sării și fierului; se prelucrau metalul, pielea și osul, se fabricau ulei și stofe și, bineînțeles, se practica negoțul de sclavi.

Nu se cunoaște prea bine felul în care aceste orașe se inserau printre triburile care își împărțeau ceea ce urma să fie domeniul rus: slovenii învecinați Novgorodului, polianii, drevlianii, dregovicii, viaticii, severianii și radimicii din bazinul Niprului. Mulți autori ruși moderni presupun, puțin prea ușor, existența din secolul al VI-lea în nord-vestul Ucrainei actuale, a unor confederații de orașe care ar fi avut deja dreptul să fie numite state. În

[1] Mai târziu numit *kreml* (Kremlin), cuvânt fără îndoială de origine turcică.

orice caz, existau în jurul conducătorilor militari gărzi înarmate (*družiny*) care au jucat curând un rol decisiv. Cronicile ruse amintesc două sau trei nume cu alură mitică, precum cele ale prinților slavi de Kiev din această primă perioadă, dar fără a alătura acestora nici un fapt istoric concret.

În secolul al IX-lea, aceste comunități urbane de negustori și de soldați și-au alăturat elemente imigrate venite din Scandinavia, varegii[1]. Contribuția acestora a fost de două ori importantă: ca negustori, au deschis comerțului noi perspective la vest de Baltica; ca oameni de arme, erau de o eficiență tehnică redutabilă. Distingem brusca lor apariție aproape peste tot în același timp, dar cel mai bine au reușit la Kiev și la Novgorod. Concomitent, firește, elemente turanice, înrudite cu chazarii, au căutat să obțină un rol important în orașele slave, dar au fost rapid înlăturați de extraordinara activitate a suedezilor. Varegii au asigurat extrem de repede conducătorilor lor puterea politică. Astfel, o minoritate etnică redusă a modelat chipul statului rus.

Primul prinț varego-rus cunoscut, un anonim care purta titlul chazar de *hagan*, este amintit în 839 de o sursă francă[2]. Apoi *Cronica lui Nestor*, culegere a tradițiilor compilată la începutul secolului al XII-lea, amintește doi prinți care conduceau împreună Kievul puțin înainte de anul 860, Askold și Dir[3]. Puterea lor nu poate fi pusă la îndoială: și-au reunit supușii pentru a lansa un atac asupra Constantinopolului. Nu s-au menținut însă vreme îndelungată. În 882, un oarecare Oleg (vezi nordicul *Helgi*), i-a înlocuit. El venea din Nord, de la Novgorod[4], unde desfășurase în anii precedenți o activitate foarte asemănătoare. În trecere, și-a impus autoritatea asupra mai multor orașe intermediare printre care și Smolensk. Astfel a luat naștere, de-a lungul axei Volkov-Lovat-Nipru, primul veritabil stat rus. Dinastia lui Oleg, numită a Rurikizilor, după numele tatălui lui Oleg, Rurik (vezi nordicul *Hrørekr*) avea să domnească până în secolul al XVI-lea. O altă familie varegă, cea a Rogvolozilor (vezi nordicul *Rögnvaldr*), a întemeiat pe o rută paralelă, la Polotsk, pe Dvina Superioară, un principat asemănător care a supraviețuit ceva mai mult de un secol.

---

[1] Asupra aspectului scandinav al istoriei lor, vezi mai jos, pp. 218–222. Respingem ideea unei colonizări rurale scandinave, susținută de Stender-Petersen, ca lipsită de argumente arheologice.

[2] *Annales Bertiniani* [nr. 30], p. 30. Ambasada „rusă" primită de Ludovic cel Pios venea oare de la varegii de pe Volga (Stender-Petersen) sau de la cei din Kiev (STOKES, *Tmutarakan* [nr. 186], p. 502)? Nu se știe cu exactitate.

[3] Aceste nume sunt nordice, *Haskuld* și *Dyri*.

[4] Poate chiar, în ultimă instanță, de la Staraia Ladoga, marea poartă de intrare a varegilor.

În jurul Rurikizilor s-a desfășurat o primă unificare a pământurilor ruse a cărei cronologie precisă nu este cunoscută. Prinții de Kiev, păstrând mereu în mâinile lor cele două capete extreme ale lanțului, Novgorod și Kiev, au delegat membri ai familiei pentru a rezida în orașele importante, precum la Cernigov, la Smolensk sau la Pereiaslavl, practică ce a îndepărtat de la început Rusia de tipul de monarhie întâlnit la slavii de Vest și de Sud[1]. Polotsk-ul nu a fost supus decât de Sfântul Vladimir, spre anul 1000. Această unificare a condus la adoptarea unui nume național comun și nou, cel al Rusiei (*Rus'*). Există toate motivele să credem că este de origine nordică și că primii „ruși" au fost prinți veniți din Suedia împreună cu anturajul lor de luptători și negustori[2].

Tradiția Rurikizilor, reluată de *Cronica lui Nestor*, pe care ar fi mai exact să o numim *Povestea vremurilor care au trecut*, prezintă luarea puterii de către varegi ca un rezultat al apelului adresat acestora de către slavii incapabili să se conducă. Această relatare, care șochează puternic naționalismul rus modern, este fără îndoială o interpretare legendară posterioară faptelor. S-a arătat de multă vreme caracterul folcloric al anumitor episoade ale cronicii. Este însă probabil că orașele ruse au simțit nevoia să nu rămână politic în urmă în raport cu statul chazar și cu cel bulgar.

Au existat oare tentative de cristalizare politică în afară de cele ale orașelor din taiga? Problema se pune în legătură cu misteriosul principat de Tmutarakan, în Peninsula Taman (ținutul oriental al Strâmtorii Kerci), care s-a bucurat de o celebritate literară poate nemeritată. Din ce perioadă datează? Din secolele VIII–IX cum se admitea odinioară, sau doar de la mijlocul secolului al X-lea cum se crede adesea astăzi[3]? În orice caz, nu este vorba de o formațiune autohtonă: în Tmutarakan, rușii nu erau decât un grup mic de cuceritori, iar rolul important care li s-a acordat în legătură cu expedițiile în Marea Neagră apare drept inventat. Tmutarakan a fost mai degrabă o bază pentru acțiunile dirijate spre Iran și Caspica.

Marii suverani varegi din secolul al X-lea se simțeau încă suedezi sau deja ruși? Este dificil să ne formăm o părere. Datele arheologice sunt încă decepționante: polemicile continuă în legătură cu atribuirea inventarului din două dintre cele mai interesante cimitire, cel al familiei princiare de la Desiatinnaia Țerkov la Kiev și cel al *družinei* prinților de Smolensk, la Gnezdovo[4]. Ceva mai clar este aspectul onomastic: o dată cu Sviatoslav, născut în jurul anului 940, marii prinți de Kiev au abandonat numele scandinave în favoarea celor pur slave. Se pare că legătura stabilită între Kiev și Scandinavia slăbise puternic încă înainte de convertirea rușilor, căci nici un cult rusesc nu a fost primit în Nord. Relațiile au supraviețuit însă între metropola septentrională, Novgorod, și avanpostul său de la Staraia Ladoga, pe de o parte, și Baltica pe de alta. Aceste relații au continuat fără întrerupere până în epoca Hansei. Majoritatea scandinavilor care treceau pe la Kiev nu se opreau aici; erau aventurieri care se îndreptau către Bizanț. Kievul nu apare în

[1] Începând cu sfârșitul secolului al XI-lea, acest regim a degenerat într-un curios sistem de seniorat, în care orașele aveau o ordine ierarhică — cu Kievul în frunte — și în care membrii cei mai în vârstă ai dinastiei trebuiau, fără să se țină cont de locul în care domniseră tații lor, să ocupe orașele cele mai prestigioase. Aceste practici, care nu par nici scandinave, nici slave, sunt fără îndoială o inovație a varegilor născută din sesizarea rolului deținut de orașe în Rusia.

[2] Vezi mai jos comentariul de la pp. 218–219.

[3] STOKES, *Tmutarakan'* [nr. 186], p. 500.

[4] Vezi mai jos p. 218 și urm.

nici o inscripție runică, iar povestirile (*saga*) îl amintesc atât de puțin încât consideră în general Novgorodul drept capitală a Rusiei. În preajma rupturii definitive, legăturile suedezo-ruse s-au strâns totuși în anii '30 ai secolului al XI-lea. Care mai de care dintre *saga* îl slăvesc pe Iaroslav cel Înțelept, ginere al unui rege al Suediei și socru al marelui viking Harald cel Sever; după domnia lui Iaroslav însă, povestirile nordice nu mai știu practic nimic despre Rusia[1].

Statul kievean a fost vreme îndelungată destul de instabil și animat de ambiții nemăsurate, ceea ce îl diferențiază sensibil de prudenta politică teritorială a prinților slavi de Vest. Aceste ambiții sunt fără îndoială contribuția proprie a varegilor. Înainte de a se fi consolidat, au inițiat un raid asupra Bizanțului (iunie 860), acțiune ce va fi reeditată în 941 fără mai mult succes[2]. Alte expediții, după 880 și mai ales după 910, s-au îndreptat împotriva Iranului Septentrional. Ținuturile chazare au fost fără încetare traversate și devastate și, în cele din urmă, rușii au distrus în mod necugetat acest popor pașnic în anul 968, sub domnia lui Sviatoslav. Acesta din urmă a eșuat în schimb în fața pecenegilor, a căror supunere ar fi fost mult mai folositoare, pentru că nimeni nu putea coborî pe Nipru între Kiev și Marea Neagră fără consimțământul lor. Victoria asupra acestora era condiția indispensabilă pentru a duce o politică susținută în privința Bizanțului. Același Sviatoslav a avut mult timp dorința de a-și întinde stăpânirea în Balcani, în detrimentul bulgarilor și grecilor. Și-a stabilit reședința chiar câțiva ani, către 970, la Pereiaslavеț, pe Dunărea de Jos, dar la întoarcere a fost oprit, învins și ucis de hanul peceneg. Niciodată această ipotecă nu a putut fi ridicată: Rusia kieveană nu a putut vreodată să aibă acces liber la stepă și să iasă la mare. Dincolo de aceasta, totuși, contingente de auxiliari ruși au fost în mai multe rânduri trimise la Constantinopol chemați de nevoie de un împărat prieten, de exemplu în 911 și în 988. Aventurieri ruși, servind alături de varegii suedezi, au format la sfârșitul secolului al X-lea și în veacul al XI-lea un corp de elită în armata imperială bizantină: *družina* varego-rusă sau garda varegă.

Ca și bulgarii, rușii au reușit să obțină, fiind încă păgâni, recunoașterea internațională acordată printr-un tratat încheiat cu împăratul Leon al VI-lea al Constantinopolului, în anul 911. Dar adevărata consolidare nu a venit, ca pretutindeni, decât o dată cu creștinarea. Începutul, puțin cunoscut, fusese deja făcut în epoca lui Askold și Dir, prin grija celebrului patriarh bizantin Fotie, către 866. Dar eșecul acestui prim grup de varegi la Kiev a întârziat

[1] Aceste aspecte istoriografice sunt puse în lumină excelent de către BRAUN, *Das historische Russland* [nr. 348].

[2] Existența unor atacuri anterioare anului 860, admisă vreme îndelungată, este foarte improbabilă, după cum a arătat DA COSTA-LOUILLET, *Y eut-il...* [nr. 178]. Expediția din 907, cunoscută doar din cronica rusă, este în general pusă la îndoială de bizantiniști.

creștinarea timp de aproape un secol. Către 944, exista la Kiev o biserică pentru o minoritate creștină suficient de importantă, în special pentru negustorii aflați în legătură cu Constantinopolul. În 955, sau mai degrabă 957, Olga (*Helga*), văduva marelui prinț Igor (*Ingvar*), a mers la Constantinopol pentru a se boteza și a luat la Kiev un mic grup de clerici. La apelul său, misionari occidentali, veniți prin Polonia sau Boemia, au reușit să ajungă până în Rusia, pentru a contrabalansa instalarea preeminenței grecești, fără a avea însă succes. Fiul Olgăi, Sviatoslav, a rămas cu toate acestea păgân. Dar urmașul său, Vladimir, după ce a practicat un timp, fără îndoială sub influența varegilor nou-sosiți, un păgânism militant, a decis în 988 convertirea generală a poporului său: după exemplul prințului, toți kievenii au fost botezați în Nipru[1]. A urmat curând creștinarea restului Rusiei, în ciuda anumitor rezistențe păgâne în Nord și mai ales în Nord-Est, la Rostov, Suzdal și Murom. Șapte dioceze au fost organizate cu rapiditate[2]. Rusia s-a alăturat fără ezitare Bisericii din Constantinopol și culturii greco-slave elaborate în Imperiul bulgar. A primit imediat ce a fost posibil un cler indigen; din 1051, mitropolitul Kievului, Ilarion, a fost un rus. Cultura slavonă exprimată în scriere chirilică s-a răspândit către nord cu o rapiditate remarcabilă atestată de numeroasele descoperiri arheologice[3]. Rusia se pregătea astfel pentru rolul său istoric de moștenitoare a Bizanțului, fapt care a separat-o profund de slavii de Apus.

Rusia varegilor nu a dispărut cu totul decât către 1050. În plină epocă creștină, începutul domniei lui Iaroslav cel Înțelept a reeditat aproape istoria prinților păgâni din secolul al X-lea. Iaroslav, în cursul unui lung război de succesiune (1015–1036), nu a reușit să învingă decât ca urmare a recrutării masive de varegi și a unei înțelegeri cu regele Suediei. El a reluat direcțiile tradiționale ale expansiunii varego-ruse, trimițându-și fiul să asedieze pentru ultima dată Constantinopolul în 1043 și făcând să plece către 1040 ultima mare expediție îndreptată împotriva Asiei musulmane. După aceste ultime episoade, Rusia, prietenă și în general aliată a Bizanțului, s-a ocupat mai degrabă de vecinii săi imediați, de dezvoltarea internă și de luptele sale dinastice, potrivit unei linii mai conforme cu tradiția altor popoare slave.

---

[1] Locul botezului lui Vladimir este controversat. Faimoasa anecdotă din cronică în legătură cu ezitările lui Vladimir în privința alegerii între creștinism, iudaism și islam pare destul de suspectă.

[2] Cinci în Ucraina (Kiev, Vladimir Volinsk, Turov, Cernigov, Belgorod) și doar câte una singură în Nord (Novgorod) și Nord-Est (Rostov).

[3] Un vas de la începutul secolului al X-lea din cimitirul de la Gnezdovo, în apropiere de Smolensk, și mai ales un mare număr de texte ceva mai târzii, scrise pe coajă de mesteacăn, descoperite în săpăturile recente din citadela (*kremlin*) Novgorodului; cf. POPPÉ, *Écriture et culture* [nr. 182] și M.N. TIKHOMIROV, „L'ecriture urbaine dans l'ancienne Russie des XIe–XIIIe siècles", *Cahiers d'Histoire Mondiale*, V, 1960, pp. 661–678.

CAPITOLUL III

SCANDINAVII: VIKINGI ŞI VAREGI

1) ORIGINILE

După puternicele pulsații migratorii ale Antichității târzii, Scandinavia a cunoscut între secolele al VI-lea și al VIII-lea o perioadă de acalmie și de izolare. Resursele umane erau epuizate; era nevoie de răgaz pentru a se constitui noi populații. Acest hiatus nu a fost câtuși de puțin steril. Acum a luat naștere, mai ales pe versantul baltic, o strălucitoare cultură aristocratică, „civilizația Vendel", caracterizată prin admirabile morminte cu ambarcații, care sublinizază caracterul său atât militar, cât și naval. Fațada atlantică a rămas mai săracă, mai fărâmițată, fără un focar cultural important.

Nordul a sfârșit prin a se separa de germanii continentali pentru a evolua pe cont propriu. Nicăieri, totuși, contactele cu exteriorul nu au încetat cu totul: Suedia culturii Vendel a întreținut legături cu Galia merovingiană, Anglia Orientală și chiar cu Orientul; Norvegia a făcut anumite schimburi cu Occidentul celtic. Către sfârșitul perioadei, comerțul frizon a țesut în Nord o rețea de relații destul de strânse. Cum aceste legături au fost pașnice, istoricii medievali le-au ignorat. Cu excepția unui episod neînsemnat, misiunea Sfântului Willibrord în Danemarca către anul 700, Occidentul nu s-a preocupat deloc de Scandinavia.

Au existat totuși de două ori în secolul al VI-lea expediții daneze în Frizia. Către 520, Grigore din Tours menționează atacul condus de regele danez *Chlochilaicus* (*Hugleikr*) împotriva teritoriului franc; merovingianul Thierry a reușit să smulgă piraților cea mai mare parte din pradă. Întâmplător, eroul acestui episod reapare, sub numele de *Hygelac*, ca unul din personajele principale ale epopeii engleze *Beowulf*. O jumătate de secol mai târziu, Venantius Fortunatus menționează, către 574, înfrângerea unei grupări de danezi, saxoni și de iuți de către franci în Frizia. În lipsa detaliilor, aceste acțiuni rămân misterioase. În secolul al VII-lea, tăcerea este completă; este adevărat însă că sursele relative la extremul nord al regatului franc sunt în epocă foarte puțin importante.

Pentru a întocmi un tablou sumar al societății nordice în momentul începutului erei vikingilor, către secolul al VIII-lea, trebuie să ne încredem mai degrabă în arheologie și istoria instituțiilor, decât în tradițiile reunite în *saga*.

Nu este vorba de a realiza un portret politic. În această societate țărănească, dominată de o aristocrație atât rurală, cât și militară, noțiunea de stat nu a avut câtuși de puțin loc, dar dinastii regale bucurându-se de o consacrare religioasă au existat în aceste regiuni. Regionalismul era extrem de puternic, dar ideea a trei popoare scandinave se schițează deja cu claritate. Danemarca s-a născut, fără îndoială, în secolul al VI-lea, din unirea iuților din peninsulă[1] și a danezilor din insule și din Scania. În Suedia, s-a desăvârșit fuziunea în jurul centrului economic și religios de pe malurile Lacului Mälar, a două popoare: *svear*, din Nord și *götar*, din sud[2]. „Calea de Nord" (*Nordhrvegr*) a început să dea unitate Norvegiei, ale cărei diferite centre active au rămas separate de distanțe imense.

Clasa conducătoare era constituită pretutindeni din proprietari rurali bogați, șefi ai familiei și ținutului lor, care își conduceau poporul la adunări (*thing*) ca și la război, pe mare și pe uscat. Considerați egali între ei, nu recunoșteau regilor decât o întâietate fără mari consecințe practice. În general, erau preoți ai sanctuarului local. Reședința lor cuprindea ca nucleu central o sală, vast spațiu rectangular din lemn. Conducătorul stătea aici pe un fel de tron și își primea oaspeții pentru banchete sau petreceri; în același timp, dirija exploatarea pământurilor sale, asigurată în parte de mână de lucru aservită. În caz de război naval, șeful și oamenii săi se reuneau pentru a construi și a echipa una sau mai multe nave care urmau să plece la război sub conducerea sa[3]. În anumite regiuni, comandantul era așezat, la moartea sa, într-una din aceste nave trase pe uscat, apoi acoperit de un tumul; câteodată mai mulți sclavi îl însoțeau pe drumul către lumea cealaltă[4]. Adunările regionale ale șefilor și supușilor lor, care se țineau în aer liber cu ocazia sărbătorilor religioase, erau singura instituție politică reală. De la aceasta emana legea, minuțioasă și procedurală, pe care anumiți notabili au păstrat-o pe cale orală. Independența șefilor care respectau regulile jocului era aproape

[1] Sau cel puțin a celor care nu au emigrat în Anglia în secolul al V-lea.

[2] Gotlandezii, deși au participat la această uniune, au făcut mult timp figură aparte având propriile acțiuni comerciale și militare pe țărmurile orientale ale Balticii.

[3] Organizarea riguroasă a înrolării navale (*leding*) nu datează însă decât din perioada finală a epocii vikingilor.

[4] Obiceiul este atestat mai ales în împrejurimile Lacului Mälar și la dinastia norvegiană din Vestfold (care era considerată de origine suedeză); se întâlnește în Danemarca în mod excepțional. AHMAD IBN FADHLAN [nr. 11] îl menționează la varegii de pe Volga la începutul secolului al X-lea.

completă, mai ales în ținuturile norvegiene unde proprietatea consacrată de o lungă practică ereditară (*ôdhal*) se bucura de o inviolabilitate totală.

Regele era desemnat, ca la toți germanicii, printr-o îmbinare între alegere și ereditate în sânul aceleiași familii. El purta responsabilitatea binelui public, mai mult supranaturală decât materială, fie că era vorba de calitatea recoltelor sau de apărare împotriva eventualilor invadatori. În această calitate, îndeplinea anumite ceremonii speciale. Din punct de vedere politic, era arbitru și pacificator, dar niciodată legislator; convoca armata și flota și primea pe trimișii altor suverani. Felul său de viață se diferența puțin de cel al simplilor conducători: ca și aceștia, trăia din bunurile sale, în palatul său, înconjurat de apropiați și de paraziți. Era înmormântat într-un tumul ca și conducătorii locali[1]. În Uppland, la *sveari*, și în Norvegia Meridională, în regiunea Vestfold (ținutul occidental al fiordului Oslo), două dinastii omonime și considerate înrudite, cele ale *ynglingarilor*, s-au bucurat de o stabilitate și de un prestigiu aparte. În Danemarca, regalitatea a părut mult mai instabilă, adesea fragmentată, mai puțin legată de o familie și de o așezare. În afara tradițiilor literare, târzii și imposibil de verificat[2], nu se cunoaște nici o capitală și nici un cimitir regal înainte de apariția dinastiei Jelling, la începutul secolului al X-lea, în centrul Iutlandei. Nu se știe nici cărei familii aparținea, nici unde domneau diferiți regi ale căror nume se succed într-un ritm rapid în analele france din secolul al IX-lea.

Între proprietarul rural bogat (*bôndi*) și rege se insera șeful regional (*jarl*), în general ereditar și dispunând de o putere aproape egală cu a regelui: de exemplu, *jarl*-ul care rezida la Lade, în apropiere de Nidaros (Trondheim), care era adevăratul stăpân al Norvegiei Septentrionale.

Mișcarea vikingilor a pornit, se pare, de la această clasă de proprietari și de *jarli*. Regalitatea nu a avut în Norvegia și în Suedia, înainte de secolul al XI-lea, decât un interes indirect. A văzut în această deplasare mijlocul de a scăpa țara de nesupuși, de a asigura pacea canalizând către exterior ambițiile aristocrației și de a avea astfel o libertate de mișcare mai mare. Tradiția literară islandeză pune în legătură plecarea peste mări a principalilor șefi din Norvegia apuseană cu efortul unificator al regelui Harald Păr Frumos (*Hârfagri*). După victoria navală obținută de acesta la Hafrsfjord, la sfârșitul secolului al IX-lea[3], vechea structură socială ar fi fost distrusă prin suprimarea ereditații (*ôdhal*). Este îndoielnic că regele ar fi mers atât de departe, dar nu

[1] Cele ale regilor Suediei din secolul al VI-lea domină încă așezarea de la Gamla Uppsala, la câțiva kilometri nord de orașul actual.

[2] Ele desemnează drept centru al Danemarcei primordiale așezarea de la Lejre în insula Sjaelland, dar arheologii n-au putut încă descoperi nimic care să justifice această informație.

[3] Datată tradițional în 872, ea datează fără îndoială mult mai aproape de 890.

și faptul că masa de coloniști din Islanda a fost recrutată din rândul familiilor care se opuneau politicii sale. În Danemarca, în schimb, regii, de la Hygelac la Knut cel Mare, au urmărit cu atenție raidurile peste mări și le-au condus adesea personal. Totuși, acest interes a scăzut exact în perioada crucială a expedițiilor, de la mijlocul secolului al IX-lea până la mijlocul celui următor.

Viața economică a Scandinaviei era bazată pe agricultură, producția de cereale deținând locul întâi în Danemarca, în timp ce în Norvegia era specifică creșterea semitranshumantă a vitelor de lapte. Înainte de secolul al IX-lea, nici o așezare nu merita cu adevărat numele de oraș, cu toate că anumiți șefi par să se fi specializat deja în comerț[1]. Apariția primelor aglomerări urbane constituite în bună măsură de negustori străini, în special frizoni, a fost strict contemporană primelor raiduri. Aici se desfășurau activități meșteșugărești și schimburi, moneda fiind necunoscută. În Suedia, la Birka, la vest de Stockholm, și în Norvegia, la Skiringssal, la sud-vest de Oslo, aceste prime centre de schimb, inițial nefortificate, erau controlate de către regi. Cel din Danemarca, de la Hedeby, în apropiere de Schleswig, menționat pentru prima dată în 804[2], a avut un destin mult mai complex: disputat între suveranii danezi și germani deoarece controla frontiera, a fost ocupat de un al treilea pretendent, un șef al vikingilor suedezi. Săpături și relatări ale călătorilor latini și arabi dezvăluie o viață tumultuoasă și cosmopolită, care se explică în epoca trecerii lor prin terminarea prăzii de peste mări, dar stimulii inițiali ai acestei dezvoltări care s-a întins și pe țărmul slav al Balticii se cunosc în mică măsură.

Nu se știe deloc care a fost viața intelectuală a Nordului înainte de mijlocul epocii vikingilor. Chiar dacă tradiția runică urcă până în secolul al III-lea, inscripțiile utilizabile nu se înmulțesc cu adevărat decât după 950 și, mai ales, după anul 1000. Poeziile cele mai vechi datează din a doua jumătate a secolului al IX-lea, epocă în care a trăit părintele scalzilor, Bragi cel Bătrân, și au devenit numeroase abia un secol mai târziu. Texte epigrafice și poeme presupun existența unui trecut literar prelungit și relativ rafinat în spatele lor, dar condițiile favorabile dezvoltării au fost create tocmai de migrația vikingilor. Bănuim chiar că extrema originalitate a poemelor scaldice, fără nici un fel de analogie în restul lumii germanice, metrica complicată a acestora, utilizarea sistematică a așa-numitului *kenningar* (imagine stereotipă bazată pe mitologie) a rezultat din primele contacte cu barzii curților irlandeze.

---

[1] Astfel cel care stăpânea așezarea de la Helgö, la vest de Stockholm, unde au fost descoperite în urma unor săpături recente numeroase obiecte de import (vezi p. 221).

[2] În analele regale france apare sub numele de *Sliasthorp*, fără îndoială denumire dată de frizoni și saxoni.

Păgânismul nordic prezintă aspecte diverse. Există culte naționale, celebrate în câteva mari temple, precum cel de la Uppsala, la care luau parte suveranii și ocazional fiind făcute sacrificii umane. Culte regionale și locale care erau conduse de aristocrația rurală. În sfârșit, culte familiale, care constituiau probabil esența, ce aveau ca bază sărbători agricole, sacrificii de animale și petreceri în comun. Panteonul cuprindea un mic număr de divinități importante, a căror vogă a variat în funcție de epocă sau de regiune. Odhin, zeul chior al războiului și al înțelepciunii, Thorr, zeul fulgerului, care a luat după secolul al IX-lea locul de prim plan, Freyr, un zeu al fecundității și varianta sa feminină, Freyja, sunt figurile cele mai populare, singurele despre care găsim — rareori de altfel — reprezentări figurate; alții, precum Tyr, Njördhr și Ull, apar ca zei decăzuți, îndepărtați de succesul noilor culte. Alte divinități celebre, precum Baldr, zeul tinereții, Loki, un fel de divinate a răului, sau Heimdall, care păzea intrarea cerului, au constituit mai degrabă obiectul miturilor decât al unei devoțiuni reale. În acest panteon și în imensa lume a personajelor semidivine (*dîsir*-i, valkirii, trolli...) fiecare a rămas de altfel liber să aleagă și chiar să-și îndrepte credința către un singur zeu. Au existat, printre vikingi, indivizi care nu au crezut „decât în ei înșiși și în forța lor", dar acest fenomen nu a fost deloc imaginabil înaintea acestei epoci de individualism exacerbat.

Interpretările propuse asupra vieții religioase la începutul epocii vikingilor depind de soluția adusă unei probleme teribil de dificile: în ce măsură pot fi folosite, pentru această perioadă, textele cuprinse în *Edda? Edda* în versuri[1] este o culegere de poeme mitologice și epice transcrise în Islanda către 1270, păstrată într-un singur manuscris, *Codex regius* din Copenhaga. Forma lingvistică și metrică a acestor texte arată că un mare număr dintre ele au fost compuse într-o perioadă mult mai veche și că au fost transmise, mai întâi pe cale orală, din Norvegia în Islanda. Putem însă urca datarea acestora până în secolul al VIII-lea? Poate pentru un număr mic de poeme; altele, în schimb, dintre cele mai importante, au fost compuse sau cel puțin transformate în epoca vikingilor, sub influența contactelor cu mediile celtice și cu creștinismul. Cel mai prudent este să ne raportăm la faptele pe care arheologia și onomastica ne permit să le datăm cu certitudine.

Lunga liniște a secolului al VII-lea ascundea semnele prevestitoare unei explozii. Pacea prelungită a permis în mai multe regiuni, mai ales în Norvegia, refacerea resurselor umane. Contactele comerciale cu Occidentul au revelat Nordului navigația cu pânze, încă necunoscută, se pare, în momentul migrației anglo-saxone, căreia i s-a înțeles imediat importanța.

[1] Numele *Edda* se aplică propriu-zis unui text în proză, manual de mitologie în folosul scalzilor, redactat în Islanda către 1215 de către Snorri Sturluson. A fost aplicat prin extensie unei culegeri de poeme care îi este un fel de comentariu continuu.

Însă, înainte de orice, s-a manifestat spiritul de căutare și de inițiativă în toate domeniile, fie că a fost vorba de construcția navală (bordajul din scânduri suprapuse, apariția chilei, folosirea ramei-cârmă), de astronomia nautică sau chiar de scrierea runică, ce a cunoscut o renaștere și o transformare radicală. Se crede că poate fi percepută o tendință de întărire a originalității religioase a Nordului, în sensul de a-i da o formă agresivă. O fază dinamică a urmat deci, către începutul secolului al VIII-lea, unei faze statice: a fost începutul erei vikingilor.

Cuvântul *viking*, atestat în forme apropiate în scandinavă, în frizonă și în engleza veche, pare, în ciuda unor teorii aventuroase, să derive din tema *vik*, „golf". Din punct de vedere semantic, se poate explica faptul că oamenii golfurilor au devenit pirați; acesta a fost în orice caz sensul uzual al vocabulei în limbile nordice, adesea cu o nuanță peiorativă. Destul de arbitrar, istoricii moderni l-au aplicat tuturor scandinavilor plecați în expediții îndepărtate: el este nepotrivit acțiunilor colonizatoare sau statelor. Pentru expedițiile orientale, mai mult continentale sau fluviale decât maritime, trebuie preferat termenul vareg (vezi scand. *vaeringi*, sau cuvântul rus *variag*), care-i desemnează etimologic pe negustori, dar care a fost rapid aplicat soldaților aventurieri.

Dinamismul scandinav a luat, în cursul secolelor al VIII-lea și al IX-lea, forme foarte variate. A fost, într-o oarecare măsură, agricol și pastoral, dornic să pună în valoare terenuri găsite în Scandinavia sau departe dincolo de mări. A fost, mai adesea, agresiv și individualizat, practicând jaful în toate regiunile în goană după profit, dar, de asemenea, din dragostea pentru artă, pentru obstacolele depășite și a faptelor mărețe. Uneori, mai ales în epoca târzie, a luat forma unor acțiuni politice de prevenire, de represalii sau de cucerire, întreprinse de armate organizate în numele unui prinț. Ocazional, dar mai rar decât s-a susținut, s-au transformat în negustori și căutători ai unor noi piețe. Acest caracter multiform face dificilă orice încercare de sinteză, arbitrară orice clasificare, iluzorie cercetarea cauzelor generale aplicabile tuturor aspectelor mișcării.

O altă dificultate provine din caracterul inegal al surselor. Până către 980 sau 990, informațiile provin aproape exclusiv de la victime, cu atât mai rău informate cu cât surpriza a fost întotdeauna unul dintre factorii esențiali ai tacticii vikingilor. Analele occidentale oferă un cadru cronologic precis, dar caracterul lor fragmentar descurajează privirile de ansamblu. Către secolul al XI-lea, se adaugă câteva mărturii scandinave: inscripții runice, mai ales suedeze, care refac în termeni sumari aventuri individuale, și poeme scaldice, păstrate de tradiția orală, de o ambiguitate adesea deconcertantă. Mai târziu, la sfârșitul secolului al XII-lea și în special al XIII-lea, au urmat admirabile relatări în proză (*saga)* clare, directe și convingătoare, dar prea târzii pentru a oferi

asupra evenimentelor altceva decât o viziune literară[1]. Nu se poate da o anumită coeziune acestor elemente disparate decât prin recursul sistematic la arheologie — foarte perfecționată în Scandinavia, mult mai inegală în posesiunile de peste mare — și la științele onomastice. Nu trebuie subestimată partea de ipoteză pe care o va conține în continuare tabloul care va fi schițat.

Lumea scandinavă a manifestat la sfârșitul secolului al VII-lea, sau mai degrabă la începutul celui de-al VIII-lea, primele tendințe către expansiune în două direcții opuse. Suedezii au întemeiat centre comerciale pe țărmul oriental al Balticii[2], în timp ce țăranii norvegieni au început puțin cunoscuta colonizare a arhipelagurilor din nordul Scoției; asupra acesteia nu suntem informați decât de datele arheologice. Fără îndoială, avangărzile ajunseseră deja mai departe, dar doar la capătul secolului al VIII-lea s-a stabilit un contact, destul de brutal, între scandinavi și popoare care știau să-și scrie istoria. Între 786 și 796, Anglia a fost atacată pe țărmurile sale de nord-est (Lindisfarne) și de sud-vest (Dorchester); Irlanda a urmat către 795 și, din 799, a fost rândul Galiei pe coasta Vendeei: toate aceste expediții par a se datora norvegienilor. Câțiva ani mai târziu, danezii au început ostilitățile în Schleswig cu francii care tocmai cuceriseră Saxonia; mai întâi terestre, aceste acțiuni au devenit, înainte de 810, maritime: astfel s-a declanșat o a doua ofensivă. În sfârșit, către 839, suedezii au desăvârșit străpungerea dintr-o parte în alta a continentului rus și au apărut la orizontul Bizanțului. S-a produs atunci o dezlănțuire nemaiîntâlnită, din care aproape nici o parte a Europei și chiar a Asiei Occidentale nu a scăpat nevătămată. Acest prim val al migrației vikinge a durat până către 930.

2) PRIMELE INVAZII ȘI ÎNTEMEIERILE STATALE

Fiecare popor scandinav a avut direcții favorite și moduri preferate de expansiune, care de altfel nu au fost cu totul exclusive. Norvegienii, operând în grupuri mici, au desfășurat două activități: jaful pur și simplu, care predomină în partea occidentală a sectorului lor, și căutarea de terenuri de

[1] Să adăugăm dificultatea că inscripțiile privesc mai ales mediul suedez, în timp ce poemele scaldice și așa-numitele *saga*, mediul norvegian. Danemarca, atât de activă, este mult mai puțin reprezentată: literatura sa a început prea târziu pentru a strânge suficiente tradiții autentice despre epoca vikingilor; SVEN AGGESEN, care a scris către 1185 lucrarea *Scurtă istorie a regilor Danemarcei* [nr. 79], a umplut-o de povești fantastice despre domnia lui Knut cel Mare: acesta ar fi cucerit Germania și Italia, ar fi vizitat orașele Tours și Rouen!

[2] Cea mai veche și mai importantă dintre aceste așezări este Grobina, în apropiere de Liepaja în Letonia; în secolul al IX-lea, altele sunt cunoscute în Lituania și în Prusia Orientală. Gotlandezii au avut aici un loc aparte. Cf. B. NERMAN, *Grobin-Seeburg* [nr. 341].

colonizare unde puteau să ducă viața agro-pastorală specifică regiunilor din patrie. Drumul principal pornea din regiunea Bergen și se îndrepta către vest, spre Shetland; de aici, calea se ramifica: un braț secundar urma coasta orientală a Scoției și Angliei, în timp ce ramura principală se îndrepta prin Insulele Orcade și Hebride, către apele irlandeze, apoi de aici mai departe către vestul Galiei, Spania și chiar către Strâmtoarea Gibraltar.

În secolul al IX-lea, o nouă direcție s-a creat către nord-vest, pornind din Shetland, atingând Insulele Feroe, apoi Islanda, ajungând în secolul al X-lea până în Groenlanda și în America.

Danezii, mult mai organizați, adesea conduși de un prinț din familia regală, căutau de asemenea pradă, dar într-o cantitate mult mai mare, și pământuri, dar mai degrabă sub forma unor mari concesiuni decât a stabilirilor individuale. În cuceririle lor din vest, s-au comportat adesea ca niște seniori, nu ca niște țărani. Ruta lor principală pornea din istmul Schleswig-ului sau de la Limfjord, de-a lungul coastelor sudice ale Mării Nordului, apoi se bifurca fie către Anglia Orientală, fie către Canalul Mânecii și coasta atlantică a Galiei. Observăm că aceasta coincidea, în mare măsură, cu cea a negustorilor frizoni. După exemplul acestora, danezii urcau în voie pe fluvii, atâta timp cât pescajul ambarcațiunilor îi putea purta; apoi se transformau în infanteriști sau în călăreți, când o pradă interesantă le era la îndemână.

Varegii suedezi nu par să se fi interesat de pământurile cultivabile. Doreau bani și căutau să-i obțină fie prin comerț, fie înrolându-se ca mercenari, fie, pur și simplu prin jaf. Această ultimă formă predomină însă mai puțin decât la danezi. Din momentul în care debarcau pe țărmurile răsăritene ale Balticii, de la Vistula până la Golful Finlandei, încercau să facă negoț; apoi pătrundeau spre interiorul continentului urmând cursul fluviilor și trecând de la unul la altul prin tragerea ambarcațiunilor pe uscat. Primele lor itinerare au trecut prin nord și est: de la Dvina și de la Volkov, ajungeau la Bazinul Volgăi, pe care l-au explorat până la Marea Caspică inclusiv. Apoi, la mijlocul secolului al IX-lea, au dobândit întâietate drumurile occidentale de la Volkov, de la Dvina sau de la Vistula la Nipru și la Marea Neagră; cel târziu în anul 860, au ajuns la Bosfor. Mai mult decât norvegienii și chiar decât danezii, varegii au avut vocație pentru ordine și conducere: în acest fel și-au impus prezența lumii ruse și au format colonii militare în principalele orașe ale acesteia.

Occidentul, mai ales, a suferit încercări atroce. Cu un real simț al acțiunii psihologice, vikingii au știut să-l terorizeze prin gesturi de o ferocitate gratuită care au descurajat orice rezistență, precum acel supliciu înspăimântător al „acvilei de sânge" (smulgerea prin spate a plămânilor prin coastele tăiate cu securea), aplicat în 867 regelui Northumbriei, Ella. Chiar și când

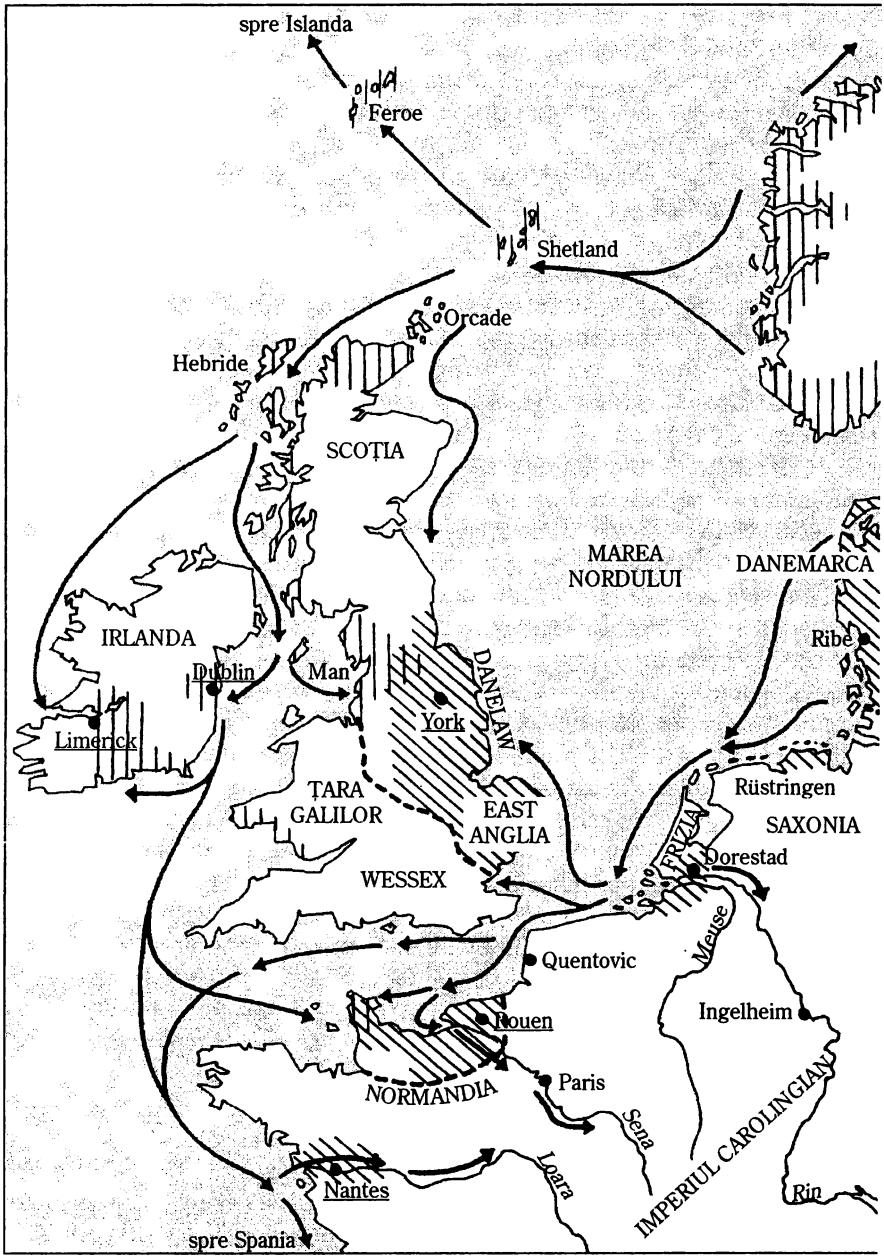
spre Islanda
Feroe
Shetland
Orcade
Hebride
SCOȚIA
MAREA NORDULUI
DANEMARCA
IRLANDA
Dublin
Man
Limerick
York
DANELAW
Ribe
Rüstringen
ȚARA GALILOR
EAST ANGLIA
FRIZIA
SAXONIA
Dorestad
WESSEX
Quentovic
Meuse
Rouen
Ingelheim
NORMANDIA
Paris
Sena
IMPERIUL CAROLINGIAN
Loara
Nantes
Rin
spre Spania

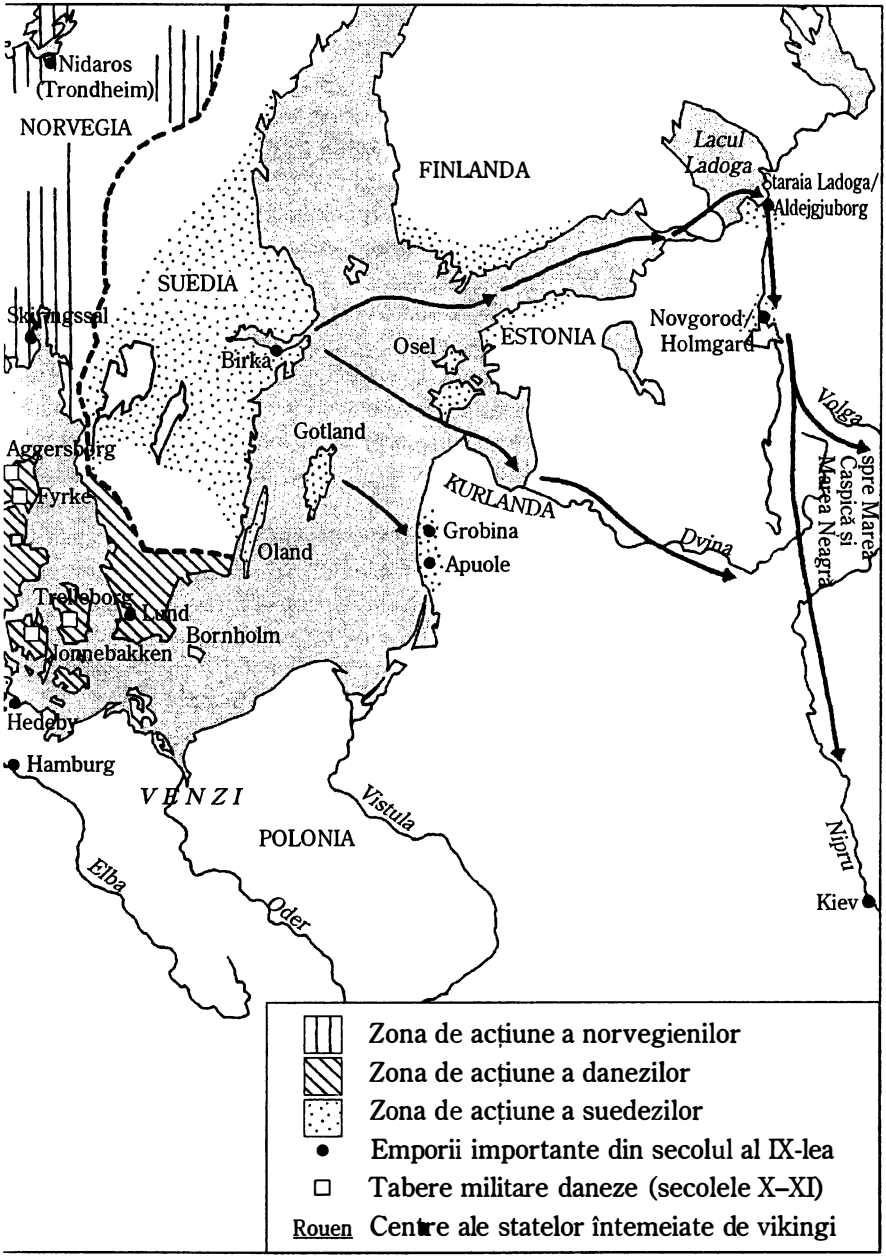

Harta 4 – Expansiunea scandinavă

și-au păstrat resortul moral, victimele s-au găsit într-o dezastruoasă inferioritate tactică în fața pericolului venit de pe mare. Doar trei suverani au încercat riposte adecvate. În Galia, Carol cel Mare a căutat să organizeze o flotilă de apărare a țărmurilor, apoi Carol cel Pleșuv a vrut să bareze fluviile prin poduri fortificate. Aristocrația nu a înțeles însă aceste eforturi și s-a dezinteresat de aceste obiective realizabile[1]. În Anglia, după o generație de dezastre, Alfred cel Mare, în ciuda unor mijloace destul de restrânse, a reușit o salvare remarcabilă: cu prețul abandonării jumătății de nord-est a insulei danezului Guthrum în 878 (aceasta va fi Danelaw, țara de „lege daneză"), a consolidat în sud-vest un refugiu englez unde a strălucit o civilizație originală și dinamică. Peste tot în alte părți, după trei sau patru atacuri în care și-au dovedit slăbiciunea, creștinii, lipsiți de energie, nu au mai reacționat decât dacă dușmanul devenea prea atroce sau recurgea la profanări. Marea lor idee a fost răscumpărarea: au plătit și au fost zdrobiți. Occidentul a ieșit din această încercare cu un gust amar, mutilat, fărâmițat și neguvernabil.

Alfred (871–899) a fost singurul om de stat demn de acest nume care s-a ridicat la luptă împotriva vikingilor. A înțeles că rezistența presupunea o acțiune atât militară, cât și intelectuală: a inițiat construirea unei mari flote care a putut să se opună danezilor în plină mare, a reorganizat recrutarea de pedestrași, și-a bazat apărarea locală pe o rețea de puncte fortificate (*burhs*) care au oprit înaintarea danezilor în Midland; în același timp, ajutat de un stat-major de clerici, a reînnoit proza engleză și a încercat să creeze o cultură laică. În urma realizărilor sale, Anglia a luat un nou avânt: prima jumătate a secolului al X-lea, atât de lamentabilă pe continent, a fost în insulă o eră a renașterii simbolizată prin numele Sfântului Dunstan. Nu numai că a manifesat o continuitate în efortul naval, care a lipsit cu totul Carolingienilor (flota creată în 896 a fost menținută fără întrerupere până în 1066), dar a știut să imagineze formule noi: de la Eduard cel Bătrân până la Ethelred al II-lea, Anglia a fost o monarhie binațională, reunind într-o singură conducere sud-vestul rămas pur englez și nord-estul încă profund danez, în ciuda recuceririi.

Anglia, totuși, era mai vulnerabilă decât Imperiul carolingian: lungimea țărmurilor sale, peste tot foarte apropiate de interiorul continentului, nu lăsa nici posibilitatea supravegherii constante a mării, nici a concentrării rapide de trupe pentru respingerea unei debarcări. Pe continent, doar Germania a reușit de bine de rău să-i respingă pe vikingi, datorită unei autorități regale care s-a făcut mai bine ascultată. Deși danezii au provocat pagube grave

[1] Vezi mai jos pp. 184 și 188.

porturilor, mai ales Hamburgului în 845, nu au reușit în schimb să pătrundă în interior[1].

Libertatea de mișcare de care s-au bucurat normanzii în Galia este bine ilustrată de invazia din 859–862[2]. Către 15 august 856, o flotă daneză a intrat pe Sena, a jefuit orașul Rouen și și-a stabilit tabăra fortificată într-o insulă în apropiere de Mantes, la Jeufosse. De aici, în ianuarie 857, au incendiat Parisul și au primit o răscumpărare din partea abației de la Saint-Denis. În iunie, au înaintat până la Chartres, iar puțin mai târziu l-au ucis pe episcopul de Bayeux. În iulie 858, Carol cel Pleșuv a venit să-i blocheze în insulă, dar la capătul a trei luni a trebuit să se întoarcă pentru a respinge un atac al propriului său frate, Ludovic. În lipsa regelui, un fel de confederație populară a încercat să organizeze rezistența, fapt care a eșuat. În 859, danezii au devastat localitatea Noyon și l-au ucis pe episcopul acestui oraș, apoi au procedat la fel la Beauvais. În 860, Carol a încercat să-i folosească în schimbul a 3 000 de livre pe normanzii de pe Somme împotriva celor de pe Sena, dar în lipsa banilor nu a obținut nimic. În 861, banda de pe Somme, care între timp opera în Anglia, a revenit solicitând o plată mai ridicată — 5 000 de livre și grâne — și a asediat insula Jeufosse. O altă plată, de 6 000 de livre, i-a convins pe asediați să promită că vor pleca, dar au trebuit suportați în continuare toată iarna pe malurile Senei, până la Melun. În primăvara lui 862, normanzii nu au manifestat nici un interes să-și țină promisiunea și au urcat pe Marna până la Meaux. Atunci, Carol cel Pleșuv, refăcând podul de la Trilbardou, i-a prins ca într-o plasă. Incapabil însă de a-i învinge, a negociat plecarea lor spre Bretagne. În timpul acestor șase ani, au mai operat și alte bande în ținuturile france: pe Rin, pe Somme, pe Loara, pe Garonne și chiar pe Ron!

Nu este cazul să urmărim, pe fiecare axă de penetrare, acțiunile vikingilor[3]. Ne vom mulțumi să analizăm rezultatele mai mult sau mai puțin durabile obținute de diferitele popoare pe durata primului val al raidurilor ofensive.

*

* *

Caracteristice norvegienilor au fost acțiunile îndrăznețe, adesea lipsite de coerență, a „experiențelor pentru a vedea" care i-au condus pe inițiatorii lor în țări dintre cele mai diferite, din Maroc până în Labrador. Aventura

[1] Germania a dispus și de un alt avantaj: posibilitatea ripostelor dirijate chiar spre Danemarca.

[2] Studiată cu minuțiozitate de LOT, *La grande invasion* [nr. 316].

[3] Detalii pot fi găsite la VOGEL, *Die Normannen* [nr. 322], care se oprește din păcate la anul 911.

nautică a avut întâietate în fața strategiei. Chiar și când un ținut se dovedea deschis spre colonizare, era părăsit de bunăvoie în urma unei hotărâri bruște, fără să se țină seama de nici un fel de autoritate. „Statele" care rezultau, în cazul apariției unui dușman, erau mici principate militare a căror coeziune era dată de jurământul făcut în fața unui conducător. Atunci când distanța, pe un teren liber, suprima orice amenințare din afară, anarhismul individual al aristocrației norvegiene se făcea imediat simțit: astfel Islanda, în secolul al X-lea, era un stat minuțios organizat, dar fără armată sau marină, nici finanțe, nici conducere propriu-zisă: se mulțumea cu o justiție, lipsită de altfel de orice mijloace pentru aplicarea sentințelor!

Colonizarea insulelor Shetland și Orcade în cursul secolului al VIII-lea, apoi cea a „țării Sudului" (Sutherland, în nordul Scoției) și a regiunii Caithness din vecinătate a fost rezultatul acțiunii unor bande mici care au eliminat fără greutate sau au asimilat populațiile picte, în ciuda impozantelor fortificații din piatră (*brochs*)[1]. Către 860, a fost organizat aici un principat având drept centru Orcadele, sub conducerea unei familii de *jarli* veniți din ținutul More, din Norvegia Occidentală[2]. Acest principat a fost centrul unei viguroase culturi scandinave cu instituții și organizare socială specific norvegiene. De aici, către sud-vest, norvegienii au atins un alt ansamblu insular, Hebridele și insula Man. Aici fenomenul celtic a fost prea puternic pentru a fi eliminat: prin urmare, a luat naștere o curioasă civilizație mixtă, care s-a exprimat mai ales printr-o artă originală (cruci sculptate din secolul al X-lea), ce își trăgea inspirația atât din creștinismul irlandez, cât și din *Edda!* Insula Man, admirabilă bază navală, a fost singura dens colonizată; a primit către 1050 un episcop și a devenit centrul unui mic regat norvegian care a dominat și Hebridele. Dinastia întemeiată în 1079 de Godred Crovan s-a menținut până în 1266; insula, formal anexată de Coroana Scoției, a fost din nou celtizată, dar și-a menținut instituțiile celto-scandinave aproape până în zilele noastre.

A fost apoi atinsă Irlanda. Intențiile atacatorilor au variat mult de-a lungul timpului. Primele raiduri au fost simple acte de piraterie, care căutau să pună mâna pe tezaurele mănăstirilor aflate în apropierea țărmurilor. Apoi, către mijlocul secolului al IX-lea, norvegienii par să fi vizat proiecte grandioase de cucerire, foarte neobișnuite pentru zona lor de expansiune. Pentru aceasta, au stabilit mai întâi puncte de sprijin pe coastă, mai ales la Dublin, oraș ocupat în 836 și fortificat imediat, și la Limerick, la gura

[1] Vezi volumul colectiv *The Northern Isles*, ed. F.T. WAINWRIGHT, Edinburgh, 1962.

[2] Potrivit tradiției norvegiene, care poate fi admisă, din același ținut ar fi fost originar și Rollon, fondatorul ducatului Normandiei; cf. GENZMER, *Sage und Wirklichkeit* [nr. 290], și DOUGLAS, *Rollo* [nr. 325].

fluviului Shannon, marea cale de acces către interior. Un conducător numit Turges (norv. *Thorgestr*) a pretins în jurul anului 843 suveranitatea asupra întregii insule, a ocupat sanctuarele de la Armagh și Clonmacnois și a făcut dovada unui păgânism agresiv. Apoi, aceste acțiuni au încetat. Turges a fost înecat de un rege irlandez, iar pretendenți danezi veniți din Galia au încercat către 850 să-i ia locul. Au fost rapid expulzați. Un *modus vivendi* s-a stabilit între vikingii norvegieni și indigeni; către 856, cronicile irlandeze semnalează pentru prima oară existența unui grup de metiși bilingvi, așa-numiții *gall gaidil*, „irlandezi străini". După 872, norvegienii s-au mulțumit adesea să țină sub control cinci sau șase puncte de pe țărm, fără a stabili între acestea contacte teritoriale. Au creat aici orașe-state care constituie și astăzi armătura urbană a insulei: Dublin, al cărui rege se bucura de o oarecare preeminență, Wexford, Waterford, Cork, Limerick[1].

Ținuturile interioare au rămas domeniul regilor autohtoni, în disputele cărora norvegienii s-au amestecat adesea. Câteva elemente nordice s-au instalat în insulă, dar nu există deloc indiciile unei colonizări agricole. Regatul războinic cu centrul la Dublin a exercitat un fel de protectorat asupra așezărilor norvegiene din Lancashire, de naturală pastorală și pașnică, și și-a disputat mult timp cu danezii veniți din est supremația asupra York-ului. O recucerire irlandeză, între 902–919, a respins pentru moment elementele cele mai turbulente pe țărmul oriental al Mării Irlandei. Apoi, lucrurile s-au liniștit. Războaiele interminabile dintre regii irlandezi și șefii norvegieni au opus în fapt membrii aceluiași mediu, în egală măsură creștini și adesea uniți unii cu alții prin legătura adopției (*fosterage*), instituție la fel de obișnuită în Scandinavia și în Irlanda. Aceiași mercenari norvegieni au alcătuit, cu rândul, unitățile cele mai valoroase ale celor două oști. Din acei ani confuzi, irlandezii au păstrat numele câtorva eroi: Cellachan de Cashel, în secolul al X-lea, și Brian Borama, la începutul veacului al XI-lea. Acesta din urmă este la fel de celebru în tradițiile nordice. Bătălia de la Clontarf, unde a murit în anul 1014, a pus capăt influenței regatului de la Dublin și i-a descurajat pe norvegienii din exterior să se mai amestece în problemele insulei.

Orașul Dublin, definitiv cumințit, a primit în 1037 un episcop dependent de Canterbury și nu de Armagh; toți titularii săi au fost irlandezi. State de expresie norvegiană au persistat în porturi până la debarcarea Plantageneților, către 1171. Descendenții norvegienilor, așa-numiții *ostmen*, formau încă în 1283, în orașul Wexford, o categorie distinctă, legată prin comerț de orașul Bristol.

[1] Să notăm acest fapt, puțin paradoxal, care ilustrează caracterul creator al mișcării vikinge: norvegienii, care nu cunoșteau în patria lor viața urbană, au fost cei care au introdus-o în Irlanda. Coloniile scandinave nu au fost niciodată simple prelungiri ale patriei-mamă.

Irlanda datorează norvegienilor aporturi economice considerabile: majoritatea orașelor sale, primele monede, emise de regele Dublinului Sihtrig „Barbă-de-Mătase" (secolul al XI-lea), cunoștințe nautice noi[1]. Pe plan cultural însă, consecințele trecerii vikingilor au fost dezastruoase. Monahismul irlandez și-a pierdut vitalitatea și și-a încetat activitatea misionară. Scriptoriile mănăstirilor și-au redus activitatea, iar savanții irlandezi nu au mai jucat un rol apreciabil în viața intelectuală a Occidentului.

Toponimia pune în lumină participarea acestui mediu irlandezo-scandinav la colonizarea peninsulei Cotentin în secolul al X-lea. Același mediu a avut, după mărturia povestirilor nordice (*saga*), un rol și mai considerabil în convertirea Islandei la creștinism, dar nu a inspirat nici o gândire politică. Raidurile norvegiene la sud de Canalul Mânecii, simple acțiuni de piraterie, nu au lăsat urme durabile pe Loara, Garonne sau în Golful Gasconiei. Să notăm doar câteva episoade semnificative: marea expediție din 844 pe Guadalquivir, care s-a încheiat cu jefuirea orașului Sevilla, incursiunea din 859–862 pe coasta marocană, pe Ron și în Italia, în sfârșit, în chip de concluzie, periplul viitorului rege Olaf cel Sfânt, în 1013–1015, pe coasta Galiciei și Aquitaniei. Fără îndoială că trebuie atribuit norvegienilor singurul mormânt cu navă îngropată lăsat de vikingi pe teritoriul Galiei, cel de la Groix.

La nord de Shetland, acțiunile norvegiene nu au avut caracter militar: Atlanticul a fost pustiu, cu excepția unor anahoreți irlandezi. Insulele Feroe au fost colonizate către începutul secolului al IX-lea. O furtună i-a adus pe primii scandinavi în Islanda către 860, iar popularea insulei a început către 870. Această insulă mare, relativ favorabilă creșterii vitelor, a avut un succes considerabil în rândul aristocraților norvegieni, pe atunci amenințați de începutul unificării monarhice a țării. Au sosit în număr mare pe toată durata secolului al X-lea, împreună cu supușii, sclavii (adesea irlandezi) și turmele lor și au construit aici o societate „republicană" după bunul plac, individualistă în mod savant. „Cartea colonizării" (*Landnâmabôk*) a reunit cu minuțiozitate la sfârșitul secolului al XII-lea tradițiile referitoare la primii coloniști și permite riscul aprecierii numerice a migrației: vreo 20 000 de suflete într-un secol. Insula a devenit rapid un centru de cultură intelectuală dintre cele mai rafinate: literatura islandeză a fost, fără îndoială, cea mai strălucitoare din întreg Occidentul medieval.

De la un capăt la altul al spațiului norvegian, schimburile umane au fost necontenite, mobilitatea coloniștilor a fost foarte mare, iar legăturile cu

[1] Aproape întreg vocabularul irlandez în acest domeniu este împrumutat din norvegiană. Tradițiile navigației celtice din Evul Mediu timpuriu au fost definitiv întrerupte.

patria-mamă au rămas strânse. Au existat profunde influențe între irlandezi și norvegieni, de exemplu în domeniul poeziei, într-atât încât putem vorbi, la Dublin și în insula Man, de o civilizație mixtă. Schimburile economice nu au avut decât un rol mai degrabă lipsit de importanță. Cu excepția Islandei, care avea nevoie vitală de grâne și de lemn, diferitele colonii se puteau întreține singure și produceau aproape aceleași bunuri ca și patria-mamă. Aceasta explică abandonul relativ al posesiunilor occidentale în momentul în care migrația vikingilor a luat sfârșit.

*
* *

Aria de expansiune suedeză nu este, pe durata primului val migrator, decât foarte puțin cunoscută. Se disting destul de clar, la capătul itinerarului transcontinental, așezările comerciale din Kurlanda, amintite de un text din secolul al IX-lea și relativ bine cunoscute din săpături arheologice. Se cunosc, la extremitatea opusă, primele contacte ale varegilor cu grecii (în 839, pe Marea Azov) și cu musulmanii (către 864–884, în Tabaristan). Spațiul cuprins între aceste două repere rămâne aproape necunoscut. În ce condiții aventurierii suedezi au putut trece mai întâi prin mijlocul populațiilor fino-ugrice din regiunea Lacului Ladoga, apoi prin ținuturile slave, încă și mai populate, ale Rusiei Mijlocii și, în cele din urmă, la turanicii de pe Volga Inferioară? Cum au reușit, în simbioză cu indigenii, să se instaleze în orașe (mai ales Staraia Ladoga/Aldejgjuborg, la vărsarea Volkovului în Lacul Ladoga)? De ce, de-a lungul secolului al IX-lea, au preferat itinerarului oriental inițial calea mai directă a Niprului, care i-a dus la contacte mult mai strânse cu slavii din Ucraina? Toate aceste întrebări sunt, în stadiul actual, fără răspuns.

Intervenția suedeză în lumea rusă este judecată în manieră diferită de istoricii scandinavi și cei slavi. Atâta cât putem deduce din această dezbatere înfierbântată, se pare că suedezii au conceput ideea de a se transforma în conducători politici în urma contactului cu turanicii (fără îndoială chazari). Apoi orașele slave, în mare măsură existente încă înaintea sosirii lor, au angajat mercenari suedezi care și-au însușit puterea fără eforturi prea mari, întemeind dinastii în fiecare oraș important. Unul dintre acestea, Kievul, situat pe drumul principal care ducea la Marea Neagră și la Constantinopol, a dobândit rapid întâietatea și a unificat, puțin câte puțin, sub conducerea sa, orașele varege. Nicăieri suedezii nu au format populări compacte, dar au exercitat o influență profundă asupra vieții militare și comerciale. Acestora trebuie să le atribuim inițiativa marilor raiduri rusești

împotriva Constantinopolului (860, 941) întreprinse cu mijloace tehnice slave, bărcile monoxile, dar după o desfășurare care corespunde modului de acțiune viking.

Suedezii nu s-au instalat cu toții în orașele rusești. Două metropole îndepărtate i-au atras pe aventurieri: Constantinopolul și Bagdadul. Neputând intra în prima în calitate de cuceritori, s-au transformat în mercenari, alcătuind efectivele unei „gărzi varege" care i-a slujit pe împărați în secolele X–XI până în Siria, Sicilia și în Apulia[1]. Spre Bagdad, aspectul negustoresc și cel pirateresc au alternat, dar expedițiile lor în *Serkland* (denumirea nordică a Asiei musulmane) nu par să fi depășit niciodată țărmul sudic al Caspicii sau Uzbekistanul. Doar în condițiile marii acalmii din secolul al X-lea acest itinerar a dat măsura valorii sale economice considerabile, atestată de descoperirile de dirhami iranieni în Suedia.

În afara unor cuvinte tehnice, provenind din limbajul taberelor militare, și a câtorva antroponime, propagate prin dinastia Rurikizilor de la Kiev, slava nu datorează aproape nimic limbii nordice, iar împrumuturile în sens invers sunt aproape inexistente. Se pare că în spațiul oriental contactele culturale au fost foarte puțin profunde între scandinavi și slavi și inexistente între scandinavi și greci sau arabi[2].

*

* *

Istoria spațiului de expansiune danez se caracterizează prin derularea unei secvențe identice întâlnite pretutindeni la date diferite. Mecanismul a fost amorsat de teama suscitată de cuceririle lui Carol cel Mare în Nordalbingia. În cincisprezece ani a atins inima Imperiului franc, puțin mai târziu Anglia, apoi s-a dezvoltat cu o regularitate aproape perfectă. Peste tot s-au succedat trei faze. Prima este cea a jafului direct, care începea printr-o scurtă debarcare chiar pe coastă, apoi explorarea puțin câte puțin a interiorului pornind de la estuariile fluviilor, pentru a se încheia prin raiduri de amploare la mai multe sute de kilometri de mare, ceea ce presupunea

[1] Este incitant să notăm că în Apulia varegii au fost folosiți împotriva normanzilor din sudul Italiei veniți din Normandia. Garda varegă cuprindea și numeroși norvegieni (printre care viitorul rege Harald cel Sever), iar renumele acestei unități a ajuns până în Islanda. La sfârșitul secolului al XI-lea, englezii înfrânți la Hastings (gruparea anglo-daneză) au plecat să se înroleze masiv în garda varegă.

[2] Câțiva clerici orientali (mai ales armeni) au ajuns totuși târziu în Islanda, iar islandezii au folosit mult timp sistemul datării după anii de domnie ai împăratului bizantin, ca și ai celui german și ai papei.

iernarea într-un refugiu fortificat, insulă, tabără, sau oraș temporar părăsit de locuitori. În momentul ciocnirii de state organizate se declanșa faza a doua, cea a *danegeld*-ului, în care vikingii foloseau violența nu atât pentru a obține direct prada, cât pentru a intimida populația și pentru a o convinge să se răscumpere la un preț cât mai ridicat. Dacă dădeau dovadă de abilitate, o simplă campanie putea aduce de două sau de trei ori mai mult decât metoda precedentă: armistițiul acordat pe un mal al Canalului Mânecii, pentru a se putea strânge fondurile necesare răscumpărării, putea fi folosit, pe celălalt mal, pentru a pregăti psihologic populația pe care își propuneau apoi să o exploateze. Vikingii au trebuit însă să angajeze efective din ce în ce mai mari și, dacă adversarul avea suficientă imaginație pentru a pune pe picioare o ripostă eficientă pe moment, riscau un eșec serios. În sfârșit, la un moment dat, ținuturile atacate au fost prea devastate și, mai ales, prea dezorganizate pentru ca o autoritate oarecare să fie în măsură să obțină sume mari de bani. În acel moment, fără îndoială adesea în mod involuntar, începea faza a treia, cea a punerii în exploatare directă: oștile daneze ocupau regiunea, o organizau și se stabileau în număr variabil punând bazele unui stat. Cât mai curând cu putință, se încerca obținerea unei recunoașteri de drept public acordată de suveranul indigen. Creștinarea era condiția obișnuită, gest care a fost acceptat fără respingere, dar și fără convingere. Adesea au existat și clauze politice: acceptarea cadrului feudal, colaborarea militară, în special împotriva unor bande concurente de vikingi. Și această condiție a fost acceptată cu mai multă sau mai puțină sinceritate. Danezii au avut însă un anumit simț al contractelor.

Aceste etape au fost realizate la date diferite în funcție de regiune. Frizia se afla din anul 810 în faza a doua, iar faza a treia, a fondării statelor, a început în 826 la vărsarea Weserului și, în 841, la cea a fluviului Escaut. Pe Sena, primele raiduri datează neîndoielnic din jurul lui 810, cel târziu 820; perceperea tributului (*danegeld*) a început în 845, iar tratatul de la Saint-Clair-sur-Epte, care acorda Normandia lui Rollon, a marcat în 911 trecerea la faza a treia. În Anglia, faza întâi s-a deschis către 834 (în privința vikingilor veniți din Danemarca), faza a doua către 845, iar a treia în 876.

S-ar putea subîmpărți faza întâi în funcție de prima jefuire a orașului (pe Sena în 841) și a primei iernări în teritoriu (pe Sena în 851); în interiorul fazei a doua ar trebui să distingem între răscumpărările locale cu caracter încă aproape privat (aici în 841), de plata unor tributuri substanțiale organizate de către puterea centrală (pe Sena în 845). Se observă că există anumite suprapuneri între sfârșitul unei faze și începutul celeilalte.

Prima fază a fost negativă și devastatoare, prada însăși fiind rapid risipită. În a doua fază, au început să se manifeste câteva indicii pozitive: marea majoritate a metalelor prețioase, tezaurizată în Occident de prinți și de instituțiile ecleziastice, a fost repusă în circulație. În faza a treia, mișcarea

vikingă s-a dovedit constructivă. Civilizația creștină a făcut noi adepți, mai întâi de valoare discutabilă, dar, în răstimpul a două sau trei generații, convinși de bunăvoie și entuziaști: prin această mijlocire a putut fi începută convertirea Nordului. Normanzii au primit moștenirea politică engleză și mai ales carolingiană și au înțeles să o fructifice atât de bine, încât au dat naștere formelor cele mai perfecte ale statului medieval. În sfârșit, un nou curent economic a început să dea vigoare tuturor mărilor Nordului.

Acest succes nu a fost bineînțeles obținut dintr-o dată. Oștile daneze nu erau legate decât printr-o înțelegere temporară, o „lege a armelor", care le supunea unui conducător mai mult sau mai puțin ales, „regele mării"[1]. A fost dificil să se treacă de la această autoritate, consimțită pentru desfășurarea unei campanii, la un stat stabil: „legea armelor" nu presupunea nici principiul succesoral, nici *modus vivendi* cu societatea indigenă, nici prevederi juridice valabile pentru perioada de pace. Aceste lipsuri au trebuit completate prin împrumuturi din mediul local sau prin inovații. Majoritatea statelor întemeiate de vikingi nu au reușit această trecere; singura excepție a fost ducatul Normandiei, în virtutea valorii primilor conducători și, mai ales, pentru că a putut supraviețui până când al doilea val al migrației vikinge a făcut să sufle un vânt nou dinspre Danemarca.

Vikingii au creat în sectorul danez șapte state: în 826 în Rüstringen, pe Weserul Inferior, în 841 în jur de Walcheren și de Dorestad, în 876 în York, în 877 în cele cinci burguri ale Angliei Orientale (Lincoln, Stamford, Leicester, Nottingham și Derby), în 877 în East Anglia, în 911 la Rouen, în 919 la Nantes. Toate s-au născut în urma unei concesii legale a suveranului local (cele patru state de pe teritoriul franc) sau dintr-un acord posterior (cele trei formațiuni de pe teritoriul englez). Marea majoritate au avut o bază urbană, o capitală, care era un important centru comercial. Aproape toate au fost întemeiate de personalități marcante: un vechi rege al Danemarcei, Rurik, în Rüstringen[2], cvasilegendarii fii ai lui Ragnar Lodbrog în Anglia; în Normandia, Rollon era fără îndoială o rudă apropiată a *jarl*-ilor din Orcade. Cu toate acestea, din cele șapte state, șase au fost eșecuri, pentru a nu spune șase și jumătate. Formațiunile de la Rüstringen și de la Walcheren nu au supraviețuit decât câțiva ani (până în 852, respectiv 885), cea din East Anglia a dispărut în 917, Nantes în 937, cele „Cinci Burguri" în 942, York în 954. A supraviețuit doar cea de la Rouen.

Exemplul celui mai mare stat de „lege daneză" (Danelaw), regatul York, va fi suficient. A fost întemeiat în 876; din 877, fondatorul a fost expulzat de către oamenii săi. Guthred, fiul lui Harthacnut, care a luat apoi coroana pentru cincisprezece ani (880–895) a jucat un rol asemănător cu cel al lui Rollon la Rouen, mai ales prin reconcilierea danezilor cu ceea ce supraviețuise din Biserica engleză, rechemându-l la York pe arhiepiscopul Wulfhere. După 895 însă, a existat o succesiune de regi danezi, norvegieni, englezi, aproape de nedeslușit, o duzină în șaizeci de ani, fără a mai pune la socoteală mai multe interregnuri și două recuceriri engleze

[1] Aceasta se bănuiește mai mult decât se cunoaște. Ipoteza se sprijină pe datele oferite de *saga* și de legile norvegiene din secolul al XII-lea și al XIII-lea, uneori confirmate de textele runice din secolul al XI-lea.

[2] Este fără îndoială doar omonim cu fondatorul dinastiei Rusiei kievene.

(925–939 și 944–948); pe scurt, un caz frapant de dezordine și de neputință. Mediul danez din York, în mare parte negustoresc, a preferat să se supună regilor Wessex-ului decât să suporte continuarea dezordinii. Totuși, acest stat din York nu a fost lipsit de consistență: a bătut monedă, iar instituțiile sale au fost folosite ca model în Scandinavia[1].

S-ar putea spune aproape tot atât, cu mai puține detalii, despre toate celelalte state daneze din Occident, chiar și despre Normadia care, către 944, părea de asemenea că a eșuat: în urma asasinării la Picquigny, la 17 decembrie 942, a ducelui Wilhelm „Spadă Lungă", promotor al ralierii la instituțiile france, în timpul minoratului lui Richard I s-a produs recucerirea francă asemănătoare cu cea a lui Edmond la York. Ludovic al IV-lea a putut instala un francez drept conte de Rouen, iar Hugues cel Mare a ocupat orașele Bayeux și Evreux. O bandă de vikingi păgâni, fără îndoială condusă de un prinț danez, a operat în vest, jucând un rol asemănător celui al norvegienilor din Dublin și din Limerick la York, împotriva grupării alăturate, din descurajare, regilor locali.

Peste tot unde s-a menținut, stăpânirea daneză a lăsat o amprentă profundă. În Anglia Răsăriteană și în Normandia, toponimia a fost bulversată de aportul nenumăratelor teme nordice (de ex. *toft, tot* — „teren pe care se află o construcție"; *thorpe, torp* — „cătun"; *thwaite, thuit* — „defrișare"; *beck, bec* — „pârâu" etc.). Antroponimele scandinave și-au făcut intrarea masivă în onomastica engleză, începând cu numele ultimului rege anglo-saxon, Harold, și a arhiepiscopului său, Stigand. S-au înmulțit, de asemenea, chiar dacă mai discret, în Normandia (de ex. Angot, Anquetil, Osmond, Toustain, Turquetil). Engleza a împrumutat de la daneză o parte consistentă a vocabularului, astfel încât poate fi presupus un veritabil bilingvism (există indicii epigrafice în anumite cantoane izolate, până la începutul secolului al XI-lea). În Normandia, mediul maritim a fost singurul atins în profunzime. Franceza modernă păstrează încă această amprentă[2]. În Anglia, a avut timp să se contureze o veritabilă simbioză artistică și chiar literară. A apărut un mediu anglo-scandinav care a reacționat pe toată întinderea secolelor X–XI ca o entitate autonomă.

Această triplă expansiune a vikingilor de toate etniile a creat, de la Atlantic la Volga, un spațiu economic omogen, în care oameni și bunuri au circulat intens. Până în secolul al IX-lea, acest spațiu a fost o fundătură comercială în care viața urbană era necunoscută. În secolul al IX-lea și al X-lea, a cunoscut prosperitatea fără precedent a câtorva centre comerciale: la contactul unei economii premonetare în Nord, cu economia monetară din Vest (Anglia, Franța) și mai ales din Est (Bizanțul, califatul abbasid), în prezența unei prăzi imense, cu numeroși sclavi de vânzare, și-au făurit averile speculanți abili, în parte scandinavi, în parte frizoni. Acest mediu

[1] Vezi mai jos, p. 211.

[2] Vom reveni asupra acestor aspecte în capitolul V, p. 147 și în capitolul VIII, p. 216.

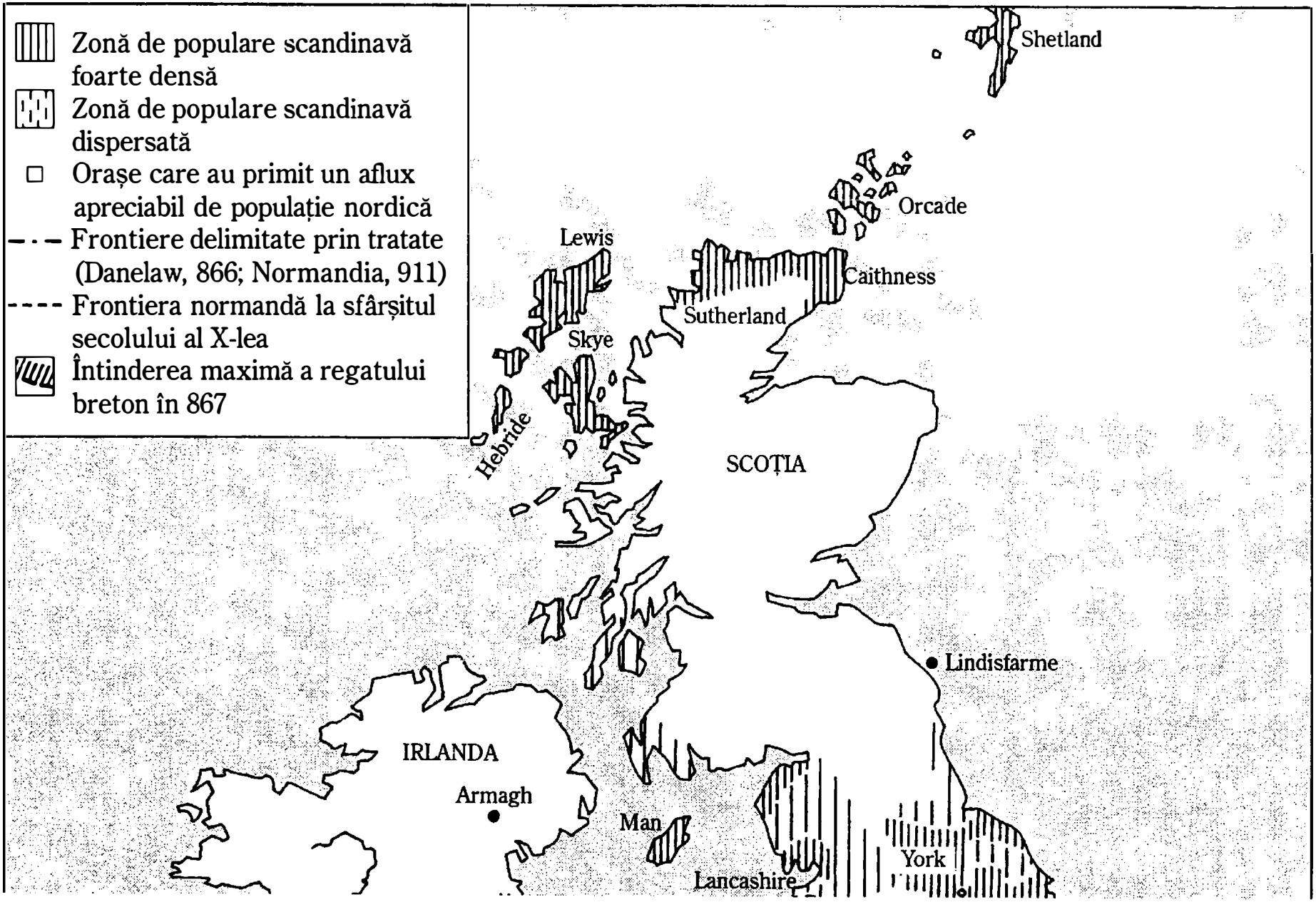
Zonă de populare scandinavă foarte densă
Zonă de populare scandinavă dispersată
Orașe care au primit un aflux apreciabil de populație nordică
Frontiere delimitate prin tratate (Danelaw, 866; Normandia, 911)
Frontiera normandă la sfârșitul secolului al X-lea
Întinderea maximă a regatului breton în 867
Shetland
Orcade
Lewis
Caithness
Sutherland
Skye
Hebride
SCOȚIA
Lindisfarme
IRLANDA
Armagh
Man
York
Lancashire

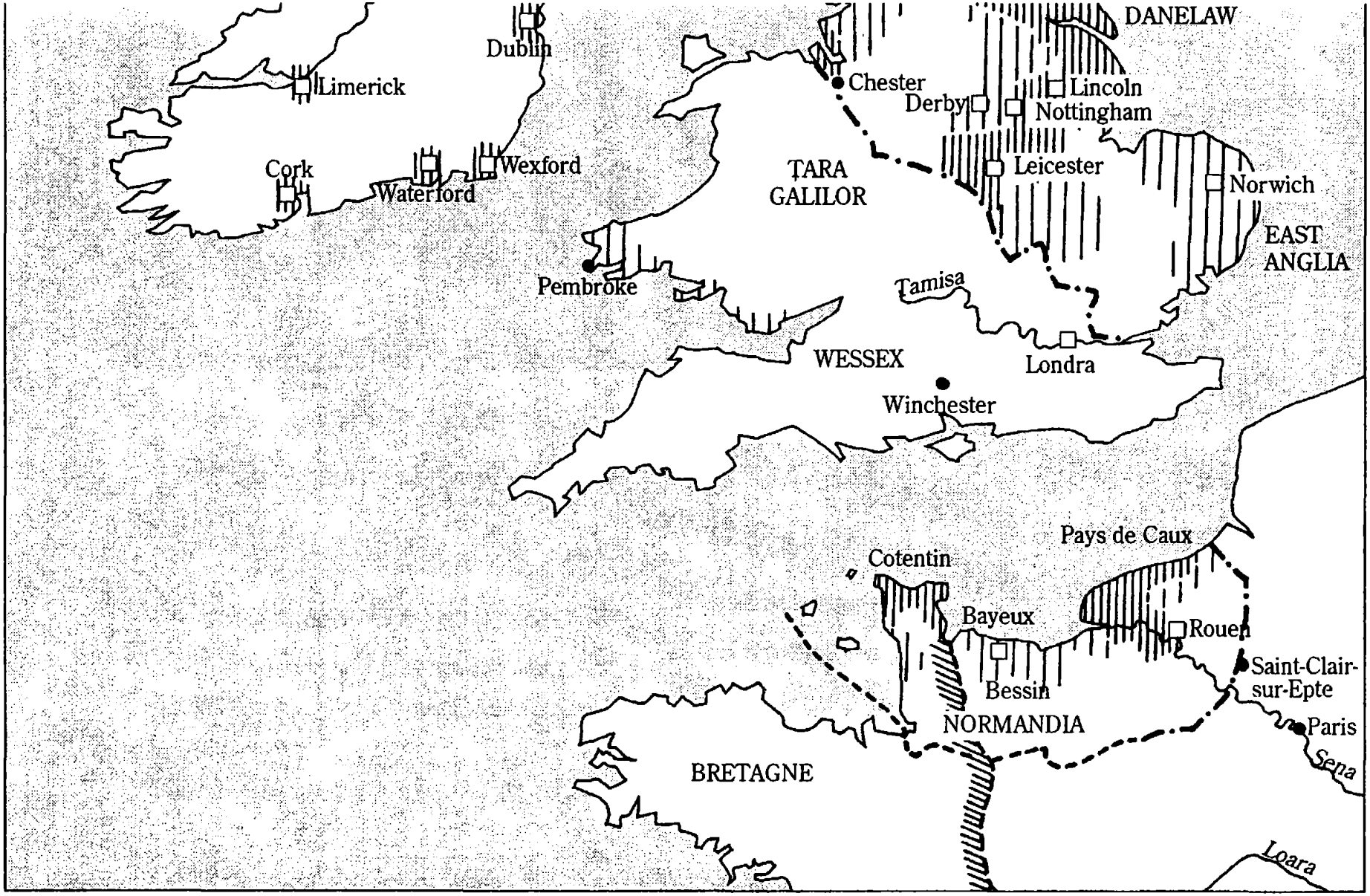

Harta 5 – Occidentul vikingilor

unic, descris de câțiva misionari occidentali și de călători musulmani, este cunoscut mai ales din săpături arheologice exemplare. Emporiul de la Hedeby, sau Haithabu, în apropiere de Schleswig, pe țărmul baltic, s-a bucurat de o poziție excepțională: era situat pe istmul care lega Danemarca de Saxonia și Baltica de Marea Nordului. A apărut către 804, a atins apogeul la sfârșitul secolului al IX-lea și la începutul celui de-al X-lea, apoi a intrat în declin și a dispărut între 1040 și 1066. Cel de la Birka, pe o insulă a Lacului Mälar la vest de Stockholm, se găsea în plină prosperitate în momentul vizitei Sfântului Ansgar, în anii 830, și a dispărut înainte de 975. Mormintele de aici pun în lumină existența unui comerț care se întindea în aproape întreaga lume cunoscută: mătăsuri chinezești și bizantine, lână occidentală, sticlărie carolingiană, bronzuri iraniene. Mai modeste, Skiringssal, în Norvegia, la sud-vest de Oslo, și Vendila, în Iutlanda, în apropiere de Aalborg, erau orientate mai ales spre Anglia. Aceste porturi au fost ochiurile unui lanț care s-a prelungit spre vest (Dorestad, Quentovic), ca și spre est (Staraia Ladoga), jalonând un drum cu totul nou între Occident și Orient prin mările Nordului[1].

3) ÎNCETAREA TEMPORARĂ, AL DOILEA VAL AL INVAZIILOR ȘI SFÂRȘITUL

Către 930, imensul efort al vikingilor a părut să slăbească. Câteva raiduri individuale au continuat să se producă[2], dar nu au mai existat mari forțe navale, întemeierile de colonii au încetat, anumite așezări au dispărut și cea mai mare parte din cele rămase și-au pierdut autonomia. În Anglia, între 954 și 980, nu mai este cunoscută nici o debarcare; în Galia, pentru perioada cuprinsă între 918 și 961; în Irlanda, liniștea a durat aproape o jumătate de secol, până către 980. În Galia, după așezarea definitivă a normanzilor de pe Sena și eliminarea celor de pe Loara, a dispărut orice pericol real. Chiar și la răsărit, înaintarea varegă nu a mai cunoscut succese notabile. Care sunt cauzele acestei mari pauze care a durat aproape două generații? Se pot întrezări trei: o schimbare a sistemului economic, începutul creștinării și o revoluție politică și militară în Danemarca.

[1] Nu vom examina aici structura acestor orașe, „corpuri străine" incrustate în lumea scandinavă. Trebuie însă subliniat că existența lor i-a pregătit pe vikingi să înțeleagă fenomenul urban la York, Dublin sau la Rouen.

[2] Astfel este expediția locală pe care mai mulți regi norvegieni din Irlanda au întreprins-o în 937 împotriva Angliei și care s-a încheiat prin înfrângerea invadatorilor în bătălia de la *Brunanburh*, celebră în poezia engleză, dar a cărei localizare rămâne nesigură.

Trocul bazat pe articole de lux (vinuri și textile, blănuri și sclavi), fără intermediul monedei, a cedat locul unor forme mai avansate. Emisiunile monetare de origine carolingiană sau mai ales musulmană (dirhami samanizi din Turkestan) au invadat Nordul, astfel încât s-a dat impuls tendinței de a bate monedă. Emporiile au început să decadă, iar Birka a dispărut. Traficul s-a deplasat: itinerarul Dorestad-Hedeby a fost înlocuit de cel care mergea direct din York sau Orcade în Scandinavia; fluviile poloneze le-au înlocuit în parte pe cele rusești.

Creștinarea, începută către 823, s-a orientat mai întâi către emporiile baltice. Aceasta a fost o eroare tactică: mediul respectiv nu comunica deloc cu clasele conducătoare. După un abandon îndelungat, activitatea misionară a fost reluată în secolul al X-lea, adresându-se suveranilor. Regii Dublinului, Sigtrygg și Olaf Cuaran, au murit creștinați (în 926, respectiv 980). Majoritatea regilor din York și toți ducii normanzi au fost creștini. Apoi, către 960, clericii germani au reușit botezarea regelui Harald „Dinte Albastru". Norvegia a fost atinsă în timpul generației următoare, Suedia doar după 1050. Chiar dacă păgânismul agresiv nu îi inspirase niciodată pe vikingi, rămâne evident că atmosfera creștină nu putea decât să-i domolească progresiv[1].

Transformările militare și politice nu au afectat decât Danemarca. Regalitățile locale instabile au fost înlocuite de o monarhie ereditară, al cărei centru se afla la Jelling, în Iutlanda. Doi dintre regii noii dinastii, Harald „Dinte Albastru" (în jur de 940–985) și fiul său, Sven „Barbă Despicată" (985–1014), au creat, în tabere cu o organizare riguroasă, armate mai disciplinate în comparație cu oricare alta din Europa după căderea Romei. Descoperirea acestei reorganizări este marea revelație a arheologiei nordice după 1936[2].

Astfel, acalmia secolului al X-lea poate fi explicată destul de bine. Dar de ce un al doilea val de vikingi a început să erupă către 980–990? Problema rămâne neclară, cu excepția poate a danezilor, dornici să folosească arma pe care o făuriseră și care le asigura o evidentă superioritate. Nimic nou nu se manifestă în domeniul demografic și nautic. Această a doua invazie a fost, de altfel, infinit mai scurtă decât prima, căci nu a depășit câtuși de puțin anul 1030. Nu a atins decât o porțiune a sectorului exploatat de primii vikingi, în special nord-vestul și sud-estul.

Principala victimă a danezilor a fost Anglia. Pirații reapăruseră în 980 la Southampton și pe Tamisa. O flotă considerabilă a revenit în 991 și a pretins o răscumpărare de 10 000 de livre[3]. Londra a fost atinsă în 994. Regii englezi au reacționat mai întâi cu înțelepciune, apoi Ethelred al II-lea s-a lăsat

[1] Despre creștinarea Nordului, cf. L. MUSSET, „La conversion des Germains", în *Histoire universelle des missions catholiques*, I, Paris, 1959, pp. 129–141, și în volumul de față, mai jos, pp. 149–150 și 190.

[2] Cunoaștem în prezent patru dintre aceste tabere circulare, cu întărituri de pământ: Trelleborg (insula Sjælland), Nonnebakken (Fionia), Fyrkat și Aggersborg (Iutlanda). A existat poate una și pe malul sudic al Balticii. În aceste tabere militare se puteau antrena între 1 000 și 4 000 de războinici. Principalele lucrări sunt cele ale lui P. NØRLUND, *Trelleborg* [nr. 237], și C.G. SCHULTZ, *Aggersborg* [nr. 238].

[3] De această campanie se leagă bătălia de la Maldon, ilustrată de un faimos poem britanic care exultă eroismul conducătorului local Byrhtnoth în fața vikingilor ce încercau să debarce în Essex.

antrenat într-o acțiune necugetată, masacrul general al danezilor, decis și eșuat la 13 noiembrie 1002 („ziua Sfântului Brice"). A izbucnit atunci un război îndelungat. Dacă mercenarii aduși în număr mare de regele danez Sven s-au interesat mai ales de prada despre care, întorși în patrie, au vorbit cu ostentație, Sven însuși a urmărit în acel moment cucerirea directă și completă a Angliei, pe care nici unul dintre predecesorii săi nu îndrăznise să o viseze. A reușit-o, în 1014, dar a murit curând după aceea. Fiul său Knut cel Mare i-a reluat proiectul și l-a desăvârșit în 1016. S-a creat un imperiu danez, al cărui centru îl constituia Marea Nordului. A cuprins curând mare parte din teritoriul Norvegiei, după moartea Sfântului Olaf în 1030, și sudul Suediei.

Acest stat nu a semănat deloc celor întemeiate de vikingii din primul val. Printr-o intuiție remarcabilă, Knut a înțeles că Danemarca nu era atât de avansată pentru a oferi imperiului său altceva decât un cadru militar. El a împrumutat idealul politic și cultural pe care îl considera necesar, de la civilizația și, mai ales, de la Biserica anglo-saxonă. În ciuda condițiilor foarte dure ale cuceririi daneze, precedată de zece ani de luptă feroce, Knut a câștigat repede inimile majorității englezilor. Doar un mic grup de nesupuși a urmat familia lui Ethelred în exil la Rouen. Noul regim a respectat persoanele și bunurile și nu a urmărit vreo colonizare rurală. Au venit din Danemarca doar câteva personaje de rang înalt și oameni de arme chemați să constituie garda regală. Vikingii veritabili au fost trimiși la căminele lor. Regiunea Danelaw nu s-a bucurat de regim privilegiat; regele își avea reședința la Londra sau la Winchester, orașe engleze, și nu la York. Această conducere abilă a fost totuși sterilă: Knut a murit tânăr în 1035, iar fiii săi au fost persoane mediocre. Din 1042, Eduard, fiul lui Ethelred, a reocupat tronul. Dar aristocrația anglo-daneză creată de Knut a rămas factorul determinant al politicii interne engleze până în 1066[1].

Porturile Friziei și de pe Rinul Inferior au fost destul de puternic afectate (Stavoren în 991, Tiel în 1006, Utrecht în 1007), dar aici nu a fost întreprinsă nici o cucerire. Normandia a suferit într-o formă diferită contralovitura evenimentelor din Danemarca. Ca și aceasta a cunoscut, începând cu anul 950, o viguroasă reconstrucție internă, la începutul căreia au colaborat câteva bande nordice. Normandia a avut un profit direct al reluării jafurilor în Anglia, căci prada era lichidată adesea la Rouen. Ducii nu au admis însă cucerirea totală a insulei britanice de către Sven și Knut și au susținut în consecință în Anglia gruparea antidaneză. Aceasta este originea acțiunii din

[1] Prăbușirea engleză are și cauze interne. Remarcabila reînnoire a generației Sfântului Dunstan (către 909–988) nu a fost continuată. Organizarea militară a slăbit: pentru a lupta împotriva lui Sven, Ethelred al II-lea a trebuit în mai multe rânduri să facă apel la vikingi norvegieni (printre care Sfântul Olaf). Regiunea Danelaw, fără a trăda, a arătat prea puțin zel.

1066, îndreptată în principiu mai puțin împotriva englezilor, cât împotriva aristocrației anglo-daneze reprezentată de Harold. Astfel, după anul 1020, Normandia a încetat să mai privească spre nord pentru a împrumuta modelele politice din lumea feudală.

Efortul norvegian a fost mai dispersat. În Irlanda, o efervescență crescândă s-a manifestat după bătălia de la Tara în 980, până la cea de la Clontarf în 1014, care a însemnat eșecul ultimei mari coaliții a norvegienilor din Occident împotriva „marelui rege" Brian Borama. În Galia, al doilea val migrator a fost puțin sesizat, cu excepția zonei de țărm cuprinsă între Loara și Gironde, unde au existat debarcări ale piraților în anii 1000, 1014 și 1018. Fenomenul a fost mai vizibil în Spania, unde au fost înregistrate mai multe raiduri de amploare: împotriva orașului Santiago de Compostela în 968, contra califatului omeiad în 966 și 971, împotriva Asturiilor în 1013. Dar această ultimă zvâcnire norvegiană s-a făcut mai ales către extremul nord-vest. Groenlanda a fost descoperită din întâmplare în 981 și a fost colonizată începând cu 985 de Erik cel Roșu, un proscris islandez care, din motive de propagandă, a inventat acest nume fals („țara verde"). Zona lipsită de gheață a acestui continent a fost exploatată, ca și Islanda, în scopul creșterii vitelor de lapte, practică pe care încălzirea temporară a climei a făcut-o posibilă pentru moment; câțiva vânători au explorat zonele de vânătoare din Nord până la 72° latitudine. Această colonizare îndrăzneață a supraviețuit până în secolul al XIII-lea, apoi o revenire a frigului a dus-o în ultimul grad al mizeriei. A dispărut abandonată, în parte sub loviturile eschimoșilor, către sfârșitul secolului al XV-lea. Către anul 1000, Leif, fiul aceluiași Erik, a descoperit un ținut mai occidental pe care l-a botezat Vinland („țara vinului") și care este fără îndoială o porțiune a litoralului canadian. O tentativă de populare a acestei ultime regiuni a eșuat și chiar amintirea acestei descoperiri s-a pierdut în cele din urmă[1].

Suedezii au pornit din nou spre asaltul bogățiilor Orientului. Se cunoaște, mai ales din epigrafia runică, marea expediție condusă de-a lungul Rusiei de un șef din Uppland pe nume Ingvar. Ea a fost îndreptată către Asia musulmană (*Serkland*), dar a pierit aproape în întregime într-un dezastru care a afectat grav aristocrația suedeză. După aceasta, nu s-au mai înregistrat decât plecări individuale de mercenari către Kiev sau către Bizanț. Și ele au luat sfârșit în ultima treime a secolului al XI-lea.

[1] Episodul nu este cunoscut decât din povestirile (*saga*) pline de detalii evident legendare. Nu avem încă nici o confirmare arheologică (cele atribuite au fost falsuri sau erori, cu excepția poate a rezultatelor săpăturilor în curs din Terra-Nova). Realitatea istorică este totuși verosimilă. Numele de Vinland a fost fie un alt nume „propagandistic", fie mai degrabă rezultatul unei confuzii între vița de vie și o altă plantă producătoare de ciorchini. Nu este sigur că ținuturile descoperite de Leif și cele colonizate de Thorfinn Karlsefni au fost aceleași.

Acestei mari zvâcniri de la începutul veacului al XI-lea i-a trebuit mult timp pentru a se liniști. Ultimii vikingi nu au dispărut din mările occidentale decât puțin după anul 1100[1]. Cu toate acestea, evenimentele din Anglia anilor 1066–1070 au marcat sfârșitul erei marilor operațiuni, inaugurată în timpul lui Carol cel Mare. Norvegieni și danezi au pierdut pe rând în această criză cele mai bune dintre elementele războinice și din ajutoarele lor occidentale, precum și prestigiul, toate acestea din vina lui William Cuceritorul.

Moartea lui Eduard Confesorul la 5 ianuarie 1066 a lăsat fără moștenitor o Anglie în care amintirea rivalității anglo-daneze rămăsese vie. Trei candidați, toți descendenți într-o oarecare măsură din șefi vikingi, și-au afirmat pretențiile la tron. Harold, dintr-o familie anglo-daneză strâns legată de dinastia lui Knut cel Mare, a ocupat tronul. Fratele său Tosti, *earl* al Northumbriei, i-a contrapus un concurent formidabil în persoana regelui Norvegiei, Harald cel Sever, cel mai desăvârșit dintre vikingi, fost comandant al gărzii varege din Constantinopol și ginere al marelui prinț de Kiev, Iaroslav. Harald a apărut în septembrie 1066 în estuarul râului Humber în fruntea unei flote importante, a debarcat și a fost înfrânt și ucis la Stamford Bridge, înainte de a intra în York pentru a reînvia tradiția regilor norvegieni din secolul al X-lea. În sfârșit, a emis pretenții și William al Normandiei; al cincilea descendent al lui Rollon și văr pe linie feminină cu Eduard Confesorul, a fost pretendentul cel mai puțin scandinav dintre cei trei. Se știe că a triumfat în totalitate la Hastings, la 14 octombrie 1066. Rămânea regele danez Sven Estridsen, nepot al lui Knut cel Mare; în 1066 nu era însă pregătit să intervină, dar deoarece dispariția lui Harald cel Sever îl scăpase de cel mai periculos dușman, a trimis în 1069 o flotă apreciabilă condusă de doi dintre frații săi. William a avut însă timp pentru a se organiza și a luat inițiativa. Ținutul Danelaw, bănuit de complicitate cu danezii, a fost devastat cu atrocitate în 1070 și integrat stăpânirii engleze. Flota lui Sven s-a îndepărtat fără a întreprinde nimic, iar regele normand a desăvârșit lichidarea metodică a celei mai viguroase colonii create de vikingi. Două secole de eforturi daneze în Anglia erau astfel spulberate.

Expediția normandă din 1066 este dificil de integrat în istoria vikingilor. Judecând după sursele narative, ea nu a avut nici o trăsătură scandinavă. Tapiseria de la Bayeux o reprezintă ca pe o flotă vikingă. Trebuie să ne amintim, fără îndoială, că tapiseria a fost desenată în Anglia și că a putut fi influențată de practicile nautice anglo-scandinave. O asemenea expediție navală ar fi izolată și de neînțeles în spațiul francez; modalitățile sale juridice (recrutarea navală) și tehnicile nautice nu puteau fi decât o moștenire nordică. Instrumentul a fost în orice caz pus în slujba unei politici cu totul opuse oricărei solidarități scandinave.

[1] Vezi mai jos, pp. 183–184, și MUSSET, *Europe du Nord-Ouest* [nr. 213].

Regii danezi au încercat încă de două ori să se opună acestei lichidări neînduplecate a trecutului anglo-scandinav[1]. În 1075, două sute de nave au efectuat o demonstrație inutilă pe țărmurile Yorkshire-ului: William a profitat pentru a-i pedepsi sever pe ultimii supraviețuitori ai aristocrației anglo-daneze[2]. În 1085, regele Knut cel Sfânt a dorit să pună pe picioare o expediție de represalii împreună cu norvegienii și cu flamanzii. Flota a fost reunită la Limfjord, ultima care a fost convocată în numele idealului viking, dar o revoltă internă a făcut ca totul să eșueze.

Acțiunile norvegiene au continuat spre vest de Insulele Britanice timp de încă o generație. Majoritatea au fost individuale, ca și odinioară. Dar Magnus „Picioare Goale" (1093–1103), fiul lui Harald cel Sever, a reluat vastele proiecte abandonate în 1066: și-a încheiat domnia prin două mari expediții în ținuturile celtice, prima în 1098–1099 în Hebride, Orcade, insula Man și Țara Galilor; a doua în 1102–1103 în insula Man și în Irlanda. Nu s-au concretizat însă prin nimic durabil.

Ordinea anglo-normandă câștigând continuu teren, a înlăturat orice perspectivă de succes ultimilor vikingi. Magnus „Picioare-Goale" se ciocnise deja în Țara Galilor de trupe normande. Când Plantageneții au întreprins cucerirea Irlandei, același lucru s-a întâmplat cu regatele norvegiene situate de jur împrejurul insulei.

Dinamismul scandinav a trebuit să-și schimbe înfățișarea. Sub un aspect creștin s-a putut orienta către cruciadă. Din 1170 Sigurd, fiul lui Magnus „Picioare Goale", a navigat cu șaizeci de nave spre Țara Sfântă prin Anglia, Lisabona, Gibraltar și Sicilia. În generația următoare, din nou sub pretextul propagării credinței, danezii și suedezii s-au lansat împotriva păgânilor din Baltica, în Pomerania, Estonia și Finlanda. Colonizarea internă a absorbit de asemenea forțe considerabile. Cea mai valoroasă parte a energiei nordice s-a orientat însă spre edificarea statelor monarhice și a unei Biserici demne de a accede în prim planul familiilor europene.

4) NAȘTEREA STATELOR SCANDINAVE

În paralel cu expansiunea dincolo de mări, o transformare politică profundă a afectat lumea scandinavă, mai întâi Norvegia și Danemarca, apoi sensibil mai târziu, Suedia. Anarhia aristocratică de la începutul Evului Mediu a fost înlocuită, printr-un proces lent, de monarhiile de tip european

[1] Vezi mai ales LARSON, *The efforts of the Danish Kings* [nr. 219].

[2] Cel mai remarcabil reprezentant, *earl*-ul Waltheof, văr al lui Harold și al regelui Danemarcei, a fost executat în 1076.

sprijinite de Biserică. Inspirația a venit, în mare măsură, din afară. Nu atât din Imperiul carolingian, cum s-a crezut mult timp, căci vikingii nu au avut deloc timp pentru a-l cunoaște, ci mai ales din regatul Wessex-ului, cu care au avut contacte profunde și, într-o măsură mai mică, din Germania ottoniană și din lumea bizantină. Nu au existat totuși decât puține împrumuturi directe și substanțiale. Instituțiile scandinave au fost doar retușate într-un sens ceva mai mult occidental de fiecare dată când la tron a urcat un suveran a cărui experiență anterioară îl învățase să cunoască, mai mult sau mai puțin, funcționarea statelor creștine. Evoluția a fost accelerată atunci când contactele externe s-au intensificat, adică pe durata celei de-a doua faze a invaziei vikinge și, dimpotrivă, practic paralizată când o țară se închidea în ea însăși, așa cum a făcut-o Suedia cu aproximație după anul 1040.

În Norvegia, efortul centralizator început la sfârșitul secolului al IX-lea de către Harald „Păr Frumos" a fost multă vreme abandonat. Fiii săi s-au luptat îndelung între ei și cel mai remarcabil, Erik „Secure Însângerată", a trebuit să-și încheie cariera ca rege viking al York-ului. Generația următoare a asistat chiar la un început de dezmembrare, Nordul țării devenind aproape autonom sub conducerea *jarl*-ilor din Lade, iar Sudul căzând sub protectorat danez. În mijlocul unei rapide succesiuni de suverani, trebuie semnalată urcarea la tron a unui viking creștinat, Håkon cel Bun (mort către 960), fin al regelui englez Athelstan, care l-a adus în Norvegia pe capelanul său anglo-scandinav, episcopul Sigurd. Un progres mai clar a fost realizat de un strănepot al lui Harald „Păr Frumos", regele Olaf Tryggvasson (995–1000), vechi vareg și vechi viking, botezat la rândul său în Anglia. Acesta a restabilit momentan, prin victoriile navale obținute, unitatea țării și a început să o întărească favorizând misionarismul creștin, încredințat mai ales unor clerici veniți din Danelaw, dar și-a găsit moartea în bătălia de la Svolder.

Ruda sa îndepărtată Olaf Haraldsson (Sfântul Olaf, 1016–1030), la rândul său un viking faimos, botezat fără îndoială la Rouen la întoarcerea din ultimul său mare raid, a reluat opera neterminată pe dublul plan al unificării monarhice și al convertirii. A fost întreruptă de o coaliție între conducătorii din Nord și Knut cel Mare. Olaf a pierit în bătălia de la Stiklestad în urma unei morți considerate de martir și care a contribuit, mai mult decât acțiunea sa personală, la sudarea unității spirituale a Norvegiei. Moștenitorii săi au profitat de aceasta, mai întâi fiul său Magnus cel Bun[1], fără a manifesta mult zel pentru consolidarea statului. Atracția aventurilor îndepărtate a rămas mai puternică, iar rațiuni succesorale au antrenat împărțiri

[1] Numele de Magnus, derivat din Carol cel Mare (Carolus Magnus), indică în cazul Sfântului Olaf o anumită cunoaștere a prototipului și modelului prinților occidentali.

prelungite, precum pe durata primei jumătăți a secolului al XII-lea. Regii, în schimb, din rațiuni fără îndoială fiscale, au încurajat puternic nașterea orașelor, care au reprezentat un important factor de transformare socială. Către sfârșitul secolului al XI-lea, se numărau deja șase, dintre care trei constituiau principalele reședințe regale: Nidaros, Bergen și Oslo.

Se poate urmări progresul noțiunii de stat în manieră occidentală studiind implantarea progresivă a monedei în Norvegia[1]. Aceasta a apărut cu timiditate în timpul lui Olaf Tryggvasson, copiind modele engleze, a rămas rară sub domnia Sfântului Olaf, apoi a luat amploare, destul de anarhic, în timpul lui Harald cel Sever (1047–1066). Se poate constata, pentru domnia acestuia, diversitatea surselor de inspirație: emisiunile au imitat când piese engleze, când modele daneze, acestea din urmă fiind la rândul lor copii ale monedelor bizantine. În cele din urmă, către 1090, moneda norvegiană s-a aliniat celei a atelierelor din Germania de Nord, sub un control regal mult mai riguros. Folosirea administrativă a scrierii, aproape inexistentă în secolul al XI-lea, în afara câtorva redactări de legi regionale, nu s-a generalizat decât începând cu mijlocul secolului al XII-lea.

În Danemarca, după o perioadă foarte tulbure, cu o regalitate instabilă și împărțită în secolul al IX-lea, a apărut, către 935, fondatorul dinastiei care s-a menținut pe parcursul întregului Ev Mediu, Gorm cel Bătrân. Acesta își avea reședința în centrul Iutlandei, la Jelling, unde s-a înmormântat într-un vast sanctuar păgân sub cerul liber. Soția sa era poate deja creștinată. Fiul său, Harald „Dinte Albastru" (aproximativ 940–985), a fost adevăratul fondator al Bisericii și statului danez. A acceptat botezul către 960 din mâinile unui misionar german în trecere prin Jelling, Poppo, fără îndoială cu gândul de a-l lipsi pe Otto I de un pretext convenabil pentru a interveni în problemele daneze. Încă înainte de acest episod, în 948, existau deja în Iutlanda trei dioceze încredințate unor clerici germani. Curând după aceea, Harald a construit în memoria tatălui său o piatră runică uriașă, decorată pe o față cu o imagine a crucificării, iar pe cealaltă având următorul text: „Harald a făcut să fie construit acest monument în onoarea lui Gorm, tatăl său, și a Thyrei, mama sa, acest Harald care a supus întreaga Danemarcă și Norvegie și care i-a făcut pe danezi creștini". Despre unificarea definitivă a Danemarcei nu se știe nimic precis; protectoratul stabilit către anul 970 asupra Norvegiei Meridionale nu s-a menținut, dar opera ecleziastică a lui Harald a avut o importanță considerabilă. Totuși, convertirea populației a

[1] Urmând studiul semnat de Brita MALMER, „A contribution to the numismatic history of Norway", în volumul *Commentationes de nummis saec. IX–XI in Suecia repertis*, Stockholm, 1961, pp. 223–376.

fost o muncă de durată, care nu s-a încheiat înainte de prima treime a secolului al XI-lea.

Nu se cunosc prea multe despre instituțiile date de Harald unității daneze. Fiul său Sven „Barbă Despicată" (în jur de 985–1014) a fost pe toată durata domniei sale un viking preocupat mai întâi de problemele Balticii, apoi de cele ale Angliei. Aceasta nu l-a împiedicat să ducă la bun sfârșit o remarcabilă operă de organizare militară. Perioadei domniei sale îi sunt atribuite marile tabere circulare de antrenament, de tipul celei de la Trelleborg, care au asigurat Danemarcei o supremație războinică de durată. Astfel a fost făcut posibil triumful deplin al lui Knut cel Mare asupra englezilor. Cheie de boltă a unui imperiu care se întindea de la Baltica până la Marea Irlandei, Danemarca nu a beneficiat în aceeași măsură ca Anglia de geniul organizator al lui Knut, devotat total cuceririi sale. Danemarca a primit totuși un fel de capitală, atât cât o permitea absența aproape cronică a regelui: aceasta a fost Lund, în Scania, unde funcționa un atelier monetar în care lucrau englezi, oraș în care s-a instalat un episcop. Dezvoltarea urbană a fost sensibilă la Roskilde, la Odense și la Aarhus. Țara s-a bucurat timp de o jumătate de secol, între 985 și 1035, de o pace internă aproape completă.

Moartea lui Knut a fost urmată de treizeci de ani de tulburări. Apoi a apărut puternica figură a lui Sven Estridsen, fiu al unei surori a lui Knut, care a reușit după douăzeci de ani de luptă să se impună definitiv. Mai mult decât unchiul său, ale cărui eforturi se dispersaseră într-un imperiu prea vast, a șlefuit noua monarhie daneză. A avut o capitală stabilă, Roskilde, unde a fost desfășurată o amplă activitate de emisiuni monetare[1], a reorganizat episcopatul către 1060, astfel încât întreg regatul a fost împărțit în nouă dioceze. L-a primit pe clericul german Adam din Bremen și a oferit, prin intermediul acestuia, Occidentului prima informare serioasă despre Europa de Nord. Succesul lui William Cuceritorul în Anglia, l-a îndepărtat de aventurile externe, permițându-i desăvârșirea operei organizatorice. Prin corespondența cu papa Grigore al VII-lea și-a asigurat un prestigiu apreciabil. Când Sven a murit, statul danez era suficient de solid pentru a suporta fără multă greutate mediocritatea celor cinci fii ai săi care s-au succedat la tron între 1074 și 1134. Unul dintre aceștia, Knut cel Sfânt (1080–1086), și-a putut chiar permite, primul între toți suveranii scandinavi, să legifereze și să parafeze diplome conforme din toate punctele de vedere cu modelele occidentale[2]. Aproximativ în aceeași perioadă, cultura latină a

[1] Cel mai adesea inspirându-se după modele bizantine.

[2] Diploma pentru catedrala din Lund din 21 mai 1085 inaugurează diplomatica scandinavă, foarte apropiată de modelele sale occidentale.

pătruns în Danemarca, în parte grație călugărilor englezi care au sosit la Odense către 1095 pentru a păzi mormântul Sfântului Knut. Încoronarea acestei evoluții a fost crearea unei arhiepiscopii a orașului Lund, plasată în fruntea tuturor creștinilor nordici de către papa Pascal al II-lea în 1103.

Evoluția politică a Suediei, chiar dacă o urmărim până la sfârșitul secolului al XII-lea, nu ne va conduce către o monarhie stabilă. În ciuda rezultatelor strălucitoare obținute de varegi, Suedia a păstrat față de restul Scandinaviei o întârziere socială considerabilă. Efortul primului rege al secolului al XI-lea, Olof Eriksson Sköttkonung, pentru a aduce regatul de Uppsala la nivelul vecinilor, nu a avut decât rezultate minime. Regele s-a botezat (către 1008?)[1], a fondat o primă catedrală la Skara în Västergötland, a început să bată monedă și a stabilit un rudiment de fiscalitate publică. Aceste ambiții puțin premature au rămas fără urmări. Între 1060 și 1250, întreg efortul monarhic a fost contracarat de concurența neîntreruptă a două dinastii, Stenkil și Sverker, ai căror conducători s-au succedat la tron.

Singurul progres substanțial realizat de Suedia în secolul al XI-lea a fost răspândirea creștinismului, operă a unor misionari izolați englezi, germani sau bizantini, mai degrabă decât a zelului regilor care nu au îndrăznit să distrugă sanctuarul de la Uppsala decât foarte târziu, după 1090, poate chiar după 1100. A existat încă o puternică reacție păgână începând cu anul 1060, iar organizarea diocezană nu a luat contur definitiv decât către 1120. Păgânismul rural nu a dispărut cu totul înainte de mijlocul secolului al XII-lea. Suedia a așteptat întemeierea Stockholmului, la mijlocul secolului al XIII-lea, pentru a avea o adevărată capitală și o administrație centralizată.

În cele trei regate, monarhia secolelor XI–XII a constituit o curioasă formă de tranziție, foarte diferită atât de vechea societate în care regele nu era decât un *primus inter pares,* cât și de monarhia feudală care a triumfat în secolul al XIII-lea o dată cu apariția cavaleriei. Regalitatea și-a datorat forța ascensiunii a două instituții, recrutarea navală (*leding*) și suita înarmată a prințului (*hirdh*). Acum o jumătate de secol, se considera că și una și alta urcă în Evul Mediu timpuriu și că ar fi jucat un rol determinant în acțiunile vikingilor. Astăzi, se crede că generalizarea lor a fost târzie, posterioară contactelor decisive cu Anglia în timpul ultimei faze a migrației vikinge[2].

[1] Olof a fost poate împins să se convertească de legăturile pe care le-a avut cu prinții Kievului. Era el însuși fiul unei prințese slave și soț al unei prințese abodrite. Aceasta este cel puțin ipoteza celei mai recente lucrări asupra problemei: Sven Ulric PALME, *Kristendomens genombrott i Sverige* [nr. 372].

[2] Despre originile gărzii înarmate (*hirdh*), vezi mai jos, p. 211.

Recrutarea navală a fost principalul mijloc utilizat pentru a lega aristocrația de noua disciplină impusă de monarhie. Fiecare canton a fost taxat cu un anumit număr de nave, potrivit unui barem înregistrat în legea provincială[1]. Unitatea administrativă care furniza o navă (*skipreidh* în Norvegia, *skipæn* în Danemarca, *skipslag* în Suedia) a devenit baza diviziunilor teritoriale; în Suedia se mergea până la circumscripția care trebuia să furnizeze un vâslaș. Familia locală cea mai importantă comanda nava în mod ereditar, însă numai regele putea convoca mobilizarea. Acest sistem, la fel de bine adaptat pentru defensivă sau pentru ofensivă, a putut fi apoi cu ușurință aplicat în scopuri fiscale. A ținut loc, în monarhiile scandinave, „fiefului cavaleresc", unitatea fundamentală a regatului anglo-normand, care nu putea fi transpusă în țări unde lupta călare era necunoscută. Anumite rădăcini coboară cu siguranță într-un trecut cvasipreistoric, mai ales în *Roden*, regiunea de coastă a Uppland-ului, dar rigoarea sa matematică nu avea să se dezvolte decât în contact cu măsurile paralele stabilite în Anglia înainte de cucerirea daneză[2]. Nimic nu ilustrează mai bine spiritul original în care s-au dezvoltat instituțiile monarhice scandinave când amintirile epocii vikinge erau încă vii[3].

Ce rămâne din această lungă aventură a vikingilor? Lumea scandinavă și-a anexat definitiv Insulele Feroe și Islanda. Aceasta din urmă a fost pentru cultura sa un loc de păstrare a tradițiilor de o inestimabilă importanță. Mai puțin durabil, a câștigat la civilizația sa insula Man (până în secolul al XIII-lea), Groenlanda (până în secolul al XV-lea), Insulele Shetland și Orcade (până în veacul al XVIII-lea). Au rămas însă, mai ales în Nord, amintiri care au animat o bună parte a literaturii sale medievale și moderne, o prosperitate crescută, noi structuri economice, în sfârșit o organizare politică mai eficientă, în mare parte inspirată de modele pe care vikingii le-au descoperit în Occident.

Mai mult, vikingii au lăsat în urma lor moștenitori adoptivi care le-au uitat limba și o bună parte din civilizație, dar care au păstrat cu sfințenie spiritul lor neîmblânzit de acțiune și de organizare realistă. Aceștia au fost în Răsărit marii prinți de Kiev, animatori ai Rusiei și, mai ales, în Apus, normanzii din Franța. Extraordinarele succese ale acestora din urmă pe toată durata secolului al XI-lea, în Italia, în Spania, în lumea bizantină, în Anglia și, în sfârșit, la Antiohia, nu se pot explica fără moștenirea transmisă de Rollon supușilor săi.

[1] Recrutarea navală norvegiană număra teoretic 318 nave și 36 910 oameni, cea suedeză 280 de nave.

[2] Măsuri care par ele însele derivate din cele care guvernează *fyrd*-ul, recrutarea terestră anglo-saxonă.

[3] Vezi, pentru faptele nordice, Gerhard HAFSTRÖM, *Ledung och Marklandsindelning*, Uppsala, 1949, și pentru cele engleze C.W. HOLLISTER, *Anglo-Saxon Military institutions* [nr. 235].

CAPITOLUL IV

SARAZINII

Scopul nostru nu este de a evoca problemele generale ale cuceririi islamice, nici măcar problemele particulare ale țărilor europene care au aparținut, pentru o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, lumii musulmane: Spania, Sicilia, insulele mediteraneene. Vom examina doar incursiunile musulmane care s-au îndreptat către regiuni destinate să rămână creștine: Galia în secolul al VIII-lea, Galia și Italia în secolele IX–X. Aceeași etichetă religioasă acoperă două momente diferite. Primul val, în urma prăbușirii Spaniei vizigote, nu a fost decât o ultimă prelungire a marii cuceriri islamice. Independent de voința promotorilor, acest prim val nu a dus la islamizarea Galiei. Cucerirea politică, convertirea religioasă erau scopurile sale îndepărtate. Al doilea val, căruia i se aplică denumirea de „sarazin" nu a fost, dimpotrivă, decât rezultatul acțiunilor necoordonate ale unor mici bande, căutând mai degrabă pradă decât supunerea necredincioșilor, sau rezultatul unor acțiuni particulare, care nu s-au preocupat de interesele Islamului decât într-o manieră superficială.

Nici unul, nici celălalt fenomen nu merită pe deplin să fie considerat arab. Materialul uman al Islamului în extremul Occident a fost întotdeauna extrem de compozit. Arabii au ocupat doar câteva funcții de comandă înaintea secolului al XI-lea. Berberi, spanioli și italieni convertiți, levantini de tot felul au jucat cel puțin un rol egal. Aceste diferențe, întreținute și mai mult la arabi de ura dintre triburi (*'asabiya*) au avut o anumită influență asupra desfășurării incursiunilor.

1) MAREA OFENSIVĂ MUSULMANĂ DIN SECOLUL AL VIII-LEA ŞI EŞECUL SĂU

Cucerirea islamică s-a desfășurat în două etape. Cea dintâi, în secolul I al Hegirei, a răspândit religia lui Allah într-un imens teritoriu, de la Tanger la Herat și de la Baku la Aden, apoi a fost urmată de o relativă acalmie la sfârșitul secolului al VII-lea d. Hr. O a doua etapă, mai scurtă și mai puțin dramatică, a avut loc la începutul secolului al VIII-lea, episoadele orientale

ale acesteia fiind cucerirea Sindului, ofensiva eșuată în Asia Mică, invazia Transoxianei și a Horezmului. În Occident, s-a manifestat prin cucerirea Spaniei, întreprinsă în anul 711 de către berberul Tāriq ibn-Ziyād. Se cunoaște rapiditatea cu care Spania vizigotă, măcinată de disensiuni interne, a fost eliminată de cuceritori după victoria acestora de la râul Guadalete (iulie 711). În august, Tāriq a ajuns la Córdoba, iar în noiembrie a atins capitala, Toledo. Din 714, neîndoielnic, întreaga peninsulă a fost ocupată, cu excepția unui infim nucleu de rezistență în zona cea mai puțin accesibilă din Asturii, în timp ce conducătorii principalelor clanuri gotice s-au supus califului din Damasc. Slujitorii regatului de Toledo au trecut în serviciul arabilor cu o dezinvoltură incomparabilă cu a tuturor celorlalte țări cucerite.

Un succes atât de rapid și atât de puțin costisitor trebuie să fi stimulat încercarea șansei și dincolo de Pirinei, și aceasta cu atât mai mult cu cât regatul vizigot, în afara *Hispaniei,* cuprinsese și un apendice al Galiei între Ron și Pas de Salses. Musulmanii au intrat în posesia acestuia începând cu 718. Orașul Narbonne a fost ocupat imediat, apoi Nîmes și Carcassone în 725. Arabii au privit acest teritoriu drept o bază de lansare pentru invadarea Galiei în profunzime. Din 721, au apărut în fața orașului Toulouse, apoi au pătruns în Rouergue, Velay și Provence. Curând au descoperit culoarul Ronului și au năvălit prin acesta: dintr-un singur avânt au ajuns până în Burgundia, unde orașul Autun a fost incendiat în 725 sau 731. Inerția francilor a dat speranțe unui triumf rapid. În 732, o oaste, poate mai numeroasă decât precedentele, a pornit în recunoaștere către Aquitania, profitând de faptul că ducele local, Eudes, se compromisese în intrigile unui clan recent eliminat în Spania. Guvernatorul Spaniei, Abd-er-Rāhman el Ghāfeki, a traversat provincia Gascogne, a jefuit orașul Bordeaux și, înconjurând Poitiers-ul, a avansat către Tours, unde jefuirea sanctuarului Sfântului Martin promitea o pradă bogată. Însă Carol Martel, veritabilul stăpân al Regatului merovingian, a intervenit în sfârșit: a interceptat armata musulmană în octombrie 732[1], nu departe de Poitiers (locul exact nu este cunoscut), l-a ucis pe Abd-er-Rāhman și i-a obligat pe invadatori să se retragă în Narbonnaise. Au revenit însă curând: în 734 pentru a prăda orașul Arles si regiunea Provence, în 737(?) pentru a ajunge încă o dată în Burgundia și a captura mulțimi de sclavi pe care le-au dus în Spania. Înfrângerea de la Poitiers nu i-a descurajat.

Totuși a avut consecințe importante. Momentul Poitiers a atras atenția lui Carol Martel și clanului său austrasian asupra sudului Galiei, asupra bogăției și inerției militare a acestei regiuni. Tăvălugul devastator al oștilor

[1] Sau 733, potrivit lui M. BAUDOT, *Localisation et datation* [nr. 375].

france, cu nimic mai puțin redutabil pentru ținuturile traversate decât musulmanii înșiși, s-a pus în mișcare către Mediterana. Între 736 și 739, în fiecare an, majordomul palatului, Carol Martel, și fratele său Hildebrand au întreprins campanii dure împotriva musulmanilor și complicilor lor meridionali. Rezultatul a fost mai important pe plan moral — restabilirea unității Galiei, abandonarea oricăror speranțe de islamizare a țării de către musulmani — decât pe plan teritorial: musulmanii au rămas stăpâni ai celei mai mari părți din Languedoc, de la Pirinei la Ron, și au păstrat un timp sprijinul forțelor locale, apărute în epoca vizigotă[1].

Staționarea musulmanilor în Narbonnaise a durat până la o dată destul de avansată a domniei lui Pepin cel Scurt. Acesta a profitat de luptele dintre clanuri care dezbinau Spania și de ruptura dintre Omeiazii restaurați la Córdoba și califatul abbasid; mai puțin brutal decât tatăl său, a obținut și sprijinul forțelor locale. În 752, a ocupat regiunea până la Aude, iar în 759 Narbonne s-a supus cu condiția păstrării legilor gotice[2].

Asupra consecințelor raidurilor în Galia, ca și a ocupării Septimaniei, documentele demne de încredere sunt rare. Se disting cu greutate ravagiile cuceritorilor din secolul al VIII-lea de cele ale piraților din secolul al IX-lea, sau li se atribuie distrugerile provocate de adversarul lor, Carol Martel. Secolul al VIII-lea meridional a fost o „epocă obscură". Incursiunile islamice au afectat sudul și i-au slăbit legăturile cu restul Galiei. Distrugerile s-au adunat: incendii ale suburbiilor și mănăstirilor, pierderea arhivelor[3] etc. Mai multe surse evocă luarea în sclavie a unei „populații nenumărate" dusă în Spania sau dispersarea, până la Alpi, a șerbilor care lucrau marile domenii[4]. În Rousillon s-a produs, din cauza insecurității, o adevărată părăsire a zonelor rurale, care a fost remediată în secolul al IX-lea prin apelul la refugiați spanioli.

Trebuie respinse categoric toate tradițiile târzii care vorbesc despre colonii sarazine în Galia. În Septimania, musulmanii au avut o prezență atât de discretă încât conducerea

[1] Se știe ce repercusiuni au avut aceste acțiuni meridionale ale majordomului franc asupra evoluției *Franciei*. Desfășurată în paralel cu expansiunea în Germania, ofensiva în sud l-a decis pe Carol Martel să reorganizeze armata francă, dându-i drept coloană vertebrală o cavalerie grea, creată în urma acordării în folosință a unor bunuri funciare obținute pe socoteala patrimoniilor ecleziastice.

[2] Pentru a se supune francilor populația a trebuit să aștepte pierderea oricărei speranțe a renașterii unui stat gotic în Spania.

[3] Până la Langres și la Autun, dar arabii sunt acuzați și de ce n-au făcut! Mai gravă a fost pierderea de către mănăstirile din nordul Galiei a dependințelor meridionale: astfel Saint-Wandrille, care stăpânea din 675 ținutul Donzère pe Ronul Inferior, pentru a obține de aici ulei, le-a pierdut către 737 și nu le-a recuperat niciodată.

[4] Testamentul lui Abbon, 739: *Monumenta Novaliciensia vetustiora* [nr. 23], ed. C. CIPOLLA, I, p. 36 (text modificat).

principalelor orașe a fost lăsată unor conți vizigoți. Nu se cunoaște nici un vestigiu arhitectural al musulmanilor în Franța (cele care le sunt atribuite sunt datorate influenței mozarabe din secolul al X-lea)[1], iar arheologia nu poate contribui la această discuție decât cu câteva monede găsite în Narbonnaise.

Un fapt foarte curios este amploarea complicităților aristocrației meridionale cu musulmanii, chiar și în afara limitelor vechiului Regat vizigot, atunci când Carol Martel a apărut la orizont: „trădarea provensalilor" a deschis Avignon-ul arabilor în 737 (*Annales Mettenses*). Un personaj pe nume Riculf, având importante posesiuni în Diois, Gapençais și Graisivaudan, a trecut de partea sarazinilor în 739 și „a făcut o mulțime de rele împreună cu acest neam păgân" (Testamentul lui Abbon). Sudul părea pregătit în acei ani să imite Spania din 711 când partizanii lui Vitiza, din ură față de regele Rodrigo, l-au întâmpinat cu bucurie pe Tăriq.

2) BANDELE SARAZINE DIN SECOLUL AL IX-LEA PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XI-LEA

Succesul lui Carol cel Mare dincolo de Pirinei și ralierea Cataloniei la regimul carolingian au pus în secolul al IX-lea Galia la adăpost de incursiunile terestre musulmane. Popoarele islamice și-au descoperit însă o vocație maritimă. În Africa de Nord, și mai ales în Spania (la Pechina, în apropiere de Almeria, apoi la Denia), s-au organizat societăți de navigatori-pirați, cu arsenale proprii, trăind din războiul de cursă, într-o manieră semiindependentă, aproape „republicană", și mult mai active decât flotele oficiale ale califului. Acest tip de organizare s-a întins asupra Siciliei, după cucerirea insulei de către musulmanii din Tunisia (după 827), apoi a Balearelor, după ocuparea lor definitivă (către 902). Pentru acești oameni, propagarea Islamului nu a fost decât o preocupare colaterală; au căutat, înainte de toate, profitul personal[2].

Contactele militare între flotele carolingiene și abbaside ne interesează prea puțin. Atâta timp cât Imperiul franc a fost puternic, loviturile date de musulmani au fost energic respinse: să amintim victoriile navale din 807, 813, 828, în acest ultim caz urmând un contraatac care a vizat portul Annaba. Totuși, puțin câte puțin, Corsica și Sardinia au ajuns izolate. Fără ca acestea să fi fost vreodată cucerite cu adevărat, au devenit un *no man's land** cu împrejurimile controlate de musulmani. Populația din aceste insule s-a retras către interiorul muntos pentru a desfășura, în condiții primitive, o viață de păstori transhumanți. Particularismul sard a fost astfel foarte favorizat. Situația s-a desfășurat aproape identic în Baleare, până la cucerirea musulmană din 902.

[1] Vezi viguroasa critică a lui LACAM, *Vestiges* [nr. 372], făcută de L. TORRÉS BALBAS, *Al-Andalūs*, XXIII, 1958, pp. 248–249.

[2] Vezi harta 2, pp. 62–63.

* În limba engleză în original. (N.tr.)

Nu se poate stabili un început precis al acțiunilor piraților. Doar în primii ani ai secolului al IX-lea acestea au început să se facă simțite în apele italiene: împotriva Pantelleriei în 806, de unde au răpit șaizeci de călugări vânduți în Spania, apoi, aproape imediat, împotriva regiunilor romane — în 808, papa Leon al III-lea a stabilit în acord cu Carol cel Mare diferite măsuri de protecție — și napolitane — către 812 insulele Ponza și Ischia au fost atacate. În 813, *Centumcellae* (Civitavecchia, în Toscana) a fost distrus, iar maurii au atacat Nisa. Anul 827, cel al debarcărilor care au inițiat cucerirea musulmană în Sicilia și Creta, a marcat un moment de răscruce. Stăpâni ai pozițiilor-cheie din Mediterana Centrală, sarazinii au dominat curând și largul mării. Deoarece în lipsa navigației latinilor profitul războiului de cursă a intrat în declin, s-au orientat după pradă pe uscat și au avut curajul de a stabili pe țărmurile creștine baze unde depozitau prada înainte de a fi trimisă în Spania. Printr-o mutație curioasă, acești marinari s-au dovedit a fi excelenți cunoscători ai munților, capabili să utilizeze ca axe de penetrare lanțuri destul de puțin accesibile, precum cele ale Alpilor sau Abruzzilor.

În Italia de Sud, primele bande au apărut între 834 și 839, în solda ducelui Neapolelui împotriva celui de Benevent. Către 840, sarazinii au ocupat excelenta bază de la Taranto, în același timp cu insula Ponza și Capul Licosa, la sud de Salerno, pe țărmul occidental. În 841, au cucerit orașul Bari care supraveghea accesul în Adriatica. Împotriva acestei trupe, venită din Sicilia și plătită de prințul Radelchis, adversarul acestuia, Sikenolf, nu a găsit nimic mai bun de făcut decât să apeleze la o alta din Creta! În 846, o bandă a înaintat până la Roma. Debarcată la 23 august la Ostia, a ocupat Porto, a jefuit San Pietro și San Paolo-fuori-le-muri, apoi s-a retras pe uscat către Fondi și Gaeta. Dezordinea generală a Occidentului a diminuat șocul care a fost totuși considerabil. Regele carolingian Ludovic al II-lea a ripostat printr-o primă expediție francă în Italia Meridională, care a distrus garnizoana sarazină de la Benevent (847).

Aceste succese ale musulmanilor au provocat pretutindeni reacții de apărare. La Roma, papa Leon al IV-lea, după 846, a refăcut zidul lui Aurelian, a pus pe picior de apărare gura Tibrului și, mai ales, a construit o incintă în jurul cartierului de pe malul drept al Tibrului, „orașul leonin", inaugurat în 852. Puțin mai înainte Ostia, prea răsfirată în perimetrul său antic, se cantonase într-o incintă redusă, numită *Gregoriopolis* în onoarea lui Grigore al IV-lea. Locuitorii din Civitavecchia, afectați în urma raidurilor, s-au retras pe o colină la 12 mile de portul lor și au fondat în acel loc, către 853, efemerul oraș *Leopolis*, în onoarea lui Leon al IV-lea[1]. Aceste întemeieri, însoțite de ceremonii solemne, demonstrează încrederea în destinul vieții urbane pe țărmurile italiene, fapt care nu era justificat de evenimente.

[1] Cf. LAUER, *La cité* [nr. 381] și însemnările lui Grigore al IV-lea și Leon al IV-lea în *Liber Pontificalis*, ed. L. DUCHESNE [nr. 21], t. II, pp. 81–82 și 131–132.

Francii erau prea departe, prea dezbinați, prea legați de continent pentru a-i asigura Italiei o protecție eficientă. Rolul principal a trebuit să revină bizantinilor, posesori ai unei îndelungate tradiții maritime[1]. Atâta timp cât nu au intervenit, Italia de Sud a riscat să cadă definitiv în mâinile musulmanilor: la Bari s-a încercat organizarea unui emirat simetric celui de la Palermo, iar Ludovic al II-lea nu l-a putut înlătura nici în 852, nici în 866. Regele a apelat atunci la împăratul Vasile I, alertat de altfel de pierderea mai multor așezări siciliene și de raidurile musulmane în Dalmația. Orașul Bari a fost recucerit în februarie 871, după treizeci de ani de ocupație sarazină. Speranțele „lombarzilor", adică a latinilor din Apulia, s-au îndreptat de atunci către greci. Tarentul a fost reluat în 880, iar sarazinii nu au păstrat în regiune decât câteva poziții nesemnificative, ultima dintre acestea, Santa-Severina, în apropiere de Crotona, până în 886.

Pirații s-au concentrat atunci asupra Campaniei, unde puterile locale — episcopul de Capua, prințul de Salerno, ducele de Neapole, orașul Amalfi — i-au lăsat să circule aproape în voie. Papa Ioan al VIII-lea a încercat să-i elimine, a chemat o flotă bizantină care a avut drept unic rezultat mutarea piraților din Golful Neapolelui spre Salerno. Latium, Campania și Abruzzi au fost răvășite în fiecare an, viața mănăstirilor a devenit imposibilă în afara orașelor fortificate. Baze semipermanente s-au instalat la Liri, la Agropoli și la sud de Salerno.

Documentele sunt lamentabil de monotone. În 883, călugării de la Monte Cassino au fost masacrați. Chilia (*cella*) de la San Benedetto di Celano, în apropiere de Aquileia, a fost devastată si nu a renăscut decât în 941; mănăstirea San Michele in Barrea, în apropiere de Sulmona, a rămas pustie până în 943. De la Farfa în Sabinum provine mărturia cea mai detaliată[2]: sub amenințarea sarazinilor, abatele a împărțit călugării și bogățiile în trei grupuri care au ajuns la Roma, Rieti și Fermo, astfel încât musulmanii nu au găsit nimic la mănăstire, dar unii *latrunculi christiani* s-au instalat aici și au incendiat-o. Grupul refugiat la Fermo a fost curând ajuns din urmă și a trebuit să fugă mai departe în munți, la Santa Vittoria in Materano, unde a rămas treizeci și cinci sau patruzci și opt de ani. Farfa nu a putut renaște decât către 933. Cronicarul acesteia explică faptul că „sarazinii au plecat într-un raid de la Marea Tireniană la Adriatica și până la Pad și au revenit fără încetare la acești munți (din Sabinum) și de aici la fluviul Liri, unde se aflau navele lor și de unde transportau totul către țara lor".

La acest tablou dezastruos trebuie să adăugăm pe cel al complicităților pe care sarazinii le-au găsit în mediul local, mai ales în Campania: au existat mereu profitori de pe urma dezordinii și, pentru orașele comerciale, înțelegerea cu musulmanii însemna singura posibilitate de a-și menține traficul maritim. Doar din rea-intenție Benedict de Monte-Soracte aruncă asupra francilor responsabilitatea apelului la sarazini.

[1] Fapt care i-a îndemnat pe greci să-i imite uneori pe sarazini ca pirați în Mediterana Occidentală, precum acei *orobiotae* care au atacat Populonia în Toscana în anul 809.

[2] *Destructio monasterii Farfensis*, ed. BALZANI, *Chronicon Farfense* [nr. 20], t.I, pp. 27–51 (text redactat în secolul al XI-lea).

Recucerirea bizantină, condusă începând cu anul 885 de Nicefor Focas, i-a eliminat rapid pe sarazini la răsărit de o linie care mergea de la Gargano la Salerno. Baza de la Agropoli a dispărut către 890. Doar Calabria extremă a fost disputată în mod serios. Efortul musulman s-a concentrat atunci mai spre nord, în baza de la Liri, în cea de la *Fraxinetum,* în Provence, și de-a lungul litoralului între Neapole și Genova, chiar și în Adriatica, unde s-a stabilit o colaborare între sarazini și piratii slavi de pe Neretva. O clară recrudescență a avut loc la începutul secolului al X-lea, când emiratul aghlabid al Tunisiei și-a asumat conducerea operațiunilor. Sarazinii au suferit totuși în 916 o pierdere importantă, cea a bazei de la Liri. Papa Ioan al X-lea, personaj cu preocupări lumești, dar foarte energic, a știut să organizeze împotriva acestui refugiu o coaliție ce a reunit pe marchizul de Spoleto, pe prințul de Capua și pe bizantini, și care a pus capăt rapid cuibului de pirați. Sarazinii lipsiți de o așezare stabilă și-au continuat, cu toate acestea, atacurile împotriva țărmurilor: în 925, strategul Calabriei a fost capturat la Oria, iar Genova a fost luată prin surprindere în 932.

Către 980, nesiguranța era încă suficient de mare în Calabria pentru a-l obliga pe Sfântul Nil să părăsească Rossano, iar în 982, Otto al II-lea a suferit o înfrângere spectaculoasă din partea sarazinilor la Cap Colonna, în Golful Squillazo, eveniment fără câștig prea mare pentru învingători. Insecuritatea nu a fost suprimată în Marea Tireniană decât în secolul al XI-lea, când pisanii au trecut la contraatac, iar apoi normanzii au cucerit Sicilia.

Se observă că în Italia sarazinii au încercat succesiv mai multe căi. Au eșuat ca mercenari în fața unei aparente solidarități franco-bizantine; au eșuat la Bari ca întemeietori de stat; singura reușită a lor a fost ca pirați.

În Galia, sau mai exact în Provence (regiunile de la vest de Ron au contat prea puțin), incursiunile sarazine au început puțin înainte de 840. Marsilia pare să fi fost atacată în 838 și 848, orașul Arles în 842 și 850. În 869, o descindere în Camargue a părut să aibă intenția implantării unei baze în regiune; arhiepiscopul Roland a fost ucis în urma acțiunii de distrugere a acesteia. Acest eșec, sau alte motive, i-au îndemnat pe sarazini să-și concentreze efortul principal mai spre est. Către 890, o bandă venită din Spania — naufragiați după spusele tradiției[1] — a creat în apropiere de Golful Saint-Tropez, în munții numiți azi ai „Maurilor", baza de la *Fraxinetum.* Acest nume desemnează toată partea occidentală a comitatului Fréjus și nu numai împrejurimile imediate ale orașului La Garde-Freinet. Capul de pod stabilit era mai întins decât așezarea de la Liri, dar a jucat un rol comparabil acesteia. Dacă baza de la Liri a permis parcurgerea după plac a Apeninilor, *Fraxinetum* a deschis sarazinilor

[1] LIUTPRAND DE CREMONA, *Antapodosis* [nr. 22], I, 1.

drumurile Alpilor pentru aproape un secol. Le-au parcurs cu o ușurință deconcertantă, bătătorind căile de acces ale tuturor munților până la Saint-Bernard și la lacul Konstanz, și coborând în voie spre Dauphiné sau Piemont.

Rolul sarazinilor în istoria Alpilor a fost exagerat peste măsură de falși eruditi[1]. Faptele atestate vorbesc însă suficient. Se cunosc mai ales cele care au afectat mănăstirea de la Novalaise în valea Susei, care a fost de trei ori atacată. După primul raid (către 906?), călugării s-au refugiat la Torino. Nu au revenit decât către anul 1000. Atacurile împotriva pelerinilor care mergeau la Roma sunt atestate de nenumărate ori: în 921, 923, 929, 936, 939. În 940, sarazinii și-au stabilit tabăra la Saint-Maurice-d'Agaune în Valais pentru a-i iscodi pe cei ce foloseau Pasul Saint-Bernard. Au recidivat în 951 când, pentru prima dată, s-au mulțumit să pretindă o taxă de trecere, și mai ales în 972, când capturarea Sfântului Maieul, ilustrul abate de Cluny, în scopul obținerii unei răscumpărări, a atras în sfârșit atenția seniorilor asupra acestei situații intolerabile[2].

Fraxinetum a făcut obiectul câtorva demonstrații navale bizantine în 931 și 942. Otto I s-a gândit să-l atace în 968. Însă abia în 972–973 un atac terestru, condus de contele de Forcalquier Roubaud, de fratele acestuia Guillaume, conte de Provence și de contele de Torino, Arduin cel Peșuv, i-a pus capăt definitiv. Sarazinii nu au mai fost văzuți în Alpi, dar amenințarea lor a continuat să apese coasta provensală și a redevenit acută în secolul al XI-lea. Istoria mănăstirii de la Lérins, în fața orașului Cannes, este jalonată de raiduri sarazine în anii 1003, 1047, 1107 și 1197. Cel mai grav, cel din 1047, a dus la răpirea multor călugări duși la Tortosa și la Denia înainte de a fi revânduți în Sicilia[3]. Atmosfera era comparabilă cu cea din secolul al XVI-lea în timpul activității intense a piraților barbarești. Sunt semnalate, până în secolul al XIII-lea, descinderi în Camargue și în Insulele Hyères.

Este dificil să ne formăm o opinie precisă asupra consecințelor raidurilor alpestre prelungite pe timp de mai bine de un secol. Acestea au favorizat cu siguranță ruptura legăturilor stabilite în perioada carolingiană între Galia și Italia. Astfel, mănăstirea de la Novalaise și-a pierdut bunurile din Galia. Unele biserici au fost distruse[4]. Anumite devastări au fost semnalate în termeni foarte generali, uneori suspecți, în Graisivaudan și în Embrunais. Se pare că indigenii s-au alăturat felului de viață profitabil al sarazinilor[5]. În total episodul pare să fi contat mai mult în istoria rutelor alpine decât a populațiilor.

[1] Singurul studiu critic rămâne cel al lui LATOUCHE, *Les idées actuelles* [nr. 380]; lucrarea mai recentă a lui LUPPI, *I Saraceni* [nr. 384], la îndemână prin textele care le reunește, este de o mare credulitate.

[2] Odon de CLUNY, „Vie de Saint Maïeul", *PL, CXLII*, col. 960; cf. Amargier, *La capture*, [nr. 374].

[3] *Vita beati Isarni* [nr. 26], *AA. SS.*, sept. VI, pp. 737–749.

[4] Precum cea de la Bourg-Saint-Pierre în Valais, reconstruită puțin după aceea de episcopul Hugues de Genève (988–1019), sau cea de la Saint-Nazaire de Four în Dauphiné.

[5] Cronica de la Novalaise povestește istoria, mai degrabă legendară, a maurului Aimon, nume mai mult piemontez decât islamic, a cărui familie s-a menținut în regiune după distru-

Impactul sarazinilor asupra regiunilor litorale a fost mai considerabil. Fréjus și Toulon au intrat temporar în declin. Listele episcopale prezintă mari lacune pentru Nisa, Antibes, Toulon, Vence. Episcopul de Marsilia s-a gândit către 925 să-și evacueze canonicii către interiorul continentului. Toate orașele au căpătat un caracter militar pronunțat. Întoarcerea la siguranță, care s-a produs în ultimul deceniu al secolului al X-lea, a fost însoțită de o recolonizare a câmpiilor litorale și de o căutare a vechilor patrimonii pe care mai multe documente ne permit să le urmărim în linii generale[1]. Trebuie categoric exclusă ipoteza coloniilor sarazine care ar fi rămas și s-ar fi creștinat.

Sarazinii au rămas în final stăpâni ai Mării Tireniene și ai împrejurimilor. Țărmurile au fost teatrul unei vânători permanente de sclavi, fapt ce a contribuit la depopularea regiunilor maritime, în special în Corsica și Sardinia, de unde după anul 813 maurii din Spania au luat ca sclavi mai mult de 500 de corsicani[2]. Rolul Sudului francez și al Mezzogiorno-ului italian în viața creștinătății latine a decăzut în favoarea regiunilor din Nord. Fenomenul depășește însă în amploare peripețiile de mică însemnătate pe care tocmai le-am povestit și ține de istoria economică generală.

gerea *Fraxinetum*-ului: *Chronicon Novaliciense*, V, 18, ed. CIPOLLA, *Monumenta Novaliciensia vetustiora* [nr. 23], t. II, 1898, pp. 260–262.

[1] Cf. documentele citate de LUPPI, *I Saraceni* [nr. 384], pp. 45 și 50 și, mai ales, *Cartulaire de Saint-Victor de Marseille*, ed. GUÉRARD [nr. 19], t. I, pp. 104–106, nr. 77.

[2] Este adevărat că ștafeta a fost preluată de creștini: sclavi sarzi au existat din abundență pe piața italiană în secolul al XIII-lea.

CAPITOLUL V

IMPACTUL INVAZIILOR ASUPRA OCCIDENTULUI POST-CAROLINGIAN

1) INVAZIILE DIN SECOLUL AL IX-LEA ŞI DISPARIŢIA UNITĂŢII CAROLINGIENE

Imperiul lui Carol cel Mare și cel, deja diferit, al lui Ludovic cel Pios, erau societăți orientate spre expansiune și slab pregătite pentru defensivă. Excelent instrument de luptă, cavaleria francă nu era totuși disponibilă decât în sezonul în care nutrețul se găsea din abundență și pentru o scurtă perioadă de timp, deoarece finanțele regatului erau prea firave pentru a o întreține. Mobilizarea era lentă și greoaie. Nu putea fi făcută cu eficiență decât indicând cu mult timp înainte un punct de adunare. Aristocrația austrasiană care și-a legat soarta de cea a dinastiei nu-și putea satisface ambițiile decât adăugând la patrimoniile și beneficiile din vechiul ținut franc demnități și venituri din ținuturile periferice de curând cucerite. Chiar Biserica a jucat un rol în această politică. Mănăstirile din Galia achiziționaseră bunuri funciare dincolo de Rin și de Alpi și se atribuiseră anumitor dioceze din vechea Francie zone de evanghelizare în Saxonia. Oprirea expansiunii, care a intervenit din timpul domniei lui Ludovic cel Pios, a provocat nemulțumiri. Dinamismul agresiv al clasei conducătoare urma să se orienteze către rivalitățile interne. În ceea ce privește trecerea la defensivă, aceasta a scos în evidență o foarte gravă lipsă de adaptare.

Timp de aproape un secol, Regatul franc se consacrase unificării morale a Occidentului. Se pusese capăt particularismelor înrădăcinate, moștenite de la Merovingieni. Neustria, Austrasia și Burgundia își regăsiseră un sentiment de solidaritate. Chiar regiunile Aquitania și Provence lăsaseră într-o oarecare măsură armele la o parte. Colonii de vasali regali erau pe cale să aducă la ascultare vechiul regat longobard. Germania transrenană, neglijată de dinastia precedentă, obținuse un statut de perfectă egalitate cu vechea Austrasie, în

ciuda numeroșilor invidioși[1]. Cu ajutorul Bisericii și al cărturarilor — este același lucru — ideologia poporului creștin (*populus christianus*) s-a substituit puțin câte puțin vechiului sentiment etnic franc. Mai mult decât orice, monarhia s-a străduit să împiedice ca aristocrația imperiului (*Reichsaristokratie*), fundamentul esențial al statului, să fie prea legată de o regiune anume. Cariera unei familii de conți a peregrinat din Austrasia natală în Neustria cea mai occidentală, și de aici în Italia. Ne putem întreba dacă suveranii și sfetnicii proveniți din rândurile clerului care îi inspirau nu au exagerat cumva în această direcție. Într-o lume în care diferențele juridice rămâneau profunde, în care nu exista unitate lingvistică decât pentru clerici, în care comunicațiile erau foarte încete (și în care nu exista nici un serviciu de stat care să se ocupe de acest lucru) era oare prudent să se pună bază pe o categorie extrem de restrânsă — conți, episcopi și abați ai marilor mănăstiri — singura în măsură să priceapă noua ideologie și să profite de pe urma acesteia? Dacă această categorie ar fi intrat în declin sau s-ar fi considerat nedreptățită, nu era oare totul amenințat să se prăbușească?

Pe scurt, atâta timp cât a înaintat cu rapiditate, imperiul avea șanse de eficacitate. Nimic nu îl pregătea însă să reacționeze cu ușurință în fața unor amenințări grave și a unor pericole neașteptate. Nu exista nici armată permanentă, nici flotă, nici fortificații solide[2], nici finanțe demne de acest nume și probabil nici veritabil sprijin popular. Nimic nu ne sugerează că acele câteva sute de familii beneficiare ale regimului au știut să-și alăture mulțimea, cel puțin atâta vreme cât nu au distribuit, la rândul lor, fiefuri celor mai fideli apropiați[3]. Fără îndoială, până către 840, cei care conduceau imperiul au fost suficient de abili pentru a face față noilor probleme. Apoi însă, această capacitate de reînnoire a intrat repede în declin. Imperiul s-a scindat, iar clasa conducătoare, absorbită de disensiunile interne, a devenit incapabilă să examineze gravele probleme externe[4].

Unitatea spirituală a Occidentului carolingian, în loc să se afirme în nenorocire, s-a sfărâmat. Ea era serios compromisă încă înainte de a

[1] Printre care Adrevald ocupă un loc de frunte (*Miracula sancti Benedicti*, *MGH*, *SS*, XV, p. 491).

[2] Cele care existau, doar în orașe, datau din perioada Imperiului roman târziu și începuseră să fie distruse. În fapt, centrul Imperiului franc era descoperit mai mult de o jumătate din an: de unde catastrofele provocate de vikingi atunci când au început să ierneze în Occident.

[3] Exista jurământul de fidelitate pretins de la toți bărbații adulți supuși regelui, dar ce mai valora acesta când cei mai mari aristocrați — mai strâns legați de suveran — dăduseră dovadă, în timpul lui Ludovic cel Pios, de cea mai scandaloasă infidelitate?

[4] Vezi mai jos, p. 188 și urm.

înțelege gravitatea amenințărilor externe. Acestea nu au întărit-o. Rarele acțiuni de ripostă ale marilor seniori împotriva invadatorilor au contribuit mai degrabă la întărirea pretențiilor în creștere ale dinastiilor noncarolingiene: în fața normanzilor, faptele lui Robert cel Puternic au fost în folosul Capețienilor, cele ale lui Richard Justițiarul — *regni maximus defensor* — în cel al fratelui său, regele Boson al Burgundiei, iar victoriile din secolul al X-lea împotriva ungurilor au constituit baza noii legitimități a Ottonienilor.

Diversitatea pericolelor în diferitele regiuni ale Imperiului a constituit de asemenea un puternic factor de dislocare. Francia Orientală, atunci când s-a asigurat în privința politicii regatului Danemarcei la frontiera comună, s-a dezinteresat aproape cu totul de pericolul normand. Francia Occidentală nu și-a făcut niciodată probleme din pricina slavilor și ungurilor, iar după 848 nu a mai trimis contingente la frontierele orientale. În ceea ce privește Italia, aceasta a fost cu totul solicitată de problemele locale — sarazinii, apoi maghiarii. Carol cel Mare a folosit sistematic trupe venite din toate ținuturile imperiului său pentru sarcini pe care le considera vitale. Astfel, burgunzii au fost trimiși să lupte în Boemia, bavarezii în Spania, frizonii în Panonia. Nu a mai fost posibil acest lucru atunci când fiecare s-a simțit amenințat la el acasă. A fost din partea lui Carol cel Gros un adevărat anacronism să cheme contingente italiene pentru a lupta împotriva normanzilor pe râul Meuse[1].

În fața vikingilor, solidaritatea regatelor france a fost uneori exprimată verbal: astfel prin compunerea poemului german *Ludwigslied*, care celebrează victoria unui rege din Francia Occidentală, Ludovic al III-lea, asupra vikingilor din „marea armată" la Saucourt-en-Vimeu în 881[2]. Acțiunile concrete au fost însă extrem de rare. Se cunoaște mai ales ineficiența celei întreprinse de Carol cel Gros în 885 împotriva normanzilor care asediau Parisul. Oferirea tronului Lotharingiei lui Ludovic al III-lea în 882, sau cea a tronului Franciei Occidentale lui Carol al III-lea în 885, a răspuns poate intenției de unire în fața pericolului; se știe însă la fel de bine că nu au avut consecințe durabile[3]. Caz singular, *Francia Orientalis* a manifestat mai multă solicitudine în legătură cu acțiunile din vestul imperiului în

[1] Cf. H. FICHTENAU, „Regionalismo e centralismo", *Siculorum Gymnasium*, VII, 1954, p. 181.

[2] S-a subliniat că principalele anale din Francia Răsăriteană, cele de la Fulda, sunt foarte laconice în privința pericolului normand începând din 838, an din care redactarea a aparținut călugărului Raul.

[3] Despre toate acestea, vezi considerațiile foarte juste ale lui W. SCHLESINGER, „Die Grundlegung der deutschen Einheit im frühen Mittelalter", în *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte*, Göttingen, I, 1963, pp. 245–285.

timpul problemelor dinastice de la mijlocul secolului al X-lea, în fața pericolului maghiar, decât cu ocazia amenințării normande... În fața sarazinilor din *Fraxinetum,* a fost nevoie de optzeci de ani pentru a se naște o efemeră solidaritate a ținuturilor de pe ambii versanți ai Alpilor.

Mai mult, reacțiile la amenințările externe au luat adesea un caracter provincial. Astfel, în Germania, înainte de 926 nu se surprinde nici o acțiune concertată a diferitelor regiuni împotriva ungurilor: respingerea acestora a fost înainte de toate problema bavarezilor. Pentru a expune modalitățile de apărare ale Franciei Occidentale în secolul al X-lea, trebuie coborât până la nivelul eșalonului local, chiar cantonal. Principate infime ce dispuneau de o singură fortăreață, precum Herluin de Montreuil-sur-Mer, au putut juca un rol capital în lupta împotriva normanzilor de la Rouen.

Astfel, în fața unor inițiative adverse care, din generație în generație, s-au coordonat și au pierdut aspectul de raiduri devenind adevărate operațiuni de mare anvergură, apărarea francă a ajuns să se fracționeze. Doar Germania a știut să se oprească la timp, înainte de a fi atins ultimele etape ale acestei dezintegrări.

În procesul de regionalizare al apărării, prima etapă a constituit-o fără îndoială dezvoltarea mărcilor[1]. Formula, care consta în organizarea apărării în profunzime a unei provincii de frontieră sub un comandament unic și permanent, s-a aplicat mai întâi, la sfârșitul secolului al VIII-lea, regiunilor limitrofe provinciei Bretagne, Danemarcei, lumii musulmane și slave. S-a dovedit eficientă la nivel local, fără să știm cu precizie cum funcționa și, în special, ce mecanisme îi furnizau indispensabilele resurse în oameni și bani. Pentru operațiunile de anvergură, marchizul trebuia bineînțeles să fie sprijinit de oștile regale de intervenție. În fața slavilor, care nu au declanșat niciodată ofensive generale, marca a rămas până în secolul al XII-lea capabilă să răspundă tuturor necesităților. Așa-numita *ostmark,* chiar dacă a fost supusă deseori presiunilor, a adus mari servicii împotriva ungurilor.

Era tentant să se aplice ideea mărcii pentru apărarea țărmurilor împotriva vikingilor. Poate că la aceasta se gândise deja Carol cel Mare[2]. În orice caz, către mijlocul secolului al IX-lea, au existat, sub acest nume de marcă

[1] Problema, din perspectiva care ne interesează, a fost studiată mai ales de Jan DHONDT, *Études sur la naissance des principautés territoriales en France (IXe–Xe siècles)*, Bruges, 1946, și într-un articol: „Le titre du marquis à l'époque carolingienne", în *Archivum Latinitatis Medii Aevi*, XIX, 1946, pp. 407–417.

[2] Este punctul de vedere al lui Dhondt, opinie care depășește poate ceea ce ne autorizează să înțelegem textele dispersate și sumare care nu vorbesc decât de o punere a zonelor litorale în poziție defensivă.

sau pur și simplu sub forma reunirii mai multor comitate sub un singur conducător, mari comandamente litorale ce acopereau țărmurile din Bretagne la Rin, și poate chiar pe fâșia maritimă a Aquitaniei. Orașul Rouen a fost desigur unul dintre aceste cartiere generale. Utilitatea practică a fost aparent minoră[1]. Este adevărat că textele sunt de o dezolantă raritate în cazul acestor regiuni îndepărtate. Aceste mărci litorale par însă să fi servit drept cadru pentru cristalizarea principatelor teritoriale în Flandra, poate în Pontieu, și mai sigur în Normandia, de această dată în beneficiul descendenților vikingilor!

Relativul eșec al mărcilor a provocat fără îndoială căutarea unor alte soluții pentru apărarea teritoriului la nivel regional[2]. Cea mai interesantă a fost propusă de Carol cel Pleșuv: după o experiență încurajatoare pe Marna în 861, a ordonat în 862 bararea principalelor fluvii (Sena, Marna, Oise, poate Loara) prin poduri fortificate, capabile să oprească bărcile normande. În principiu, măsura era excelentă, cea mai bună care putea fi luată în absența flotei, chiar dacă avea dezavantajul de a antrena abandonul tuturor văilor inferioare ale fluviilor, acolo unde albia era prea largă și curentul prea puternic pentru a-l putea opri. Măsura a eșuat lamentabil în lipsa unei armate permanente și a unor oameni hotărâți.

A fost nevoie deci de a readuce apărarea fixă la nivel local. Regele nu s-a îngrijit, în egală măsură cu episcopii, decât de orașe, ale căror incinte antice au fost sistematic restaurate începând aproximativ cu anul 860[3]. Contrar exemplului pe care Alfred cel Mare îl dădea în Anglia în aceeași perioadă, suveranii franci nu au intenționat deloc creșterea semnificativă a numărului de fortificații. Chiar dacă ținem cont de toate suburbiile și de toate abațiile care au fost fortificate, cifra localităților întărite moștenită de la Imperiul roman târziu nu a fost nici măcar dublată[4]. În mediul rural, problema fortificațiilor locale a rămas nerezolvată.

---

[1] Cum a fost și cea a noilor mărci organizate de-a lungul frontierelor trasate după 843, de exemplu în Burgundia.

[2] Apărările în linie, de tipul *limes*-ului roman, nu au fost utilizate decât pe un sector scurt al frontierei slave în Nordalbingia (*limes Saxoniae*). Acest sistem a fost bine studiat de H. JANKUHN, *Geschichte Schelswig-Holsteins*, t. III, Neumünster, 1956, pp. 137–146.

[3] Găsim informații sistematice (cu hărți) la Jean HUBERT, „L'abbaye de Déols et les constructions monastiques de la fin de l'époque carolingienne", *Cahiers Archéologiques*, IX, 1957, p. 160 (incinte urbane) și 161 (incinte monastice).

[4] Se poate nota că lumea musulmană a știut, precum Anglia, să găsească o apărare originală și nouă în fața pericolului viking: construirea unor mănăstiri-fortărețe (*ribât*) pe coasta atlantică a Marocului; acestea au devenit centre economice, uneori orașe: R. BRUNSCHVIG, „Coup d'oeil sur l'histoire des foires à travers l'Islam", în *Recueils de la Societé Jean Bodin*, V, *La foire*, p. 50.

A început să se pună în egală măsură în jurul anului 860. Din 864, o hotărâre a lui Carol cel Pleșuv condamna existența unei mulțimi de *castella, firmitates* și *haiae* construite fără autorizație regală. Departe de a le încuraja, regele le cerea să dispară până la data de 1 august a anului următor, fiind considerate drept o amenințare la adresa autorității sale. A funcționat prin urmare aceeași lipsă de perspectivă pe termen lung: atacurile vikingilor au fost considerate un fenomen trecător, care nu ar fi justificat o schimbare profundă a structurilor regatului. În realitate, suveranul a fost incapabil să oprească fenomenul. Din 880, Franța de Nord s-a acoperit cu fortificații private, datorate marilor seniori laici și ecleziastici. Permisiunea regală nu mai era solicitată decât din ce în ce mai puțin și nu mai există indicii în acest sens după domnia lui Carol cel Simplu. Fapt simptomatic al descompunerii statului, cei care au luat conducerea acestei mișcări ilegale au fost deținătorii autorității publice, conții și episcopii. Timp de un secol, majoritatea fortificațiilor rurale a rămas în mâinile acestora, fără ca regele să se decidă să intervină[1].

Folosite desigur mai întâi pentru a stopa pericolul normand, apoi pe cel maghiar, castelele au servit curând drept puncte de sprijin în războaiele civile și, începând cu sfârșitul secolului al IX-lea, este aproape imposibil să distingem construcția lor de responsabilitatea pentru toate dezordinile provocate. Poate doar arheologia va permite cândva să vedem ceva mai limpede această problemă complexă. În Franța, castelul de pământ și lemn a fost mai ales un loc de refugiu pentru senior, dublat adeseori de o incintă în care se puteau înghesui în grabă locuitorii din împrejurimi. În Italia, a fost mai ales o locuință permanentă prevăzută cu o incintă: ceea ce explică apariția acelei comunități de *habitatores castri* pe care o întâlnim atât de des începând cu secolul al X-lea.

Intensificarea regionalismului în Occidentul carolingian a pornit în mare măsură de la problema apărării, dar evoluția acesteia a impus, în mod evident, etapele. Nu ne propunem să aprofundăm paralela. Să subliniem doar că una din instituțiile fundamentale ale Imperiului unitar, *missi dominici*, a dispărut din Francia Orientală de la mijlocul secolului al IX-lea, în timp ce în Apus nu a supraviețuit dincolo de domnia lui Carol cel Pleșuv[2]. Funcțiile comitale, după anul 880, nu au mai putut fi îndeplinite decât în cadrul unui singur regat; patrimoniile ecleziastice, la rândul lor, s-au restrâns la limitele puterii politice de care aparțineau[3]. În paralel, familiile comitale s-au înrădăcinat acolo unde favoarea regală le trimisese mai întâi pentru a reprezenta puterea centrală și unde și-au creat o clientelă de vasali (*fideles*) și și-au constituit un amplu patrimoniu funciar din *res de comitatu* și bunurile Bisericii. Multe mari familii din aristocrația imperiului (*Reichsaristokratie*) au dispărut de altfel în luptele fratricide de la sfârșitul secolului al IX-lea și au fost înlocuite de famili care nu participaseră în aceeași măsură la ideologia imperială[4].

---

[1] Faptul că, în ciuda caracterului juridic ilicit, marea majoritate a primelor castele au apărut din preocuparea pentru apărare, o demonstrează toate studiile recente, începând cu G. DUBY, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris, 1953, pp. 105–106.

[2] Cu o singură excepție, la începutul domniei lui Carol cel Simplu.

[3] Vezi mai jos, p. 187.

[4] Asupra acestui subiect există pagini foarte pătrunzătoare la R. POUPARDIN, *Le royaume de Provence*, Paris, 1901, pp. 396–398, care pot fi nuanțate potrivit lucrărilor mai recente ale lui K.F. WERNER.

2) OCCIDENTUL CAROLINGIAN ŞI VECINII SĂI

Lumea carolingiană nu se putea aştepta la ajutor din afară pentru a-şi opri declinul. Cu regatele anglo-saxone, ameninţate încă şi mai tare de vikingi, nu a avut decât contacte episodice, cel mai adesea fără urmări[1], cu excepţia scurtei domnii a lui Ludovic al IV-lea „de Peste Mare", crescut în Anglia. Athelstan, unchiul său, l-a ajutat în două sau trei rânduri cu trupe, însă doar împotriva duşmanilor din interior sau a lui Otto I.

Bretonii meritau, prin comportarea lor în secolul al IX-lea, să fie socotiţi printre atacatorii imperiului mai degrabă decât printre colaboratorii la apărarea acestuia. Animaţi de un dinamism neaşteptat, ale cărui motive nu se cunosc, au devenit din timpul domniei lui Ludovic cel Pios vecini extrem de incomozi. Timp de două generaţii, au profitat de pe urma tuturor dificultăţilor francilor pentru a înainta către est, triplând curând întinderea teritoriului pe care îl stăpâneau, înainte de a se prăbuşi la fel de brusc în faţa atacurilor vikinge.

Ca şi Merovingienii, Carolingienii reuşiseră să stopeze populaţiile agitate ale regiunii celtice Bretagne la vest de linia Dol-Vannes. De la sfârşitul secolului al VIII-lea, presiunea la frontieră s-a accentuat desigur, deoarece Carol cel Mare a considerat necesar să creeze o marcă, amintită pentru prima dată în 778, încredinţată faimosului conte Roland. În 798, în 811 şi 818, au existat aici ciocniri violente, dar care nu au modificat situaţia tradiţională. Către sfârşitul domniei sale, Ludovic cel Pios a avut imprudenţa de a încredinţa unui nobil breton, Nominoë, puteri permanente ca *missus* în Bretagne. Către 840, acesta a devenit autonom, a ocupat vechea marcă şi a început să înainteze în Maine. În 845, i-a provocat o severă înfrângere lui Carol cel Pleşuv la Ballon, în 846 avangărzile bretone au ameninţat oraşul Bayeux, în 849 Nominoë se afla în faţa Angers-ului, în 850 a pătruns în Nantes, ocupându-l. Erispoë, fiul său, i-a succedat şi a obţinut în 851 o nouă victorie asupra francilor, la Juvardeil, în urma căreia a obţinut întregul teritoriu la vest de Mayenne.

Era şi timpul: în 853, vikingii au apărut pe Loara. Au rămas aici trei ani, ceea ce i-a obligat pe Carol cel Pleşuv şi pe Erispoë să încheie, de nevoie, o înţelegere în anul 856. Aceasta a fost ruptă în 857 prin asasinarea lui Erispoë. Succesorul său Salomon a reînnoit-o, fapt ce i-a adus, sub înfăţişarea de vasal al regelui franc, acordarea părţii occidentale a provinciei Anjou. O nouă pacificare în 867 i-a adus Cotentin-ul şi dependinţele acestuia. Se poate crea impresia că regele Carol cel Pleşuv a lăsat pe seama şefului breton, devenit între timp rege, sarcina ingrată a apărării extremului occident al regatului[2]. Bretonii au îndeplinit această sarcină cu vigoare şi eficienţă.

[1] Cel mai curios este cel care a provocat, către 920, căsătoria lui Carol cel Simplu cu Eadgyfu, fiica lui Eduard cel Bătrân, în momentul în care acesta desăvârşea cucerirea regatului York; din această căsătorie a rezultat Ludovic al IV-lea.

[2] Mai multe documente dovedesc că administraţia bretonă a luat efectiv în posesie teritoriile din Cotentin şi Avranchin. În această regiune şi în partea vestică din Maine, episodul breton a lăsat urme numeroase în antroponimia claselor conducătoare până la sfârşitul secolului al XII-lea.

Grandoarea bretonă a durat aproape o generație. Dacă regalitatea nu a supraviețuit morții lui Salomon în 874, unul dintre conducătorii bretoni, Alain, conte de Vannes, ajutat de Béranger, conte de Rennes, a luptat cu un succes apreciabil împotriva vikingilor. A obținut chiar, din 890 până la moarte, în 907, un răgaz aproape complet care i-a permis să reînceapă, prematur, reconstrucția bisericilor[1]. Dar fixarea la Rouen, în anul 911, a normanzilor de pe Sena a permis elementelor celor mai agresive ale flotei vikinge să se îndrepte spre Loara. Provincia Bretagne s-a prăbușit dintr-o lovitură, între 912 și 919. Conducătorii săi s-au refugiat în Anglia pe lângă Eduard cel Bătrân, care a jucat pentru un moment rolul de pavăză a Occidentului împotriva scandinavilor. Un stat viking rudimentar a funcționat câțiva ani la Nantes, recunoscut în 921 de contele Robert, fiul lui Robert cel Puternic, apoi în 927 de regele Raoul. Nu se știe în ce măsură s-a făcut ascultat în restul peninsulei. În 937, încă și mai pe neașteptate, Alain Barbetorte, unul dintre conducătorii refugiați în Wessex, a revenit cu sprijinul regelui Athelstan și a desființat în urma a trei lupte dominația vikingilor în Bretagne.

Confruntate cu pirații sarazini, statele france nu au putut deloc colabora cu creștinii din Spania. Bizantinii însă, solid implantați în Campania, în Calabria, în Sicilia și în Adriatica, și în plus dotați și cu o flotă excelentă, au putut să le ofere un sprijin puternic. Din păcate, două obstacole aproape insurmontabile s-au ridicat în fața oricărei cooperări: urmările încoronării lui Carol cel Mare ca împărat în anul 800, niciodată acceptată cu adevărat la Constantinopol, și neîncrederea crescândă dintre Biserica latină și cea greacă.

Problema a fost pusă mai întâi de Orient, într-o perioadă în care Occidentul nu se interesa de Mediterana. Schimbul de ambasade între Theofil și Ludovic cel Pios în 839–842 nu a avut urmări, în ciuda dorinței evidente a basileului de a încheia o alianță împotriva sarazinilor: francii nu au dat trupe pentru recucerirea orașului Tarent. Apoi, Ludovic al II-lea, după ce mult timp acționase și eșuase de unul singur, i-a solicitat lui Vasile I să-l ajute cu o flotă pentru a recuceri orașul Bari. Constantinopolul a acceptat și timp de doi ani (869–871) au fost obținute succese importante, dar vechile motive de nemulțumire au reizbucnit rapid și întregul câștig a revenit în cele din urmă Bizanțului. Apoi, în două sau trei rânduri, grecii amenințați în interesele lor vitale au oferit sprijin Occidentului pentru operațiuni locale combinate: în Campania în timpul papei Ioan al VIII-lea, către 880, fără efecte apreciabile; în 916, pentru distrugerea bazei de la Liri, în acord cu papa Ioan al X-lea și diverși prinți franci și lombarzi; în 931 și 942, în egală măsură cu provensalii pentru a încerca să neutralizeze *Fraxinetum*.

În problema slavă, nu s-a înregistrat între greci și latini decât o concurență, mai ales ecleziastică, ale cărei două teatre au fost Croația și Moravia Mare. Disputa s-a întins un moment și la Bulgaria, foarte aprig disputată în timpul papei Nicolae I și a hanului Boris de misionarii romani și

[1] Episcopul de Nantes, Foucher (aproximativ 897–910) și-a reconstruit catedrala și *castrum*-ul din orașul său episcopal: *Chronique de Nantes* [nr. 35], pp. 73 și 78.

bizantini. Dar, la drept vorbind, nu mai era vorba de probleme de apărare. Miza, cel puțin pentru Occident, a fost doar difuzarea unei anumite culturi. Nu a existat solidaritate nici mai târziu, în fața ungurilor.

Lumea carolingiană a luptat deci singură și a murit singură, în mare parte din cauza propriilor greșeli. A neglijat, din motive de întâietate, să dea curs propunerilor Bizanțului într-un moment în care acestea ar fi putut permite sugrumarea din fașă a amenințării sarazine. Nu a căutat nici la englezi o alianță care să-i permită să întreprindă, la scară mai mare, ceea ce Alain Barbetorte a realizat în Bretagne. Și în acest caz, trebuie desigur incriminată sărăcia intelectuală a generațiilor de epigoni.

3) TRANSFORMĂRILE CIVILIZAȚIEI OCCIDENTALE ȘI CONTRIBUȚIA NORDICILOR

Se discută despre profunzimea și soliditatea „Renașterii carolingiene". În domeniul care i-a fost propriu, cel al Bisercii și al vieții de curte, au fost obținute rezultate strălucitoare. Mănăstirile au fost reformate și aliniate unui singur model; episcopatul a redobândit direcția spirituală și morală a societății. Scriptoriile mănăstirilor au cunoscut o remarcabilă activitate. Limba latină clasică a fost reintrodusă și ilustrată printr-un mare număr de scrieri. Arhitectura a recăpătat, prin vaste programe, un loc pe care îl pierduse după secolul al V-lea în ierarhia artelor. Toate acestea s-au prăbușit sub asaltul conjugat al invadatorilor și dezordinilor interne. Pierderile au fost colosale: biserici și biblioteci incendiate, munca intelectuală a devenit imposibilă, structuri juridice distruse, preocupările generale depășite de urgența problemelor cotidiene.

Ca aproape întotdeauna, Occidentul a știut să găsească în propria ruină ocazii de a se reînnoi. Se pot distinge trei cazuri. În anumite regiuni, s-au împrumutat dușmanilor elemente precise de civilizație sau o stare de spirit nouă: acest fenomen a afectat mai ales Anglia și Normandia, într-o măsură mai mică țările celtice și regiunile riverane Mării Nordului. În altă parte, efortul de reconstrucție a făcut ca înnoirea să aibă ca punct de plecare ceea ce putuse fi salvat din dezastru: a fost situația aproape întregii Francii Occidentale. În sfârșit, Germania și Italia au putut să-și păstreze mult mai intacte structurile carolingiene. Din a doua zonă au pornit înnoirile decisive care au marcat secolul al X-lea și al XI-lea: formule în jurul cărora s-a construit un nou monahism s-au născut în Burgundia (Cluny), în Lotharingia (Gorze, Brogne) sau din sudul bazinului parizian (Fleury-sur-Loire), regiuni desigur puțin afectate direct de invazii, dar în care trăiau

mulți refugiați[1] și în care exista conștiința deplină a necesității redresării. Una din activitățile fundamentale de la Cluny în secolul al X-lea a fost reconstruirea abațiilor aflate în ruină. Aproape din aceeași parte a venit și înnoirea arhitecturii, arta romanică, născută într-o regiune în care ruptura cu marea artă imperială carolingiană era deja observabilă (în timp ce în Germania arta ottoniană a putut să o prelungească aproape direct) și în care nevoia de noi edificii se făcea simțită imperios. Țările cel mai direct afectate de influențele externe nu și-au adus contribuția la reînnoirea Occidentului decât puțin mai târziu și mai ales în domeniul politic, în principal prin intervenția cavaleriei normande și anglo-normande după 1066.

Această reînnoire nu a atins toate domeniile de civilizație. Numeroase câmpuri părăsite în perioada carolingiană nu au fost refolosite. Mult timp nici o ideologie nu a înlocuit-o în Francia Occidentală pe cea a imperiului creștin al francilor. Eforțul de unificare a dreptului care începuse să dea primele roade la începutul secolului al IX-lea, datorită influenței capitulariilor și intervenției anumitor clerici precum Agobard din Lyon, a fost în întregime abandonat, cutumele evoluând rapid către fărâmițare completă. Întreg edificiul care începuse să se construiască în jurul noțiunii de stat și de autoritate publică a fost abandonat, cel puțin din partea regalității. Doar câțiva principi teritoriali, contele de Flandra și mai ales ducele Normandiei au arătat un interes oarecare pentru anumite aspecte și au început să lucreze în același spirit după o întrerupere mai mult sau mai puțin îndelungată[2].

Astfel, invaziile din secolele IX–X nu au avut în general asupra civilizației post-carolingiene decât efecte negative. Spre deosebire de ceea ce se întâmplase după șocul secolelor al V-lea și al VI-lea, Occidentul continental nu a putut face sinteza dintre o moștenire mutilată și contribuții externe impuse cu forța. A trebuit aproape întotdeauna să-și extragă din propriul fond esența elementelor necesare reînnoirii.

*
* *

Doar regiunile maritime au văzut punându-se probleme de asimilare importante la contactul cu scandinavii, mai ales în ținuturile celtice, în Anglia și în Normandia. Fenomenul viking nu a fost însă decât în al doilea rând unul de cucerire. Singurele achiziții definitive realizate de lumea scandinavă au fost regiuni anterior pustii, precum Feroe și Islanda. Provinciile

[1] Vezi mai jos, p. 187.

[2] Este interesant de notat că ducatul normand a realizat din secolul al XI-lea unificarea dreptului și chiar a măsurilor agrare (în folosul unei măsuri de import, acrul; Carolingienii încercaseră impunerea unei măsuri france – *le bonnier*). Există însă în acest caz întâlnirea a două gândiri politice mai degrabă decât o transmitere directă.

Danelaw și Normandia nu au depins niciodată, nici măcar teoretic, de regatele nordice. Coloniile întemeiate dincolo de mări nu au fost formal anexate decât foarte târziu în spațiul norvegian. Magnus „Picioare Goale", regele Norvegiei (1093–1103), a încercat să supună Coroanei sale insula Man și anumite așezări din Irlanda, dar reușita nu a durat decât câteva luni. Hebridele și insula Man au acceptat mai mult sau mai puțin de bunăvoie o îndepărtată suzeranitate norvegiană în secolul al XII-lea; Håkon al IV-lea a reîntărit-o în 1263, dar din 1266 fiul său Magnus Legislatorul le-a cedat Scoției[1]. Stăpânirea Orcadelor și Shetland-ului a fost mai durabilă: de fapt, de la sfârșitul secolului al XII-lea la 1468 și, de drept, până în 1590, căci până la această dată insulele nu fuseseră decât date în gaj Coroanei Scoției.

Limbile nordice nu au cucerit decât puțin teren și niciodată cu titlu definitiv, cu excepția cazurilor insulelor pustii, Feroe și Islanda. În Orcade, dialectul germanic (*norn*) a predominat aproape pe toată durata Evului Mediu și nu a dispărut decât la sfârșitul secolului al XVII-lea. În Shetland, a încetat să mai fie vorbit la mijlocul veacului al XVIII-lea, dar încă mai era folosit, cu totul izolat, la începutul secolului al XIX-lea. În cele două arhipelaguri, ca și în Caithness (unde dialectul nordic a dispărut din secolul al XVI-lea, poate chiar din secolul al XV-lea), scandinava a fost înlocuită de engleza din Scoția. În insula Man, norvegiana nu a eliminat niciodată vorbirea limbii celtice locale (*manx*, dialectul irlandez), dar a fost vreme îndelungată limba clasei superioare și a vieții literare. Pare să se fi stins către secolul al XIV-lea în fața revenirii limbii celtice, astăzi la rândul ei pe cale de dispariție. La fel au stat lucrurile, ceva mai devreme (secolul al XIII-lea?) în Hebridele exterioare, unde în Lewis, Uist și Skye se vorbise cu siguranță majoritar norvegiana în secolul al X-lea[2]. Au supraviețuit, în consecință, importante fragmente de vocabular.

În orașele de pe țărmul Irlandei, norvegiana pare să fi jucat un rol mai limitat, bilingvismul fiind general. A cedat direct locul englezei, în cursul secolului al XIII-lea. Împrumuturile scandinave s-au limitat la câteva domenii restrânse: armament, pescuit și navigație și câțiva rari termeni relativi la comerț[3].

[1] Insula Man a trecut în secolul al XIV-lea sub suzeranitate engleză, păstrând o largă autonomie.

[2] Asupra evoluției lingvistice a insulelor celtice esențialul este cuprins în JAKOBSEN, *Det norrøne Sprog* [nr. 292] și în contribuțiile lui Lindsay SCOTT, Per THORSEN și David MURISON la *The Viking Congress, Lerwick 1950* [nr. 253, t. I].

[3] În Bretagne, în ciuda celor cincisprezece ani cât a existat statul normand de la Nantes, nu s-a observat până acum nici o urmă scandinavă convingătoare care să urce în secolul al X-lea,

Este și mai delicat să ne pronunțăm asupra destinului limbii nordice în Anglia și în Normandia. Supraviețuirea vorbitorilor de scandinavă în nord-vestul Angliei până la începutul secolului al XII-lea este atestată de documente epigrafice[1]. În Danelaw-ul propriu-zis, engleza pare să se fi impus în mare măsură din timpul domniei lui Eduard Confesorul, dar daneza rămânea în mare măsură înțeleasă și a fost fără îndoială vorbită în anumite cercuri până la începutul secolului al XII-lea. Engleza și, mai cu seamă, varianta septentrională, a acceptat masiv împrumuturi nordice. Acestea acoperă toate domeniile vocabularului. Întâlnim nu numai lucruri sau instituții aduse de vikingi (*outlaw* — „proscris"; *wapentake* — tip de diviziune teritorială; *thrall* —„sclav"), dar și un număr de noțiuni indispensabile vieții obișnuite (*to die* — „a muri"; *to call* — „a chema"; *to take* — „a lua"; *fellow* — „camarad"; *husband* — „soț"; *window* — „fereastră"; *knife* — „cuțit"). În plus, un mare număr de cuvinte din engleza veche au fost remodelate în manieră scandinavă, fie în ceea ce privește forma (astfel, *sister* —„soră" este o derivare anormală în raport cu vechiul termen englez *sweostor*, dar se explică prin nordicul *syster*), fie în ce privește sensul (*earl* ar însemna „războinic" și nu „conte", dacă nu ar fi fost influența vechiului termen nordic *jarl*). O influență atât de profundă nu se poate explica decât printr-un bilingvism răspândit, un fel de simbioză lingvistică, anunțând-o în mod curios pe cea care va lua naștere după 1066 între engleză și normandă.

În Normandia, nu există nici un document care să ateste folosirea efectivă a scandinavei după anul 940, dar nu este prea riscant să considerăm că anumite grupuri sociale au folosit-o până în secolul al XI-lea, într-atât limbajul lor special, al pescarilor și marinarilor, este plin de împrumuturi nordice. Din Normandia, o parte apreciabilă a acestor cuvinte au pătruns în franceza comună, de exemplu *bâbord, tribord, quille* („chilă"), *cingler* (în sens de „a naviga"), *étrave* („etravă"), *hâvre* („port natural"), *varech* („epavă"), *flondre, marsouin* („marsuin"); altele au rămas dialectale, astfel *hâ* — „câine de mare", *orphie* — „zărgan, specie de pește", *grune* — „fundul apei", *mielle* — „dună". Un alt grup de împrumuturi scandinave sau anglo-scandinave se referă la pământ și a rămas pur dialectal (de exemplu *acre* — „măsură agrară"; *delle* — „bucată de pământ", *hogue* — „movilă", *londe* — „pâlc de copaci", *vindinc* — „loc în care se întoarce plugul"). În sfârșit, trebuie semnalate câteva nume de instituții, în mare parte perimate (*namp*

în afara unor prezențe izolate, precum mormântul cu navă de la Groix și acel viking așezat în insula Locoal (Morbihan) despre care vorbește *Cartulaire de Redon*, ed. A. de COURSON [nr. 373], p. 326, act din 1037.

[1] Timpanul bisericii de la Pennington în Lancashire, inscripția catedralei de la Carlisle.

—„gaj"; *gaives* — „bunuri fără stăpân"). Vocabularul general a fost puțin afectat, fapt atribuit numărului mic de femei în primele generații de imigranți.

Principatele daneze din Frizia și din Flandra nu au lăsat urme lingvistice, în afara unor nume de locuri (dintre care Bruges, din vechea nordică *bryggja* — „chei de debarcare"), dar înrudirea lingvistică face dificilă analiza. De-a lungul căilor fluviale ale Galiei interioare nu distingem nici o urmă sigură a așezărilor nordice[1].

Pe „drumul de Răsărit", scandinava nu a fost vorbită decât de minorități profesionale de războinici și negustori. Au fost evidențiate câteva amintiri ale argoului, rezultate din împrumuturi diferite și din cuvinte al căror sens primitiv a fost deturnat, o adevărată limbă de aventurieri[2]. Aceste grupuri au dispărut (la Bizanț) sau s-au amestecat în mediul ambiant (la Novgorod și la Kiev) în cursul secolului al XI-lea. Nu au lăsat decât o moștenire lingvistică infimă, în special anumiți termeni legați de comerț[3], dacă nu punem la socoteală un număr mic de antroponime popularizat de dinastia Rurikizilor.

Printre contribuțiile vikingilor, adeseori considerați doar simpli pirați, trebuie puse în lumină elementele juridice. Peste tot unde s-au stabilit, legile lor civile, instituțiile judiciare sau politice au lăsat câteva urme, uneori deosebit de persistente. Acestea prezintă maximum de claritate în arhipelagul scoțian: norvegienii au adus aici aproape tot sistemul lor juridic și, mai ales, dreptul funciar (*ôdhal*, proprietate de familie inalienabilă) și adunările populare (*things*). În Orcade și Shetland, corpul norvegian de legi a fost în mod explicit menținut în vigoare prin angajamente scrise[4]. Nu a fost abolit decât în 1611 de Consiliul Privat al Scoției, dar anumite cutume maritime au rămas în vigoare până astăzi. Curțile populare de justiție (*lawtings*) nu au dispărut cu totul decât în secolul al XVIII-lea. Dreptul funciar al *ôdhal*-ului se aplică încă la anumite terenuri din Shetland.

În Hebride, dreptul scoțian a fost introdus prin tratatul de cesiune din 1266. În insula Man, un drept norvegian cu totul oral s-a menținut de-a lungul Evului Mediu. Diviziunile teritoriale (*sheadings*) au rămas fondate pe

[1] Tradiția susține, fără a prezenta niciodată dovezi convingătoare, că vikingii împământeniți ar fi fost la originea familiilor seniorale, mai ales în Burgundia (familiile de Roucy, de Vignory, de La Ferté-sur-Aube). În cel mai bun caz, acestea au fost aspecte individuale fără importanță generală.

[2] Cum a demonstrat în mod strălucit STENDER PETERSEN, *Varangica* [nr. 352], pp. 151–164.

[3] Cf. THÖRNQVIST, *Studien über die Lehnwörter* [nr. 357].

[4] Atât de bine încât au existat sentințe de apel privitoare la insule pronunțate la Bergen până în 1538.

mecanismele recrutării navale norvegiene și, dacă *ôdhal*-ul a dispărut, adunarea de la Tynwald („câmpul adunării", în scandinavă) sau *House of Keys* funcționează încă drept parlament al insulei. Se știu puține lucruri despre dreptul scandinav în Irlanda. Dublin-ul avea adunarea sa anuală ce se desfășura de Crăciun.

Danelaw-ul a păstrat, așa cum o indică numele, o „lege daneză" și a avut oameni ai legii (*lawmen*) după model nordic în principalele orașe, dar nu se știe mai mult de atât. Chiar legislația lui Knut cel Mare este în întregime engleză și doar toponimia a păstrat urme ale adunărilor judiciare. *Ôdhal*-ul nu s-a aplicat în această țară cucerită prin violență. Garda regală (așa-numiții *housecarles*) trebuie să fi avut o cutumă daneză care a dispărut. Dreptul nordic nu a lăsat în urma sa decât termeni izolați.

În Normandia, nu s-au impus nici adunările populare, nici *ôdhal*-ul, dar există trăsături firave ale unui drept de origine nordică care era respectat în familia ducală, reglementa ordinea publică și anumite aspecte ale vieții maritime[1]. Cea mai mare parte a acestor trăsături au dispărut foarte repede, unele în urma adoptării generalizate a moravurilor creștine (de exemplu, căsătoria după obiceiul danez — *more danico* — un fel de concubinaj legal), altele în fața pătrunderii masive a instituțiilor feudale. Odată trecut secolul al XI-lea, nu au mai rămas decât câteva practici juridice destul de palide. În sfârșit, în Rusia, contribuția dreptului nordic pare să fie aproape inexistentă.

Profunzimea împrumuturilor juridice contrastează cu caracterul minor al contribuției religioase. Și aceasta nu pentru că vikingilor le-ar fi fost rușine de religia lor. Se întâlnesc aproape peste tot, în timpul primului secol al invaziilor, manifestări ostentative ale mândriei păgâne, precum atunci când soția lui Thorgestr, nefericitul cuceritor al Irlandei, s-a urcat pe altarul abației de la Clonmacnois pentru a vorbi în maniera prezicătoarelor din ținuturile natale[2]. Această religie însă, foarte legată de pământ și de familie, nu s-a lăsat exportată decât atunci când un grup social întreg a emigrat împreună cu aceasta, precum în cazul Islandei, și nu s-a înrădăcinat decât acolo unde scandinavii au fost singuri. La contactul cu indigenii creștini, motive diferite, mai degrabă pragmatice decât spirituale, au condus rapid spre creștinare. Vikingii, pentru a reuși mai bine „dincolo de mare", au primit botezul sau ungerea simplă, *prima signatio*. Unii, atrași de anumite aspecte ale devoțiunii creștine, au invocat uneori cutare sau cutare sfânt ca și când s-ar fi adresat unui zeu al panteonului nordic. Miracolele Sfântului

[1] Vezi mai jos, p. 214.

[2] *Cogadh Gaedhel re Gallaibh*, ed. TODD [nr. 61], pp. 13 și 226.

Cuthbert sau ale Sfântului Bertin au transformat astfel câțiva pirați în creștini îndoielnici. Aceștia au făcut parte din rândul celor denunțati papei Ioan al X-lea de către un arhiepiscop de Reims :„au fost botezați și rebotezați, și după botezul lor au trăit ca păgânii, ucigând creștini, masacrând preoți, aducând sacrificii idolilor"[1]. Doar cei care s-au stabilit definitiv în ținuturi creștine au putut fi cu adevărat convertiți. Din cauza numărului mare de căsătorii mixte, păgânismul a depășit rareori a doua generație de coloniști: fiul lui Rollon, născut dintr-o mamă de origine probabil celtică, a fost un model de pietate. Și-a întrecut de altfel compatrioții, căci majoritatea vikingilor convertiți au fost creștini prea puțin exemplari.

Scandinavii de dincolo de mări au devenit creștini înaintea celor din patria-mamă. Regii norvegieni din Irlanda, de la sfârșitul secolului al IX-lea, au încheiat alianțe politice sau matrimoniale cu omologii lor celtici, iar botezul le-a parafat adeseori. Regii Dublin-ului, Sigtrygg și Olaf Cuaran, au murit creștinați în 926, respectiv 980. Păgânii s-au încăpățânat totuși să reziste până în anul 1000. În Anglia daneză, convertirea a fost încă și mai rapidă: al doilea rege al York-ului, Guthred (880–895), era botezat și aproape că s-a înțeles cu arhiepiscopul său englez Wulfhere. A existat, este adevărat, o reacție păgână după 919, dar masa coloniștilor era cu siguranță creștină înainte de recucerirea engleză din 954. În 943, arhiepiscopul Wulfstan nu a ezitat să-l însoțească pe regele norvegian Olaf Sihtricsson într-un raid rapid împotriva regelui danez Edmund... Danelaw-ul găsise un *modus vivendi* foarte convenabil cu clerul secular[2].

În Normandia, Rollon s-a creștinat în același timp ca și ducatul său în anul 911. Capitala, Rouen, care adăpostea supraviețuitorii clerului din provincie, a redevenit rapid un centru activ al vieții ecleziastice. Doar extremul occident al ducatului a fost mult timp reticent; bandele de pirați erau întotdeauna bine primite aici, iar episcopii n-au îndrăznit să se întoarcă la Coutances înainte de anul 1000. Monahismul a așteptat încă o generație înainte de a reapărea cu timiditate.

În Rusia, se pare că prinții din Sud au adoptat credința creștină, fără îndoială în rit grecesc, din 866. Convertirea nu a progresat deloc înainte de botezul Olgăi în 955 sau 957, iar Vladimir nu a ordonat decât în 989 botezarea generală a supușilor săi. Curioasa relatare a unui călător musulman, Ahmad ibn Fadhlan, arată că varegii de pe Volga păstraseră intacte, către 922, riturile cele mai caracteristice ale păgânismului nordic.

[1] MANSI, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, XVIII, col. 189 (autorul este Ioan al X-lea după cum a stabilit PRENTOUT, *Dudon* [nr. 333], pp. 256–259.

[2] Lucrurile nu au stat la fel în privința clerului regulat: cf. p. 205.

Se observă că nu a existat o „Biserică a vikingilor": cu excepția câtorva detalii[1], coloniștii scandinavi s-au integrat în Bisericile „naționale" pe care le-au găsit la fața locului. În majoritatea cazurilor, nu au stabilit nici un contact ecleziastic cu țara de origine. Normanzii care au cooperat în secolul al XI-lea la evanghelizarea Norvegiei au fost persoane izolate pe care patria lor i-a uitat. Doar Biserica din Danelaw a tins să stabilească relații constante cu Nordul; a îmbrățișat cu entuziasm cultul Sfântului Olaf, mort în 1030, l-a cunoscut sporadic pe cel al Sfântului Magnus, un *jarl* din Orcade ucis în 1117, și a contribuit substanțial la activitatea misionară din Norvegia, din Danemarca și din Suedia[2]. O parte apreciabilă a apostolilor din Nord s-a recrutat, dacă judecăm după numele lor, dintre descendenții danezilor stabiliți în Anglia: astfel Eskil, care a evanghelizat populația de pe malurile lacului Mälar, sau Sigurd, călugăr de la Glastonbury care a fost primul episcop al Norvegiei, către 950[3].

Nu a existat deci opoziție religioasă durabilă între vikingi și indigeni. A doua eră a invaziilor nu a văzut punându-se dificilele probleme de segregare întâlnite în timpul primului val[4]. Peste tot unde scandinavii s-au găsit față în față cu populații pe care le considerau civilizate (dintre acestea nu este exclusă decât cea numită *skrælingjar* din Groenlanda, eschimoșii și amerindienii), au acceptat curând și fără reticență o interpenetrare culturală. Astfel, moștenitorii spirituali ai vikingilor sunt în final sensibil mai numeroși decât grupurile limitate cărora au reușit să le transmită pentru moment credințele, instituțiile sau limba. Trebuie incluși aici aproape toți englezii din secolul al XI-lea și toți normanzii, din Normandia, din Italia, din Anglia și din Orientul latin, ca și o parte a nobilimii ruse din statul kievean. În diferite proporții, toți le datorau vikingilor și varegilor dinamismul, spiritul de inițiativă și organizarea practică, absența prejudecăților.

Sfârșitul invaziilor din ultimul val a făcut indirect posibilă în Occident o anumită renaștere. Ar fi abuziv să o socotim printre manifestările majore ale inteligenței creatoare umane. Ea își caută încă numele și chiar descoperitorii

---

[1] Precum alăturarea diocezelor Dublin și Man la Biserica Angliei, în locul Bisericii celte.

[2] Sfântul Olaf a avut patru (sau poate șase) biserici la Londra, una la York, una la Chester, una la Norwich etc. Cf. B. DICKINS, „The Cult of Saint Olave in the British Isles", în *Saga book of the Viking Society*, XII, 1939, pp. 53–80. Sfântul Magnus a avut o biserică la Londra și una în Yorkshire.

[3] Misiunile în Scandinavia au fost la sfârșitul secolului al XI-lea un mijloc al clericilor anglo-danezi de a scăpa de stăpânirea lui William Cuceritorul.

[4] Nu a existat deci polemică antipăgână demnă de acest nume. Aceasta a permis unor scandinavi, mai ales islandezilor, să păstreze intenționat, cu titlu literar, o amintire precisă și prestigioasă a vechii lor religii. Acestei stări de spirit i se datorează salvarea *Eddei* în secolul al XIII-lea.

săi nu o afirmă decât pe jumătate[1]. Dar își merită locul, destul de modest, printre impulsurile care au influențat civilizația medievală. Nu a avut strălucirea predecesoarei imediate, Renașterea carolingiană, care poate invoca în afara numelui măreț al lui Carol cel Mare, un program spiritual grandios — de altminteri realizat cu foarte multe imperfecțiuni — și câteva succese politice răsunătoare, deși efemere. Nu a avut profunzimea intelectuală a celei care i-a urmat, în secolul al XII-lea, nici fecunditatea economică a acesteia. Dar contribuțiile sale nu sunt mai puțin importante. Un mare număr de orașe noi, noul monahism benedictin (Cluny, Gorze) și spiritualitatea acestuia, începuturile multiforme ale artei romanice, Imperiul Ottonian și ambițiile sale universaliste, unitatea politică a Angliei, apoi statul anglo-normand și rigoarea sa instituțională, s-au născut într-o oarecare măsură din aceasta.

[1] Robert S. LOPEZ, „Still another Renaissance?", în *American Historical Review*, LVII, 1951, pp. 1–21; cf. de asemenea Jean LESTOCQUOY, „The tenth century", în *Economic History Review*, XVIII, 1947, pp. 1–14. Asupra aspectului literar, există câteva pagini seducătoare la Helen WADDELL, *The Wandering Scholars*, ed. a 7-a, Harmondsworth, 1954, pp. 89–106.

CONCLUZIE

Consecințele celui de-al doilea asalt al invaziilor asupra Europei creștine nu ar putea fi judecate cu aceeași măsură în estul și vestul continentului. Europa Orientală le datorează trăsăturile esențiale ale fizionomiei sale istorice. Extinderea bruscă a populării slave i-a dat o unitate substanțială pe care nimic nu a mai putut apoi să o șteargă, nici chiar lungul episod otoman din secolele XV–XX. Frontiera Dunării care, de la Filip al Macedoniei la Iustinian, separase puternic o Europă de Sud-Est, mediteraneană și elenică, de o Europă interioară „barbară", și-a pierdut cu totul semnificația. Cel mai mare număr al formațiunilor politice din care s-au născut statele moderne ale Europei Orientale s-au constituit în secolul al X-lea, perioadă care a jucat aici rolul decisiv pe care în Occident l-a avut secolul lui Clovis. Opera Sfinților Chiril și Metodiu domină încă cultura întregii Europe ortodoxe, o treime a continentului.

În vest, invaziile secolelor VIII–X nu au adus în cele din urmă decât retușări ale unei fizionomii deja desenate, în linii generale, după criza secolelor V–VI. În epocă, impresia a putut fi greșită. Evocând evenimentele de la sfârșitul secolului al IX-lea, un călugăr burgund, care privea istoria în funcție de categoriile dragi cronicilor universale ale Imperiului roman târziu, considera că invaziile au marcat începutul unei noi *translatio imperii*: după cea de la romani la franci, a urmat cea de la franci la *extranei*, adică la normanzi și la danezi, la unguri și sarazini, ale căror atacuri concomitente provocaseră prăbușirea Galiei[1]. Acestea erau perspectivele care se deschideau, în momentul de apogeu al crizei, unui spirit rațional capabil să analizeze lucrurile cu o anumită detașare: al doilea asalt împotriva Europei urma să repete schema primului. Cu toate acestea nimic nu s-a întâmplat. Noii barbari nu și-au constituit un imperiu în Occident. Desigur, vikingii au fost la originea unor state puternice, care

[1] *Chronique de Saint-Bénigne de Dijon*, ed. BOUGAUD și GARNIER, Dijon, 1875, p. 114.

au avut o influență decisivă asupra dezvoltării instituțiilor occidentale pe durata secolelor următoare. Dar aceste state nu au avut decât o întindere teritorială limitată, iar imensa majoritate a țărilor atacate și-a păstrat autonomia. Dacă invaziile secolelor IX–X au marcat totuși o ruptură în istoria europeană, aceasta nu s-a datorat cuceririlor realizate, ci tulburărilor societății occidentale care au rezultat.

Dezordinea, la început limitată, provocată direct de invazii, s-a întins și s-a amplificat sub efectul factorilor proprii lumii carolingiene. Reacții de apărare locale, rău coordonate, au degenerat, din cauza slăbiciunii prinților și a clasei conducătoare, într-un fel de anarhie particularistă care a compartimentat Occidentul în celule nenumărate. Cu foarte rare excepții, sistemul de idei pe care s-a sprijinit conducerea imperială carolingiană a fost perimat dintr-o lovitură, privit ca discreditat de judecata lui Dumnezeu care i-a dezlănțuit asupra sa pe noii barbari. Chiar și în Germania, unde grandoarea lui Carol cel Mare s-a păstrat vie mai mult timp, structurile politice și sociale au evoluat în secolul al X-lea cu o extremă rapiditate. Au fost create astfel condiții favorabile dezvoltării societății feudale, care nu este fiica invaziilor, dar care, fără acestea, nu ar fi avut un asemenea rol în istoria Occidentului.

Într-un anumit sens, ultimele invazii au confirmat și completat contribuția primelor, desăvârșind deplasarea spre nord-vest a principalului centru al civilizației noastre. Secolele al V-lea și al VI-lea îl văzuseră deplasându-se de pe țărmurile Mediteranei spre capitale interioare: Pavia, Toledo și, mai ales, capitalele france din bazinul parizian. După secolul al X-lea, acest centru a părut să se instaleze pe țărmurile „mărilor strâmte", din Cotentin în Iutlanda, și pe bazinele fluviilor care se vărsau în acestea: Rin, Meuse, Escaut, Tamisa. A rămas fixat aici pentru mai multe secole.

PARTEA A III-A

PROBLEME CONTROVERSATE ŞI DIRECŢII DE CERCETARE

CUVÂNT ÎNAINTE

CERCETAREA SURSELOR

Invaziile de la sfârșitul epocii carolingiene sunt mai puțin cunoscute decât cele de la sfârșitul Imperiului roman. Interesul național care i-a animat atât de des pe istoricii secolului al XIX-lea a jucat, în acest caz, un rol minor cu excepția Scandinaviei și Ungariei. Documentele sunt mai monotone. Foarte puține au un interes literar, iar epigrafia este practic inexistentă. Pentru a le exploata, nu este suficientă cunoașterea „marilor limbi de cultură". În sfârșit, arheologia, pentru aceste perioade relativ recente, este încă la primii săi pași. Toți acești factori luați împreună explică de ce invaziile sunt lipsite de instrumentele de lucru cele mai necesare.

Pentru fiecare serie de invazii, ar fi mai întâi nevoie să dispunem de *Regesta* care să stabilească în mod critic cronologia evenimentelor. Această muncă nu a fost încă făcută pentru prima perioadă a invaziilor normande decât în cazul Imperiului franc, de către Walter Vogel[1]. Chiar și acest repertoriu indispensabil este lipsit de claritatea tipografică dorită și nu depășește anul 911. A da o continuare lucrării lui Vogel pentru secolele al X-lea și al XI-lea este una dintre cele mai urgente sarcini ale istoriografiei vikingilor. Pentru Anglia, *Cronica anglo-saxonă*[2] reunește, în diferitele sale versiuni, esențialul datelor concrete, dar un comentariu sistematic al pasajelor relative la scandinavi ar fi foarte folositor. Nu a fost făcut decât pentru domnia lui Ethelred al II-lea „Nesăbuitul"[3]. În mediul celtic, trebuie încă să căutăm la întâmplare în nenumăratele anale de valoare foarte inegală și utilizând adesea cronologii decalate sensibil. Așteptându-ne la mai mult, ghidurile lui F. Kennan și A. O. Anderson[4] vor ajuta la orientarea în acest labirint.

[1] VOGEL, *Die Normannen und das fränkische Reich* [nr. 322].

[2] Accesibilă cu ușurință în versiunea *English Historical Documents*, t. I, Londra, 1955 (de D. WHITELOCK) sau, și mai bine, în cea a lui WHITELOCK, DOUGLAS și TUCKER [nr. 50].

[3] Margaret ASHDOWN, *English and norse documents relating to the reign of Ethelred the Unready* [nr. 255].

[4] F. KENNAN, *Sources for the early history of Ireland*, I, *Ecclesiastical*, New York, 1929; A.O. ANDERSON, *Early Sources of Scottish History, A.D. 400 to 1286*, Edinburgh, 1922.

Pentru invaziile maghiare, Gina Fasoli a reunit aproape toate referințele istoriografice utilizabile[1], dar rămâne de făcut critica sistematică a acestora, regiune cu regiune, după modelul început în Belgia de A. d'Haenens[2]: numărul mărturiilor neutilizabile, din rândul documentelor înregistrate, se dovedește rapid a fi considerabil. Sinteze locale, precum cea a lui Johannes Duft pentru Saint-Gall[3], vor contribui din plin la lărgirea cunoștințelor. Ar trebui de asemenea culese informațiile, adesea nesigure, care pot fi conținute de documentele diplomatice. În privința documentației referitoare la incursiunile sarazinilor, aceasta este încă într-un stadiu precritic, cu excepția unor chestiuni de detaliu, în ciuda multitudinii de articole consacrate problemei.

O parte importantă a surselor privitoare la incursiunile normande pe continent provin dintr-un tip particular de literatură: viețile sfinților. Critica hagiografică trebuie să asculte de legi proprii care au fost formulate în mod remarcabil de bollandiști. Niciodată nu trebuie extrase dintr-o culegere de miracole sau dintr-o mutare de relicve, date certe referitoare la vikingi sau la fuga victimelor lor fără a reuni, în legătură cu sfântul în chestiune sau cu cultul acestuia, un dosar corespunzător. Acest dosar va permite aprecierea nu numai a autenticității și originalității fragmentului (demarcajele sunt regula acestui tip de operă), dar și a importanței istorice a personajului și a cultului său, ca și a valorii relicvelor sale. Această muncă delicată necesită o pregătire specială. De unde caracterul depășit al multor studii pline de bunăvoință, de exemplu al unicei anchete asupra soartei cultelor într-o regiune afectată de invazii: cea de altfel mediocră a canonicului Legris[4]. Limitele rezultatelor posibile apar din contradicția concluziilor propuse, pentru același subiect, de medievişti la fel de competenți[5]. Un model de studiu critic al mutării moaștelor poate fi găsit în articolele recente ale lui Pierre Gasnault despre Sfântul Martin[6] și ale lui G. de Poerck despre Sfinții Maixent și Leger[7]. Va fi nevoie de numeroase lucrări de același tip înainte de a risca lucrări de sinteză. Refugiile sunt mai bine cunoscute decât fuga

[1] G. FASOLI, *Le incursioni ungare* [nr. 108].

[2] A. D'HAENENS, *Les incursions hongroises dans l'espace belge* [nr. 110].

[3] J. DUFT, *Die Ungarn in Sankt-Gallen* [nr. 107].

[4] LEGRIS, „L'exode des corps saints au diocèse de Rouen", în *Revue catholique de Normandie*, XXVIII, 1919, pp. 125–136, 161–174 și 209–221.

[5] Astfel, despre mutarea relicvelor Sfântului Maglorius, episod important al atacurilor scandinavilor în Bretagne, R. MERLET, *BEC*, LVI, 1895, pp. 237–273 și F. LOT, *Annales de Bretagne*, XV, 1899, pp. 60–67.

[6] P. GASNAULT, *Le tombeau de Saint Martin* [nr. 311].

[7] G. de POERCK, „Les relicques des saints Maixent et Léger aux IXe et Xe siècles et les origines de l'abbaye d'Ebreuil", în *Revue Bénédictine*, LXXII, 1962, pp. 61–95.

propriu-zisă. Un bun exemplu de ceea ce se poate încerca este furnizat de teza lui Gabriel Fournier despre Auvergne[1].

În paralel cu această cronologie critică, ar fi necesară întreprinderea unei istorii literare a invaziilor din secolele IX–X comparabilă cu cea a lui P. Courcelle despre invaziile din timpul Imperiul roman târziu. Istoricii literaturii latine vor trebui însă să-și înfrângă aversiunea pentru o perioadă atât de târzie. Este neîndoielnic că vikingii au devenit în Occident o temă literară, dar această temă nu a fost studiată. Se cunoaște la fel de puțin cristalizarea legendelor normande, mai degrabă savantă, în jurul câtorva mari „regi ai mării", înainte de toți misteriosul Hasting, din care Dudon din Saint-Quentin, de exemplu, a făcut personajul principal al tuturor acțiunilor vikingilor înainte de Rollon. Ar fi foarte instructivă o istorie a lui Hasting în lumina cronicilor[2]. În tradițiile scandinave s-a operat de altfel o cristalizare paralelă, de exemplu în folosul lui Ragnar Lodbrog, strămoș al cuceritorul Northumbriei, a cărui realitate istorică apărea din ce în ce mai puțin sensibilă[3]. Altă temă literară de studiat este cea a renegatului creștin devenit complice al normanzilor — temă limitată și de altfel cunoscută datorită prelungirii sale în cântecele de gestă[4].

Studiul urmelor arheologice lăsate în Occident de către vikingi este încă într-un stadiu destul de puțin avansat. Un singur inventar general le-a fost consacrat: cel, deja vechi, realizat de Haakon Shetelig[5], a cărui intenție este de altminteri prea ambițioasă pentru stadiul actual al cunoștințelor. Va trebui să ne limităm încă multă vreme la inventare parțiale consacrate câtorva categorii bine definite de obiecte ce pot fi identificate. Nimic solid nu există încă pentru zona continentală. De altfel, caracterul sumar al urmelor lăsate dincolo de mări, chiar și în Islanda și în insulele scoțiene, de primele generații de vikingi, rămâne un element constant de mirare. Numismații sunt mai bine înarmați decât arheologii, mai ales în privința insulelor britanice[6]. Pentru continent, listele întocmite cu optzeci de ani în urmă de Gariel sunt cu totul depășite[7], dar încă neînlocuite, cu excepția câtorva regiuni germane.

---

[1] Gabriel FOURNIER, *Le peuplement rural en Basse-Auvergne durant le haut Moyen Âge*, Paris, 1962, pp. 552–563.

[2] Aceasta a fost schițată de PRENTOUT, *Dudon* [nr. 332], pp. 47–110.

[3] Date utile la C.E. WRIGHT, *The cultivation of saga* [nr. 284].

[4] De exemplu F. LOT, „Gormond et Isembard", în *Romania*, XXVII, 1898, pp. 1–54.

[5] H. SHETELIG, *Viking Antiquities* [nr. 271].

[6] J.D.A. THOMPSON, *Inventory of British Coin-hoards* [nr. 234 *bis*].

[7] GARIEL, *Les monnaies royales de France sous la race carolingienne*, Strasbourg, 1883.

Acest tablou destul de dezolant contrastează vizibil cu cercetările despre vikingi întreprinse în țara de origine a acestora. Inscripțiile runice sunt publicate în mod științific aproape în totalitate, ca și toate povestirile (*saga*) și poeziile scaldice. Materialul arheologic și numismatic este în mod remarcabil cunoscut, catalogat și studiat. Săpături exemplare nu încetează să îmbogățească cunoștințele într-o manieră uneori revoluționară, precum cele de la Trelleborg, care ne-au oferit cheia succesului lui Knut cel Mare[1], sau cele de la Helgö, care sunt în curs de a reînnoi tabloul primelor contacte dintre Suedia și Orient.

Istoricul care citește în limbile scandinave are deci să formuleze puține dorințe. Să indicăm doar, pentru cei care nu sunt membri ai acestei minorități, mijlocul de a accede la câteva tipuri de documente importante. Cititorul de limbă franceză dornic să cunoască o *saga* și utilitatea pentru istorie a acesteia nu are de înfruntat decât dificultatea de a alege[2]; poate recurge și la ansamblul de versiuni germane, adesea remarcabile, din colecția *Thule*[3]. Este din păcate imposibil de transpus într-o limbă romanică poeziile scaldice și este recomandabilă, în acest caz, o adaptare engleză[4]. Trebuie mereu ținut cont însă de legile care caracterizează acest gen literar foarte special și trebuie să ne ferim să punem semn de egalitate între relatările în proză sau poeme și operele cu intenții istorice declarate[5]. Pentru inscripțiile runice referitoare la vikingi, o culegere consistentă, însoțită de traduceri, se găsește în antologia care încheie manualul lui Mossé și Musset[6], iar o colecție și mai numeroasă poate fi găsită în studiul lui Arndt Ruprecht[7]. În sfârșit, se poate lua contact cu bogăția materialului arheologic scandinav prin manualul lui Shetelig și Falk[8], puțin cam vechi, sau prin magnifica lucrare ilustrată a lui Oxenstierna[9].

Un ultim grup de surse nu poate fi abordat fără o cunoaștere egală a lumii scandinave și a mediilor indigene în care s-au implantat vikingii: este vorba de sursele onomastice și lingvistice, a căror importanță pentru studiul populațiilor este fundamentală. Am arătat în altă parte limitele informațiilor

---

[1] Vezi mai sus, p. 133.

[2] *Saga de Grettir*, trad. F. MOSSÉ, Paris, 1933; *Saga d'Egill Skallagrimsson*, trad. F. WAGNER, Bruxelles, 1925; *Saga d'Erik le Rouge*, trad. M. GRAVIER, Paris, 1955.

[3] *Thule. Altnordische Dichtung und Prosa* [nr. 72].

[4] Precum cea a lui Lee M. HOLLANDER, *The Skalds* [nr.64].

[5] O avertizare la MUSSET, *Les peuples scandinaves* [nr. 196], pp. 46–52.

[6] MUSSET și MOSSÉ, *Introduction à la runologie* [nr. 63].

[7] RUPRECHT, *Die ausgehende Wikingerzeit* [nr. 222].

[8] SHETELIG și FALK, *Scandinavian Archaeology* [nr. 199].

[9] OXENSTIERNA, *Die Wikinger* [nr. 214].

care pot fi obținute[1]. Să subliniem doar că asemenea studii nu pot fi întreprinse decât de specialiști foarte avizați. Este un domeniu în care nu există loc pentru lucrările unor amatori: astfel, tot ceea ce s-a scris despre colonizarea scandinavă în Normandia înainte de teza lui M. Adigard des Gautries poate fi considerat caduc[2]. Și în acest domeniu Anglia este mai avansată decât continentul, fiind singura care oferă inventare critice de antroponimie și toponimie[3]. Rămâne însă mult de așteptat de la confruntarea cercetărilor făcute în mod dispersat în diferite colonii nordice[4]. În privința studiului aporturilor lingvistice, acesta este foarte avansat pentru spațiul englez și celtic, dar doar la primii pași în cazul Normadiei[5].

Valorificarea materialelor reunite nu se poate face în stadiul actual decât într-un cadru limitat. Excelentele sinteze locale[6] sau regionale[7] realizate în cazul Angliei pot servi drept model. În ciuda unei prezentări neerudite, acestea reînnoiesc punctele noastre de vedere asupra unor aspecte esențiale ale istoriei vikingilor. Marile încercări de sinteză sunt încă premature. Cu o singură excepție fericită[8], cei care au publicat recent au fost în majoritate arheologi străini problemelor propriu-zis istorice. Unii s-au mulțumit cu o „periodizare" atât de elementară încât înlănțuirea evenimentelor devine aproape incomprehensibilă[9]. Cele mai multe lucrări de acest gen acordă o atenție insuficientă problemelor instituționale sau de limbă și nu sunt preocupate să asigure un echilibru satisfăcător între aspectul nordic și cel occidental al problemelor.

---

[1] În volumul *Les invasions: les vagues germaniques* [nr. 87], pp. 256–260.

[2] ADIGARD DES GAUTRIES, *Les noms de personnes* [nr. 323].

[3] Antroponimie: BJÖRKMAN, *Nordische Personennamen* [nr. 258]; Olof von FEILITZEN, *The pre-Conquest personal Names of Domesday Book*, Uppsala, 1937; Toponimie: publicarea *English Place Name Society* din fiecare comitat; privire de ansamblu la A.H. SMITH, *English Place Name Elements*, Londra, 1956, 2 vol.

[4] Cf. MUSSET, *Pour l'étude* [nr. 331].

[5] Astfel, lucrării conștiincioase a lui R.P. de GOROG, *The Scandinavian Element* [nr. 327] îi lipsește o bază absolut necesară: o anchetă precisă în sursele arhivistice.

[6] Precum cea a lui BINNS, *The Viking Century in East Yorkshire* [nr. 256].

[7] De exemplu, cea a lui WAINWRIGHT, *Danes and Norwegians in England* [nr. 279] sau cea a lui N. K. CHADWICK, *The Vikings and the Western World* [nr. 288].

[8] Cea a lui SAWYER, *The Age of the Vikings* [nr. 215].

[9] Astfel, manualul marelui arheolog danez BRØNDSTED, *Vikingerne* [nr. 207], se mulțumește să expună evenimentele politice potrivit acestei ordini: secolul al IX-lea, secolul al X-lea, secolul al XI-lea!

CAPITOLUL VI

TRANSFORMĂRILE EUROPEI ORIENTALE

1) BIZANȚUL ȘI BARBARII

Concepția bizantină asupra problemei barbare o continuă direct pe cea a Antichității clasice. Formula „elenii și barbarii", care desemna ansamblul populațiilor *oikoumenei*, s-a transformat în „romanii și barbarii". Barbarul, prin definiție, nu cunoștea ordinea, cultura și bunele moravuri. Dacă se convertea la creștinism era numit, mai politicos, ἀλλοφύλος fără a fi considerat mai puțin barbar[1]. În aceste condiții, puțini autori s-au străduit să denumească exact popoarele cu care imperiul se confrunta la frontierele sale. Obișnuința de a-i eticheta pe barbari cu nume de origine antică este deci cel puțin la fel de răspândită la Bizanț, ca și în Occident. Bulgarii au fost astfel denumiți drept sciți, mirmidoni, misieni, panonieni, peonieni; turcii au fost priviți ca saci, messageți, ahemenezi, sciți, perși etc.[2]. În ce măsură, aceste denumiri au purtat în ele clișee capabile să falsifice optica istoricilor medievali?

Relațiile între Bizanț și barbari nu au mai fost totuși cele dintre Roma și dușmanii acesteia din epoca imperială. Folosirea unor supranume onorifice acordate prinților după victorii a dispărut o dată cu Iustinian, care a fost în același timp, Alamannicus, Francicus, Germanicus — titluri corespunzătoare unei realități vetuste — dar și Alanicus, Vandalicus, Africanus, ceea ce corespundea mai bine situației. Împăratul bizantin s-a definit mai bine prin relațiile cu Dumnezeu și Biserica decât prin triumfurile militare. S-a bizuit mai mult pe o politică de subsidii și de titluri judicios distribuite decât pe acțiuni militare menite să mențină o pace relativă la frontiera dintre imperiu și popoarele neorganizate[3]. Metoda cea mai constantă a diplomației bizantine a fost de a-i

[1] Cf. Kilian LECHNER, „Byzanz und die Barbaren", în *Saeculum*, VI, 1955, pp. 292–306.

[2] G. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica* [nr. 120], pp. 25–26, a întocmit o lungă listă a acestor cuvinte.

[3] Cf. LEMERLE, *Invasions et migrations* [nr. 147], p. 179, n.2. Aceasta este în mai mică măsură adevărat la frontiera persană sau, mai târziu, musulmană, care a separat două state de un nivel comparabil.

folosi pe barbari unii împotriva altora, de a incita un vecin periculos dușmanilor să atace din spate, scutindu-i pe bizantini de un război direct. Această metodă a comportat riscuri: de mai multe ori, împins de elan, un popor nou-sosit i-a îndepărtat pe vecinii deja așezați și a devastat teritoriile bizantine. În general, a fost totuși eficientă. Se observă paralelisme ciudate între această politică și atitudinea tradițională a Imperiului chinez față de barbari. Anumiți autori (mai ales Roberto Sabatino Lopez) au subliniat hotărât analogiile între metodele de control a schimburilor care funcționau la frontierele celor două imperii: ideea unei inegalități fundamentale, iremediabile, între împărat — bizantin sau chinez — și prințișorii popoarelor exterioare a părut, în ambele cazuri, una din ideile-forță ale politicii externe.

2) ROMANITATEA ORIENTALĂ

Imperiul de Răsărit, în epoca lui Iustinian, era încă, în Europa, atât latin cât și grec. Dacă cele mai mari orașe (Tesalonic, Adrianopol) și capitala vorbeau greaca, vechiul *Illyricum* aproape în întregime și întregul mal al Dunării erau de limbă latină, la nord de o linie care pornea de la țărmul Adriaticii la nord de Durrës, tăia Macedonia de Sus, de la sud de Skopje la est de Niș, trecea la nord de Sofia și mergea de-a lungul Dunării, la o oarecare distanță de sud, până în Dobrogea. A fost vorba desigur de regiuni mai sărace și mai expuse, dar care dispuneau de o metropolă, Sirmium, furnizau o parte importantă a armatei și împăratul însuși, un latin din Macedonia, transferase asupra lor o parte din prestigiul său. În ciuda ravagiilor provocate de toți barbarii care au urmat goților, această romanitate balcanică și danubiană nu părea să fie *a priori* condamnată. Paradoxal însă, prăbușirea ei s-a datorat însăși atracției Romei, care l-a animat pe Iustinian. Frontiera Dunării a fost lipsită de trupe pentru a permite recucerirea Occidentului și apărarea provinciilor din Orient. A urmat o catastrofă îngrozitoare: romanitatea orientală s-a prăbușit, pentru mai bine de un mileniu, într-o prăpastie pe care istoricii moderni nu au reușit să o exploreze. Când lumina a reapărut au ieșit la suprafață doar insule de latinitate, una, în România, viguroasă și hărăzită unei renașteri strălucitoare, altele aproape lipsite de vlagă și condamnate la dispariție în Dalmația, în Macedonia și la granița greco-albaneză. Ramura principală este, în mod surprinzător, exterioară romanității balcanice, așa cum aceasta poate fi percepută la începutul secolului al VI-lea[1]. Aceasta este o enigmă căreia i se caută cu greu o soluție.

[1] România de astăzi nu era integrată imperiului lui Iustinian (cu excepția Dobrogei, care nu a fost însă o zonă păstrătoare a latinității), iar Munții Pindului trebuiau să aparțină domeniului lingvistic grec.

Soarta romanității danubiene este una dintre problemele cele mai puțin cunoscute și mai aprig discutate ale istoriei europene. Din cauza implicațiilor politice contemporane, teza continuității românești s-a aflat timp de generații în centrul unei dezbateri fără menajamente între istoricii maghiari și cei români. Deși toate indiciile au făcut obiectul unei cercetări pasionate, trebuie spus că rezultatele sunt minore. Veriga care îi leagă pe românii de astăzi de romanitatea antică rămâne, așa cum a scris Ferdinand Lot, „o enigmă și un miracol istoric".

O primă dispută privește amprenta romană la nord de Dunăre. Centrul Daciei imperiale a fost constituit din actuala Transilvanie, unde se aflau toate orașele. Zona locuită și organizată de Roma se întindea oare asupra câmpiilor învecinate? Indiciile nu sunt pozitive decât pentru Oltenia și Banat. În ce măsură latinitatea a putut afecta Dacia? Administrația romană nu a funcționat aici mai mult de o sută cincizeci de ani. Este adevărat că importanța garnizoanelor și activitatea minelor a atras numeroși coloniști. Există însă un text faimos din *Historia Augusta*[1] care afirmă că Aurelian, către 271, a abandonat Dacia *sublato exercitu et provincialibus*. Eutropiu confirmă acest text și adaugă că împăratul i-a așezat în Moesia Centrală, rebotezată Dacia pentru a salva prestigiul Romei, pe refugiații *abductos... ex urbibus et agris Daciae*. Această afirmație pare clară și formală. Exemplul paralel din Noricum, provincie oficial evacuată în timpul lui Odoacru, ne pune totuși în gardă deoarece demonstrează că retrageri organizate au lăsat în urmă resturi importante.

Istoricii maghiari au tras în general concluzia, bazându-se pe *Viața lui Aurelian* și pe absența până în secolul al XII-lea a oricărei mărturii sigure despre existența unei populații de limbă latină pe teritoriul actual al României, că Dacia a fost în întregime părăsită. Strămoșii românilor ar fi vlahii balcanici veniți la nordul fluviului în urma apelului regilor medievali ai Ungariei. Autorii români atrag atenția că ar fi paradoxal ca Transilvania să fi fost atât citadela romanității antice în Dacia, cât și leagănul istoric al poporului român, dacă între aceste două fapte nu ar exista nici o legătură. Ei au răspuns deci printr-un act de credință în supraviețuirea nelămurită a populațiilor latine de păstori în munții Transilvaniei, fără organizare politică, de-a lungul unui Ev Mediu timpuriu de altfel deosebit de zgârcit în indicații asupra acestei țări.

În schimb, acolo unde politica contemporană nu a avut un interes special, nimeni nu a pus în discuție continuitatea între colonii romani din Dacia Ripensis, rezultați în parte din fugarii din 271, și românii din Timoc, nici cea

[1] *Viața lui Aurelian*, cap. XXXIX.

între romanicii din Macedonia și aromânii sau cuțovlahii din Pind și din Tesalia (macedo-români), cu toate că în cazul acestora din urmă a fost vorba și de migrații serioase.

Cercetările arheologice nu au niciodată relevanță în legătură cu asemenea fenomene. Ele au stabilit doar că romanii au păstrat până în secolul al IV-lea suficient de multe garnizoane pe malul nordic al Dunării, unele chiar până în secolul al V-lea și dincolo de acesta: astfel, Sucidava în Oltenia Meridională nu și-a încetat probabil existența decât în secolul al VI-lea. La sud de fluviu, se pare că în ciuda raidurilor devastatoare din secolele III–IV, marile orașe — Naissus, Sirmium, Singidunum — au putut să se mențină până la invazia avarilor, în a doua jumătate a veacului al VI-lea.

Trebuie desigur insistat pe paralelismul care a afectat destinul celor două ramuri ale poporului român. În ambele cazuri, dispariția vieții urbane și a structurilor politice a provocat aceeași reacție de apărare: o „reconversie rurală", o întoarcere la formele agro-pastorale preromane[1]. Fenomenul s-a produs în timpul lui Aurelian în cea mai mare parte a Daciei, sub Iustinian și primii săi succesori la sud de Dunăre, dar în esență a fost identic și nu a permis decât salvarea unor grupuri mici de populație. Spațiul devenise în cea mai mare parte liber, iar slavii au profitat. În privința tăcerii surselor care domnește în legătură cu românii nord-dunăreni până în secolul al XII-lea, nu este cu nimic mai surprinzătoare decât cea care învăluie, pentru încă și mai mult timp, originile poporului albanez, altă supraviețuire preslavă care se manifestă în *Illyricum*–ul Occidental[2].

Menținerea unei serii de obscure insulițe „românești" (grecul *Blachoi*, germanul *Walchen*) în întreg spațiul nord-danubian din Suabia până în Transilvania trebuie considerată ca un întreg[3]. Cei din vest au fost în final germanizați, cei din centru dispăruți în urma invaziei maghiare. S-au menținut doar cei din est și sud. Adevărata enigmă nu ar fi supraviețuirea lor, cât extraordinarul succes demografic al românilor din Transilvania în timp ce cei din Balcani au dispărut treptat. Dar această înmulțire nu aparține perioadei invaziilor, ci pare să dateze din secolele XII–XIII.

---

[1] Este ideea fundamentală a lui E. LOZOVAN, „Romains et Barbares sur le moyen Danube", în Franz ALTHEIM, *Geschichte der Hunnen*, t. II, Berlin, 1960, pp. 225–244; cf. și Günter REICHENKRON, „Die Entstehung des Rumänentums nach den neuesten Forschungen", în *Südostforschung* (München), XXII, 1963, pp. 61–77.

[2] Seriile de mărturii referitoare la românii din Dacia, respectiv Macedonia, prezintă o netă opoziție. La nord de Dunăre nu există nici un text între secolele al III-lea și al XI-lea; la sud, câteva toponime au supraviețuit (*Durostorum*/Silistra, *Naissus*/Niš) cărora li se pot adăuga câteva texte reunite de WOLFF, *The second Bulgarian Empire* [nr.97], pp. 203–206.

[3] Asupra aspectelor occidentale (Noricum și Panonia) ale fenomenului, vezi volumul nostru *Les vagues germaniques* [nr.87], pp. 179–180.

3) DIVERSITATEA LUMII SLAVE

La diferitele popoare slave, mai puțin chiar decât în cazul germanicilor după primul val al invaziilor, nu a existat o autentică solidaritate în Evul Mediu timpuriu[1]. Fără îndoială, coeziunea teritorială și lingvistică a rămas oarecum mai importantă[2]. Dar, odată trecut secolul al VI-lea, slavii nu mai trebuie considerați ca un întreg. Trebuie să ne ferim mai ales în a-i opune constant pe „germani" și pe „slavi" ca pe niște entități gata create și cu totul antagoniste. Aceste concepte lingvistice au utilitatea lor, dar nu trebuie mutate în domeniul economic sau chiar al politicului. Astfel, ideea conducătoare a șefilor poloni sau cehi din secolul al X-lea nu a constat în crearea unor state „naționale" slave, ci în obținerea unui loc aproape asemănător cu cel pe care principii teritoriali germani îl dețineau în rândul suveranilor europeni, egalitatea cu împăratul fiind evident în afara discuției. Această absență a ideologiei „naționale" slave, pe care bizantiniștii o consideră de la sine înțeleasă pentru perioadele timpurii, este încă prea des nerecunoscută de istoriografia Europei Centrale.

Să repetăm și faptul că nu a existat un „drept al tuturor slavilor", că nu au existat deloc instituții slave comune și aproape nici o cultură arheologică care să fie caracteristică slavilor de la un capăt la altul al imensului lor domeniu. Nu există nici un stil artistic slav clar individualizat. Doar creștinismul grec a adus părții din lumea slavă care l-a îmbrățișat un puternic factor de unitate intelectuală: limba ecleziastică și literară comună, „slava veche", care și-a păstrat întreaga vigoare până la debutul secolului al XVIII-lea. Popoarele care au trecut la catolicism nu au găsit nimic comparabil în receptarea culturii latine, care nu a afectat decât elite restrânse.

Slavii din Balcani au fost fără îndoială cei mai puțin afectați de aceste fenomene de divergență. Unitatea felului de viață s-a impus tuturor populațiilor rurale din peninsulă, slavi sau nu, iar situația a fost comparabilă la marinarii din Dalmația, slavi sau latini. Asimilarea culturii bizantine de către majoritatea slavilor balcanici a întărit și mai mult această unitate, în asemenea măsură încât până în zilele noastre diferitele corpuri politice pe care le-au constituit au fost întotdeauna afectate de o extremă fluiditate. Diferența religioasă care i-a separat din secolul al IX-lea pe sloveni și pe

[1] GRAUS, *Verfassungsgeschichte* [nr. 131], insistă foarte mult pe acest lucru; ideea unei solidarități slave este produsul speculațiilor erudite începând cu secolul al XIII-lea.

[2] Cu atât mai mult cu cât au persistat mult timp legături între slavii din Nord și cei din Sud, realizate prin teritoriile românești și maghiare de astăzi: croații din Burgenland, bulgarii din Dobrogea și Basarabia le mențineau încă la începutul secolului al XX-lea.

croați, deveniți catolici, de restul slavilor balcanici, nu a fost suficientă pentru a rupe unitatea lingvistică iugoslavă.

Diversitatea a atins apogeul în cazul slavilor de Vest. La două popoare foarte apropiate, primele surse istorice cehe ilustrează o ostilitate violentă față de poloni și reciproc. Disputele interne au grăbit declinul slavilor dintre Elba și Oder[1], în timp ce vecinii lor din Polonia sau Boemia nu s-au gândit niciodată să le întindă o mână de ajutor în momentul cuceririi germane. Din punct de vedere economic, nu existau multe în comun între câmpia polonă orientată spre spațiul baltic, așa cum o arată descoperirile monetare practic identice cu cele din Suedia, și Boemia, care era orientată spre Germania Mijlocie și spre Dunăre. Orașele comerciale și meșteșugărești în jurul cărora s-au construit regatul polon și cel ceh — de exemplu Opole, în Silezia, cu sutele sale de case, ateliere și antrepozite dispuse după un plan regulat — au diferit profund de castelele întărite morave, populate de un mic număr de războinici, 300 de persoane, după părerea arheologilor, pentru cel mai important dintre aceste situri, cel de la Mikulčice. Chiar și printre aceste orașe trebuie lăsat la o parte grupul porturilor baltice (Wollin în Pomerania, Reric la abodriți), mai apropiate tipologic de emporiile scandinave decât de orașele din interior (*grody*). Uniformitatea lumii slave din Vest era un clișeu comod atâta timp cât nu dispuneam decât de rarele relatări ale unor călători. Progresele rapide ale arheologiei îl distrug cu fiecare zi și multiplică nuanțele locale.

În privința lumii ruse din Evul Mediu timpuriu care, să nu uităm, corespunde mai mult actualei Ucraine decât vechii Moscove, aceasta a cedat mai mult decât pe jumătate atracției stepelor. Operațiunile militare ale lui Sviatoslav și Oleg în Balcani sau pe Volga, sau misterioasa aventură a Tmutarakanului au aparținut unei atmosfere mai apropiate de bulgari sau de avari decât de slavii occidentali, atât de solid înrădăcinați atunci în spațiul lor natal. Fără a nega considerabila unitate a orizontului urban care se întinde de la Oder la Don, trebuie subliniate analogiile dintre orașele Rusiei kievene și cele ale hanatului chazar și chiar între anumite instituții ale celor două state[2]. Nordul împădurit prezintă afinități cu lumea finică. În sfârșit, influența varegă limitată, în ciuda celor afirmate de teorii depășite, doar la Rusia, a provocat creșterea divergențelor într-o măsură dificil de apreciat.

În geneza acestei diversități slave, varietatea substraturilor preslave nu a jucat nici un rol cu excepția, poate, a Balcanilor unde problema, adesea dezbătută, se pune într-o manieră extrem de complexă, mai ales în legătură

[1] Deja Analele regale france subliniază pentru anul 806 vechea dușmănie care-i separa pe wilți (veletabi) de abodriți.

[2] Vezi p. 90.

cu particularitățile care fac din bulgară cea mai originală limbă slavă. Cercetări au fost întreprinse în mai multe direcții. Anumite particularități, comune unor limbi balcanice de origini diferite, sunt desigur datorate limbii grecești medievale, limbă de cultură cunoscută în întreaga peninsulă. Alte trăsături, mai puțin evidente, provin din limba turcică vorbită de paleobulgari. Majoritatea specialiștilor admite de asemenea influența unui substrat, care ar fi fie latina vorbită în secolul al VI-lea pe malurile Dunării[1], fie chiar limba tracă, nedispărută încă în momentul invaziei slave. În orice caz, trebuie presupus un bilingvism destul de întins în secolele VII–IX. Pretutindeni în altă parte divergențele dialectale nu au luat amploare decât după consolidarea statelor naționale și a Bisericilor locale.

4) SLAVII BALCANICI

Puține dezbateri istorice au suscitat, de mai bine de un secol și jumătate, atâta pasiune precum cea referitoare la slavizarea Greciei între secolul al VII-lea și al IX-lea. Începutul s-a produs în 1830 prin luarea de poziție paradoxală a germanului Fallmerayer pentru care cea mai mare parte a Greciei peninsulare și în special Peloponesul ar fi fost în întregime slavizate; orice urmă a elenismului antic ar fi dispărut, iar elenismul Evului Mediu târziu ar fi fost urmarea unei recolonizări. Această teză n-a încetat să provoace indignarea medieviștilor greci care, în schimb, sunt tentați să subestimeze locul episodului slav în istoria țării lor.

Sursele sunt rare și de valoare mediocră. Există mai întâi două texte latine contemporane, dar redactate în Spania: Juan de Biclar, care evocă cucerirea și depopularea orașelor din Tracia în 576, și Isidor din Sevilla, mult mai clar, care în legătură cu anul 615 scrie *Sclavi Graeciam Romanis tulerunt* („Slavii au smuls Grecia romanilor"). Un document englez din secolul al VIII-lea, viața Sfântului Willibald, plasează către anul 725 orașul Monemvasia, la extremitatea sudică a Peloponesului, *in sclavinica terra*. Textele grecești sunt în marea lor majoritate târzii și prost datate: o abreviere a lui Strabo, potrivit căreia slavii au ocupat întregul Epir și aproape toată Ellada; o scrisoare a patriarhului Nicolae al III-lea, redactată în secolul al X-lea, care susține că timp de 218 ani (589–807) nici un funcționar imperial nu a putut pune piciorul în Pelopones; o cronică a Monemvasiei (redactată în secolul al XV-lea?) care pretinde să știe direcțiile precise de emigrare a vechilor locuitori ai orașului. Există o sursă inatacabilă, dar prea puțin clară: fragmentul din Constantin Porfirogenetul referitor la Pelopones, „întregul ținut a fost slavizat (sau aservit?) și a devenit barbar". Aceste mărturii merg în direcția unei slavizări profunde, nu există nimic atât de limpede pentru ipoteza contrară, dar totul este lipsit de orice nuanțe cronologice sau geografice. Dezbaterea rămâne deci deschisă.

[1] AUTY, *Community and divergence* [nr. 121], p. 262.

Lămurirea care este imposibilă în urma exegezei surselor narative poate veni din anchetele onomastice, precum cele întreprinse de Max Vasmer[1], de la istoria administrativă, așa după cum propun Lemerle și Ostrogorsky[2], sau de la o arheologie care se va decide să cerceteze mai puțin exclusiv Antichitatea clasică. Punctele de vedere adoptate în Capitolul II nu sunt decât ipoteze de lucru, apropiate de cele ale lui Charanis și Bon[3].

La o scară mai redusă, soarta Dalmației a provocat nu de mult dezbateri asemănătoare între istoricii italieni și cei iugoslavi. Calmul pare să fi revenit astăzi în jurul acestei probleme. Se pare că, după secolele VII–VIII, populația latină (dalmată) a fost redusă la condiția de insulițe discontinue legate de țărm, de la Trieste la Cattaro (Kotor), sau de primii contraforți muntoși („morlacii" sau „vlahii negri"). Niciodată nu s-a constituit un bloc romanic pentru a rezista slavilor. Orașele cele mai romanizate cuprindeau din secolul al X-lea un important element slav, iar opozițiile cele mai grave au fost de ordin social (negustori și orășeni împotriva țăranilor) mai degrabă decât de ordin etnic. Limba dalmată s-a stins în 1898, în insula Veglia (Krk), în mijlocul unei indiferențe complete. Ceea ce a rămas în 1945 din romanitatea ilirică se desprinsese de mult timp de Bacani pentru a-și transfera obediența spre naționalismul italian.

Ca și în cazul Peloponesului, surse târzii pretind să cunoască modalitățile de retragere ale vechilor locuitori în fața slavilor. Par sigure doar două chestiuni: retragerea populației Salonei în palatul fortificat al lui Dioclețian, la câțiva kilometri est de orașul lor, ceea ce a stat la originea Split-ului (Spalato), și cea a locuitorilor din Epidaur la Ragusa (Dubrovnik). Plecări spre Italia sunt, de asemenea, sigure. Există câteva indicii mai puternice despre refugiații instalați în Istria[4].

Cum a fost posibil ca slavii, veniți din inima cea mai terestră a Europei, să se transforme în două rânduri în Balcani, la contactul cu Egeea și Adriatica, în navigatori îndrăzneți și pirați? Această aptitudine se regăsește două secole mai târziu la rușii conduși de varegi la asediul Constantinopolului. Ea pare născută dintr-o îndelungă obișnuință cu marile fluvii din răsăritul Europei. În orice caz, ambarcațiunea-tip a slavilor, monoxila, barcă

[1] VASMER, *Die Slaven in Griechenland* [nr. 152].

[2] LEMERLE, *Invasions et migrations* [nr.147], p. 308; OSTROGORSKY, *Byzantium and the South Slavs* [nr. 149]. În privința datelor ce pot fi extrase din crearea themelor; va trebui întreprins un studiu paralel asupra restaurării scaunelor episcopale: astfel, mitropolia de Patras, întemeiată către 805, a încoronat fără îndoială restabilirea păcii.

[3] CHARANIS, *On the slavic settlement* [nr. 140]; BON, *Péloponnèse byzantin* [nr. 137].

[4] Episcopul de *Aemona* (Ljubljana, în Slovenia) și-a stabilit sediul înainte de 599 la Cittanova, pe țărmul occidental; cel de *Poetovio* (Ptuj) s-a mutat poate la Pedena, în centru-est; relicvele de la *Celeja* (Celje) au fost transferate la Pirano, în timp ce cele de la Parenzo au ajuns până la Roma.

scobită dintr-un trunchi de copac cu ajutorul focului, este mai degrabă fluvială sau lacustră decât maritimă[1]. Nu este mai puțin curios să vedem aceste veleități dispărând rapid după migrație la slavii din Macedonia, și curând după aceea la slavii din Grecia. Problema ar merita să fie reluată.

Asupra adaptării progresive a slavilor balcanici la viața sedentară și la vecinătatea orașelor există un text foarte important: *Miracolele Sfântului Demetrius*, patronul spiritual al Tesalonicului[2]. Vedem în acest caz constituindu-se, către sfârșitul secolului al VII-lea, o remarcabilă simbioză între orașul rămas grecesc și triburile slave din spațiul său rural. Schimburile comerciale erau active, iar conducătorii slavi au venit în oraș în contact cu elenismul. Printr-o astfel de vecinătate pașnică se explică originea și succesul misiunii Sfinților Chiril și Metodiu.

Ar fi abuziv să limităm doar la slavi problema barbarilor în Grecia. Slavii au constituit majoritatea, aproape totalitatea, elementelor colonizatoare. Dar rolul lor în marile acțiuni militare și în cucerirea orașelor pare să nu fi fost decât acela al unui instrument în serviciul ambițiilor altora: avari și bulgari, în așteptarea varegilor din secolul al IX-lea. Caracterul compozit al marilor asalturi împotriva Tesalonicului este bine subliniat de *Miracolele Sfântului Demetrius*. Acestor elemente non-slave trebuie atribuite rarele tentative de coordonare între invaziile occidentale și atacurile persane sau musulmane (împotriva Constantinopolului în 626, împotriva Patras-ului în 783).

Raidurile slavilor în Macedonia în timpul lui Heracliu pun o ultimă problemă, care nu va fi dezbătută aici și care continuă să-i dezbine pe bizantiniști: ce raporturi există, dacă există, între hanul bulgar Kubrat, un oarecare Kuber șef al unui grup de populații revoltate împotriva avarilor în ținuturile Tesalonicului și numele croaților? Henri Grégoire[3] a crezut în identitatea celor trei nume, dar punctul său de vedere nu a avut ecou. Nu am ținut deci cont de această ingenioasă ipoteză.

5) SLAVII DE VEST ȘI CONTACTUL GERMANO-SLAV

Arheologia așezărilor slave din Vest este remarcabil de avansată. În Polonia, în Boemia și în Germania Orientală, săpăturile satelor și a așezărilor fortificate se înmulțesc. Ele arată că o discontinuitate profundă separă perioada slavă de epocile precedente în timp ce habitatele slavilor din Evul Mediu timpuriu sunt cel mai adesea la originea aglomerărilor moderne. Din

[1] Mulți autori s-au îndoit că astfel de bărci ar fi putut fi folositoare pe mare, dar nici o altă soluție credibilă nu a fost propusă; cf. D. OBOLENSKY, în CONSTANTIN PORFIROGENETUL, *De administrando imperio*, ed. MORAVCSIK, [nr. 2], t. II, pp. 23–25.

[2] P. LEMERLE, *La composition* [nr. 146].

[3] H. GRÉGOIRE, *L'origine et le nom* [nr. 143].

epoca slavă s-au fixat, în imensa lor majoritate, trăsăturile topografice și toponimia rurală.

Ar fi cu toate acestea imprudent de a reduce la substratul slav, după cum propune Meitzen[1], toate trăsăturile geografiei agrare care, în Germania, opun Estul Vestului. S-a făcut din satele circulare cu o piață centrală și căi de acces dispuse în raze (germ. *Rundplatzdorf*, cehul *okrouhlice*) o formă originală și tipic slavă. Pe urmă a trebuit să se dea înapoi: multe dintre acestea erau rezultatul unei colonizări posterioare secolului al XII-lea. Diversitatea regională este extremă și a trebuit, pentru a o înțelege cum trebuie, să se recurgă la metodele de investigație cele mai variate.

Un exemplu de folosire prudentă a datelor arheologice a fost dat de H. Jankuhn pentru Holstein-ul Oriental[2]. Slavii abodriți au ajuns către secolul al VII-lea într-un ținut nelocuit acoperit de păduri. S-au stabilit pe malul lacurilor și al râurilor în cătune mici, adesea circulare, având drept îndeletniciri cultivarea pământului și pescuitul. Până în secolul al VIII-lea, nu ar fi existat contacte ostile cu saxonii din Holstein-ul Occidental, de care îi separa o fâșie lăsat în mod voit pustie. Pe țărmul baltic, o activitate comercială limitată era orientată către Danemarca și Hedeby. Nu au existat aici ciocniri între slavi și germani decât atunci când Carol cel Mare a luat locul saxonilor independenți.

Exploatarea celor mai vechi hărți și toponimia au dat excelente rezultate pentru frontierele orientale ale Thuringiei grație lui F. Lütge[3]. Colonizarea slavă a început cu siguranță înainte de 630, data primei informații scrise. O amenințare militară intermitentă, venită mai întâi din partea regilor Austrasiei, a ținut din secolul al VII-lea până în cel de-al X-lea. De la Carol cel Mare însă, înaintarea slavă oferă un al doilea aspect: infiltrarea de coloniști și de sclavi, acceptați cu plăcere de seniorii germani în căutare de mână de lucru pentru defrișări. În avanposturile ținuturilor slave s-a creat astfel o zonă cu populație amestecată în care clasa conducătoare era germană, iar cea inferioară slavă. În această fâșie a luat naștere un mediu original și dinamic al inițiatorilor colonizării care, începând cu secolul al XII-lea, au împins departe spre est populațiile slave autonome.

În nord-estul Bavariei (Franconia Superioară și Oberpfalz), înaintarea slavă a atins la apogeul său, către secolul al VIII-lea, limitele orientale ale orașelor Bamberg, Nürnberg și Regensburg[4]. Acești slavi veneau mai ales din Nord și Nord-Est. Regiunea fiind practic abandonată de bavarezi, au ocupat colinele împădurite, în timp ce germanii păstrau cele mai solide poziții în interiorul văilor și controlau toate răscrucile unde ulterior s-au dezvoltat orașe. Această infiltrare nu este deloc cunoscută prin toponimie, căci în această regiune slavii nu au deținut niciodată forța politică și nu au constituit un pericol militar. Care era statutul lor juridic? Oameni liberi sau coloni semiaserviți? Lingviști și istorici nu au putut să cadă de acord asupra acestui punct. După trei secole de stabilitate, marșul spre răsărit al colonizării germane a demarat către anul 1100, pentru a pătrunde curând frontierele Boemiei.

---

[1] August MEITZEN, *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*, Berlin, 1896, 3 vol.

[2] „Die Wenden in Ostholstein" în volumul colectiv *Geschichte Schleswig-Holsteins*, t. III, Neumünster, 1957.

[3] Friedrich LÜTGE, *Die Agrarverfassung des frühen Mittelelters im mitteldeutschen Raum*, Jena, 1937, pp. 32–71 (tendință de a minimaliza densitatea populării slave).

[4] Ernst SCHWARZ, *Sprache und Siedlung in Nordostbayern*, Nürnberg, 1960.

Supraviețuirea urmelor slave în estul Germaniei este atât de frapantă încât cu greu poate fi explicată ideea, răspândită la un număr de autori, unei exterminări sau a unei repopulări a slavilor după secolul al XII-lea. Într-adevăr, în cele mai multe cazuri, au existat infiltrări și asimilări ale populațiilor slave puțin dense. Pentru a ajunge la acest rezultat, dominația politică a germanilor nu era neapărat necesară: se constată aceasta în teritorii care și-au păstrat de-a lungul întregului Ev Mediu dinastiile de origine slavă, precum Pomerania sau Silezia. Această componentă slavă, atât de vizibilă în Est, a fost una din trăsăturile fundamentale ale Germaniei până în 1945. După cum a scris W. Schlesinger, Germaniei *Romana* din Vest și Sud i s-a contrapus *Germania Slavica* din Est[1].

Turnura decisivă, care a dat naștere acestui proces, datează din epoca lui Otto cel Mare. Carolingienii, după desăvârșirea cuceririi Saxoniei, au luat cunoștință de originalitatea slavilor și au dorit în mod voit să le oprească înaintarea în apropierea imediată a frontierei lingvistice. Dincolo de aceasta, se mulțumeau cu un protectorat destul de vag asupra „barbarilor", stigmatizați ca atare de o multitudine de texte. Dar la mijlocul secolului al X-lea, într-un imperiu reconstituit, de vocație universală, *Sclavinia* a primit în Răsărit un loc simetric cu cel ocupat în apus de *Gallia*, adică Lotharingia în parte romanizată[2]. Otto însuși, pe lângă limba sa maternă, cunoștea puțină slavă și romanică. În continuare, s-a putut acorda mai multă sau mai puțină atenție acestui domeniu oriental, dar ideea că slavii, chiar păstrându-și pe deplin limba maternă precum cehii, au locul lor în interiorul *Reich*-ului atâta timp cât erau creștini, nu a dispărut niciodată în Evul Mediu. Penetrarea germană în ținuturile slave a avut deci adesea aspect de osmoză în interiorul unei aceleiași formațiuni politice, iar acest aspect este aproape la fel de important ca și cel al cuceririi violente. El explică aspectul neliniar pe care l-a păstrat până în zilele noastre frontiera lingvistică germano-slavă aproape pe întreaga sa lungime.

6) PROBLEME BULGARE

În lipsa surselor, istoria protobulgarilor înainte de creștinare pune mai mult probleme insolubile decât oferă certitudini. Este cazul slavizării acestui popor turanic. A existat oare la bulgari, după trecerea Dunării, o rivalitate de

[1] Walter SCHLESINGER, „West und Ost in der deutschen Verfassungsgeschichte", în *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte*, Göttingen, II, 1963, pp. 233–253, la pag. 237.

[2] Cum o arată faimoasa miniatură a evangheliarului lui Otto al III-lea la Biblioteca din München: se pot vedea patru femei, *Roma, Gallia, Germania* și *Sclavinia* aducând daruri împăratului.

durată între un clan militar turanic, păgân și antigrec, și o grupare slavizată, accesibilă influențelor constantinopolitane și creștinismului? Este ceea ce se crede în general. Reacția păgână din 889 ar fi fost astfel datorată unei reveniri efemere la putere a elementului turanic. Elementele slave însă pătrunseseră din epoca lui Krum în mediile conducătoare, dacă judecăm după onomastică. Trebuie păstrată o anumită rezervă față de aceste explicații etnice, prea simpliste.

Spiritul primului țarat bulgar nu a avut în orice caz nimic slav. Ne putem convinge de aceasta citind inscripțiile lui Omurtag de la Preslav (821) sau ale lui Persian la Filippi[1]: Acestea au un aspect imperial, o atitudine provocatoare privitoare la creștini, ceea ce contrastează puternic cu obscuritatea și lipsa de urme care învăluie peste tot în altă parte înaintarea slavilor. Această stare de spirit, care explică titlul de *basileus* luat de Simeon în 913, pare să fie contribuția proprie a elementelor protobulgare. A servit drept liant și drept ferment unui material uman extrem de compozit și explică într-o mare măsură succesul și permanența bulgarilor în ciuda abandonării limbii și culturii proprii.

Se pare că adevărata problemă nu a fost cea a unei opoziții între turanici și slavi, cu atât mai puțin aparentă cu cât, până la sfârșitul secolului al IX-lea, pentru păgâni ca și pentru creștini, singura limbă de cultură a fost greaca. Chestiunea a fost de a ști modul în care această ideologie dominatoare s-a exprimat cel mai ușor. În cadrul arhizant și păgân al unui stat cu totul bulgar, așa cum par să fi crezut primii hani de la Krum la Persian? Sau, așa cum au dorit Boris și Simeon, prin alăturarea la un universalism politic și religios moștenit de la ideologia oficială bizantină? Cum au arătat foarte bine Nicolae Iorga și Franz Dölger, țarii au optat pentru această ultimă soluție, încercând să realizeze un fel de *translatio imperii* de la greci la bulgari și, în cele din urmă, au eșuat[2].

În mod involuntar, fără îndoială, episodul bulgar a jucat un rol capital în slavizarea Balcanilor. Slavii traversaseră Dunărea, colonizaseră Moesia, Tracia și Macedonia înainte de invazia bulgarilor. Ei însă nu constituiau decât un element supraadăugat unor populații incredibil de amestecate. Imperiul bulgar a fost cel care, grație puternicii sale structuri militare, apoi ecleziastice, a reușit să unifice acest mozaic etnic. Și cum Biserica bulgară a adoptat definitiv slavona ca limbă liturgică în 893 (în locul limbii grecești), această unificare s-a făcut în folosul slavilor. Au scăpat doar păstorii vlahi din munții înalți și grecii din orașele de pe țărm.

[1] Fr. DVORNIK, „Deux inscriptions gréco-bulgares de Philippes", în *Bulletin de correspondance hellénique*, LII, 1928, pp. 125–147; cf. și LEMERLE, *Philippes* [nr. 93], p. 135; datată către 837.

[2] Vezi, înainte de toate, DÖLGER, *Bulgarisches Zartum* [nr.88].

Civilizația bulgaro-slavă a avut o importanță care a depășit cu mult cadrul destul de efemer al primului țarat bulgar. Rușii, încă păgâni, au traversat de mai multe ori Bulgaria în secolul al X-lea, în timpul acțiunilor întreprinse împotriva Constantinopolului. Au învățat aici lucruri pe care le-au valorificat la Kiev după convertirea lor în 989. Cercetări recente insistă din ce în ce mai mult pe profunzimea acestor contacte, care au fost decisive, dar și pe cele din domeniile artistic, tehnic și al vieții economice[1]. Experiența politică a țarilor bulgari, dobândită în umbra Bizanțului, nu a fost pierdută pentru marii prinți ruși.

[1] A.D. STOKES, „The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevitch", în *The Slavonic and East European Review*, XI, 1962, pp. 466–496.

CAPITOLUL VII

VIKINGII: PROBLEME GENERALE

1) SUCCESUL UNEI INVAZII

A) În căutarea cauzelor expansiunii nordice

Suntem nevoiți să ne întrebăm ce cauze au provocat formidabila explozie de vitalitate a popoarelor scandinave între secolele al VIII-lea și al XI-lea. Au făcut-o chiar și autorii medievali: Dudon din Saint-Quentin a invocat în același timp poligamia, factor de suprapopulare (ceea ce este o evidentă eroare sociologică) și practica „primăverii sacre"[1]; alții au luat în considerare ura față de creștini sau, pur și simplu, pasiunea nemăsurată pentru bunul altuia. Toate acestea pot părea naive, dar dacă formulăm propriile noastre ipoteze, acestea nu sunt întotdeauna mai solid întemeiate.

Să apelăm la tradiția scandinavă. Textele runice, singurele surse contemporane (doar pentru cel de-al doilea val) nu menționează decât un singur motiv, care se afișează fără reținere în inscripțiile suedeze, adeseori gravate pentru noii îmbogățiți: căutarea aurului. Să citim piatra de la Gripsholm în Uppland: „Au plecat cu îndrăzneală în depărtări pentru a căuta aur și în Răsărit au devenit prada vulturilor"; pe cea de la Ulunda: „A plecat plin de curaj și a dobândit bogății departe în Grecia pentru moștenitorul său", sau cea de la Veda: „Torsten a ridicat această piatră pentru Erinmund, fiul său; a cumpărat această fermă și a dobândit această bogăție în Răsărit, în Rusia". Să-i adăugăm pe cei care au primit o parte dintr-o răscumpărare (*danegeld*) și îndoiala se va risipi. Dorința de îmbogățire a fost cu adevărat motivul principal al varegilor și vikingilor. Povestirile (*saga*), mult posterioare, ne oferă două sau trei alte motive: dorința de aventură sau de glorie (cu siguranță foarte puternică; a lua parte, la ieșirea din adolescență, la câteva expediții era necesar pentru formarea unui conducător); în anumite situații scoaterea în afara legii (sancțiune obișnuită în dreptul nordic; a fost motivul în urma căruia Erik cel Roșu a ajuns în Groenlanda); în sfârșit, dorința păstrării independenței față de o putere regală care căuta să-și sporească autoritatea.

Acest ultim motiv a putut fi doar parțial. Nu a existat în cazul expedițiilor suedeze (regii de la Uppsala aveau o evidentă lipsă de putere politică), nici în majoritatea cazurilor daneze, care au avut adeseori aspectul unei politici de stat. Nu a fost invocat, cu detalii puternice aparent convingătoare, decât pentru spațiul norvegian: ambițiile lui Harald „Păr Frumos" i-ar fi constrâns

[1] DUDON, ed. LAIR [nr. 44], pp. 129–130.

pe șefii din Norvegia Occidentală, lipsiți de dorința de a se supune, să se îmbarce împreună cu supușii lor în ultimul sfert al secolului al IX-lea. Această explicație nu este cu totul imposibilă; dar povestirile nordice (*saga*) — care reflectă individualismul „ceților" al Islandei medievale — exagerează desigur atunci când pun pe seama regelui ideea de a confisca proprietățile ereditare. Să încheiem spunând că neîncrederea și ostilitatea șefilor locali față de regii unificatori au putut fi un factor de emigrare, dar că această cauză a fost secundară și târzie (marea victorie a lui Harald datează din 872 sau 885). A contribuit doar la întărirea cu importante elemente aristocratice a unor colonii deja întemeiate.

Cercetarea analelor france sugerează că unii factori politici au jucat un anumit rol incidental. Expansiunea francă a rupt, în două rânduri, echilibrul tradițional al regiunilor riverane Mării Nordului. Distrugerea statului frizon de Carol Martel, în 734, urmată de supunerea centrelor comerciale ale acestuia a constituit primul șoc. A ușurat fără îndoială acțiunile daneze spre vest, lăsând vacantă întâietatea pe mările nordice. Apoi, Danemarca s-a simțit direct amenințată începând din ziua în care francii, cuceritori ai saxonilor, au trecut Elba și au început să impună Nordalbingiei (Holstein-ul actual) regulile lor de fier și convertirea forțată. Din 808, regele Godfred a schițat o ripostă atacându-i pe slavii abodriți, aliați ai lui Carol cel Mare, și barând istmul Iutlandei la baza acestuia printr-un zid protector, așa-numitul *danevirke*. În 810, au fost declanșate atacurile navale directe împotriva Imperiul franc. S-au arătat a fi fructuoase și curând au fost reluate. Există în acest caz o înlănțuire destul de logică, dar nici Norvegia, nici Suedia nu ar fi avut cel mai mic motiv pentru a se amesteca.

Cheia fenomenului nu se găsește în mod direct în surse. Istoricii au căutat-o, în consecință, în domeniul arheologiei. Aceasta a fost implicată în trei direcții: suprapopulare, deteriorarea climei, revoluția tehnicilor nautice.

Suprapopularea s-a găsit confirmată în cazul Norvegiei. Evul Mediu timpuriu a fost marcat, în acest caz, de o puternică expansiune demografică care a umplut toate văile, apoi, în epoca merovingiană, s-a întins asupra munților, exploatați prin vânătoare, apoi prin creșterea transhumantă a vitelor. Această evoluție a atins apogeul în epoca vikingilor, când cea mai mare parte a spațiului utilizabil cu mijloacele tehnice ale timpului a fost pusă în valoare. Dar emigrarea nu era singura soluție posibilă: intensificarea pescuitului, de exemplu, ar fi oferit o soluție mai simplă. În Suedia, exista loc aproape nelimitat pentru defrișări. Danemarca a părut să cunoască în secolul al VIII-lea mai degrabă o scădere demografică decât o suprapopulare, dacă judecăm după raritatea descoperirilor. În privința unei deteriorări a climatului, această ipoteză trebuie respinsă: după primele informații ale coloniștilor din Islanda și din Groenlanda, Arctica a traversat, din secolul al IX-lea până în al XI-lea, o fază de încălzire.

Rămâne îmbunătățirea revoluționară a tehnicilor de navigație. Aceasta este sigură, dar nu a constituit cauza primordială a expansiunii, ci explică doar rapidul succes al acesteia.

În concluzie, adevăratul motiv al vikingilor trebuie căutat fără îndoială mai degrabă în domeniul ideologiei sau al structurii sociale decât în factori materiali pe care arheologia îi poate dezvălui. Prestigiul și ascensiunea socială nu se puteau obține decât prin două căi complementare: acțiunile militare și stăpânirea unei bucăți de pământ patrimoniale. Aventura peste mări oferea mijlocul de realizare a celor două dorințe. Când ocazia de a-și căuta norocul în depărtări a devenit favorabilă la un moment dat, toată lumea a dorit să profite. Marea expansiune a nordicilor a datorat mult fenomenului „bulgărului de zăpadă": micile acțiuni obținând suficiente mari succese, au antrenat mulțimi din ce în ce mai numeroase până în momentul în care câștigul a început să se diminueze.

Factorii care au frânat fenomenul, ca și cei care l-au motivat, au fost de mai multe tipuri: plictiseala războinicilor, îmbogățirea Nordului, dificultatea crescândă de a ajunge la noi teritorii de jefuit. Două elemente par să fi avut o pondere decisivă: concurența nou-veniților a început să fie din ce în ce mai rău văzută de către vikingii deja îmbogățiți, iar creștinismul a înlocuit treptat vechiul ideal al țăranului războinic cu cel al unei societăți monarhice puternic structurate.

Trebuie, de asemenea, lămurită o problemă conexă: cum și-au descoperit vikingii rutele? Nu au pornit evident orbește către lumi necunoscute. Aproape toate itinerarele erau explorate și folosite de mult timp. Dacă era cazul, scandinavii obișnuiau să facă recunoașteri preliminare sau strângeau informații printr-un veritabil spionaj[1]. Contribuția proprie vikingilor a fost conectarea unor trasee discontinue și constituirea unei rețele omogene, care a cuprins aproape întreaga Europă.

Rețeaua fluvială rusă colectase din epoca bronzului un comerț legat de ținuturile nordice. Drumul din Norvegia în Scoția și în Irlanda era folosit din secolul al VI-lea pentru schimburi la distanță. Itinerarul Irlanda–insulele scoțiene–Feroe–Islanda a fost descoperit și jalonat de anahoreți irlandezi dornici de penitență. Calea Irlanda–Armorica–Golful Gasconiei era deja cunoscută de negustorii din Imperiul roman târziu. Traseele est-vest de-a lungul Mării Nordului și Mării Mânecii serviseră migrației saxonilor și comerțului frizon. În privința itinerarelor fluviale care traversau Occidentul, nu era nevoie pentru a le cunoaște decât de urmărirea unui trafic intens pe atunci, cel al flotilelor monastice. Nu a existat nici o rută mediteraneană sau cea dintre Irlanda și Spania, care să nu fi avut precursori în secolul al VI-lea. Vikingii nu au inaugurat cu adevărat decât două itinerare: cel de la Trondheim la Marea Albă, și cel din Islanda în Groenlanda și în America. Nici unul dintre acestea două nu are o semnificație considerabilă.

[1] Pasajul din *Annales Bertiniani* [nr.30] pentru anul 839 este revelator: când ambasadorii varegilor s-au prezentat la palatul de la Ingelheim, au fost considerați drept spioni suedezi (dornici să se informeze asupra navigabilității Rinului? sau asupra tezaurului regal?).

B) Aspecte militare ale expediţiilor scandinave

Vikingul nu este pentru istoric o figură abstractă, un clişeu literar. Bogata iconografie, săpăturile arheologice abundente, ne permit să ne facem o idee foarte precisă. Piraţii scandinavi au fost desenaţi, brodaţi, sculptaţi în basorelief sau în *ronde-bosse* atât de ei înşişi, cât şi de către victime. Reprezentarea cea mai frapantă, dacă nu cea mai artistică, este oferită de o stelă de la Lindisfarne, sculptată fără îndoială cu puţin după primul atac al vikingilor asupra acestei mănăstiri din Northumbria în 793: pe reversul imaginii unei cruci în faţa căreia se înclină două personaje care se roagă, apare hoarda sălbatică, şapte războinici agitând în aer securea sau spada[1]. Există de asemenea frumoase siluete ale vikingilor purtând căşti conice pe stelele gotlandeze sau, tăiate în lemn, la Sigtuna în Suedia, precum şi câteva profiluri amuzante, dar puţin precise pe broderiile din mormântul de la Oseberg.

Armamentul vikingilor este bine cunoscut[2]. Armele ofensive erau mai întâi marea secure de luptă, mânuită cu ambele mâini, obişnuită în Nord de multă vreme, şi spada lungă cu două tăişuri care nu a devenit curentă decât înainte de primele expediţii. Ocazional se adăugau lancea şi arcul. Armamentul defensiv, pentru majoritatea soldaţilor, s-a limitat la scutul rotund din lemn, pictat în culori vii şi care se fixa la bordajul navelor în timpul călătoriilor pe mare. Doar câţiva şefi purtau o cască metalică şi cămaşă de zale. Superioritatea armelor occidentale era recunoscută: profitând de raidurile şi de operaţiunile lor comerciale, scandinavii au importat în număr mare, în secolele al IX-lea şi al X-lea, excelentele săbii france ale meşteşugarilor *Ulfberth* şi *Ingelri,* care lucrau fără îndoială în regiunea renană. Interzicerea exportului de arme de către regi sau de către conciliile france a rămas literă moartă. Folosirea deja uzuală a scării de şa dădea vikingului, în ciuda slabei sale experienţe de luptător călare, un oarecare avantaj asupra occidentalilor care încă ignorau acest mod de luptă.

Echipamentul de luptă al vikingilor nu prezenta deci nimic remarcabil. În schimb, tehnicile de construcţie navală au fost aduse de nordici la o perfecţiune unică în Europa de atunci. O multitudine de săpături arheologice excepţionale permit să urmărim elaborarea şi punerea în practică a acestui instrument nautic incomparabil.

---

[1] Reprodusă în OXENSTIERNA, *Die Wikinger* [nr. 214], pl. 21; pentru alte reprezentări semnalate, cf. *ibid.*, pl. 3 (Gotland), 87 (Sigtuna) şi fig. p. 133(Gotland) şi pp. 138–139 (Oseberg).

[2] Hjalmar FALK, *Altnordische Waffenkunde,* Kristiania, 1914; rezumat bun al stadiului cercetării la BRONSTED, *Vikingerne* [nr. 207], pp. 102–107.

Arheologia nautică cunoaște în Scandinavia o dezvoltare necunoscută în altă parte din cauza extremei răspândiri a mormintelor cu navă. Din secolul al VII-lea până în secolul al XI-lea, o parte a clasei conducătoare s-a înmormântat în propriile ambarcații trase pe uscat, apoi acoperite de o movilă, fără îndoială în ideea ușurării trecerii în cealaltă lume[1]. Adesea această practică este asociată incinerării, ceea ce ne lipsește de numeroase informații utile. Din fericire, câteva familii au rămas fidele înhumării. În această situație, atunci când solul se pretează, precum în apropiere de fiordul Oslo, mormintele pot conține adevărate comori. Marinarii și negustorii obișnuiți navigau spre lumea de dincolo la bordul unor nave simbolice, reprezentate prin înșiruiri de pietre; acestea abundă, de exemplu, în cimitirele târgului comercial săpat de Th. Ramskou în apropiere de Aalborg în Iutlanda, fără îndoială vechea *Vendila*.

Punctul de plecare al oricărui studiu este oferit de trei descoperiri majore făcute în tumulii regilor norvegieni de la Vestfold[2]: la Tune în 1867 (o navă de la sfârșitul secolului al IX-lea, puternic deteriorată), la Gokstad în 1880 (o navă intactă din jurul anului 900) și, mai ales, la Oseberg în 1903 (o navă intactă care i-a servit drept mormânt reginei Åsa, bunica lui Harald „Păr Frumos", datată din jurul anului 850). Astăzi, aceste nave sunt expuse la muzeul Bygdøy din Oslo. Danemarca a dat puține exemple: o navă redusă la amprenta ei într-un mormânt tumular de la Ladby (Insula Fionia) și un grup de nave comerciale din secolul al XI-lea recent descoperite în fiordul Roskilde, dar încă nepublicate. Descoperirile suedeze sunt puțin numeroase, dar interesante, mai ales cele din cimitirul Valsgärde în apropiere de Uppsala, unde bărcile formează o serie continuă din secolul al VII-lea până în veacul al XI-lea. Trebuie să adăugăm acestora remarcabilele reprezentări desenate pe stelele de la Gotland, care furnizează pentru secolul al VIII-lea o imagine precisă a greementului și a pânzelor, apoi tapiseria de la Bayeux, care completează acest tablou pentru secolul al XI-lea[3].

În secolele al VII-lea și al VIII-lea, trei progrese considerabile au făcut din mediocrele bărci cu rame utilizate altădată de migrația saxonă un instrument extraordinar: adoptarea pânzei, ameliorarea chilei și mai ales construcția bordajului din scânduri suprapuse, care dădea ambarcației rapiditate, stabilitate și rezistență. Se obținea astfel o navă ușoară, manevrabilă, navigând când cu pânze, când cu vâsle, cu un pescaj suficient de redus pentru a urca pe cursul fluviilor și pentru a fi cu ușurință trase pe uscat, dar destul de robustă pentru a rezista la cele mai dure încercări pe mările polare. Tema generală este de altfel susceptibilă unor numeroase variații, în funcție de scopul căruia îi era destinată nava: cabotaj[4], călătorii în largul mării, război, comerț. Acestei diversități îi corespunde o diversitate de denumiri: *snekkja* (în vechea normandă *esnèque*) pentru nava vikingilor[5], *langskip* pentru vasul de război, *karfi* pentru cel de croazieră, *knörr* pentru cel de comerț etc.

[1] Cf. teza lui Åke OHLMARKS, *Gravskeppet* [nr. 197], care dă un inventar al descoperirilor arheologice cunoscute în 1946 și reproduce texte literare referitoare la acest tip de mormânt.

[2] Punerea la punct excelentă, dar puțin dezlânată, la BRØGGER și SHETELIG, *Vikingeskipene* [nr. 206].

[3] Despre valoarea sa documentară, vezi mai jos, p. 193, n.1.

[4] Aceasta era fără îndoială destinația celei mai bine conservate nave norvegiene, cea de la Oseberg, de unde bogăția decorației sale.

[5] Și nu barbarismul *drakkar*, care nu trebuie folosit. Acest cuvânt conține o greșeală de ortografie și este un plural care se traduce prin „dragonii".

Nava vikingă era inconfortabilă, fără adăpost împotriva valurilor, cu o capacitate limitată, dar se conducea ușor și nu avea nevoie de porturi. În categoria ambarcațiilor fără punte a fost o adevărată capodoperă, niciodată întrecută. Cel mai adesea, măsura de la 20 la 25 m în lungime, între 3 și 6 m lățime și putea primi între 40 și 100 de războinici pe băncile vâslașilor și, în mod excepțional, până la 200 în cazul marilor nave regale din epoca târzie. Vela rectangulară, fixată pe un catarg central, era întinsă printr-o vergă orizontală mare și printr-o rețea de frânghii dispuse în formă de romb. În față, prora era deseori împodobită cu un cap de monstru, uneori detașabil[1]; în spate se afla vâsla-cârmă și erau îngrămădite armele.

De aceste instrumente de o calitate rară, aproape artistice, scandinavii s-au servit cu o știință desăvârșită, pe care o cunoaștem încă foarte puțin. Progresul în comparație cu navigația anticilor este frapant, mai ales în problema orientării. Prin mijloace pur astronomice, vikingii știau să păstreze pe distanțe imense, de exemplu de la Bergen în Groenlanda, un cap invariabil, fără a fi văzute țărmurile, performanță care nu a putut fi egalată decât după adoptarea busolei.

Tactica vikingilor pe mare nu prezintă interes pentru istoria invaziilor căci, cu excepția Angliei, nu s-au ciocnit decât în mod excepțional de flotilele creștinilor; se urmărea fie prinderea și abordarea navelor dușmane, fie încercuirea într-un golf îngust. Pe uscat, tactica a fost puțin studiată. Bătăliile propriu-zise sunt de altfel rare înainte de secolul al XI-lea. A.W. Brøgger, examinând două dintre ultimele confruntări ale epocii vikingilor, Stiklestad (1030) și Hastings (1066), a insistat pe rolul arcașilor care erau practic necunoscuți armatelor france[2]. La Stiklestad, toți combatanții au fost pedeștri, unii înarmați cu securi și cu săbii, alții cu arcuri. La Hastings, garda regală a lui Harold (*housecarles*) și arcașii lui William au reprezentat, fiecare în felul lor, tradiția scandinavă. Combinând cavaleria francă și arcașii scandinavi, cele mai bune două elemente tactice de care se putea dispune în acel moment, ducele Normandiei a realizat o inovație capitală. Va trebui continuată această cercetare pentru epocile mai vechi.

Să semnalăm pe scurt cazul rar și aproape patologic al *berserker*-ilor, acei războinici dezlănțuiți care se manifestau uneori sub influența unor crize în care contemporanii vedeau inspirația lui Odhin, dar pe care modernii înclină să le judece drept efect al ciupercilor otrăvitoare consumate în momentul bătăliei. Este vorba de o temă literară îndrăgită a autorilor de *saga* mai degrabă decât un element cu adevărat important al armatelor vikingilor.

[1] Nu le cunoaștem foarte bine decât din reprezentările figurate la Gotland și la Bayeux; doi stâlpi cu capete de dragoni pescuiți în fluviul Escaut au făcut poate parte din prora navelor daneze.

[2] A.W. BRØGGER, *Stiklestadslaget*, Oslo, 1946.

C) Dreptul piraților

Scandinavul care pleca dincolo de mări căuta înainte de toate câștigul, câștig înțeles doar în forme rudimentare: capturare de pradă sau sclavi, ocuparea pământului sau traficul de mărfuri prin troc, dar urmărit cu o tenacitate și ingeniozitate extreme. Precum o altă societate de marinari aventurieri, cea descrisă în *Odiseea*, mediul viking practica și aprecia viclenia, știa să adauge violenței sfidarea și chiar ironia[1], fără a pierde din vedere obiectivul principal. Victimelor le era lăsată impresia unei diabolice duplicități[2]. În realitate, vikingul se lăsa mai puțin decât s-ar putea crede în seama inspirației de moment. Am subliniat, în Capitolul III, că acțiunile au progresat printr-o metodă remarcabilă, condusă de considerații de rentabilitate. Rămâne să observăm că erau conforme, mai mult decât ar părea, unor cadre juridice. Clișeul moștenit de clericii secolului al X-lea, cel al piratului în stare pură, fără altă lege decât cea a ucigașului și a barbariei neînfrânate, trebuie ferm respins, cu excepția cazurilor *berserker*-ilor.

Atunci când vikingii norvegieni acostau și jefuiau o fermă capturând câteva capete de vită[3], ei nu făceau decât ceea ce autoriza cutuma țării lor, interpretată în sens foarte larg: era un *strandhögg*, o descindere pe uscat în scopul procurării de alimente, așa cum se putea face chiar în Scandinavia, până la unificarea monarhică, fără a provoca reacții[4].

Atunci când o expediție de amploare lua calea mării, mai ales în cazul Danemarcei, aceasta se înscria într-un cadru instituțional precis: „legea armelor". Expediția avea un conducător suprem, „regele mării", o disciplină riguroasă (care s-a dezvoltat mai ales în timpul celui de-al doilea val al invaziilor, în timpul marilor tabere militare de antrenament), reguli pentru împărțirea prăzii, toate aceste elemente favorizând în mod special transformarea armatei în stat atunci când ocazia se prezenta, precum la York sau la Rouen.

Dispoziții minuțioase dirijau înarmarea flotelor. Acestea sunt cunoscute mai ales din inscripțiile runice suedeze din secolul al XI-lea. Fiecare „armată" (*lidh*) avea un șef eponim (*lidhs forungi*) de care locotenenții acestuia erau legați printr-un ceremonial de supunere pe durata expediției. Fiecare navă

[1] Pentru a ne convinge putem citi extraordinarele pasaje din *saga* lui Egill Skallagrimson despre raidul acestui erou viking în Kurlanda: trad. WAGNER [nr. 70], pp. 103–107.

[2] Reflectată de anecdota, evident inventată, pe care Dudon din Saint-Quentin o pune pe seama vikingului Hasting în fața micului oraș toscan Luni.

[3] Precum în cazul primei lor apariții în Normandia: *Annales Regni Francorum*, an 820 [nr. 32], p. 153.

[4] Găsim, în Norvegia și Danemarca, în secolul al XI-lea, agenți regali a căror funcție consta în îndepărtarea de lângă țărm a vikingilor.

avea conducătorul sau pilotul propriu (*styrimadhr*). Între toți combatanții domnea o camaraderie a cărei natură a fost când militară, când comercială. Fiecare conta pe faptul că în cazul morții sale urma să fie celebrat în țară de către camaradul său (*felagi*). Astfel era asigurată, fără intervenția vreunei autorități, coeziunea expediției în scopul profitului comun.

Mentalitatea scandinavă din Evul Mediu, a cărei tendință de respectare strictă a regulilor juridice este, în *saga*, o trăsătură dominantă, a admis ca acest profit să ia o formă instituțională: este vorba de răscumpărarea în bani, așa-numitul *danegeld*[1]. Încercată în Frizia începând cu 810, pe o scară mai redusă și aproape privată, instituția a apărut în Franța în 845, iar Rollon a profitat de ultima percepere a ei în 926. În Anglia a fost introdus către 865 și, după ce a fost perceput de nouă ori, *danegeld*-ul a sfârșit prin a se transforma într-o taxă permanentă.

D) Probleme de clasificare: cronologie și popoare

Invazia vikingilor nu trebuie considerată ca o desfășurare continuă. Ne-am străduit în Capitolul III să discernem valurile acesteia, separate de perioade de acalmie destul de lungi. Din păcate, majoritatea studiilor de sinteză nu țin deloc cont de acestea, în cazul în care nu se mulțumesc cu împărțiri convenționale, despre care este inutil să adăugăm că nu corespund cu nimic realității. Periodizarea pe care o propunem[2] nu este încă decât o ipoteză de lucru, dar trăsătura ei esențială — răgazul apreciabil de o jumătate de secol între 930 și 980 — a fost deja acceptată de mai mulți autori[3]. Trebuie insistat asupra a două puncte: rapiditatea demarajului și lungimea fazei terminale.

Norvegienii au început devreme în secolul al VIII-lea să cerceteze rutele Apusului. Primele căutări au afectat regiuni fără istorie scrisă, arhipelagurile din nordul Scoției, unde arheologii sugerează că acțiunea de colonizare ar fi putut începe înainte de anul 800. În anii 785–800, au lovit cu o simultaneitate remarcabilă popoare organizate: primele două raiduri în Anglia datează din 786–787 în Sud, și din 793 în Nord. Primul raid asupra Irlandei a avut loc în 795, al doilea în 797. Din 799, Galia a fost afectată pe coasta Vendeei[4].

---

[1] Cel mai bun studiu este cel al lui JORANSON, *The Danegeld in France* [nr. 314]. Numele de *danegeld* a fost generalizat de către istoricii moderni. Sensul originar se referea doar la cuvântul care desemna impozitul englez din timpul lui Eduard Confesorul.

[2] MUSSET, *Relations* [nr. 213] (parțial urmându-l pe Shetelig).

[3] În special SAWYER, *The Age of Vikings* [nr. 215], p. 4.

[4] Trebuie inclusă Spania musulmană în lista țărilor vizitate de primii vikingi? Acesta este punctul de vedere al lui MELVINGER, *Les premières invasions* [nr. 249], care crede în existența unor raiduri în Andaluzia din anul 754. Această opinie este destul de improbabilă.

Această succesiune rapidă arată că, pentru primii vikingi, descoperirea Occidentului a fost comparabilă cu un Eldorado. Un al doilea val de invazii, în care acțiunile s-au succedat în același ritm alert, a rezultat dintr-o descoperire nu mai puțin importantă, realizată de această dată de danezi, în anii 840–850: faptul că Imperiul franc era incapabil să se apere eficient acceptând să plătească răscumpărări (*danegeld*).

Caracterului brusc al acestui început trebuie să îi opunem încetineala cu care fenomenul a decis să se încheie. Undele de șoc s-au amortizat pe toată durata secolului al XI-lea pentru a nu se șterge cu totul decât la începutul secolului al XII-lea. Fără îndoială, anii 1014–1016 au marcat sfârșitul acțiunilor de amploare. Dar bande de vikingi au continuat să opereze încă pe cont propriu: în 1018 l-au înfrânt pe contele de Poitiers[1], către 1040 au invadat Weser-ul Inferior[2], în 1048–1049 o flotilă norvegiană a iernat în Flandra după un raid în Anglia, apoi Osgod Clapa a atacat Kent-ul și Essex-ul, în timp ce norvegienii din Irlanda au lovit Țara Galilor[3]. Harold, în lupta sa împotriva facțiunii regelui Eduard, nu a avut nici o dificultate în a găsi auxiliari norvegieni în 1052. Intervenția regelui Norvegiei, Harald cel Sever, în problema succesiunii engleze în 1066 a fost încă în numeroase aspecte o expediție vikingă. Pretextul de a lupta împotriva cuceritorului normand a acoperit până în 1087 multe acțiuni asemănătoare. Regele Magnus Barfot, atunci când a pus ordine în posesiunile norvegiene din Occident, a acționat tot ca un viking în 1099 și 1103. Ținând cont de toate acestea, ultimul raid poate fi considerat cel îndreptat în 1153 împotriva Marii Britanii de un pretendent la tronul Norvegiei. Povestirile (*saga*) norvegiene amintesc vikingi „particulari" chiar și în 1195 și 1209. Poporul care începuse expedițiile a fost ultimul care le-a abandonat.

Pentru a simplifica expunerea, i-am considerat în Capitolul III pe norvegieni, pe danezi și pe suedezi drept niște entități independente și bine delimitate. Această interpretare nu este corectă decât pe un plan foarte general. Toate expedițiile au cuprins oameni de diferite etnii. Acest amestec, mai marcant în Occident decât în Orient, este o trăsătură dintre cele mai originale ale lumii vikinge.

Diferențele dintre popoarele nordice nu au fost niciodată stricte. Între cele trei limbi deosebirile foarte mici nu au împiedicat comunicarea, astfel încât li s-a aplicat o denumire

[1] ADHEMAR DE CHABANNES, ed. CHAVANON, p. 176.

[2] ADAM DIN BREMEN [nr. 28], ed. SCHMEIDLER, p. 136.

[3] Despre toate aceste episoade, principala sursă este *Cronica anglo-saxonă* [nr. 50]. Pentru ultimele raiduri norvegiene, cf. F. ASKEBERG, *Norden och Kontinenten i gammal tid*, Uppsala, 1944, p. 129, și A.O. JOHNSEN, *Fra Ættesamfunn* [nr. 367], p. 163 și urm.

comună, *dönsk tunga*, „limba daneză". Legăturile clientelare primau asupra celor politice. De altfel, acestea din urmă erau instabile: mai mulți regi danezi au condus Norvegia, iar un norvegian a domnit în Danemarca. De la o țară la alta, cultura arheologică diferă foarte puțin. Înțelegem de ce majoritatea autorilor latini din epocă au fost incapabili să deosebească originea atacatorilor: *normannus* nu a fost doar transpunerea cuvântului *normand*, adică „norvegian", ci i-a desemnat pe toți oamenii Nordului, iar *danus* a avut adesea același sens. Doar irlandezii au făcut distincție clară între danezi și norvegieni.

Coloniile din Vest au fost o lume foarte amestecată, în care a existat întotdeauna loc pentru minorități. A fost prezent un element norvegian atât de puternic în regatul York și în ducatul de Rouen, majoritar danez, încât a dat în primul caz mai mulți regi, iar în cel de-al doilea dinastia. Inscripțiile runice ne arată prezența numeroasă a suedezilor și a câtorva norvegieni în oștile lui Sven „Barbă Despicată" și Knut cel Mare[1]. În Rusia și în Bizanț, imensa majoritate a fost suedeză, dar o inscripție amintește un iutlandez mort „în Răsărit", iar cel mai celebru șef al gărzii varege a basileului a fost un norvegian, Harald cel Sever.

În sens invers, același om sau aceeași familie putea face carieră pe toate teatrele de operațiuni. Modelul vikingilor în literatură, cel care a inspirat în secolul al XIII-lea cea mai frumoasă *saga*, Egill Skallagrimsson, născut către 901 în Islanda, a acționat în Kurlanda, în Danemarca și în Anglia. Sfântul Olaf, viitorul rege al Norvegiei, a făcut în tinerețea sa, potrivit scalzilor, cincisprezece campanii: în Suedia, la Ösel, în Finlanda, în Iutlanda, în Frizia, în Anglia, în Spania și în Poitou, pentru a sfârși cu o ședere la Rouen către 1015. Să dăm citire inscripției de la Högby în Östergötland, aproape epică și de altfel în parte versificată: „Gulle, un om de ispravă, a avut cinci fii. La Fyris (=Uppsala) a căzut Asmund, un războinic fără frică. Assur a murit în Răsărit în Grecia. Halvdan a fost ucis la Bornholm, Kari la Dundee (?) și Boi este mort".

E) Prăbușirea structurilor Galiei

Trebuie subliniat că, în fața pericolului scandinav, cadrele societății carolingiene, mai mult decât regalitatea, adesea incriminată, s-au arătat nepregătite pentru misiunea pe care o aveau. Abandonurile funcțiilor și panica nejustificată s-au înmulțit. În loc de a organiza rezistența la fața locului, conții și episcopii s-au resemnat prea ușor cu abandonarea unor regiuni întregi, lăsând fără apărare masa populației și așezămintele monastice. S-au mulțumit, atunci când din întâmplare s-a făcut câte ceva, să asigure fugarilor locuri de adăpost.

[1] S-a renunțat la serviciile lor, în schimbul unei sume de bani, în 1018, astfel încât Knut a rămas înconjurat doar de danezi. Sursele sunt adunate de RUPRECHT, *Die ausgehende Wikingerzeit* [nr. 222].

Carența aristocrației laice este denunțată de numeroși contemporani. Astfel, în 845, naratorul mutării relicvelor Sfântului Germain din Paris scria: „Toți conducătorii militari stabiliți în această regiune, loviți de o teamă nemăsurată, se pregătesc să fugă mai degrabă decât să reziste"[1]. În 863, Lothar al II-lea i-a asediat pe normanzi într-o insulă a Rinului: „Lothar, având pregătite corăbiile, se gândea să îi atace, dar oamenii săi nu au fost de acord"[2]. În final să-l citățm pe Ermentarius: „Toți au luat-o la fugă. Rari sunt cei care spun «opriți-vă, opriți-vă, rezistați, băteți-vă pentru pământul vostru, pentru copiii voștri și pentru poporul vostru». În acest chip zăpăciți și dezbinați între ei, cumpără prin răscumpărări ceea ce ar fi trebuit apărat cu ajutorul armelor"[3]. Aceste declarații, puțin retorice, sunt în mare măsură confirmate de fapte. Nu au existat apărători pentru podurile fortificate ale lui Carol cel Pleșuv. Trădări evidente au avut loc din primul deceniu, precum în cazul lui Pepin al Aquitaniei. În orice moment, au existat amenințări cu trecerea de partea normanzilor[4]. Devotamentul acelora care, precum Robert cel Puternic, au luptat până la capăt, nu face decât să pună și mai bine în lumină această lipsă de vigoare generalizată. Mai mulți aristocrați laici au sfârșit în războaiele civile decât în cele împotriva normanzilor.

Episcopatul și-a avut martirii săi care, în mod curios, nu s-au bucurat niciodată de considerația meritată: Baltfridus din Bayeux, Ermenfridus din Beauvais și Immo din Noyon, masacrați în 858–859, Lista din Coutances în 890, Madalbertus din Bourges în 910, în sfârșit Adalelmus din Sées, sclav peste mări timp de trei ani. S-au întâlnit însă și tot atâtea dezertări, din care unele au provocat scandal: Frotarius din Bordeaux, sub pretextul că orașul său devenise de nelocuit, s-a refugiat la Poitiers, apoi s-a transferat la Bourges în 876 în ciuda protestelor conciliului de la Ponthion; Actardus din Nantes care, este adevărat, având de-a face și cu bretonii și-a părăsit scaunul în 868 fără a se îngriji de înlocuirea sa, s-a întreținut temporar din veniturile diocezei Thérouanne și s-a stabilit în final la Tours în 871.

Rezultatul a fost că o bună parte a Galiei Occidentale s-a găsit lipsită de conți și episcopi. În Normandia, la sosirea lui Rollon, doar Rouen-ul mai păstra încă o umbră de administrație. Timp îndelungat au existat pentru șapte dioceze doar doi episcopi, cel de Rouen și cel de Coutances (acesta din urmă refugiat la Rouen); la Evreux, Lisieux, Bayeux și Avranches nu mai există nici o urmă de titular după 872 sau 876. Totul s-a întâmplat ca și când teritoriile situate în aval de faimosul pod de la Pîtres, sau chiar de fortificațiile de pe Oise[5], fuseseră abandonate, în loc să fie apărate pas cu pas. Dacă regatul franc s-a lăsat astfel în voia sorții, ce putea face micul stat

[1] *Translatio s. Germani Parisiensis*, în *Analecta Bollandiana*, II, 1883, p. 71.

[2] *Annales Xantenses* [nr. 33], p. 21.

[3] *Monuments de l'histoire des abbayes de saint Philibert* [nr. 37], p. 62.

[4] Chiar și Engeltrude, o femeie adulteră, soția contelui Bason, urmărită de Biserică, se gândește să recurgă la aceasta, în 858.

[5] Pentru această linie de apărare, vezi K.F.WERNER, „Untersuchungen zur Frühgeschichte des französischen Fürstentums", în *Die Welt als Geschichte*, XX, 1960, p. 97.

breton? *Cronica din Nantes* condamnă abandonul la care au recurs fiii ducelui Alain cel Mare, în timp ce conducătorul cel mai capabil, Mathuedoi, conte de Poher, s-a îmbarcat pentru Anglia către 913[1]. La Rennes, Alet, Dol, Quimper, Saint-Brieuc și Tréguier listele episcopale s-au întrerupt pentru o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată.

În aceste condiții, ne mai putem mira că lumea monastică a cărei organizare fusese grija și mândria marilor împărați s-a prăbușit? Incapabili de apărare și amenințați mai ales din cauza comorilor pe care le aveau în păstrare, călugării nu au putut face altceva decât să fugă. Timp de două generații îi întâlnim pe toate drumurile, fugind la cea mai mică alarmă în direcții adesea contrare. Odiseea lor ocupă pagini întregi ale cronicilor, pigmentată cu miracole mai mult sau mai puțin naive, căci fugarii încercau să salveze, mai mult decât propriile lor persoane, relicvele sfântului lor patron. Nu vom putea urmări toate aceste fugi întrerupte de scurte reîntoarceri atunci când acalmia părea să se prelungească; ele dau imaginea perfectă a dezordinii generale. De obicei se pornea în grabă spre două sau trei refugii: Auvergne, regiune care i-a văzut venind de-a valma pe canonicii de la Saint-Martin de Tours și de la Vertou, pe călugării de la Saint-Maixent, de la Saint-Lomer de Blois, de la Charroux, de la Noirmoutier, și chiar pe purtătorii trupului unui episcop din Evreux; Burgundia, unde s-au refugiat de pretutindeni: de la Tours și de la Noirmoutier, de la Montier-en-Der, de la Saint-Maur-sur-Loire, de la Saint-Vivant în Poitou...; și, fapt curios, Flandra, în ciuda deschiderii sale maritime, pentru că în această regiune puternica autoritate locală i-a îndepărtat pe pirați cel puțin începând cu anul 900 sau 910. Aici au ajuns călugări de la Saint-Wandrille, care s-au refugiat la Boulogne-sur-Mer, apoi la Gand; de la Jumièges s-au stabilit la Haspres, în apropiere de Lille. Urgența nu lăsa însă întotdeauna răgaz pentru deplasări atât de lungi: în acest caz, se prefera un *castrum* sau un oraș învecinat, ale cărui ziduri inspirau încredere.

Ar trebui să dispunem, pentru fiecare regiune, de studii de ansamblu însoțite de o cartografie dezvoltată. Am vedea înaintând undele de panică și altele, adesea mai puțin justificate, de revenire a încrederii. S-ar putea măsura, pentru regiunile litorale, gradul în care erau considerate imposibil de apărat și starea lor de abandon administrativ (plecările definitive trebuiau în principiu să fie aprobate). Fugarii, veniți din direcții diferite, se întâlneau pe drumuri și stabileau legături durabile: astfel, clericii de la Dol și din Cotentin au mers împreună până la Orléans sau până în Anglia, desigur pentru că francii cedaseră *in extremis* în 867 Cotentin-ul bretonilor. În sfârșit, prin eliminare, ar trebui stabilită, în negativ față de situațiile precedente, lista mănăstirilor în care relicvele nu s-au mișcat din loc, precum la Mont-Saint-Michel.

În așteptarea acestora, dispunem de excelente lucrări asupra refugierii în câteva cazuri

[1] *Chronique de Nantes* [nr. 35], ed. MERLET, pp. 80–81.

particulare. Vom rezuma, spre exemplificare, două cazuri. Canonicii care păstrau la Tours corpul Sfântului Martin[1] au avut o primă alertă în 853: corpul a fost trimis la Cormery (în apropiere), iar tezaurul la Orléans. Au sperat să ajungă la Ferrières-en-Gâtinais când, alerta încetând, s-a revenit la Tours (854). În 862 și 869, canonicii și-au asigurat refugiu la Léré în Berry și la Marsat în Auvergne; nu știm însă dacă le-au și folosit. În 877 însă, au ajuns la Chablis în Tonnerrois, și fără îndoială la Auxerre. În 878, s-au întors la Tours și nu au mai părăsit locul: la ultimul atac normand, în 903, s-au închis în interiorul cetății. Consolidarea zidurilor a pus capăt în acest caz perioadei de peregrinări. Călugării de la Saint-Maixent[2] au plecat pentru prima dată către 860 spre Ébreuil, în apropiere de Gannat. Reîntorși rapid în Poitou, au plecat din nou imediat către Bretagne, unde regele Salomon i-a găzduit la Plélan-le-Grand în 869. La începutul secolului al X-lea, au schițat o întoarcere, dar au fost opriți de amenințarea unui raid normand pe Loara. Au ajuns în aceste condiții la Candé-sur-Beuvron, în apropiere de Blois, apoi, către 911–921, în Burgundia. În anul 924, au îndrăznit să se întoarcă la Poitiers și, în sfârșit, înainte de 942, la locul lor de plecare. Între timp lăsaseră la Ébreuil o bună parte a relicvelor, iar călugării originari din Poitou care plecaseră inițial fuseseră înlocuiți, în majoritate, de bretoni.... Alte itinerare, celebre, cele ale călugărilor de la Noirmoutier[3] sau de la Fontenelle[4], sunt încă și mai complicate; anumite comunități au fost afectate și de unguri...

Slăbiciunea aristocrației laice și distrugerea așezămintelor monastice au provocat un imens haos funciar, a cărui amploare poate fi sesizată comparând, pentru aceeași instituție, documentele din secolul al IX-lea cu cele ale veacului al XI-lea. Patrimoniile epocii carolingiene au fost, în general, dispersate pe regiuni întinse, tendință pe care conducerea politică a favorizat-o implantând, de exemplu, dependințe ale abațiilor franceze în Germania sau Italia de Nord, căci această măsură era propice unității spirituale a Occidentului. Bunurile funciare ale secolului al XI-lea sunt, în schimb, mai grupate, iar posesiunile îndepărtate nu mai apar decât ca vestigii, care au încetat să se mai dezvolte. Invaziile nu au fost de altfel singura cauză, și poate nici măcar principalul motiv al acestei regionalizări. Factorii economici (dificultatea comunicațiilor) și politici (închiderea în ele însele a anumitor principate teritoriale) au jucat un rol considerabil[5].

Consecințele sociale se lasă deduse cu ușurință. Slăbiciunea aristocrației france în Apus a provocat între secolele al IX-lea și al XI-lea apariția unei noi

[1] GASNAULT, *Le tombeau de Saint Martin* [nr. 311].

[2] G. de POERCK, „Les reliques des saints Maixent et Léger...", în *Revue Bénédictine*, LXXII, 1962, pp. 61–95.

[3] Bine cunoscut prin *Monuments de l'Histoire des abbayes de Saint-Philibert* [nr. 37].

[4] Studiat de F. LOT, *Etudes critiques sur l'abbaye de Saint-Wandrille*, Paris, 1913, pp. XXX–XLVI și completat în puncte importante de Dom Jean LAPORTE, „Histoire des reliques des saints Wandrille et Ansbert en Flandre au Xe siècle", în *L'Abbaye Saint-Wandrille de Fontenelle*, Noël, 1960, pp. 10–13.

[5] Așa cum am încercat să o arătăm în cazul, de altminteri foarte particular, al Normandiei: L. MUSSET, „Les destins de la propriété monastique durant les invasions normandes. L'Exemple de Jumièges", în *Jumièges. Congrès scientifique du XIIIe centenaire*, Rouen, 1955, t. I, pp. 49–55.

clase conducătoare. Distrugerea episcopatului carolingian a lăsat cale liberă pentru cele mai grave abuzuri. La Rennes, la sfârșitul lungii perioade de vacanță a scaunului episcopal, episcopii au început să se succeadă din tată în fiu între 990 și 1048. Dimpotrivă, starea mizerabilă a abațiilor aflate în ruină a fost unul din elementele declanșatoare ale mișcării clunisiene, care s-a străduit să o afirme, dar poate și a altor reforme monastice[1]. Inutil să subliniem că la capătul acestei perioade de „scapă cine poate", în care fiecare nu a putut conta decât pe el însuși, necesitatea de a recunoaște o autoritate publică superioară nu s-a mai impus supușilor, mai ales clericilor care contribuiseră în mare măsură, în secolul al IX-lea, la promovarea măreției imperiului.

2) PROBLEME ALE CIVILIZAȚIEI

A) Aspecte intelectuale

Lumea carolingiană a fost mai probabil victima unei prăbușiri intelectuale decât a ingeniozității dușmanilor săi. Prima generație „imperială" a înțeles, într-o oarecare măsură, natura pericolului viking și a început să reacționeze corespunzător. Această generație s-a stins însă la mijlocul secolului al IX-lea, în timp ce pericolul se agrava. Nu a urmat apoi decât disperare și dezordine. Ripostele avute în vedere, dintre care unele aveau o oarecare eficiență, au fost abandonate unele după altele.

Confruntat cu primele raiduri, Carol cel Mare a luat măsurile cele mai judicioase. De exemplu, în 811, a construit flote la Boulogne și la Gand și a intrat în negocieri cu regele danez Hemming. Analele regale dovedesc pentru anul 813 o cunoaștere precisă a situației interne a Scandinaviei. Episodul „rușilor" veniți la Ingelheim în 839 arată că suedezii puteau fi identificați[2]. În 847, capitularul de la Meersen avea în vedere o acțiune diplomatică concertată în Danemarca pentru a obține încetarea atacurilor[3]. Sub Ludovic cel Pios mai ales a fost întreprins un efort remarcabil pentru creștinarea și implicit domolirea popoarelor nordice. O bază misionară a fost stabilită în Holstein, iar arhiepiscopul Ebbon, apoi călugărul Ansgar au

[1] Cluny pare să se fi născut într-un mediu puternic influențat de refugiați, așa cum subliniază RAOUL GLABER (*Hist.*, III, 5). Refugiații par de asemenea să fi jucat un rol important în privința nașterii abației de la Gorze (un Beauceron, Bernier; câțiva bretoni la Montfaucon-en-Argonne etc.). Aceasta este o idee ce poate fi aprofundată.

[2] Vezi p. 177, n. 1.

[3] Aceste contacte diplomatice au servit mai ales la protejarea Franciei Orientale care putea amenința Danemarca cu represalii directe.

fost trimiși în Danemarca și Suedia. Opera misionarilor a fost continuată pe durata unei generații până în 865.

Culegerea de informații, contactele și măsurile navale s-au stins în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Francii au încetat aproape să mai cunoască lumea nordică atunci când pericolul a ajuns la paroxism. Cărturarii au fost în fruntea acestei evoluții dezastruoase. Rămânem uimiți văzându-l pe Raban Maur, care dedica în 855–856 una din cărțile sale lui Lothar al II-lea, adăugându-i cu toată candoarea extrase din Vegetius „din cauza foarte deselor incursiuni ale barbarilor"[1]: caracterul absolut nou și în special naval al tacticii vikingilor scăpa celor mai ascuțite spirite! Învățații nu au găsit altă soluție decât recursul la sursele livrești.

Un fapt este simptomatic: zelul clericilor în a-i acoperi pe vikingi cu toate vechile denumiri ale barbarilor culese din biblioteci[2]. În secolul al IX-lea, apare echivalența *marcomanni= nortmanni* (poate din cauza numelui Dane*marcei*?), care se datorează, fără îndoială, aceluiași Raban Maur. În secolul al X-lea, anumiți autori au lansat fără mare succes denumirile de *scythae*, *wisigoti* sau *wandali*[3]. Apoi, la începutul secolului al XI-lea, Dudon din Saint-Quentin va căuta o întreagă panoplie danubiană lansând triada *dacus* (pentru *danus*), *noricus* (pentru norvegian) și *suavus* (pentru suedez). Dintre acești termeni, primii doi s-au bucurat de un imens succes. S-a anexat pe nedrept originilor normande tot ceea ce Iordanes spusese despre ședereа goților între Baltica și Marea Neagră.

Nu este surprinzător că oamenii de rând au reacționat încă și mai prostește. Astfel, în Narbonnaise, vikingii au fost considerați drept evrei, africani sau bretoni[4]. În Burgundia, s-a răspândit zvonul că faimosul Hasting nu era decât un țăran fugar din Trancault-le-Repost, în apropiere de Troyes[5]. Chiar și Eginhard vedea o legătură între cometa din 837 și ravagiile normanzilor[6]. S-a descoperit *a posteriori* că profeții anunțaseră venirea acestora, precum Etheldreda, o stareță de la mănăstirea Ely, în secolul al VII-lea[7].

Doar Anglia lui Alfred cel Mare a reacționat realist adoptând un program sistematic de fortificații terestre, mai ales în Midlands, și de construcții navale. În 896, regele a inițiat construirea unei mari flote, copiată intenționat

---

[1] *MGH, Epistolae*, V, 515, nr. 57. Freculf, episcop de Lisieux, recomandase deja, către 843–853, opera lui Vegetius lui Carol cel Pleșuv, dar fără referință la pericolul normand (*ibid.*, p. 619, nr. 4).

[2] Problema este abordată într-o notă de Lucien MUSSET, „La «cacogéographie» des Normands et de la Normandie", *RMAL*, II, 1946, pp. 129–138. Aceasta va trebui completată cu lucrările scandinave mai recente.

[3] Găsim și termenul *ascomanni*, vocabulă anglo-scandinavă, și pe cel de *lordomanni*, specific surselor hispanice.

[4] Este adevărat că aceasta se datorează unui alt neghiob, călugărul de la Saint-Gall: *MGH, SS*, II, 757.

[5] RAOUL GLABER, *Hist.*, I, 5, 19.

[6] *MGH, Epistolae*, V, p. 130, nr. 40.

[7] *Liber Eliensis*, ed. BLAKE, Londra, 1962, p. 36, n. 2.

după modelul viking și legată, ca și armata de uscat, de un sistem fiscal perfecționat[1]. Acesta din urmă a fost atât de eficient încât a fost imitat chiar în Scandinavia. Acest episod se situează în plină perioadă de renaștere intelectuală, într-un moment în care regele se străduia să adune informații geografice de primă mână referitoare la zonele nordice[2].

Este surprinzător să constatăm că, la sfârșitul secolului al X-lea și la începutul celui de-al XI-lea, creștinătatea a fost în măsură să realizeze, fără îndrumare și lipsită de un program de ansamblu, ceea ce Imperiul franc nu a reușit să îndeplinească în epoca sa de apogeu. La sfârșitul primei manifestări a furtunii, într-o atmosferă care o amintește pe cea a misiunilor în Germania înainte de Sfântul Bonifaciu, un număr imens de binevoitori s-a oferit să meargă să-i convertească pe scandinavi. Nordul i-a primit mai bine pentru că misionarii nu mai reprezentau un stat capabil să proiecteze cuceriri. Scandinavia a fost asediată simultan din toate direcțiile, mai ales din Anglia și Germania de Nord, dar și, ocazional și mai târziu, din Normandia, din lumea ortodoxă și chiar din Armenia. Cu o suplețe inteligentă au fost explorate în același timp toate posibilitățile misionare care se ofereau, cele din coloniile de peste mări și din patria-mamă, din orașele negustorești, ale aristocrației rurale sau ale anturajului regal. Pentru o epocă în care este denunțat pretutindeni declinul și secularizarea Bisericii, acest efort multiform este remarcabil. El nu a fost metodic, cu numeroase ezitări, decât în anturajul arhiepiscopilor de Bremen-Hamburg, însărcinați oficial din secolul al IX-lea cu activitatea misionară în Nord, dar dezavantajați de suspiciunile pe care le trezea politica imperială a Ottonienilor. În alte părți, activitatea misionară a fost urmarea reacției imediate a sufletelor pioase în fața pericolului excesiv care plana asupra creștinătății.

Grupul de misionari care au întreprins convertirea Nordului furnizează un subiect de studiu destul de curios și de fecund. Istoricii scandinavi au trecut rareori dincolo de inventarul critic al surselor, etapă prealabilă absolut necesară[3]. Ne-ar plăcea să cunoaștem mai bine originea socială și intelectuală, nu atât etnică, a atâtor *episcopi vagantes* — o plagă tradițională a Bisericii din Extremul Occident, de la misiunile irlandeze, capabilă însă să se întoarcă, atunci când se ivea ocazia, în folosul Bisericii[4] — și a tuturor călugărilor infideli jurământului de stabilitate.

---

[1] *Chronique anglo-saxonne* [nr. 50], an 896; comentariu de C. Warren HOLLISTER, *Anglo-Saxon military institutions* [nr. 235], pp. 103–126.

[2] Acestea dau valoare traducerii pe care a făcut-o operei lui Orosius, căreia i-au fost încorporate.

[3] De exemplu, pentru spațiul norvegian, Oluf KOLSRUD, „Den norske Kirkes Erkebiskoper og Biskoper indtil Reformationen", în *Diplomatarium Norvegicum*, XVII B, Christiania, 1913, pp. 177–358; pentru Suedia, cf. Toni SCHMID, *Sveriges kristnande*, Stockholm, 1934.

[4] Au existat *episcopi vagantes*, aparent de ascendență francă, și în Normandia secolului al X-lea. Invazia vikingilor se pare că i-a favorizat pe acești episcopi itineranți. Un excelent

Unii dintre aceştia îi căutau pe păgâni acolo unde se aflau şi mai mulţi au trecut astfel, fără deosebire, din lumea slavă în lumea scandinavă[1]. Alţii au rămas fideli aceluiaşi mediu şi, după contactul cu danezii sau cu norvegienii în ţinuturile de peste mări, s-au întors cu aceştia în ţara de origine. Ar trebui să-i împărţim pe misionari în funcţie de locul în care au fost hirotonisiţi, Roma (situaţie destul de frecventă între 1030–1070), Bremen (în principiu singura cale „legală") sau un alt sediu prea puţin abilitat pentru acest lucru[2]. În 1061–1066, papa Alexandru al II-lea se plângea încă regelui norvegian Harald cel Sever în legătură cu numărul mare de hirotonisiri ilegale sau simoniace în episcopatele din regatul acestuia[3].

În privinţa formării intelectuale a acestui mediu misionar, nu avem informaţii decât pentru secolul al XI-lea. Se întrevăd veritabile seminarii în Germania de Nord, în jurul arhiepiscopului de Bremen sau al abaţiei Herford din Westfalia, aceasta din urmă specializată în activitatea misionară din Islanda. Se ştie că primul mare cărturar al Islandei, Sæmund, şi-a făcut studiile în Franţa. Rolul decisiv pare însă să fi aparţinut anumitor abaţii engleze, precum Evesham care, după ce a participat activ la recucerirea monastică a Danelaw-ului, a furnizat primul contingent de călugări stabiliţi în Danemarca, la Odense. Tehnica evanghelizării şi aspectul moral al convertirii au fost bine studiate[4]. În ciuda originii heteroclite, grupul de misionari s-a dovedit la înălţimea unei sarcini deosebit de anevoioase.

Care a fost, în replică, atitudinea lumii nordice la contactul cu atâtea civilizaţii diferite? Fără a fi câtuşi de puţin derutată, au existat câteva reacţii de apărare, apoi s-a trecut la o adaptare profundă. Păgânismul a încercat pentru un moment să ia aspect de anticreştinism, adoptând ciocanul lui Thorr drept simbol contrapus crucii sau o ungere păgână ca replică la botezul creştin. Povestirile din cartea *Genezei* au provocat speculaţii asemănătoare, adunate mai târziu în *Edda*. Se crede că poate fi percepută în

exemplu de episcop de acest fel este dat de Osmund, capelan al regelui Suediei Emund, la mijlocul secolului al XI-lea: era un englez, sau mai degrabă un anglo-danez, pe care un episcop norvegian îl trimisese la Bremen pentru a-şi face studiile. A încercat zadarnic să fie consacrat la Roma, apoi s-a îndreptat spre un arhiepiscop din *Polania* (Polonia? sau ţara polianilor, adică Kievul?); revenit în Nord, s-a comportat ca un arhiepiscop aparent fără să fi primit vreodată *pallium*-ul. Expulzat de misionariii din Hamburg, şi-a încheiat cariera în Anglia, pe lângă Eduard Confesorul şi la abaţia Ely.: ADAM DIN BREMEN, *Gesta* [nr. 28], III, 15, p. 156; KOLSRUD, *art. cit.*, p. 193; T.J. ARNE, „Biskop Osmund", *Fornvännen*, XLII, 1947, pp. 54–56.

[1] Astfel este faimosul Bruno de Querfurt, discipol al Sfântului Adalbert de Praga, misionar în Polonia şi în Rusia, apoi în Suedia către anul 1000, sau Folkward, episcop al abodriţilor, trimis mai târziu în Nord (ADAM DIN BREMEN, *Gesta* [nr. 28], II, 44, p. 107). Primul a putut să aibă la Kiev contacte cu suedezi, al doilea în Holstein, cu danezi.

[2] În ciuda numărului mare de episcopi fără dioceze, Bisericile celtice au contribuit în mică măsură la creştinarea Nordului. Singurul caz notabil este cel al unui oarecare *Jon irski* (Ioan irlandezul) care a activat în Orcade către 1045, în Islanda către 1050, apoi în Mecklemburg, printre slavi.

[3] *PL*, CXLVI, 1281.

[4] În special de LJUNGBERG, *Den nordiska religionen* [nr. 369], cap. III, şi de Georg SVERDRUP, *Da Norge ble kristnet*, Oslo, 1942. Dispunem, în limba franceză, de un preţios studiu al vocabularului religios în perioada de tranziţie: Maurice CAHEN, *Le mot „Dieu" en vieux-scandinave*, Paris, 1921, cap. I.

literatură precum și în riturile funerare o reînnoire a devoțiunii față de marile divinități. Scrierea runică, căzută aproape în uitare în secolul al VIII-lea, și-a recăpătat vigoarea în veacul al IX-lea. Apoi a intervenit, în cursul secolului al XI-lea, marea răsturnare a convertirii la creștinism.

Această raliere la Occidentul latin nu a însemnat o renegare a trecutului. Marea originalitate a Scandinaviei medievale rezidă cu precizie în transpunerea unor trăsături întregi ale civilizației vikinge, operată cu o excepțională bunăvoință, în cadrul unui context creștin și occidental. Popularitatea pietrelor runice a atins apogeul exact la puțin timp după creștinare și nu s-a diminuat definitiv decât în secolul al XIII-lea. Confruntate cu latina, limbile nordice au rămas limbi literare și chiar religioase. Și în acest caz se manifestă spiritul de sinteză și de pricepută adaptare caracteristice acțiunii vikingilor.

Această capacitate s-a manifestat și mai puternic în anumite colonii scandinave. A existat, pe durata primelor trei sferturi ale secolului al XI-lea, un început de fuzionare între cultura anglo-saxonă și cultura nordică: Anglia a părut gata să adopte un gen literar foarte caracteristic, precum *saga*[1]. În Irlanda se ghicesc schimburile între poeții de curte și cei norvegieni. S-a crezut în influența nordică asupra originilor *bilinei* ruse. Doar Normandia ar rămâne străină acestui fenomen.

Datorită vikingilor, un stil decorativ nou s-a impus aproape în întreaga Europă de Nord-Vest. Galia a contribuit la aceasta furnizând câteva elemente de decor vegetal (frunze de acantă), iar Irlanda printr-o concepție de decor animalier și de ornamente împletite, precum și a anumitor tehnici (bronz emailat). Între Anglia și Scandinavia se înregistrează o adevărată simbioză artistică întinsă pe un secol și jumătate și marcată de interacțiuni neîntrerupte. Stilurile decorative ale secolelor al X-lea și al XI-lea, pe care arheologii le numesc de la Jelling, de la Ringerike și de la Urnes, sunt specifice ambelor maluri ale Mării Nordului. Această comunitate a supraviețuit, fără grija vicisitudinilor politice, până în momentul în care William Cuceritorul a înfrânt Anglia, alipind-o în acest fel lumii artei romanice în constituire. În nordul Danelaw-ului, a mai supraviețuit un timp: întâlnim manifestări episodice până la începutul secolului al XII-lea[2].

Normandia, în schimb, pare să nu fi aparținut niciodată acestui mediu: toate elementele pe care le percepem la originile remarcabilei sale renașteri artistice din secolul al XI-lea sunt fie împrumuturi din tradiția

[1] C.E. WRIGHT, *The cultivation of saga in Anglo-Saxon England* [nr. 284].

[2] Asupra relațiilor artistice anglo-scandinave, vezi mai ales T.D.KENDRICK, *Late Saxon and Viking Art* [nr. 244]; pentru Irlanda, F. HENRY, *The Effects of the Viking invasions on Irish Art*, în [285], pp. 61–72.

carolingiană, fie inovații spontane. Nu se remarcă nimic care să fie specific nordic[1].

Această înrâurire reciprocă a Angliei și Scandinaviei a fost inaugurată de un monument simbolic în cel mai înalt grad: uriașa piatră runică de la Jelling, ridicată către 960 de regele danez Harald „Dinte Albastru" pentru a-și sărbători creștinarea, cuprinde trăsături stilistice tipic anglo-saxone. Punctul culminant a fost atins în epoca lui Knut cel Mare și a fost fără îndoială ideea cea mai dragă a acestui suveran perspicace. Această simbioză constituie aspectul pozitiv prin excelență al erei vikingilor. În mod bizar, întreruperea sa a fost provocată de intervenția brutală a altor urmași ai cuceritorilor nordici: cavalerii ducelui William Cuceritorul.

B) Aspecte economice

Cea mai solidă activitate comercială a vikingilor a fost, cu siguranță, comerțul cu sclavi. Acest negoț, aproape exilat în momentul de apogeu al Imperiului carolingian la marginile slave și musulmane, a cunoscut din nou o remarcabilă prosperitate, încă puțin studiată[2]. Vikingii au capturat bărbați în toate țările pe care le-au vizitat, cu o notă specifică poate în cazul lumii celtice: sclavul irlandez este un personaj tipic al povestirilor (*saga*) islandeze referitoare la perioada colonizării și aportul a fost suficient de important pentru a modifica substanțial tipul fizic al islandezilor. Chiar în Scandinavia, primii misionari au găsit numeroși sclavi creștini la Hedeby și Birka în secolul al IX-lea. Către sfârșitul secolului al X-lea, târgul de la Brenneyjar, în apropiere de actualul Göteborg, a fost o piață de sclavi destul de activă. În Rusia, varegii pe care i-a întâlnit către 922 musulmanul Ahmad ibn Fadhlan pe cursul mijlociu al Volgăi par să fi fost mai ales negustori de sclavi. În Galia, normanzii au reintrodus la o scară redusă sclavajul domestic, iar

[1] Dacă uneori sunt identificate trăsături comune între Normandia și Scandinavia, aceasta se datorează faptului că arta romanică anglo-normandă a jucat un rol decisiv în elaborarea artei creștine a Nordului, mai ales în Norvegia și în vestul Danemarcei. O curioasă suită de reliefuri orientalizante ale catedralei din Bayeux și ale mănăstirii de la Saint-Gabriel a fost atribuită de E. Lambert unui model suedez, dar argumentația sa nu este convingătoare. În privința celebrei tapiserii de la Bayeux, în care prezența unor numeroase trăsături nordice este indiscutabilă, ea nu poate fi invocată în acest context, fiind realizată foarte probabil în ateliere engleze la puțin timp în urma cuceririi normande (cf. sir F. STENTON, *La Tapisserie de Bayeux*, Paris, 1957).

[2] Așteptând ca lucrarea monumentală a lui Charles VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, I, Bruges, 1955 să abordeze această problemă, vom găsi câteva indicații dispersate în MUSSET, *Peuples scandinaves* [nr. 196], pp. 95–96; JANKUHN, *Der fränkisch-friesische Handel* [nr. 228], pp. 222–223; L. MUSSET, în *Rivista Storica Italiana*, LXXII, 1960, pp. 546–547. Singurul studiu regional solid este cel al lui E.I. BROMBERG, „Wales and the Medieval Slave Trade", în *Speculum*, XVII, 1942, pp. 263–269.

orașul Rouen a avut la un moment dat, către anul 1000, târgul său de sclavi unde erau vânduți irlandezi și flamanzi[1]. Pe mările învecinate Angliei capturarea și vânzarea oamenilor a rămas o activitate profitabilă până când, la intervenția lui Lanfranc, a fost interzisă de William Cuceritorul[2].

Normanzii începeau întotdeauna prin a captura bărbați. Unii dintre aceștia erau răscumpărați la fața locului: astfel în 841, 68 de prizonieri capturați pe Sena au fost revânduți călugărilor de la Saint-Denis. Cei mai buni sclavi capturați erau duși în tabere provizorii — precum locuitorii din Nantes în insula Noirmoutier în 843 — apoi trimiși fie pe o piață de redistribuție, fie direct în Scandinavia. Ca exemple din prima categorie pot fi amintiți irlandezul Moriuht, capturat în ultimul sfert al veacului al X-lea, vândut la Corbridge în Anglia de Nord, luat din nou prizonier de alți vikingi și revândut la Hamburg sau la Hedeby, înainte de a ajunge la Rouen unde a reîntâlnit-o pe fosta lui logodnică pusă în vânzare în târgul orașului[3], sau Adalhelm, episcopul de Sées, prins către 885, vândut dincolo de mare și, în cele din urmă, răscumpărat și repatriat prin Saint-Valery-sur-Somme[4]. Al doilea tip de destin este ilustrat de vicontesa de Limoges, Emma, răpită pe țărmul vendeean către anul 1000 și răscumpărată după trei ani grație intervenției ducelui Normandiei, Richard al II-lea[5].

Lăsând la o parte traficul cu sclavi, ne putem întreba[6] dacă abilitățile comerciale atribuite cu generozitate vikingilor sunt confirmate de către surse. Ceea ce se cunoaște cel mai bine se reduce la acțiuni de lichidare a prăzii: de exemplu, se vindea la Rouen ceea ce se jefuise în Anglia[7]. Încetineala cu care moneda a pătruns în Nord provoacă de asemenea reflecții sceptice: dacă vikingii ar fi fost negustori înnăscuți, ar fi înțeles imediat utilitatea banilor și nu i-ar fi transformat sistematic în lingouri, inele sau bijuterii. În orice caz, dincolo de mare, vikingii nu au tratat decât cu neprofesioniști. Îi putem vedea uneori, precum la Hasselt în 882, organizând o ambuscadă pentru a-i masacra pe negustori și a le lua bunurile[8]. Lumea nordică a avut, în secolele IX–X negutători foarte activi, mai ales pe drumurile Rusiei și în marile emporii maritime, dar acești indivizi nu erau

[1] Câtevea referințe în MUSSET, *Le satiriste Garnier de Rouen* [nr. 370].

[2] WILLIAM DE MALMESBURY, *Gesta Regum*, ed. STUBBS [nr. 53], t. II, p. 329. Studiul supraviețuirii pirateriei în Marea Nordului și în Canalul Mânecii după sfârșitul erei vikingilor, în beneficiul marinarilor locali, merită să fie întreprins cf. câteva repere în LEWIS, *The Northern Seas* [nr. 85], p. 462 și un text curios în *Chronicon monasterii de Abingdon*, ed. STEVENSON, RS, II, p. 6.

[3] L. MUSSET, *Garnier de Rouen* [nr. 370].

[4] *Liber Miraculorum S. Opportunae, Acta Sanctorum Ordinis S. Benedicti*, Saec. III, p. II, p. 232.

[5] ADHÉMAR DE CHABANNES, ed. CHAVANON, p. 166.

[6] Pe urmele lui Ph. GRIERSON, *Settimane...*, VIII, 1958, p. 512.

[7] GUILLAUME DE JUMIÈGES, ed. MARX [nr. 47], p. 80.

[8] *Annales Fuldenses* [nr. 31], ed. KURZE, *ann.* 882, p. 98.

toți scandinavi și, în orice caz, nu aparțineau aceluiași mediu social cu vikingii autentici.

Este neîndoielnic faptul că primul val al invaziilor nordice a fost dezastruos pentru comerțul occidental. Ce ar mai fi putut căuta pe Sena parcursă de vikingi flotilele negustorești semnalate în 841, cu puțin înainte de atac[1]? În Frizia, principala regiune a schimbului la mare distanță, se constată un declin evident începând cu anii 860–870[2]. Redresarea s-a schițat însă în secolul al X-lea: Rouen-ul a redevenit un port important cu mult timp înainte de anul 1000, iar Tiel și-a asumat cea mai mare parte a moștenirii rămase în urma dispariției Dorestad-ului. Schimburile franco-engleze, devenite nesemnificative se pare în epoca lui Alfred, au revenit viguros la viață începând cu generația Sfântului Dunstan.

Pe termen lung, intervenția vikingilor a avut efecte economice cu siguranță pozitive. A dat unitate unui nou spațiu, care se întindea de la Atlantic în Turkestan, trecând prin Insulele Britanice, Scandinavia și Rusia. Apoi, când după o fază inițială de risipă și tezaurizare scandinavii au înțeles valoarea metalelor prețioase într-o economie de schimb, acțiunea lor a avut ca rezultat sporirea considerabilă a masei monetare din Europa Nordică, pregătindu-i astfel ascensiunea.

Unitatea economică a acestui spațiu nord-european este în primul rând atestată de descoperirile monetare. Aceasta înseamnă că nu o putem sesiza decât de la mijlocul secolului al X-lea: până atunci piesele monetare erau în mod obișnuit topite la sosirea în Nord. Mai întâi Scandinavia a fost invadată de dirhami de argint bătuți în Iran sau mai ales în Turkestan (dinastia Samanidă) în decursul secolelor IX–X. S-au găsit în jur de 80 000 de astfel de piese în Suedia, dintre care jumătate doar în Insula Gotland, 4 000 în Danemarca, 400 în Norvegia și exemplare izolate până în Țara Galilor și în Irlanda. În sens invers, în mai mică măsură, monedele occidentale au pătruns pe calea Nordului, destul de departe spre Răsărit: întâlnim piese bătute la Rouen până în Pomerania și în Rusia și mai mult de 800 de monede engleze în Finlanda. Bineînțeles, nu a existat niciodată o piață unică întinsă de la Atlantic până în Turkestan, ci o serie de piețe care comunicau unele cu altele fără a avea continuitate. Deoarece această situație constituia o sursă a pitorescului, a fost adesea ilustrată în *saga*: astfel, *Laxdaela saga* îl arată pe un oarecare Gilli „Rusul" vânzând-o în târgul de la Brenneyjar (punctul de întâlnire al Norvegiei, Suediei și Danemarcei) pe prințesa irlandeză Melkorka islandezului Höskuld.

În privința metalelor prețioase care circulau în Nord, suntem încă nevoiți să recurgem la ipoteze. O parte importantă provenea din tezaurele monastice ale Occidentului, puse la topit la întoarcerea din fiecare raid (s-au descoperit depozite ale fierarilor în care obiectele sparte sunt încă identificabile), o altă parte din răscumpărări (*danegeld*), plătite până la începutul veacului al X-lea mai ales de către Occidentul franc și, apoi, mai ales de Anglia. Două alte surse importante de argint nu erau însă accesibile decât prin intermediari comerciali: minele din Turkestan, care par să fi jucat un rol preponderent în secolul al X-lea și minele de la Harz, care

[1] Carol cel Pleșuv, dorind să treacă fluviul prin surprindere în aval de Rouen, a strâns fără greutate 28 *mercatorum naves*: NITHARD, *Historia*, II, 6, ed. LAUER, p. 57.

[2] AUBIN, *Von den Ursachen* [nr. 359], p. 41.

au deținut întâietatea în veacul următor. Cum a reușit Nordul să atragă o parte atât de importantă din producția acestora? În schimbul a ce? Fără îndoială al unor mărfuri care nu au lăsat urme arheologice: blănuri, gudron și mai ales sclavi. În îmbogățirea Scandinaviei prada și profiturile comerciale s-au întrepătruns de o manieră aproape de nedespărțit[1].

Altă problemă discutată este următoarea: prada în metale prețioase adusă de vikingi din Vest pe durata primei faze a expansiunii lor apare mult mai puțin în descoperirile arheologice scandinave decât profitul obținut de varegi pe căile din Orient; monedele france sunt extrem de rare, în timp ce dirhamii abundă: de ce? Două motive au contribuit desigur la acest rezultat: varegii, negustori și pirați în același timp, erau mai bine pregătiți decât vikingii să recunoască în monedă o valoare superioară metalului brut. Vikingii au folosit o parte a câștigurilor pentru a finanța așezările lor din Occident, mai ales din Anglia. În timpul celui de-al doilea val al invaziilor, la sfârșitul secolului al X-lea și la începutul veacului al XI-lea, dezechilibrul între aporturile monetare din Apus și din Răsărit s-a inversat rapid în favoarea Occidentului.

În Scandinavia însăși, îmbogățirea datorată vikingilor n-a avut decât efecte minore, urmate în secolul al XII-lea de o oarecare regresie. S-a tradus mai ales printr-un lux pur ostentativ, destul de steril din punct de vedere economic, afișat de o parte a clasei conducătoare. În jurul așezării de la Birka, s-au îmbrăcat mătăsuri chinezești sau persane, s-a băut vin de pe valea Rinului și s-au folosit săbii meșterite în Imperiul franc, dar Suedia a rămas până la sfârșitul secolului al XII-lea la marginea civilizației europene. Stimulul a fost mai sensibil în cazul Danemarcei: o legătură cauzală între acțiunile vikingilor din a doua etapă a invaziilor și nașterea primelor orașe durabile, precum Ribe sau Lund, nu poate fi negată. Însă mai ales în regiunile periferice s-a înțeles să se profite de pe urma repunerii în circulație a imenselor cantități de metale prețioase. Prosperitatea țărmurilor Germaniei, Normandiei, York-ului sau a porturilor irlandeze din secolul al XI-lea este o urmare evidentă a fenomenului viking[2].

În sfârșit, și aceasta a fost poate esențialul, vikingii au introdus în circuitul schimburilor sectoare întregi ale Europei și au inițiat drumuri comerciale a căror semnificație ulterioară a fost adesea considerabilă. Dacă introducerea Atlanticului de Nord în circuitul schimburilor a avut puține consecințe, itinerarul Norvegia-Scoția-Marea Irlandei, jalonat în secolul al VIII-lea a fost folosit în continuare și a permis animarea fațadei occidentale a Angliei. În Baltica, legături durabile s-au născut între Suedia, țările baltice și Finlanda.

[1] Despre aceste probleme, cel mai bun comentariu se găsește în SAWYER, *The Age of the Vikings* [nr. 215]; cf. și MUSSET, *Les relations extérieures de la Normandie* [nr. 330] și, cu anumite rezerve, articolul aventuros al lui VAN KLAVEREN, *Die Wikingerzüge* [nr. 234 *ter*]. Există câteva abordări strălucitoare la începutul lucrării lui CHRISTENSEN, *Scandinavia and the advance of Hanseatics* [nr. 363].

[2] Pentru spațiul baltic, *Die Zeit der Stadtgründung im Ostseeraum* (Acta Visbyensia, I), Visby, 1965. Pentru Anglia, P.H. SAWYER, „The wealth of England in the eleventh century", în *Transactions of the Royal Historical Society*, XV, 1965, pp. 145–164.

Cruciadele danezilor în Estonia și ale suedezilor în Finlanda au prelungit această acțiune. Itinerarele fluviale redeschise de varegi de-a lungul Estului european, de la Baltica la Marea Neagră sau la Caspica, au devenit axele economice și politice ale statului polon și ale celui rus. Chiar și calea maritimă a Gibraltarului a datorat vikingilor anumite dezvoltări inițiale.

În căutarea unui profit imediat și brutal, care nu semăna câtuși de puțin cu cel strâns cu răbdare și discreție de negustor, vikingul a contribuit totuși, tot atât și chiar mai mult decât acesta, la creșterea economică a unei părți considerabile a Europei. Vikingii au făcut pentru prima dată ca mările Nordului să rivalizeze cu Mediterana ca axă economică, ceea ce a compensat într-o oarecare măsură declinul comerțului în regiunile meridionale sub loviturile cuceritorilor musulmane. Anglia, Franța de Nord, Țările de Jos, Germania litorală au încetat să mai fie fundături, izolate pe țărmurile unei mări aproape pustii. Bilanțul economic al migrațiilor vikingilor este deci infinit mai favorabil decât cel al invaziilor din Imperiul roman târziu.

Tot pe seama normanzilor au fost puse și progresele decisive din domeniul agricol. Potrivit anumitor autori, ei ar fi introdus în Franța ideea atelajului modern, cu hamuri pentru umeri, ce permiteau o tracțiune mai eficientă și cu atelaj în șir[1]. După alții, ravagiile vikingilor explică difuzarea metodelor de cultură mai evoluate și, în special, pe ogoarele refăcute a asolamentului trienal, până atunci folosit doar pe marile domenii monastice[2]. În stadiul actual al cunoștințelor, aceste ipoteze îndrăznețe rămân neverificabile. Este însă sigur că Normandia a fost, începând cu secolul al XII-lea și mai ales al XIII-lea, unul din centrele cele mai active ale progresului agricol și tehnologic în Franța: folosirea calului ca animal de muncă, grăpatul, folosirea îngrășămintelor, răspândirea morilor de vânt etc. Legătura cu instalarea vikingilor în provincie este, fără îndoială, indirectă: Normandia a realizat aceste progrese diferite deoarece era mai bogată și mai întreprinzătoare decât zonele învecinate.

C) Aspecte sociale

Rolul invaziilor din secolul al IX-lea, și mai ales cel al invaziilor normande, a fost considerabil pentru istoria urbană a Galiei. Aceasta nu pentru că li s-ar putea atribui, în afara zonei de coastă, vreo distrugere definitivă de oarecare importanță, ci pentru că intervenția lor a marcat o ruptură cu tendința care afecta de la începutul epocii carolingiene dezvoltarea orașelor. Cu timiditate, un nou urbanism a încercat să remodeleze fizionomia orașelor decăzute, moștenite de la Imperiul roman târziu și din perioada merovingiană. Episcopii și-au reconstruit catedralele și adeseori, pentru aplicarea reformelor decise la Aix în 816, mănăstirile de canonici. O parte din activitățile

[1] Roger GRAND, „Les origines de l'attelage moderne du cheval", *Comptes rendus hebdomadaires de l'Académie d'Agriculture*, 1947, pp. 701–709, și 1954, p. 716.

[2] Lynn WHITE jr., *Medieval Technology and Social Changes*, Oxford, 1962, pp. 73–74.

nucleului au trebuit prin urmare să se transfere spre periferie. Uneori au fost încercate chiar anumite lucrări de utilitate publică, precum restaurarea apeductului la Mans. Pentru a favoriza acest program, regii au autorizat în mod curent demantelarea fortificațiilor, adică folosirea zidurilor drept cariere de piatră. Așa au stat lucrurile la Reims către 817–825.

În fața invaziei normande această tendință a trebuit să fie brusc răsturnată. Orașele au revenit în interiorul zidurilor lor, refăcute în grabă începând cu 860 după aspectul din perioada Imperiului târziu. Orice proiect de remodelare a fost abandonat. Populația se instalase masiv însă în secolul al IX-lea în cartiere suburbane, în general în burguri organizate în jurul unei abații. Mulțimea nu putea fi abandonată și era greu să fie reprimită în interiorul zidurilor, deoarece Biserica păstrase terenurile pe care le achiziționase. În aproape un sfert din cazuri, o incindă secundară, mai joasă și mai puțin întărită, a apărut pentru a proteja și menține aceste cartiere monastice. Numeroase orașe, precum Tours, Limoges sau Arras, au depășit criza printr-o curioasă structură binucleară, burgul în fața cetății.

Eficiența relativă a zidurilor urbane, atunci când puteau fi apărate, nu a împiedicat ca majoritatea orașelor cuprinse în aria de acțiune a vikingilor să fie o dată sau de mai multe ori incendiate. Numeroase burguri monastice neprotejate au dispărut, dintre care unele care păreau să se transforme în orașe, precum Saint-Riquier din Pontieu. Suburbiile care au supraviețuit s-au retras în interiorul incintei lor. Cimitirele, în ciuda dreptului roman, s-au mutat din suburbii în orașul propriu-zis, în bisericile parohiale sau în jurul acestora. Foarte des grupul catedral s-a simplificat și, în locul a două sau trei sanctuare existente în epoca francă, a rămas unul singur. Orașul secolelor XII–XIII a diferit tot atât de mult de cel din Evul Mediu timpuriu pe cât acesta s-a deosebit de orașul roman.

În ciuda caracterului nesemnificativ al săpăturilor arheologice referitoare la orașele din secolul al IX-lea și al X-lea din Franța, studiile de topografie urbană sunt pe cale să se reînnoiască sub impulsul arheologului J. Hubert, printr-un inventar critic al textelor și edificiilor[1]. Etapele evoluției apar cu claritate.

Să subliniem mai întâi, pe urmele lui Vercauteren[2], decalajul cronologic care separă invaziile de punerea orașelor în stare de apărare. Acest decalaj trădează incapacitatea elitelor de a surprinde dimensiunile adevărate ale fenomenului normand. Cum s-a putut concepe oare ca, în 859 încă, arhiepiscopul de Sens să se gândească să demanteleze orașul Melun și ca regele Carol cel Pleșuv să-i acorde permisiunea, la mai mulți ani după apariția vikingilor în fața

[1] Vezi, mai ales, „Evolution de la topographie et de l'aspect des villes de Gaule du Ve au Xe siècle", în *Settimane*, VI, 1958, pp. 529–558; „L'abbaye de Déols et les constructions monastiques de la fin de l'époque carolingienne", în *Cahiers Archéologiques*, IX, 1957, pp. 155–164.

[2] VERCAUTEREN, *Comment s'est-on défendu* [nr. 240].

Parisului? S-a crezut fără îndoială că raidurile scandinavilor erau un episod fără urmări. Campania de fortificare nu a început decât către 862. Efortul s-a îndreptat mai întâi către poduri, apoi către castrele situate de-a lungul cursurilor de apă. Incintele urbane și burgurile monastice nu au fost afectate de acest fenomen decât după anul 870 în nordul Franței. Ultimele au fost atinse în vestul regatului doar după 930, adică într-o epocă în care „anarhia feudală" preluase ștafeta invaziilor.

Utilitatea fortificațiilor a depins mai puțin de soliditatea lor intrinsecă, cât de hotărârea de a le apăra. În ciuda adaptării perfecte la situație, politica de poduri fortificate a lui Carol cel Pleșuv a eșuat în urma imposibilității stabilirii unei gărzi permanente și decise să lupte. Tot astfel, orașele au preferat în general să-și negocieze răscumpărarea mai degrabă decât să mobilizeze resursele disponibile.

Relatările cuceririi orașelor de către normanzi sunt de o monotonie dezolantă: ruine, incendii, depopulare, biserici profanate, comori furate. Nu trebuie să punem la îndoială existența unor clișee[1]. Numeroase cazuri de continuitate topografică și instituțională privesc orașe despre care se afirmă că au fost total distruse, adică au fost abandonate de locuitori. Este o certitudine faptul că toate sursele sunt de origine clericală și că elementul ecleziastic a fost cel mai afectat.

Apărarea fortificațiilor urbane a fost adesea paralizată de afluxul de refugiați. Flodoard o afirmă pentru Amiens în 925. Marea majoritate plecau o dată ce alarma era terminată, dar unii, aproape întotdeauna clericii, rămâneau și acaparau o parte importantă a terenului urban[2]. În cazuri extreme, a trebuit să se ajungă la atrofierea economică a vechiului centru urban, ceea ce explică dezvoltarea suburbiilor de îndată ce se restabilea un calm relativ.

Doar orașele portuare de la Marea Nordului au scăpat acestei evoluții. Construite în lemn, apărate de palisade sumare, au rămas până la sfârșit extrem de vulnerabile. Mai multe au dispărut treptat sub loviturile vikingilor și din cauza deplasării itinerarelor comerciale pe care le generaseră: Quentovic la vărsarea fluviului Canche, Dorestad la vărsarea Meusei. Generația care le-a înlocuit a rămas până la începutul veacului al XI-lea aproape fără apărare, precum Tiel, pe Waal. Oare pentru că negustorii nu le priveau decât drept antrepozite temporare de care nu se atașau într-atât încât să merite cheltuiala unor ziduri[3]?

Amploarea pagubelor a fost totuși compensată, în mai multe regiuni, de o veritabilă renaștere urbană produsă în urma catastrofei. Fenomenul a îmbrăcat aspectele cele mai clare în Anglia, iar cooperarea directă a descendenților vikingilor la această evoluție este bine stabilită[4]. Au fost afectate însă aproape toate orașele lovite de invazii din Franța de Vest. Efortul deosebit depus de populația indigenă pentru a reconstrui ruinele s-a prelungit

[1] Acest fapt a fost subliniat de Jules LAIR din 1880, „Adresse à la Société de l'Histoire de Normandie", *Bull. Soc. Hist. Norm.*, 1879–1880, p. 380 și urm. Un text pe marginea căruia merită să reflectăm.

[2] Un text remarcabil arată pentru Angers în 888–890 confluența unor refugiați de pretutindeni, de la călugării din Prüm (în Eifel) până la episcopul din Nantes, în interiorul incinei: *Cartulaire noir de la cathédrale d'Angers*, ed. URSEAU, p. 37, nr. XV; comentat de K.F. WERNER, „Zur Arbeitsweise des Regino von Prüm", *Die Welt als Geschichte*, XIX, 1959, p. 107.

[3] Interpretare a lui Edith ENNEN, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Bonn, 1953, pp. 132–133, după H. PLANITZ.

[4] Vezi mai departe, pp. 206–208.

printr-un dinamism puternic subliniat de autori recenți[1]. În orașe precum Angers sau Poitiers suntem frapați de numărul construcțiilor noi pe care documentele le semnalează începând cu anii 930–940. Au renăscut mai ales suburbiile care au fost adesea ocupate de meșteșugari sau negustori. Burgurile periferice au început să se înmulțească, fiecare oraș sfârșind prin a avea cel puțin trei sau patru. Vestul francez pare să fi fost principalul centru al instituției burgurilor în Europa[2]. În orice caz, aici au apărut la începutul secolului al XI-lea așa-numiții *burgenses*, „burghezii" în sensul primar al termenului, în opoziție cu *cives* din orașele antice, grup juridic care, puțin câte puțin, urma să cucerească întreaga Europă Occidentală[3]. Acestei ascensiuni îi corespunde dezvoltarea precoce a unei clase sociale noi, interesată mai ales de afacerile în bani.

Repercusiunile invaziilor asupra vieții rurale sunt mult mai greu de apreciat. Adesea, părăsirea satelor este amintită de documente, mai ales de-a lungul căilor fluviale[4]. Cu titlu individual, unii țărani au fost duși foarte departe de ținuturile natale: astfel, un locuitor din Beauce a ajuns în Lorena[5]. Dezrădăcinați, au încercat să se angajeze ca salariați agricoli și au fost adeseori aduși în stare de servitute, în ciuda prescripțiilor capitularului de la Servais (853), ecou curios al prevederilor imperiale asupra refugiaților de la începutul secolului al V-lea[6]. În anumite regiuni, a fost nevoie să se diminueze redevențele[7]; este probabil că marea reducere a sarcinilor ce

[1] Faptele esențiale au fost reunite de Hektor AMMANN, „Vom Städtewesen Spaniens und Westfrankreichs im Mittelalter", în *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens (Reichenau Vorträge)*, Lindau, 1958, pp. 105–150; cf. și Heinrich BÜTTNER, „Studien zum frühmittelalterlichen Sädtewesen in Frankreich", *Ibid.*, pp. 151–189; Dietrich CLAUDE, *Topographie und Verfassung der Städte Bourges und Poitiers bis in das 11. Jh.*, Lübeck, 1960; Lucien MUSSET, „Les invasions scandinaves et l'évolution des villes de la France de l'Ouest", *RHD*, 1965, p. 320–322.

[2] Dacă primul caz cunoscut este anterior invaziilor (Saint-Martin de Tours, 837), înmulțirea burgurilor a început în secolul al X-lea și a devenit accelerată în veacul următor. Operațiunea a fost apoi aplicată unui număr imens de localități rurale prin excelență.

[3] Primul exemplu sigur este din 1007 și privește Beaulieu-lès-Loches.

[4] *„Possent terram tenere si pax fuisset"*, repetă în mai multe rânduri un act din Tourraine emis în anul 900, ed. P. GASNAULT, *Le tombeau de saint Martin* [nr. 31], pp. 55–60; *Villae et vici vicini Ligeri...devastati erant, ac etiam sine ullo habitatore deserti"*, spune *Chronique de Nantes* [nr. 35], p. 73.

[5] *Vita Johannis Gorziensis*, *MGH*, *SS*, 341, c. 15.

[6] „Capitulaire de Servais", ed. BORETIUS și KRAUSE, *MGH, Capitularia*, II, p. 273, c. 9; „Réginon de Prüm", *De synodalibus causis*, PL, 132, p. 286, c. 5; comentat de Ph. DOLLINGER, *L'évolution des classes rurales en Bavière*, Paris, 1949, p. 164.

[7] Vezi, de ex., *Chartes de Cluny*, ed. BERNARD și BRUEL, I, n. 484, p. 467, act din 938 (este vorba de redevențe ecleziastice, iar motivul scăderii a fost în același timp *inruptio paganorum* și *violentia pravorum*).

apăsau asupra țăranilor, între secolele al IX-lea și al XI-lea, se datorează în mare măsură crizei mâinii de lucru. Totuși, trebuie să generalizăm concluzia propusă pentru nordul Franței și Belgia de abatele Platelle: „În concluzie, nu a existat în fața raidurilor scandinave nici părăsirea satelor, nici obliterarea cadrelor domeniale"[1]. Această concluzie pare să corespundă și anumitor regiuni de colonizare nordică, în special în cea mai mare parte a Normandiei, unde structura senioriei și-a regăsit după terminarea crizei, cu o rapiditate unică, spiritul rigid și schematic pe care polipticele monastice îl descriau în secolul al IX-lea[2].

În declinul și distrugerile din anii 850–950, partea dezordinilor civile și a anarhiei interne apare cel puțin egală cu cea care se poate imputa vikingilor, acești țapi ispășitori aflați la îndemână. Mai multe studii recente o demonstrează, mai ales pentru Picardie[3]. Normandia și-a datorat o parte a remarcabilei prosperități din secolul al XI-lea faptului că autoritatea creată la Rouen de către vikingi a pus capăt acestor tulburări.

Problema responsabilităților se pune mai ales pentru originea așezărilor fortificate și a castelelor întărite. Datele de care dispunem nu autorizează o concluzie generală: astfel, în Burgundia, atacurile normande ar fi făcut să apară sau să renască, când o așezare urcată pe înălțimi, când una coborâtă în vale[4]. Trebuie să renunțăm să mai considerăm invaziile drept cauză a apariției bisericilor fortificate, care nu sunt anterioare sfârșitului secolului al X-lea[5]. Construcția castelelor în urma invaziilor normande în anumite regiuni este neîndoielnică, dar înmulțirea acestora în alte părți, precum în ținutul Reims-ului, bine cunoscut de cronicarul Flodoard, pare legată mai degrabă de rivalitățile interne. Doar arheologia va permite să vedem cu claritate, în urma săpăturilor minuțioase în ridicăturile de pământ care constituie principala urmă a fortificațiilor rurale ale timpului.

Statutul juridic al populațiilor rurale pune, în vestul Franței, o problemă conexă. În secolul al IX-lea, nu există deosebiri în raport cu cele din bazinul parizian. Începând cu secolul al XI-lea, se constată o opoziție profundă: servajul, puternic înrădăcinat în Est, este evanescent în Vest, cu excepția Văii Loarei, și practic dispărut în Normandia. Pentru această ultimă regiune, s-a evocat adesea, precum Marc Bloch, „sensul libertății" ai cărui purtători ar fi fost scandinavii.

[1] Henri PLATELLE, *Le temporel de l'abbaye de Saint-Amand des origines à 1340*, Paris, 1962, p. 83.

[2] Este ceea ce am încercat să demonstrăm în L. MUSSET, „Notes pour servir d'introduction à l'histoire foncière de la Normandie", *Bull. de la Soc. des Antiquaires de Normandie*, XLIX, 1942–1945, pp. 7–97.

[3] Pentru Corbie: P. HÉLIOT, *L'abbaye de Corbie*, Louvain, 1957; pentru Homblières, în apropiere de Saint-Quentin: J. VAN DER STRAETEN, *Analecta Bollandiana*, LXXII, 1954, p. 50.

[4] Normanzii ar fi cauza urcării călugărilor de la Vézelay din satul Saint-Père în vârful colinei pe un vechi *oppidum* fortificat din nou de abatele Eudes, în 889 (R. LOUIS, *Girart, comte de Vienne*, Paris, 1946, p. 142), precum și a abandonului fortificației de la *Latisco* în beneficiul localității Bar-sur-Aube (M. CHAUME, *Recherches d'histoire chrétienne et médiévale*, Dijon, 1947, p. 280).

[5] Cf., în ultimul rând, G. FOURNIER, *Le peuplement rural en Basse Auvergne*, Paris, 1962, p. 454.

Nu subscriem acestei păreri. Așa cum s-a remarcat, acest pretins „sens al libertății" s-a manifestat mai întâi printr-o viguroasă renaștere a sclavajului! De altfel, vikingii nu au putut avea în regiunile Maine, Haute Bretagne și Bas Poitou decât o influență negativă în urma distrugerii vechilor structuri. Dacă dispariția servituții a fost mai generalizată și mai precoce în ducatul normand, aceasta s-a datorat faptului că aici statutul persoanelor și al pământurilor a constituit obiectul unei reglementări generale, sub controlul prințului[1].

Este posibil ca și alte regiuni de pe continent, înainte de toate pe țărmurile Mării Nordului, în Țările de Jos și în Germania, să fi suferit în evoluția lor socială o influență mai directă din partea vikingilor[2].

D) Reconstrucția

Nu a fost încă studiată reconstrucția Occidentului în urma asaltului ultimelor invazii, cu excepția poate a Angliei, unde aceasta coincide cu renașterea din perioada Sfântului Dunstan. Totuși ar fi o temă de cercetare fecundă, cu condiția recurgerii la discipline foarte variate.

Până în prezent, doar anumite manifestări ecleziastice ale fenomenului au făcut obiectul unui examen precis, într-un cadru foarte local. Se cunoaște destul de bine, de exemplu, felul în care monahismul a prins rădăcini în Normandia secolelor X–XI[3], sau modul în care anumite episcopii din Bretagne și Normandia au început din nou să funcționeze[4]. A fost prezentată imensa amploare a reconstrucțiilor de biserici și abații, fără să se cunoască însă numărul exact al acestora în urma criticii întemeiate în același timp pe texte și săpături arheologice.

Există însă încă puține studii asupra finanțării acestor lucrări sau despre reconstituirea tezaurelor monastice. A. d'Haenens a sugerat că necesitatea colectării unor fonduri importante ar fi putut favoriza dezvoltarea anumitor forme de devoțiune, precum cultul relicvelor, însoțit de strângerea de fonduri[5]. În Normandia s-a făcut apel, pentru a finanța marile programe de reconstrucție, la prada pe care moștenitorii direcți ai vikingilor au continuat să o strângă de pe teatre îndepărtate de operațiuni. Catedrala de la Coutances a fost reconstruită cu fonduri trimise de Robert Guiscard, cea de

[1] L. MUSSET, *RHD*, 1954, pp. 160–162.

[2] H. AUBIN, *Von den Ursachen der Freiheit* [nr. 359].

[3] Dom Jean LAPORTE, „Les origines du monachisme dans la province de Rouen", *Revue Mabillon*, XXXI, 1941, pp. 1–13, 25–41, 49–68; Lucien MUSSET, „La contribution de Fécamp à la reconquête monastique de la basse Normandie", în *L'abbaye bénédictine de Fécamp*, I, Fécamp, 1959, pp. 57–66 și 341–343.

[4] John LE PATOUREL, „Geoffrey of Montbray, bishop of Coutances", *EHR*, LIX, 1944, pp. 119–158; François MERLET, „La restauration du diocèse de Tréguier après les invasions normandes", *Mémoires de l'Association Bretonne*, XLI, Congrès de Lannion, 1930, pp. 84–94.

[5] Rezumat al unei comunicări inedite, *RBPH*, XXXVII, 1959, p. 1117.

la Sées și abația de la Saint-Evroul au fost plătite cu banii primiți de la vechii locuitori ai diocezei care făcuseră avere în Apulia și la Bizanț. Activitatea comerțului local, altă consecință indirectă a invaziilor, a făcut restul, Biserica prelevându-și o parte importantă grație taxei pe desfacerea mărfurilor (*tonlieux*) și a altor redevențe[1]. Cazul ducatului de Rouen este însă cu totul special. Ne-ar plăcea să știm prin ce resurse, în ținuturile de pe Loara sau din Picardie, de exemplu, au fost construite noi biserici.

Se cunoaște și mai puțin aspectul intelectual al acestei reconstrucții ecleziastice. Un bilanț al pierderilor și al salvărilor în bibliotecile și arhivele monastice ar trebui stabilit pentru fiecare regiune în parte. Ar fi foarte instructiv. Nu dispunem, pentru moment, decât de abordările generale, foarte prețioase, dar sumare ale lui Émile Lesne[2] și de câteva bune schițe referitoare la cutare abație particulară[3]. În Normandia, problema îmbracă o amploare dramatică care nu a fost suficient subliniată: după ce avusese numeroase *scriptoria* de prim ordin în perioada carolingiană, provincia s-a găsit practic lipsită de documente scrise după cucerirea nordică. Nu au supraviețuit la fața locului, în original, decât două diplome carolingiene pentru întregul ducat, la Rouen, și un mic pachet de manuscrise biblice și literare la Mont-Saint-Michel. Tot ceea ce știm în plus despre perioada prenormandă provine din documente evacuate cu ocazia părăsirii mănăstirilor. Manuscrise de la Saint-Wandrille au ajuns la Trier, volume provenind de la Jumièges și-au găsit adăpost la Saint-Gall, amestecare benefică pentru că s-a găsit indirect la originea reînnoirii muzicii medievale[4].

Furtuna odată trecută, s-a început cu un zel extrem căutarea documentelor și manuscriselor referitoare la trecutul provinciilor devastate, mai întâi și mai ales, a vieților de sfinți, care autentificau relicvele salvate, și diplomele care puteau să mai aibă încă o oarecare utilitate practică. Există câteva indicii despre metodele de reconstituire folosite în Poitou[5] și în Normandia. Pentru cărți, cel mai bun remediu a fost încurajarea activității copiștilor: scriptoriile normande s-au pus pe lucru cu destulă timiditate în secolul al X-lea și mult mai activ în veacul al XI-lea. În vestul ducatului însă,

[1] Lucien MUSSET, „Les conditions financières d'une réussite architecturale: les grandes églises romanes de Normandie", *Mélanges René Crozet*, Poitiers, 1966.

[2] Mgr Émile LESNE, *Histoire de la propriété ecclésiastique en France*, IV, *Les livres, scriptoria et bibliothèques du commencement du VIIIe à la fin du XIe siècle*, Lille, 1940.

[3] De exemplu, pentru Saint-Amand (Nord), abatele H. PLATELLE, în *Revue du Nord*, XLIII, 1961, p. 129.

[4] W. von den STEINEN, *Notker der Dichter und seine geistige Welt*, Berna, 1948, I, pp. 507–508, pentru a nu trimite la studii de muzicologie.

[5] Cf. documentul interesant analizat de Max FAZY, *Catalogue des actes concernant les Bourbonnais*, Moulins, 1924, p. 97, nr. 82.

documentele de la sfârșitul secolului al XI-lea arată încă o veritabilă lipsă de cărți, care a fost suplinită uneori prin mijloace extreme[1]. Pentru diplome, știm suficient de bine că lipsa acestora a condus în mod direct la producerea masivă de falsuri....

În privința ruinelor laice, ne găsim într-o deplină ignoranță. Două texte interesante, referitoare la cazuri foarte speciale, arată pentru Normandia o fidelitate deplină față de soluții foarte vechi. Într-un caz, se evocă soarta orașului Rouen: reprezentantul lui Ludovic al IV-lea a făcut să fie aduse, cu ocazia efemerei recuceriri a orașului de către franci în 945, pietrele mănăstirilor distruse de vikingi pe cursul inferior al Senei *„ad reparandam... civitatem"*[2], în același fel în care aceleași mănăstiri fuseseră construite, trei veacuri mai devreme, cu materiale din ruinele romane de la Lillebonne. Celălalt exemplu se referă la Sées: deoarece pacea normandă reînnoise în acest loc iluzia siguranței din frumoasa eră carolingiană, episcopul Azso a demolat incinta, către 990–1000, pentru a-și reconstrui catedrala[3]. În alte părți, se cunosc mai bine reconstrucțiile efemere realizate în perioadele dintre raiduri, precum la Tours către 871 sau la Troyes după 887[4], decât ceea ce s-a întreprins odată sfârșit pericolul extern. Acest ultim aspect constituie încă o lacună în cunoștințele noastre.

[1] Către 1082, contele de Mortain a ordonat strângerea tuturor cărților care puteau exista în comitatul său în beneficiul unei mănăstiri pe care o întemeiase: document publicat de J. BOUSSARD, *MA*, LVIII, 1952, p. 266.

[2] GUILLAUME DE JUMIÈGES, ed. MARX [nr. 47], p. 52

[3] ORDERIC VITAL, interpolare la GUILLAUME DE JUMIÈGES, ed. MARX [nr. 47], p. 165.

[4] Tours: scrisoare în care papa Adrian al II-lea sugera că orașul reconstruit de Carol cel Pleșuv se putea numi de atunci înainte *Carolidunum*, *Historiens de France*, VII, pp. 455–456; Troyes: F. LOT, *La destruction et la reconstruction* [nr. 318].

CAPITOLUL VIII

VIKINGII: PROBLEME LOCALE

Fiecare dintre teritoriile cucerite sau colonizate de scandinavi a avut propria fizionomie, depinzând în același timp de substratul previking (sau de absența substratului, precum în Feroe, în Islanda, în Groenlanda), de poporul nordic care a stat la bază și de data la care a început acțiunea. Între aceste numeroase experiențe vom reține trei, a căror importanță pentru viitorul Europei a fost considerabilă: Danelaw, Normandia, Rusia kieveană.

1) PROBLEME ANGLO-SCANDINAVE

Amploarea pagubelor provocate în Anglia de cele două valuri ale migrației vikingilor este neîndoielnică, dar a fost compensată de viguroasa expansiune demografică și comercială care a rezultat din integrarea insulei într-un nou spațiu economic. Victimele și beneficiarii nu au fost aceiași: clerul și aristocrația funciară s-au înscris în rândurile celor care au pierdut, orășenii și proprietarii rurali mijlocii în rândul celor care au profitat.

Principalele distrugeri datează din cei douăzeci de ani care au urmat venirii „marii armate" daneze în 865. Jumătate din episcopiile din East Anglia și din Northumbria au dispărut, ca și majoritatea mănăstirilor[1]. Putem realiza efectele provocate culturii engleze de această dispariție bruscă a centrelor de tradiție culturală din Nord. Ravagiile au fost mai puțin profunde în Sud.

Refugiile urbane, atât de importante pe continent, au lipsit în insulă în timpul primelor invazii, incintele nemaifiind întreținute în urma cuceririi saxone. Au existat puține burguri monastice întărite, cu excepția celui de la Peterborough, distrus în 870 și fortificat doar la

[1] Există lacune și în listele episcopale din Sud (de ex. la Elmham, Dorchester, Leicester). Singura salvare monastică reușită în Nord a fost cea de la Lindisfarne: călugării au plecat mai întâi spre vest până la Marea Irlandei (876?), au revenit la Chester-le-Street în 883, și s-au stabilit în sfârșit la Durham în plin teritoriu danez (după 993). Strâns legați de episcop, au jucat rolul unui capitul.

sfârșitul secolului al X-lea: singurele abații care s-au menținut au fost micile așezăminte din zonele muntoase.

Spre deosebire de Galia, este posibil ca distrugerile provocate Bisericii să fie explicabile parțial prin fanatismul păgân: există urme toponimice ale importului cultului lui Thorr și Odhin, precum și monede marcate cu ciocanul lui Thorr. Anumiți regi din York au fost păgâni declarați. Cu toate acestea, conducătorii au înțeles în general importanța acordului cu episcopatul, iar succesiunea arhiepiscopilor nu a fost întreruptă la York, cum nu a fost nici la Rouen.

Restaurația creștină s-a prelungit pe toată durata secolului al X-lea. Activitatea Sfântului Dunstan a marcat turnura decisivă, împreună cu restabilirea vieții monastice la Glastonbury către 940, apoi la Abingdon către 954. Wessex-ul a fost primul regat reorganizat monastic; către 965, a fost atins vechiul domeniu danez din East Anglia și cele „Cinci Burguri". Doar vechiul regat din York a rămas aproape în întregime refractar, până la cucerirea normandă[1]. Noul monahism a fost remarcabil prin legăturile sale strânse cu reforma lorenă și cu Fleury-sur-Loire, dovadă a faptului că legăturile de comunicație cu continentul fuseseră rapid restabilite.

Lovitura dată vieții economice de stabilirea scandinavilor în insulă este neîndoielnică. Un numismat[2] constată că „atunci când vikingii au ocupat York-ul în 867, ei au cucerit un regat care, de mult timp, era din punct de vedere economic în stare de bancrută": circulația monetară locală s-a prăbușit, emisiunile de monedă încetând de douăzeci și cinci de ani. Cu puțin timp înainte de 900, regii danezi au redeschis un atelier care nu a încetat să emită un număr mare de monede de bună calitate pe durata secolului al X-lea. Pentru a-l conduce, au apelat mai întâi la tehnicieni veniți de pe continent sau din Wessex, dar a fost curând în măsură să funcționeze cu un personal în întregime scandinav. Atelierul a fost menținut de regii englezi după recucerirea din 944. Săpături recente[3] au arătat că, sub regii danezi, suprafața orașului York s-a dublat. Un cartier de meșteșugari și de negustori s-a născut de-a lungul râului Ouse, în afara incintei romane, împărțit în străzi purtând nume scandinave terminate în *-gate* (vezi nor. *gata*, „stradă") și numărând mai multe biserici; una dintre acestea, dedicată Sfântului Olaf, servea în secolul al XI-lea ca loc de înmormântare pentru *jarl*-ii anglo-danezi. Această prosperitate descrisă în termeni emfatici de biografia Sfântului Oswald, în jurul anului 1000[4], a fost întreruptă brutal de distrugerile cuceririi normande din 1068–1069.

---

[1] Doar Ripon a fost refăcută către 980, dar pentru puțin timp, în așa fel încât în 1066 nu exista nici o mănăstire la nord de linia Chester-Derby-Lincoln. Alăturarea Danelaw-ului la civilizația creștină a fost deci mult mai puțin profundă decât cea a Normandiei, unde doar extremul vest a făcut dovada unei oarecare respingeri a monahismului.

[2] R.H.M. DOLLEY, *The post-Brunanburh Viking coinage* [nr. 261], p. 16.

[3] D.M. WATERMAN, *Finds from York* [nr. 281].

[4] *Vita s. Oswaldi*, ed. J. RAINE, *Historians of he Church of York* [nr. 55], t. I, p. 454: *„civitas Eboraca...quae indicibiliter est repleta et mercatorum gazis locupletata, qui undique adveniunt, maxime ex Danorum gente."*

Arheologii au ajuns la concluzii asemănătoare pentru orașele din East Anglia. Simple sate s-au transformat în comunități urbane între sfârșitul secolului al IX-lea și începutul celui de-al XI-lea[1]. Astfel, Norwich nu era decât un sat mai mare la sfârșitul veacului al IX-lea, dar o dată cu plecarea danezilor, în 920, regele Athelstan a instalat aici un atelier monetar; în 1004, la sosirea celui de-al doilea val danez, era deja un adevărat oraș. În 1087, avea douăzeci și cinci de biserici și mai multe străzi purtau nume specifice în *-gate*. Aceeași istorie se repetă, la o scară mai mică, la Thetford și la Dunwich. Chiar și Londra a păstrat urme sensibile ale trecerii daneze la începutul secolului al XI-lea: danezilor li se datorează cartierul Southwark, pe malul drept al Tamisei, iar integrarea lor vieții urbane este atestată de monumentele funerare, uneori runice, găsite în cimitirele St. Paul și All Hallows by the Tower. Mai multe orașe, precum Lincoln și Stamford, au păstrat vreme îndelungată după recucerirea engleză instituții tipic scandinave care au rămas conduse de *lawmen*.

Anglia, înainte de anul 800, nu avea orașe demne de acest nume decât în sud-est: porturi, precum Hamwich sau Londra, capitale, precum Canterbury sau Winchester. După trecerea vikingilor, a recuperat tot decalajul în raport cu continentul în materie de urbanizare. O rețea densă de orașe acoperea întreaga țară, unele întemeiate direct sau reconstruite de invadatori, altele construite de englezi pentru a servi drept puncte de sprijin ale rezistenței (*burh*-urile fondate de Alfred cel Mare și regina Merciei Aethelflede). Așezările antice au fost reocupate, precum Chester în 907, și s-a dezvoltat un număr mare de orașe noi, toate mai mult sau mai puțin fortificate. Administrația regală s-a impus aici și, ca urmare, societatea engleză a fost transformată[2]. Este una din marile articulări ale istoriei insulei.

Sursele narative și literare arată limpede că aristocrația saxonă fusese greu încercată de războaiele necontenite din secolele IX–X. La fiecare pagină citim numele vreunui prinț sau *ealdorman* căzut în luptă; chiar dinastia Wessex-ului a ajuns aproape de dispariție. Totuși, în 1066 clasa conducătoare era reconstituită și importantă din punct de vedere numeric. Acest fapt nu ar fi fost posibil fără o infuzie importantă de sânge danez. Amploarea fenomenului rezultă din constatări convergente: onomastica

[1] CLARKE, *East Anglia* [nr. 258 *bis*].

[2] Transformarea nu a fost imediată. Funcțiile economice propriu-zis citadine au avut nevoie de mult timp pentru a se dezvolta în *burh*-urile din Anglia Centrală, iar această armătură urbană născută în secolul al X-lea a păstrat vreme îndelungată un caracter instabil. William Cuceritorul a trebuit să-i aducă importante retușuri deplasând scaunele episcopale din localitățile care nu s-au dezvoltat.

clasei conducătoare s-a scandinavizat pe jumătate[1]; în Nord, modul de viață s-a barbarizat de o manieră extraordinară (un fel de *saga* în limba latină, consacrată dinastiei *jarl*-ilor anglo-danezi din Northumberland o dezvăluie într-un mod brutal)[2]; scalzii scandinavi au activat în Anglia până către mijlocul secolului al XI-lea. În sfârșit, până la bătălia de la Hastings, garda personală regală a fost încredințată unui corp de *housecarles,* recrutați numai din rândul danezilor[3]. S-a exagerat spunându-se că din 1016 până în 1066 Anglia, indiferent dacă regele a fost danez sau englez, a aparținut unei clase conducătoare daneze sau asimilată de danezi. Opinia publică nu s-a resemnat întotdeauna cu ușurință acestei stări de lucruri: se cunosc mai multe cazuri în care, la începutul secolului al XI-lea, englezii i-au boicotat pe noii seniori danezi și i-au constrâns să fugă sau să-și vândă pământurile. Satisfacția ironică a cronicarilor atunci când povestesc aceste episoade este evidentă[4]. Bazându-se pe acest sentiment, Eduard Confesorul a putut pentru un moment să contrabalanseze gruparea din jurul lui Harold. În privința perioadei precedente, cea care se întinde de la Eduard cel Bătrân la Ethelred al II-lea, aceasta a cunoscut, în ciuda unicității suveranului, o împărțire în fapt între aristocrația saxonă din Sud și aristocrația daneză din Nord.

*

* *

Evoluția societății rurale este mult mai controversată. Teza tradițională, energic formulată de Stenton[5], este că o întreagă clasă de țărani liberi din Anglia de Nord, numiți în general *sokemen,* se baza pe un drept scandinav și era compusă în majoritate din descendenți ai danezilor. Această clasă a lipsit la sud-vest de linia de demarcație trasată între Alfred și Guthrum și ar fi apărut în 877 în urma împărțirii pământurilor între soldații danezi. Împo-

[1] Date precise pentru mijlocul secolului al XI-lea se pot găsi la Tryggvi J. OLESON, *The witenagemot in the reign of Edward the Confessor*, Toronto, 1955, apenice L, p. 149; pentru alte perioade, cf. LEHISTE, *Names of Scandinavians* [nr. 266].

[2] *De obsessione Dunelmi*, ed. Th. ARNOLD (pe urma operelor lui SYMEON DE DURHAM [nr. 54], t. I, pp. 215–220).

[3] Vezi listele lui F.M. STENTON, *The first century of English Feudalism*, Oxford, 1932, pp. 120–121.

[4] Texte semnificative sunt reunite de J.Ambrose RAFTIS, *The Estates of Ramsey Abbey*, Toronto, 1957, p. 5.

[5] F.M. STENTON, „The free peasantry of the North Danelaw", *Kgl. Human. Vetenskapssamfundet i Lund, Årsberättelse*, 1919–1920, pp. 73–185 și *Documents illustratives* [nr. 273].

triva acestor opinii s-au pronunțat recent doi autori: R.H.C. Davis și P.H. Sawyer[1]: aceștia arată că *sokemen*-ii sunt rari în comitatele cele mai daneze, Yorkshire și Derbyshire. Nu se întâlnesc câtuși de puțin în vechiul regat danez din East Anglia. Opoziția între sud-vestul și nord-estul Angliei provine din perioada premergătoare vikingilor. Pe scurt, *sokemen*-ii ar fi supraviețuitorii clasei anglo-saxone mijlocii, eliberate de constrângerile aristocrației în urma cuceririi daneze și subordonată în secolul al XI-lea de către conducerea regală. Influența vikingilor nu ar fi decât indirectă. Aceasta este cu atât mai probabil cu cât Scandinavia nu are o instituție asemănătoare cu *soke*. Bucățile de pământ aflate în posesie individuală purtând un nume cu adevărat scandinav (*manslot, tenmanlot*, „lot al unui bărbat, lot pentru zece bărbați") sunt foarte rare și nu se întâlnesc deloc în East Anglia.

Nici o regiune de colonizare nordică nu a constituit obiectul unei anchete toponimice și antroponimice atât de profundă ca Danelaw. Hărți de densități precise au fost alcătuite, chiar și pentru numele de câmpuri. Acordul specialiștilor părea realizat: primul val viking a acoperit nord-estul Angliei cu un strat gros, care în mai multe locuri a șters aproape nivelurile subadiacente. Împotriva acestei interpretări s-a exprimat un tânăr istoric, P.H. Sawyer[2].

Se vorbește de „armate" hărțuind Anglia. Dar se știe oare exact ce însemna atunci o armată? Legile lui Ine precizează că o oaste trebuia să numere un minim de...35 de bărbați! Bătăliile navale cel mai bine cunoscute din timpul domniei lui Alfred au pus în linie de la 4 la 23 de nave, în timp ce analele vorbesc de 200, 300 sau 350 de nave atunci când se complac în generalități! În total, oștile daneze din secolul al IX-lea ar fi fost formate, în cel mai bun caz, din câteva sute de oameni. Erau deci incapabile de o colonizare care să fie în același timp întinsă și profundă. Aceasta, atunci când a existat, nu a fost decât opera unei lente imigrații posterioare cuceririi și, neîndoielnic, s-a exagerat amploarea acesteia. Supraviețuirea danezilor până la sfârșitul secolului al XI-lea (și poate și mai târziu) s-ar explica prin înrudirea celor două limbi, și fără îndoială și prin prezența unui element feminin important[3]. Arheologia care nu a evidențiat decât un număr infim de morminte daneze păgâne[4], confirmă acest scepticism. Istoricii au exagerat deci consecințele valului invaziilor din secolul al IX-lea; în schimb, va trebui mai bine subliniat „efectul de reactualizare" al valului din secolul al XI-lea. Acesta nu este evocat în general decât pentru aristocrație.

Acesta este punctul de vedere categoric exprimat de Sawyer. Specialiștii în toponimie îl consideră de nesusținut: o penetrare masivă a elementelor nordice în microtoponimie presupune o populare rurală densă. Este foarte probabil. Dar Sawyer păstrează meritul de a fi provocat un șoc salvator. Va fi greu de contestat rolul pe care îl atribuie migrațiilor intervenite după secolul al IX-lea. Remarcile sale asupra valorii probatorii scăzute a termenilor scandinavi

[1] DAVIS, *East Anglia and the Danelaw* [nr. 260]; SAWYER, *The density of the danish settlement* [nr. 270].

[2] SAWYER, *The density* [nr. 270].

[3] Observații utile la ARNGART, *Some aspects* [nr. 254].

[4] Un singur cimitir, la Ingleby, Derbyshire.

banalizați intrați în engleza locală (precum *toft*, „împrejmuire construită"; *thveit*, „zonă defrișată, pajiște"; *lundr*, „pădure mică") sunt la fel de convingătoare. Critica va trebui de acum înainte să fie mai exigentă, mai ales în privința instituțiilor unde, ca și în Normandia, multe din afirmațiile tradiționale sunt destul de șubrede.

Este mai ușor să cădem de acord în privința etniei atacatorilor și colonilor. Ca peste tot în lumea vikingilor, grupurile care au atacat Anglia au fost foarte amestecate. Inscripțiile runice din Scandinavia atestă o amplă participare suedeză la acțiunile lui Sven și Knut cel Mare, dar nu este vorba, se pare, decât de mercenari care au fost repede îndepărtați. În problema populării, dezbaterea se limitează la danezi și la norvegieni, primii mai bine puși în lumină de sursele narative, cei din urmă fiind recunoscuți doar datorită științelor onomastice[1].

Nu trebuie să ne lăsăm înșelați de numele de *Danelaw* („[țara de] lege daneză") dat în mod tradițional sectorului scandinav al Angliei de Nord-Est: se pare că acest nume datează abia din secolul al XI-lea, din epoca imperiului cu adevărat danez al lui Knut cel Mare[2].

Elementul norvegian era la rândul său compozit. Era compus în mare măsură din coloni din a doua generație, care stătuseră inițial în ținuturi celtice și care au adus cu ei cuvinte, nume de persoane și sclavi luați în Irlanda, în insulele scoțiene sau în insula Man[3]. Tocmai datorită acestor „fosile" celtice norvegienii sunt mai ușor de recunoscut în Anglia, ca și în Normandia.

Norvegienii s-au instalat și pe țărmurile răsăritene ale Mării Irlandei, ale Scoției sau ale Țării Galilor, având ca centre de greutate peninsulele Lancashire și Cumberland, precum și „țara lacurilor". Prin trecătorile lanțului Pennine, au ajuns în vestul Yorkshire-ului și, la începutul secolului al X-lea, au făcut o vie concurență danezilor din acest comitat, exprimată prin alternanța suveranilor danezi și irlandezo-norvegieni la tronul York-ului. În sens contrar, unii danezi s-au amestecat cu norvegienii din Wirral, așa cum alții au făcut-o chiar în Irlanda. Această colonizare norvegiană pare individuală, sau cel puțin familială, și în general pașnică. Scopul său a fost stabilirea unor cătune cu activitate semipastorală și nu a dat naștere nici unei entități politice.

Restul Angliei scandinave a fost domeniul danezilor. Ca pretutindeni, s-au evidențiat prin caracterul organizat, colectiv și militar al acțiunilor. Colonizarea lor a ocupat adesea așezări preexistente. Când au fost create sate noi, acestea au diferit puțin prin structură de cele ale țăranilor englezi și au fost destinate mai ales culturilor de cereale, fiind supuse neîndoielnic

[1] Vezi excelenta punere la punct a lui WAINWRIGHT, *Danes and Norwegians in England* [nr. 279].

[2] D. WHITELOCK, „Wulfstan and the so-called Laws of Edward and Guthrum", *EHR*, LVI, 1941, pp. 1–21, la p. 8.

[3] EKWALL, *Scandinavians and Celts* [nr. 262].

unor constrângeri colective destul de puternice. În general, colonizarea a gravitat în jurul unui oraș, ales ca reședință de una din oștile care își împărțiseră țara. Danezii au constituit o importantă forță politică, adesea divizată, dar capabilă de reacții brutale și întotdeauna amenințătoare pentru coeziunea statului englez.

În timp ce colonia norvegiană din Anglia a fost prea neînsemnată pentru a exercita o influență inversă asupra patriei-mamă, descoperim din ce în ce mai mult că regiunea Danelaw a fost creuzetul în care s-a elaborat o nouă civilizație care a iradiat mai întâi Danemarca, apoi, într-o măsură mai mică, ducatul de Rouen. Un număr de instituții care se considera, acum o generație, că fuseseră aduse din Scandinavia în Anglia, apar, dimpotrivă, drept creații originale ale mediului anglo-danez ulterior exportate spre lumea scandinavă. Danelaw-ul a fost un centru de sinteză comparabil cu Normandia. Vom prezenta două exemple recent studiate într-o manieră convingătoare: garda militară și împărțirea regulată a terenurilor arabile în funcție de orientare[1].

Se cunoaște bine începând din secolul al XI-lea, suita înarmată (*hirdh*) legată de prinții scandinavi printr-un jurământ de fidelitate personală. Instituția părea înrădăcinată mai ales în mediul norvegian, unde a jucat un rol considerabil. Deoarece oferă analogii frapante cu așa-numitul *comitatus* din epoca marilor invazii, și pentru că poate fi întâlnită în Anglia înainte de 1066, era tentant să se considere că a fost o trăsătură comună a germanicilor. Hans Kuhn părea să fi demonstrat însă că: *a)* vechiul *comitatus* germanic dispăruse la anglo-saxoni în secolul al VII-lea; *b)* vocabularul suitei militare nordice cuprinde totuși numeroase elemente engleze începând cu *hirdh*; *c)* că suitele înarmate ale prinților nu au intrat în lumea nordică decât începând cu secolul al X-lea și mai ales din 1015. El a tras concluzia că este vorba de un element de civilizație mixtă din Danelaw, adus de norvegieni în țara lor și adoptat cu entuziasm de întreaga Scandinavie. Absența *hirdh*-ului în majoritatea coloniilor scandinave din prima generație și în special în Normandia, ar fi explicabilă deoarece ducatul a fost în general refractar la aporturile din al doilea val al invaziilor (aceasta ar explica și adoptarea unei forme slave paralele, *družina,* în Rusia). Pe scurt, instituția care s-a crezut că aparține trecutului germanic cel mai îndepărtat nu s-a impus în spațiul nordic decât către 1066... Foarte probabil lucrurile s-au petrecut întocmai și cu o altă importantă instituție militară a Scandinaviei din secolele XI–XII, recrutarea navală (*leding*)[2].

---

[1] Asupra primului punct, cf. KUHN, *Die Grenzen der germanischen Gefolgshaft* [nr. 265]; concluziile sale generale au fost energic combătute de Walter SCHLESINGER, „Randbemerkungen zur drei Aufsätzen über Sippe, Gefolgschaft und Treue", în *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, Göttingen, 1963, II, pp. 287–334, dar faptele de care ne-am ocupat aici rămân ca atare. Asupra celui de-al doilea punct, articolele și lucrările diverse ale lui Sölve GÖRANSSON, analizate în *Annales de Normandie*, XI, 1961, p. 254, și *Regular open-field pattern* [nr. 364].

[2] Vezi mai sus, pp. 126 și 189–190.

În domeniul agrar, Homans a atras în 1936 atenția asupra existenței în cadastrele Angliei de Nord-Est și în legile scandinave a unei ordonări sistematice a terenurilor în funcție de orientare (de unde numele suedez de *solskifte*)[1]. S-a tras concluzia că era vorba de o instituție scandinavă, naturalizată de vikingi în Danelaw. Göransson a încercat să arate însă că împărțirea solului în funcție de orientare este o creație engleză legată de sistemele fiscale engleze (urmele percepute depășesc cu mult aria colonizată de danezi) și că așa-numitul *solskifte* întâlnit în Nord este un împrumut al vikingilor din lumea engleză, implantat în Scandinavia începând cu anul 1000. Pe de altă parte, o notă a lui L. Musset sugerează că Danelaw-ul a fost un laborator în care s-a creat un întreg vocabular agrar adoptat apoi în Normandia Occidentală[2]. Astfel, această regiune apare drept centrul unei civilizații agrare care a influențat întreaga Europă daneză.

Danelaw-ul a avut un rol atât de important încât s-a perpetuat chiar și după distrugerea sa de către normanzi. Numeroși fugari au scăpat catastrofei finale, au ajuns în Norvegia și Danemarca, unde au ocupat un loc important, mai ales în domeniul ecleziastic. Ei au contribuit în mare măsură la pregătirea unei apropieri între civilizația scandinavă și cea occidentală.

2) PROBLEME NORMANDE

Contribuția vikingilor la nașterea și edificarea Normandiei ducale rămâne mereu un subiect aprig dezbătut. Opinia tradițională, întemeiată pe cercetările lui Prentout[3], acorda factorilor scandinavi un rol decisiv în aproape toate domeniile, chiar și în cel atât de conservator al instituțiilor rurale, cel puțin până la triumful feudalității care se schițează începând cu 1025. Această părere este încă susținută, în linii generale, de studiile recente ale lui F.M. Stenton și M. de Boüard[4]. Împotriva acesteia, reacția declanșată de doi istorici ai instituțiilor rurale, H. Navel și R. Carabie, a fost dezvoltată de autorul cărții de față începând cu 1945. Fără a nega câteva importuri scandinave evidente, s-a încercat delimitarea și stabilirea mai precisă a cazurilor de continuitate nu mai puțin solide dintre instituțiile france și cele normande.

Trei considerații deschid discuția:

a) În toate acțiunile lor, vikingii au fost conduși de un simț ascuțit al interesului economic imediat. Acesta i-a îndemnat în special să accepte la Saint-Clair-sur-Epte o colaborare de

[1] G.C. HOMANS, „Terroirs ordonnés et champs orientés. Une hypothèse sur le village anglais", *Ann. d'Hist. Econ. Et Soc.*, VIII, 1936, pp. 438–448.

[2] MUSSEt, *Pour l'étude des relations* [nr. 331].

[3] PRENTOUT, *Essai sur les origines* [nr. 332] și *Étude critique sur Dudon* [nr. 333].

[4] STENTON, *The Scandinavian colonies* [nr. 335]; DE BOÜARD, *De la Neustrie carolingienne* [nr. 324].

principiu cu statul carolingian. Nu este cazul să ne gândim că acest simț i-ar fi abandonat după momentul stabilirii la Rouen. Normanzii au putut deci să dorească să mențină și chiar să sistematizeze instituțiile care li s-au părut profitabile.

b) Or, instituțiile france nu le erau necunoscute. Vikingii au incendiat și jefuit multe în Normandia, dar nu au distrus iremediabil decât puține sate și nici un oraș. O dată trecută criza, doar structurile cele mai vulnerabile s-au găsit bulversate, spre exemplu monahismul, dar masa populației a continuat să trăiască, iar exemplul regiunilor învecinate rămânea accesibil.

c) În sfârșit, tradiția coloniștilor a variat mult în funcție de origine. A fost necesar să se regândească totul și să se facă anumite alegeri pentru a construi un stat. De ce, în cadrul acestei reforme, ducii ar fi renunțat să adune ceea ce era potrivit interesului lor? Tradițiile nordice, până la sfârșitul secolului al X-lea, erau puțin favorabile autorității prințului, în timp ce statul carolingian, așa cum funcționa încă în 911, putea oferi unui suveran numeroase exemple utilizabile.

Impresia noastră este că ducatul normand și puterea ducală au avut vreme îndelungată o dublă fațetă. Una este cu siguranță nordică, și Snorri Sturlusson are dreptate atunci când, în secolul al XIII-lea, îi numește pe vechii duci de Rouen *Rudhu jarlar, „jarl*-ii din Rouen", iar Richer, acest veninos dușman al normanzilor, are la rândul său dreptate, într-un anumit sens, atunci când îl numește pe contemporanul său, ducele Richard I, *comes piratarum*. Cealaltă fațetă este în întregime francă, iar diplomele[1] au dreptate să-i numească pe duci drept *comites Rothomagenses*, ceea ce înseamnă conți de Rouen de tip carolingian, sau *marchiones*, adică marchizi, titlu purtat de predecesori la Rouen, însărcinați de regele franc să interzică piraților accesul pe Sena Inferioară[2].

Printre trăsăturile france ale puterii ducale, să notăm mai întâi că ducii de Rouen au moștenit din domeniul funciar al regelui și al conților franci, din prerogativele acestora în probleme ecleziastice (numirea episcopilor, *custodia* abațiilor) și din drepturile fiscale[3]. Dreptul normand, așa cum este fixat în cutumele secolului al XIII-lea, este mai mult de nouă zecimi franc. Sistemul proprietăților funciare rurale este, în spirit dacă nu în toate aspectele sale, conform cu polipticile carolingiene[4]. S-a crezut că normanzii au repus în mișcare mecanismul carolingian prea puțin stricat al comitatului de Rouen și a unităților administrative (*pagi*) care depindeau de acesta și că apoi au aplicat, cu câteva schimbări, sistemul astfel pus la punct altor regiuni pe care le-au supus.

---

[1] Reunite în FAUROUX, *Recueil des Actes des ducs de Normandie* [nr. 45].

[2] Această idee este datorată mai multor lucrări ale lui Jan Dhondt.

[3] În Normandia, anumite taxe carolingiene, precum *fodrum-ul*, devenit *bernagium*, și *census regius*, devenit *gravaria*, au supraviețuit cel mai mult până în secolul al XVII-lea.

[4] Este probabil că preponderența zdrobitoare a formelor france este datorată faptului că erau mult mai avantajoase pentru aristocrație decât cutumele nordice.

Trăsăturile scandinave sunt mai disparate. Multe nu sunt sesizabile decât în cele mai vechi surse, fiind eliminate atunci când Normandia a adoptat o orientare hotărât feudală și creștină. Au existat mai întâi, și lingvistica întâlnește în acest punct istoria instituțiilor, aporturi masive în domeniul maritim: pescuit, vânătoare de balene, construcții navale, dreptul asupra epavelor și, fără îndoială, și modalități juridice necunoscute care au permis o mobilizare atât de rapidă a unei flote atât de mari precum cea din 1066. În mediul rural, chiar dacă nu se cunoaște, pentru întreg ducatul, decât o singură proprietate de caracter scandinav (*mansloth*), multitudinea toponimelor și a numelor de câmpuri scandinave sau anglo-scandinave, ne obligă să admitem că un număr de imigrați s-au integrat în cadrele moștenite de la *villa* francă. Familia ducală și anumite clase ale societății au practicat în secolul al X-lea și poate și mai târziu, un drept matrimonial nordic, la limita celui impus de Biserică. Mai multe drepturi ale ducelui în probleme criminale sunt scandinave (scoaterea în afara legii sau *ullac*, reprimarea atacurilor caselor sau *hamfara*, etc.), în timp ce principiul însuși al unei liste de „cazuri ducale" — acolo unde le întâlnim — este un împrumut din dreptul franc. Monopolul ducal asupra anumitor categorii de epave provine din cutumele scandinave etc.

Un indicator ilustrează bine această dualitate a Normandiei primitive: este vorba de obiceiul, în familia ducală a secolului al X-lea, de a purta în paralel nume scandinave și nume france. Rollon, al cărui nume obișnuit era norvegianul *Hrôlfr*, se numește Robert în sursele diplomatice; fiica sa a purtat două nume: Gerloc (norv. *Geirlaug*) și Adelis; soția lui Richard I se numea în același timp Gunnor (norv. *Gunvör*) și Albereda.... Anumiți baroni au urmat acest exemplu: un senior de Cotentin era Turstinus (norv. *Thôrsteinn*) pentru anturajul nordic și Richard pentru Biserică: în Normandia Centrală, șeful familiei Mézidon se numea simultan Stigandus (norv. *Stigandi*) și Odo, etc.

În concluzie: fără vikingi nu ar fi existat desigur o Normandie, ci cel mult o provincie ecleziastică a Rouen-ului cu o coeziune foarte slabă. Dar contribuția pozitivă a scandinavilor contează fără îndoială mai puțin în construcția unui nou stat decât temeritatea extremă, disponibilitatea nelimitată, capacitatea de adaptare acoperind toate civilizațiile Occidentului, moștenită de la vikingi. Detaliile instituționale scandinave s-au șters, deoarece nu mai puteau sluji la construirea unei monarhii feudale așa cum a dorit-o William Cuceritorul și succesorii săi. Dar spiritul de inițiativă și-a păstrat în întregime valoarea: s-a învățat pe socoteala acestuia în Italia, în Anglia și la Antiohia.

S-a discutat mult timp în legătură cu condițiile precise în care Normandia a luat naștere în 911. Textele sunt aproape inexistente, cu excepția unei

diplome de la Carol cel Simplu din 14 martie 918[1], care ne asigură că regele a consimțit la concesia în favoarea lui Rollon *pro tutela regni,* ceea ce implică mai degrabă un expedient de natură militară decât o veritabilă punere în posesie a unui fief. S-a apreciat, nu fără oarecare probabilitate, că înțelegerea nu a luat forma vasalică decât o generație mai târziu, în 940[2]. Oricum ar sta lucrurile, acordul din 911 i-a integrat pe normanzii de pe Sena sistemului politic și militar franc. Rollon nu a sesizat-o decât într-o manieră foarte discutabilă. Dar fiul și succesorul său Wilhelm „Spadă Lungă" s-a alăturat în întregime. Indicele cel mai sigur de care dispunem îl constituie moștenirea lăsată soției sale Liégeard de Vermandois, o prințesă de ascendență carolingiană: era vorba de teritorii care, de-a lungul Senei și al drumului Évreux-Chartres, deschideau statul său influențelor france[3]. Al doilea duce a jucat incontestabil, atâta cât i-a stat în puteri, cartea asimilării. Putem presupune că aceasta își arăta primele sale roade la moartea ducelui în 942. Astfel s-ar explica de ce Normandia a supraviețuit fără mare greutate crizei care a separat cele două faze ale invaziei vikingilor. De la pactul din 911, a tras un câștig sigur, dar în egală măsură a făcut-o și regatul franc, deoarece flotele nordice nu s-au mai aventurat să urce pe Sena.

Astăzi, s-a căzut aproape unanim de acord asupra unui subiect care, în urmă cu o generație, dezlănțuia încă în Scandinavia pasiuni incredibile: cărei etnii au aparținut fondatorii Normandiei. Studiul celor câteva sute de cuvinte împrumutate din scandinavă a fost puțin relevant, căci diferențierea între daneză și norvegiană a fost prea puțin importantă în secolul al X-lea. Cercetările de onomastică au permis puține progrese decisive[4]. Astăzi, se poate considera drept sigure următoarele: *a)* masa coloniștilor a fost compusă din danezi; *b)* o proporție apreciabilă a acestora au staționat un timp în nord-estul Angliei de unde au adus cu ei anumite antroponime și mai ales un abundent vocabular agricol[5] întâlnit în special în regiunea cuprinsă între Bayeux și Orne și într-o mai mică măsură în nordul Cotentin-ului; *c)* alți coloniști au staționat în Irlanda sau în Scoția de unde au venit purtând nume de persoană precum *Murdac* sau *Donecan*; acestea, de origine evident norvegiană, se regăsesc mai ales în Cotentin; *d)* femeile au fost într-o

[1] LAUER, *Recueil de Actes de Charles III le Simple* [nr. 39], nr. 92, p. 209.

[2] M. de BOÜARD, în LOT și FAWTIER, *Histoires des institutions françaises au Moyen Âge,* Paris, t. I, 1957, p. 4.

[3] L. MUSSET, „Actes inédits du XIe siècle", *Bull. de la Soc. des Antiquaires de Normandie,* LIV, 1957–1958, p. 30.

[4] În special după publicarea tezei fundamentale a lui J. ADIGARD DES GAUTRIES, *Les noms de personnes* [nr. 323].

[5] Vezi mai ales MUSSET, *Pour l'étude* [nr. 331].

minoritate accentuată (trei nume de femei de origine nordică față de optzeci de nume masculine): normanzii trebuie să se fi căsătorit cu femei france încă de la primele generații.

Rămâne familia ducală. Sursele latine și daneze sunt unanime în a face din Rollon un danez; sursele norvegiene, relativ târzii, îl consideră norvegian. În secolul al X-lea însă, Occidentul distingea cu greutate între diferitele neamuri scandinave. Povestirile (*saga*) islandeze din secolul al XIII-lea fac din Rollon fiul unui *jarl* din ținutul More în Norvegia Occidentală. Această versiune pare să fie admisibilă: numele de Rollon (*Hrôlfr*) este corespunzător obiceiurilor onomastice ale familiei respective, numărul de generații coincide, iar fiica lui Rollon, Gerloc, purta un nume tipic norvegian. Putem deci crede că un șef norvegian a condus o oaste în mare parte daneză: York, oraș danez, a avut în anumite momente regi norvegieni.

Distribuția geografică a influențelor nordice este cunoscută: două regiuni au suferit o amprentă profundă, nordul Cotentin-ului și regiunea Pays de Caux în vestul ei. Au urmat ținutul Bayeux, apoi Roumois, între Sena și Risle. Avranchin, Bocage Virois, departament actual din Orne, câmpiile din Eure și ținutul Bray au fost aproape neatinse. Auge și Valea Senei au fost colonizate sporadic[1].

Două clase sociale au fost în primul rând afectate: aristocrația, unde putem urmări din secolul al X-lea familii strâns atașate amintirilor nordice, și mediul maritim. Nicăieri scandinavii nu s-au comportat ca un grup închis. De la începutul secolului al XI-lea aristocrația a fost extrem de compozită: în afara danezilor și norvegienilor, a cuprins franci, bretoni și chiar germani sosiți la chemarea ducilor. Procesul care a avut loc în Anglia după 1066 se produsese deja în Normandia însăși. Locul acordat indigenilor a fost însă apreciabil, astfel încât nici o linie de demarcație nu îi mai separa de cuceritori în secolul al XI-lea.

[1] Toate așezările care poartă nume nordice nu au fost întemeiate obligatoriu de scandinavi: comparația diplomelor carolingiene și a actelor din secolul al XI-lea arată că majoritatea orașelor din Pays de Caux și-au schimbat pur și simplu numele. Ca întotdeauna, trebuie să deosebim zonele de colonizare directă, în care găsim toponime formate din rădăcini nordice asamblate în ordinea germanică (de ex. Oudalle, *Ulvedala* în 1025, „valea lupilor"; Etaintot, *Staintot* în 1074, „satul lui Steinn"), și zone în care întâlnim doar nume de seniori scandinavi încorporate în structuri de tip romanic (de ex. Mondeville, *Amundi villa* în 990, „domeniul lui Amund"; Roumare, *Rolmara* din 1040, „balta lui Rollon"). Trebuie ținut cont că numeroase nume nordice au trecut în dialectul romanic: folosirea lor toponimică poate fi târzie (de ex. *londe*, „pădure mică"; *hougue* „movilă"). Distincția între straturile onomastice franc și normand nu este întotdeauna ușoară, antroponimele fiind adesea foarte apropiate, iar aceleași teme toponimice, mai ales numele terminate în *-ville*, și-au păstrat în întregime popularitatea din secolul al VII-lea până în veacul al XI-lea. În sfârșit, este probabil că Normandia nu a evoluat în întregime la unison cu alte colonii scandinave din Occident. Desigur în această direcție trebuie căutată explicația pentru numărul anormal de cuvinte compuse în *-fleur* și în *-beuf* care îi intrigă atât de mult pe germaniști. Temele *-flôi* și *-budh*, ascendente probabil ale precedentelor, sunt prezente în număr mare în altă parte.

Rapiditatea și eficacitatea fuziunii între neustrieni și vikingi s-a datorat în mare măsură prosperității de care s-a bucurat ducatul la sfârșitul secolului al X-lea și la începutul celui următor, prosperitate atestată în primul rând prin amploarea dezvoltării urbane: Dieppe, Caen, Falaise, Valognes datează din această perioadă[1]. Normandia a fost una dintre rarele provincii unde, în veacul al XI-lea, folosirea fondurilor ducale și episcopale a fost suficientă pentru a da naștere unei veritabile aristocrații a banilor[2]. Tezaurul monetar descoperit la Fécamp în 1963, cel mai considerabil adus la lumină pe continent pentru epoca vikingilor, arată într-o manieră concludentă o bogăție în numerar cu adevărat excepțională către anii 970–990[3].

Când a încetat să mai fie vorbită scandinava? Știm doar că, în jurul lui 950, viitorul duce Richard I a trebuit să meargă să învețe daneza la Bayeux, neputând s-o facă la Rouen. Nimic nu indică faptul că a fost vreodată o limbă scrisă. În ciuda predilecției pentru aspecte exotice, primele opere ale literaturii normande au fost redactate toate în latină[4].

Normandia a fost o creație continuă. Afluxul bandelor daneze și norvegiene în căutarea bogăției, din Anglia până în Spania, nu a încetat până către 1015. Una dintre ultimele, venită să se odihnească două raiduri profitabile, a fost condusă de prințul norvegian Olaf cel Gros, viitorul Sfânt Olaf, care a profitat de ocazie pentru a se boteza la Rouen. Spre deosebire de regii din York, adesea înlăturați de sosirea întăririlor scandinave, ducii normanzi au reușit mereu să folosească aceste bande în propriul lor interes, împotriva lui Ludovic al IV-lea în 945, sau împotriva lui Eude de Chartres în 1013. Pentru cei cărora ordinea riguroasă a noului stat nu era convenabilă, se deschidea o singură cale: exilul. Exilații normanzi, ultimii depozitari ai veritabilului spirit viking, au jucat în primele două treimi ale secolului al XI-lea un rol considerabil peste tot unde au luptat, din Irlanda până în Spania. Se știe că ei au pus primele baze ale Italiei normande.

Un tablou al Normandiei primitive trebuie, în cele din urmă, să evoce diferențele profunde care au separat cele două zone ale colonizării nordice.

---

[1] Din păcate, studiul arheologic al orașelor normande, care ar fi fost ușor de făcut după 1944, nu a fost întreprins: orice comparație cu ținutul Danelaw este imposibilă.

[2] Lucien MUSSET, „A-t-il existé en Normandie au XIe siècle une aristocratie d'argent?", *Annales de Normandie*, IX, 1959, pp. 215–299.

[3] Publicare provizorie de Michel de BOÜARD, în *Annales de Normandie*, XIII, 1963, pp. 146–148.

[4] Studiul dialectologic al normandei de-abia a început. Câteva rezultate provizorii se pot vedea în lucrarea lui GOROG, *The Scandinavian element* [nr. 327]. În ciuda serioaselor progrese, toponimia normandă și în special microtoponimia (nume de câmpuri) deschide o largă perspectivă cercetării. O problemă fundamentală rămâne încă puțin deslușită: cea a distincției între numele saxone și cele nordice; cf. p. 47.

Normandia Superioară era prea aproape de nucleul Imperiului franc pentru a putea fi smulsă acestuia de vikingi izolați. Astfel, ocupația normandă a fost aici o adevărată cucerire sancționată formal prin tratatul din 911. Frontiera care a fost trasată s-a sprijinit pe râuri, de la Bresle la Epte și la Avre. Ea desenează un arc de cerc aproape regulat în jurul Rouen-ului, taie fără probleme limitele preexistente ale diferiților *pagi* carolingieni (Talou, Vexin, Méresais). Este vorba evident de o frontieră militară. Normandia Inferioară era aproape străină orizontului ultimilor Carolingieni. Cu excepția părții sale occidentale (Cotentin și Avranchin) depindea din 867 de bretoni. Ocuparea sa s-a datorat activităților necoordonate ale unor grupuri foarte diferite. Putem bănui că a existat o „armată" daneză venită din Anglia care s-a instalat la Bayeux[1], iar în Cotentin o majoritate de acțiuni individuale conduse uneori de norvegieni veniți de pe țărmurile Mării Irlandei. Ducii au avut mari probleme în a-și face recunoscută autoritatea, care nu a fost pusă în discuție în jurul Rouen-ului. Doar în Cotentin circumscripții teritoriale de origine scandinavă s-au format spontat, în timp ce pretutindeni în altă parte vechile structuri france (*centaines*) și *pagi,* au fost reînsuflețite. Când s-a făcut ordine în aceste structuri variate, în 924 și în 933, s-au urmat limitele administrative: de la Avre la Golful Mont-Saint-Michel, frontiera ducatului a reprodus delimitarea destul de capricioasă a *pagi*-lor carolingieni, fără să țină seama de factori militari[2]. În ciuda caracterului eterogen al originilor, frontiera normandă a avut o claritate și o valoare psihologică și juridică nemaiîntâlnită aproape nicăieri în altă parte în epoca feudală.

3) PROBLEME RUSE

Nu putem, în lucrarea de față, decât să pomenim în treacăt ampla dezbatere care se prelungește de peste un secol în jurul originilor ruse între „slavizanți" și „normaniști". Această problemă, care rămâne la fel de actuală, a fost pusă pentru prima dată, cu toată claritatea dorită, de lingvistul danez Thomsen în 1876[3]. Contribuțiile arheologiei însă, aduse în discuție de suedezul Arne în 1914, au reînnoit-o[4]. În ciuda atitudinii necooperante adoptate de majoritatea specialiștilor ruși, care refuză să continue discuția pe bazele propuse de

[1] De unde frecvența mare a numelor de câmpuri anglo-daneze în Bessin.

[2] Un factor militar a impus însă, către 1050, singura rectificare notabilă pe care această frontieră a suferit-o după al doilea duce: a fost încorporat Passais (regiunea Domfort), până atunci aparținând Ținutului Mans.

[3] THOMSEN, *Del russiske Riges Grundlæggelse* [nr. 356].

[4] ARNE, *La Suède et l'Orient* [nr. 344].

istoricii scandinavi, au fost obținute recent progrese considerabile. Fără îndoială anumite sinteze, precum cea a lui Stender-Petersen, se pretează în mare măsură criticii[1], dar se întrevede acum destul de bine care a fost adevărata contribuție a varegilor la nașterea principatelor rusești.

Primul punct controversat, cu o pasiune puțin disproporționată dezbaterii filologice, privește etimologia numelui național al rușilor[2]. Acest termen nu apare decât în 839. Este improbabil să fi fost folosit înainte de slavi și a rămas străin scandinavilor din Evul Mediu timpuriu (care numeau Rusia „țara orașelor", *Gardharîki*). Mai multe folosiri timpurii par să nu se aplice slavilor, ci varegilor, instalați în Europa Orientală. Un text faimos al împăratului Constantin Porfirogenetul, referitor la cataractele Niprului, distinge explicit între numele slave, cele care sunt efectiv, și numele „ruse", care sunt în fapt suedeze. Or, în mod întâmplător, un cuvânt aproape identic îi desemnează astăzi pe suedezi în finlandeză (*ruotsi*) și în estoniană (*rootsi*), în timp ce slavii din Rusia sunt denumiți venzi (de unde finlandezul *Venäjä*, „Rusia"). Totul pare să indice că numele a fost dat mai întâi suedezilor, atunci când au apărut pe țărmul oriental al Mării Baltice, de către populațiile fino-ugrice din Rusia de Nord. I-a urmat apoi pe varegi în migrația lor către sud și a fost în final aplicat poporului și statului care i-a cuprins, deoarece acestora le-a lipsit mai înainte o denumire generală proprie. Noua denumire a fost acceptată foarte repede de principatul kievean și de vecinii acestuia.

Dacă aceste fapte par a fi acceptate[3], discuția se prelungește încă în legătură cu ultima origine a numelui *ruotsi*. Etimologia sa cea mai probabilă este scandinavă: ar fi un derivat din vechiul nordic *rodhr*, fie în mod direct (în sensul „expediția navelor cu vâsle", „subdiviziune a flotei"), fie indirect (prin intermediul numelui unei regiuni de țărm din Uppland, în Suedia Centrală, *Roden* sau *Roslagen*, care ar fi furnizat oastea respectivă).

Singurul fapt oarecum surprinzător este extrema rapiditate cu care numele a trecut de pe țărmurile Balticii pe cele ale Mării Negre. Primele etape ale migrației nu au lăsat urme sigure: Marea Baltică, înainte ca Adam din Bremen să-i impună această denumire, era cunoscută de vechii slavi, deci și de *Cronica lui Nestor*, sub numele de „Marea Varegilor" (*Varjazskoje More*), și din secolul al X-lea numele de „Marea Rusiei" era aplicat de toate sursele arabe, ruse și germane Mării Negre[4].

---

[1] STENDER-PETERSEN, *Das Problem* [nr. 353] și *Der älteste russische Staat* [nr. 355].

[2] Găsim o sinteză bună a chestiunii în Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, ed. JENKINS [nr. 2], t. II, comentariu, pp. 20–23.

[3] Vezi Sven EKBO, „Om ortnamnet Roden och därmed sammanhängande problemer, en översikt fran nordisk synpunkt" și Julius MÄGISTE, „Finsk «Ruotsi», estnisk «Rootsi» i de finsk-ugriska spraken", în *Arkiv for nordisk filologi*, LXXIII, 1958, pp. 189–199 și 200–209.

[4] Vezi J. SVENNUNG, *Balt und baltisch, Ostseeische Namenstudien*, Uppsala, 1953, și Al. SOLOVIEV, „Mare Russiae", în *Die Welt der Slaven* (Wiesbaden), IV, 1959, pp. 1–12.

Al doilea punct controversat a privit importanța și semnificația urmelor arheologice scandinave din Rusia. Mai multe situri, explorate din păcate în majoritatea lor într-o perioadă preștiințifică, au oferit cimitire imense cu tumuli al căror aspect exterior amintește, fără să ne înșelăm, pe cel al cimitirelor suedeze din aceeași epocă. Este cazul celor 3 000 de morminte de la Gnezdovo, în apropiere de Smolensk. Au fost descoperite aici camere funerare din lemn, asemănătoare celor cunoscute în Suedia, și arme de tip nordic. Caracterul sigur al acestor indicii a făcut ca mormintele să fie atribuite varegilor. Arheologii ruși însă au replicat că tumulii au reprezentat și o formă familiară slavilor, că încăperile funerare din lemn sunt normale în taiga și că armele puteau fi cumpărate în urma schimburilor comerciale: din 700 de morminte de la Gnezdovo mai recent explorate, doar două sunt atribuite scandinavilor. Asupra acestui punct, reacția pare normală și justificată. În toate direcțiile lor de expansiune, vikingii nu au lăsat decât un foarte mic număr de morminte specifice. Faptul că există de asemenea puține în Rusia nu modifică deci problema. Cel mult putem considera că critica rusă s-a arătat severă în privința trierii criteriilor scandinave.

Al treilea punct al dezbaterii privește de asemenea arheologia și anume rolul elementelor nordice în orașele ruse. Discuția s-a concentrat în jurul a două așezări septentrionale, cercetate remarcabil, Staraia Ladoga și Veliki Novgorod. Pare stabilit că în acestea cadrul material a fost slav sau finic, în nici un caz scandinav: case și străzi din bârne de lemn îndesate, ceramică locală, și cu totul excepțional obiecte nordice de import. De la începutul secolului al X-lea, la Gnezdovo, și în orice caz în secolul al XI-lea la Novgorod, limba scrisă uzuală era slava, în caractere chirilice. Cu toate acestea, Staraia Ladoga a oferit un text runic din secolul al IX-lea și un număr oarecare de fibule scandinave din veacurile al IX-lea–al X-lea. În concluzie, varegii nu ar fi întemeietorii acestor orașe. Faptul că numeau Rusia „țara orașelor" sugerează că fuseseră frapați de la sosire de amploarea fenomenului urban. Au jucat însă cu siguranță un rol economic în secolele al IX-lea și al X-lea, comparabil cu cel al negustorilor străini la Moscova din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea[1].

Trebuie deci să admitem, fapt ce nu trebuie să ne mire, că varegii, negustori și mercenari de profesie, nu s-au preocupat în Rusia de o colonizare în masă în mediul urban. De asemenea, ar fi gratuit să fie pusă pe seama lor o colonizare agricolă[2].

[1] Comparație împrumutată de la V.I. RAUDONICAS și K.D. LAUSJKIN, *Skandinavskii Sbornik*, IV, 1959, p. 270.

[2] Ipoteză avansată de un filolog de obicei ceva mai inspirat, STENDER-PETERSEN, *Der älteste russische Staat* [nr. 355], p. 13, și în diverse alte publicații.

Adus la adevăratele sale proporții — înaintarea unor aventurieri suedezi pregătiți pentru toate ocaziile profitabile de-a lungul Rusiei — fenomenul vareg nu mai surprinde și putem fără mare greutate să facem să coincidă informațiile surselor rusești (*Cronica vremurilor care au trecut*) și cele nordice (înainte de toate povestirile, *saga*). În schimb, recursul la științele auxiliare, atât de instructiv în Occident, este aproape imposibil în cazul Rusiei. Dacă un mic număr de antroponime scandinave a trecut în rusă, acest fapt s-a realizat prin intermediul prinților de Kiev (astfel Igor, Oleg, Olga, din *Ingvarr, Helgi, Helga*). Toponimele nordice lipsesc cu desăvârșire; există doar câteva nume de locuri derivate din numele varegilor. Denumirile scandinave purtate de Rusia (*Gardharîki*), Novgorod (*Holmgardhr*), Staraia Ladoga (*Aldejgjuborg*) și Kiev (*Kænugardhr*), ca și cea a repezișurilor Niprului nu au lăsat nici o urmă[1]. Toate aceste constatări conduc spre ideea respingerii ideii unei veritabile populări nordice[2]. În plus, nu întâlnim la Novgorod sau la Kiev instituții scandinave: chiar suedezii din garda prinților au acceptat forma slavă a *družinei*. Începând cu momentul din care le putem observa, statele ruse, atunci când au căutat idei politice în afară, s-au adresat modelelor turco-chazare, apoi bizantine și bulgare, și nu celor scandinave. Este adevărat că regalitatea suedeză, strâns legată de un păgânism local, nu era atunci nici exportabilă, nici imitabilă. Evenimentele din Rusia sunt o ilustrare în plus a supleței cu care scandinavii, chiar dacă momentan au fost deținătorii unei puteri depline, s-au adaptat la școala civilizațiilor străine.

Rămâne de stabilit cronologia pătrunderii suedeze în interiorul continentului. Datele problemei sunt complexe, aproape contradictorii. Fără să ținem cont de precedentele posibile ale epocii bronzului, au existat veleități de expansiune suedeză spre răsărit încă din epoca merovingiană. Primele morminte scandinave de la Grobina în Kurlanda datează fără îndoială din secolul al VII-lea. Însă aceste așezări de pe litoral, depărtate de marile fluvii, nu s-au întins spre interiorul continentului. A fost nevoie de mult timp pentru a descoperi prima mare cale de acces spre interior, pe Neva și Lacul Ladoga: de-a lungul fluviilor ruse, arheologia nu a identificat nimic care să fie în mod sigur anterior secolului al IX-lea. Pe de altă parte, recentele săpături din centrul comercial de la Helgö (sau Lillö), la vest de Stockholm, au scos la iveală o

[1] Doar numele scandinav al Bosforului, *sund*, „strâmtoare", a fost împrumutat în rusa veche (*sud* în *Cronica lui Nestor*).

[2] Situația este cu totul alta pe țărmurile Finlandei și ale Estoniei, unde toponimia suedeză abundentă corespunde unei colonizări rurale intense, care a lăsat insulițe lingvistice ce au supraviețuit până în 1944. Etapele acestei populări sunt de altfel puțin cunoscute și foarte discutate. Chiar dacă datează din perioada vikingilor, a fost reîntărită în timpul misiunilor creștine din secolul al XII-lea.

cantitate surprinzătoare de importuri orientale pentru o epocă sensibil anterioară, poate din secolul al VI-lea[1]. Obiecte de fildeș și cochilii din Oceanul Indian au fost găsite în morminte din Gotland din secolul al VII-lea. Pe ce căi, fără îndoială indirecte, s-au stabilit aceste legături între Suedia și Asia Orientală și Centrală? Unii specialiști au presupus că treceau prin Alexandria și Europa renană[2], dar etapele intermediare sigure lipsesc. Cheia problemei este de căutat prin explorarea mai amănunțită a nord-vestului Rusiei actuale.

Aceeași incertitudine apasă asupra ordinii în care au apărut principatele varego-ruse. Sunt oare cele mai vechi cele din nord-vest, Novgorod, Polotsk și Pskov, cele de pe Volga (de altfel ipotetice), sau cele de pe Nipru, adică cel de la Askold și de la Dir la Kiev? Realizăm importanța acestei cronologii pentru istoria primelor instituții ruse: contextul lor original este marcat de influențe finice, turanice sau doar slave? Să notăm că arheologia nu a putut distinge până în prezent o reflectare sigură a activității suedezilor de-a lungul Volgăi Mijlocii și Inferioare, bine atestată de istoriografia bizantină, musulmană și rusă, și confirmată de diverse indicii instituționale. Câmpul cercetării arheologice rămâne nemăsurat.

4) SCANDINAVII ŞI LUMEA MUSULMANĂ

În concordanță cu titlul volumului de față, am studiat îndelung asaltul întreprins de scandinavi împotriva Europei creștine. Trebuie totuși să subliniem pe scurt că acțiunile lor au depășit în toate privințele acest cadru totuși foarte vast. Dincolo de frontierele creștinătății, lumea islamică a fost afectată în vest ca și în est. Nu a suferit desigur decât „înțepături", dar importanța acestora nu este de neglijat. Nici un studiu de ansamblu nu le-a fost consacrat până acum[3], iar notele pe care le putem spicui în istoriografia musulmană lasă o impresie incoerentă. O sinteză ar fi de dorit în cel mai înalt grad.

[1] Pahare siriene, vase copte și bizantine din bronz în secolul al V-lea sau al VI-lea și, în special, o statuetă a lui Buda din secolul al VI-lea (stilul Gupta), venită foarte probabil din Turkestan sau din nord-vestul Indiei.

[2] Birger NERMAN, „Elfenben och snäckor i gotländska Vendeltidsgravar", *Fornvännen*, L, 1955, pp. 209–213; S.J. DE LAET, „Wereldhandel in de merovingische tijd", *De vlaamse Gids*, 1956, pp. 1–5.

[3] Sursele au fost strânse cu grijă; cf., de exemplu [nr. 11–16]. O singură sinteză a fost schițată, pentru începuturile mișcării; a fost de altfel rău primită: MELVINGER, *Les premières incursions* [nr. 249]. Pentru restul, trebuie să ne mulțumim cu studii regionale, uneori excelente, precum cele ale lui LEVI-PROVENÇAL, *Histoire de l'Espagne musulmane* [nr. 383] sau ale lui DOZY, *Les Normands en Espagne* [nr. 337].

„Normanzii" (*al Urdumanniyun*) și „Magii" (= idolatrii) (*al Maǧûs*) au atins Spania musulmană pentru prima dată în timpul marelui raid din 844, venind de pe Loara, Garonne și din Asturii. Au încercat să debarce la Lisabona, apoi la Cádiz, dar grosul flotei, optzeci de ambarcații, au urcat pe Guadalquivir până la Sevilla și a jefuit a doua capitală a Andaluziei. Abd er-Rāhman al II-lea a trimis împotriva lor o armată care a ucis mulți invadatori și a distrus treizeci de bărci; restul s-a întors în Aquitania[1]. O expediție mai puțin importantă a avut loc în 859 în aceleași ținuturi, dar, nereușind să urce pe Guadalquivir, s-a abătut spre Algesiras, a intrat în Mediterana, a răvășit în trecere țărmul marocan și Levantul, pentru a ajunge în final pe Ron[2]. A urmat o lungă acalmie. Califatul omeiad nu i-a mai văzut pe normanzi decât în timpul celui de-al doilea val al invaziilor, în 966, când o bandă venită din Normandia a atacat regiunea Algarve și, în 971, când nu a fost decât o simplă alarmă. Eșecul acestor ultime tentative se explică prin decizia califului al-Hakam de a stabili o flotă pe cursul inferior al Guadalquivir-ului. Mai puțin bine apărată, Spania creștină a fost atacată de mai multe ori până în 1032. În Spania arabă și în Maroc, raidurile vikingilor nu au depășit niciodată stadiul pirateriei elementare.

În Mediterana Centrală, vikingii veritabili nu au avut contacte cu musulmanii, dar scandinavii din garda varegă au jucat un rol important în campaniile lui Georgios Maniakes împotriva Siciliei musulmane după 1037.

În Orient, cu excepția câtorva varegi angajați în armata bizantină din Siria de Nord, scandinavii s-au ciocnit mai ales de prelungirile septentrionale ale lumii iraniene, după ce coborâseră pe Volga și ajunseseră la Marea Caspică.

Despre șocurile militare nu cunoaștem decât anumite episoade disparate, nu întotdeauna bine datate, din cauza condițiilor foarte speciale în care ne-au parvenit cronicile musulmane[3]. Primul raid a avut loc probabil către 864–884 împotriva Tabaristanului, în nord-estul Iranului, și tot din această perioadă începe în Suedia afluxul de monede musulmane bătute în Orient. O a doua expediție în aceeași regiune, desfășurată în 910, este mai bine atestată. Ea s-a soldat cu jefuirea orașului Abaskun. Raidurile venite direct din nord au încetat atunci când chazarii, la cererea califilor, s-au străduit să bareze Volga Inferioară. Atacurile au început însă curând pornind de la bazele varego-ruse din Ucraina: cel mai puternic a fost dirijat în 944 împotriva localității Berda'a

[1] Un grup de captivi ar fi acceptat Islamul și s-ar fi stabilit pe cursul inferior al Guadalquivir-ului, caz unic de colonizare în ținuturi musulmane și de altfel involuntar.

[2] Un musulman, capturat temporar de vikingi, ar fi copiat modelul lor creând în nordul Portugaliei un regim sclavagist; aspra acestui curios episod, cf. Ch. VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, I, Bruges, 1955, p. 118.

[3] Sunt rezumate de ARBMAN, *Svear i österviking* [nr. 343], p. 52 și urm.

din Azerbaidjan, acțiune bine cunoscută datorită unei relatări detaliate a lui Ibn Miskaweich. Atacatorii sunt numiți *rus*, și este probabil că slavii au constituit marea masă a trupelor conduse de varegi. Însă participarea, chiar târzie, a numeroși suedezi este neîndoielnică. Mai multe stele runice suedeze din secolul al XI-lea sunt dedicate unor războinici morți în *Serkland*, iar expediția lui Ingvar a pierit către 1040 încercând din nou să atingă lumea musulmană. Ce doreau să găsească în Orient? Au fost desigur atrași de rutele comerciale care conduceau unele la Bagdad, altele către Horezm și minele sale de argint, dar nu au reușit niciodată să atingă aceste localități îndepărtate. Autorii arabi ne asigură că nordicii au produs serioase pagube în toată regiunea înconjurătoare Mării Caspice.

Contactele comerciale, mult mai semnificative, rămân foarte puțin cunoscute, în desfășurarea lor locală și practică. Dacă arheologii au găsit în Scandinavia aporturi orientale masive, dacă mărturia extrem de prețioasă a unui sol al califului abbasid pe lângă regele bulgarilor de pe Volga în 922 descrie într-o manieră expresivă comportarea negustorilor suedezi de sclavi pe țărmurile Caspicii[1], nimic nu ne permite să cunoaștem unde și cum se făceau schimburile. Erau oare directe sau intermediate de popoarele turanice ale Rusiei de Sud-Est? Scandinavii au fost cunoscuți mai ales ca negustori de blănuri autorilor arabi care au descris rutele comerciale, precum Ibn Khordadbeh la mijlocul secolului al IX-lea. Judecând după formidabilele tezaure de dirhami găsite în Nord, din care o parte cel puțin a provenit din comerț, acest trafic i-a avantajat pe varegi.

[1] Ambasada lui Ahmad ibn Fadhlan, cunoscută prin extrase din enciclopedii târzii, vezi [nr. 11].

CAPITOLUL IX

PROBLEME MAGHIARE ŞI SARAZINE

1) MAGHIARII

În ciuda caracterului mediocru al istoriografiei latine din secolul al X-lea[1], documentele de care dispunem despre incursiunile maghiarilor au o anumită valoare exemplară: sunt singurele care ne permit să vedem în detaliu, dintr-o perspectivă occidentală, raidurile unui popor nomad. Acțiunile hunilor din secolul al V-lea au fost imaginate și reconstituite în mare măsură după informațiile referitoare la maghiari. Poate că acest fapt ne împiedică să sesizăm cu exactitate care a fost originalitatea ungurilor.

Regimul politic al maghiarilor înainte de convertirea Sfântului Ștefan este foarte puțin cunoscut. Se întrevede, la origine, o regalitate dublă, adoptată poate după modelul chazar, împărțită în 895 între Árpád și Kursan. Apoi, începând cu 904, Árpád ar fi domnit singur. Poporul a rămas însă împărțit în triburi, șapte potrivit tradiției, fiecare având conducătorul său (*dux*), mai mult sau mai puțin electiv, iar acești conducători (*duces*) îl desemnau pe șeful suprem din rândul familiei arpadiene.

Autoritatea regelui pare să fi fost, până la bătălia de la Lechfeld, mai mult simbolică decât reală, cel puțin pe plan extern. Doi înalți demnitari, pe care Constantin Porfirogenetul îi numește *karkhas* și *gylas,* participau la conducerea internă.

Armata, compusă în întregime din cavalerie, era evident instituția fundamentală. Arheologia și tratatele militare bizantine dau anumite indicații despre armament (spadă, lance, arc, săgeți de metal, cască, scut) și despre harnașamentul calului (scara, cuirase de pâslă). Călăreții erau însoțiți de cai de samar și de căruțe, iar corturile erau ridicate în fiecare seară la adăpostul

[1] Grecii oferă mărturii puțin numeroase, dar de mare valoare (Constantin Porfirogenetul, *Taktika* împăratului Leon). Istoriografia ungară, care începe la sfârșitul secolului al XI-lea cu notarul anonim al regelui Bela, trebuie să fie folosită cu multe precauții, căci este plină de legende și de erori cronologice.

căruțelor. Pentru a ușura raidurile, trupele se divizau adeseori, dar rămâneau în contact comunicând prin focuri și fum. Pentru luptă, oștile se organizau pe clanuri și triburi. Precum cazacii mai târziu, se îmbărbătau și, în același timp, înspăimântau dușmanul cu strigăte puternice[1]. Oastea era foarte mobilă, dar depindea de existența drumurilor.

Împotriva ungurilor, cavaleria regilor germani și italieni era într-o situație de netă inferioritate. Mai multe prime ciocniri s-au transformat pentru occidentali în adevărate masacre (în 899 la Brenta, în 907 în Bavaria, în 908 în Slovenia). În munți însă maghiarii erau în imposibilitate de a se desfășura și unele din primele succese obținute împotriva lor au avut loc în trecătorile Alpilor (în 924) sau ale Apeninilor (în 932). Situația era asemănătoare în privința traversării cursurilor de apă: se cunoaște rolul jucat de râul Lech în bătălia decisivă din 955. Ungurii erau de asemenea vulnerabili la întoarcerea din raidurile lor, transportarea prăzii încetinindu-le marșul. Dar principala șansă a creștinilor consta în criza de descurajare care îi cuprindea pe maghiari atunci când unul din conducătorii lor era ucis. Departe de a avea tenacitatea invincibilă a vikingilor, erau adesea supuși panicii și debandadei[2].

Din toate aceste trăsături rezultă că armata maghiară, deși era potrivită mai ales desfășurării incursiunilor de pradă, nu era deloc aptă să ocupe un spațiu deja populat de către sedentari. În fapt, maghiarii nu au fost în afara Alföld-ului, unde practicau transhumanța, un popor cuceritor sau colonizator. Nu au avut nici un fel de organizare politică și nici o idee-forță care să fie propusă vecinilor.

Este neîndoielnic că raidurile lor au avut un aspect mai degrabă negativ. Prada adusă în Ungaria — elemente din aceasta sunt rare în descoperirile arheologice și infinit mai puțin spectaculoase decât în cazul vikingilor — nu a fost suficientă pentru a crea o țară bogată și nici măcar pentru a reanima vechile drumuri comerciale care se intersectau pe meleagurile respective. Din punct de vedere intelectual, nu au contribuit cu nimic la istoria Europei. Singura consecință pozitivă care poate fi invocată este cu totul indirectă: pericolul maghiar a contribuit la apropierea unor popoare slave de Occidentul latin, în special croații și cehii. În schimb, același pericol a distrus centrul cel mai promițător al creștinismului slav, Moravia Mare[3].

Atitudinea opiniei occidentale este revelatoare. Venirea ungurilor a fost privită ca un fel de catastrofă cosmică, ca o expresie a mâniei divine. Comete

[1] LIUTPRAND DIN CREMONA (*Antapodosis* [nr. 22], II, 30) îl redă prin *hui, hui*.

[2] FASOLI, *Le incursioni* [nr. 108], pp. 69–70, citează câteva texte semnificative.

[3] Vezi mai sus, p. 83.

și meteori le-au anunțat sosirea. Erau considerați capabili de orori fără seamăn: Liutprand din Cremona ne asigură că beau sângele morților, iar alții îi califică drept antropofagi. Li se acorda cu bună știință o putere numerică uriașă: potrivit cu *Annales Sangallenses majores* au fost nu mai puțin de 100 000 la bătălia de la Lechfeld! Nu se cunoștea, în lipsa contactelor verbale, nimic despre forma lor de organizare. Maghiarii sunt, în lumina cronicilor, o masă anonimă. În timp ce numele căpeteniilor normande abundă în cronici, foarte puțini conducători maghiari sunt cunoscuți, aproape toți din timpul ultimei faze a expedițiilor: Dursac și Bugat în Italia în 921 și, mai ales înfrânții de la Augsburg, Bulcsu și Lel. Bulcsu este singurul conducător politic a cărui carieră poate fi schițată; această căpetenie din Ungaria Răsăriteană și-a petrecut o parte a tinereții la Constantinopol, fusese botezat aici și la întoarcerea în țară a devenit *karkhas*. A condus expediția din 954 și 955 din Germania și a fost spânzurat de către Otto I după înfrângerea de la Lechfeld. Toți ceilalți nu sunt decât umbre, fapt insuficient pentru cronicarii latini ai Ungariei creștinate: aceștia au brodat în jurul lor o amplă legendă[1].

Despre viața economică și socială a maghiarilor, mărturia cea mai prețioasă este cea târzie a lui Otto din Freising, care a traversat câmpia ungară în 1147, în timpul participării sale la cruciada a doua. La acea epocă, fiecare grup avea încă două habitaturi, unul de iarnă, în câmpie, constituit adesea din colibe din trestie, rareori din lemn și aproape niciodată din piatră. Celălalt, de vară și toamnă, în corturi[2]. Să adăugăm căruțele care, în secolul al IX-lea, erau folosite de obicei de femei și de copii; aceasta este imaginea unui popor care se îndeletnicea cu nomadismul pastoral transhumant. Turmele ofereau cele necesare traiului: veșmintele uzuale erau de piele și îi vedem adesea pe unguri în raidurile lor adunând stofe. În secolul al X-lea, păreau să ignore orice fel de comerț în afara trocului. Folosirea monedei nu a început decât din timpul domniei Sfântului Ștefan, în urma influențelor venite din Bavaria[3].

Soarta populațiilor premaghiare din bazinul panonic este puțin cunoscută. Peste tot unde s-a întins Alföld-ul, stepa favorabilă vieții nomade, acestea au fost eliminate sau asimilate. În munții periferici — Carpați, Alpii Transilvaniei, Bihar — elementele slave și românești s-au menținut, dar

[1] Față de care FASOLI, *Le incursioni* [nr. 108], în ciuda spiritului critic, a fost uneori prea receptivă, pentru a nu se resemna să admită la fiecare pagină lipsa de cunoștințe; în același fel, autoarea a admis prea des datele întâmplătoare oferite de cronicile târzii pentru a împodobi relatările marilor raiduri. Aceasta constituie esența criticii lui d'HAENENS, *Les incursions* [nr. 110].

[2] OTTO DIN FREISING, *Opera, MGH in usum scholarum*, p. 369.

[3] Ladislaus RETHY, *Corpus Nummorum Hungariae*, trad. PROBSZT, Graz, 1958, pp. 49–51.

într-o situație de totală subjugare. Țara suferise deja numeroase invazii încât pare improbabil ca vreo structură veche să se fi menținut. Totuși, fie că a fost vorba de o veritabilă supraviețuire sau doar de ascultarea față de aceleași imperative geografice în epoci diferite, anumite orașe ungurești din secolul al XI-lea au ocupat exact amplasamentele orașelor romane: astfel, *Aquincum* a fost succedat de Buda, *Savaria* de Szombathely, *Scarbantia* de Sopron[1]. Mai recente, unele din centrele creștinătății morave trebuie să fi supraviețuit furtunii secolului al X-lea: aceasta este poate chiar originea centrului religios Esztergom[2]. Viața urbană a fost însă în Ungaria reintrodusă încet din afară, mai ales din Germania sub influența decisivă a Bisericii.

2) SARAZINII

Însemnătatea veritabilă a incursiunilor musulmane în Europa rămâne una din marile necunoscute ale istoriei Evului Mediu timpuriu. Aceste raiduri nu au făcut deocamdată decât obiectul unor studii locale sau generalizărilor rapide, pentru a nu mai vorbi de numeroase lucrări fanteziste. Sursele nu ne propun decât un aspect unilateral (autorii arabi interesându-se prea puțin, deoarece nu a fost cucerit nimic durabil pentru Islam), și foarte discontinuu, căci suntem în plină perioadă de declin a actului scris în Europa Meridională. Nu vom propune deci decât direcții de cercetare prudente și limitate.

În privința expedițiilor pornite din Spania în secolul al VIII-lea, se pare că au fost extrase din sursele latine toate informațiile care puteau fi obținute, iar acestea sunt puține. Descoperiri sunt încă posibile în bibliotecile arabe: Lévi-Provençal a făcut câteva privind simple detalii[3]. Interesul istoricilor moderni s-a concentrat pe bătălia „de la Poitiers", poate în mod greșit, căci raidul eșuat împotriva orașului Tours nu a contat în sine mai mult decât raidul reușit îndreptat spre Autun. Tentativele făcute pentru a localiza exact bătălia nu au fost concludente[4], cu atât mai mult cu cât a fost mai degrabă vorba de un ansamblu de manevre decât de o singură confruntare.

[1] Dar metropola Panoniei Superioare, *Carnuntum*, a dispărut și nu a fost înlocuită decât de un sat, Petronell, în fața Bratislavei. Trebuie menționat că *Panonia* a fost de la Petru I (1038–1046) numele oficial latin al Ungariei pe monedele regale.

[2] DVORNIK, *The Slavs* [nr. 122], pp. 104, 171.

[3] LÉVI-PROVENÇAL, *Histoire de l'Espagne* [nr. 383].

[4] LEVILLAIN și SAMARAN, *Sur le lieu* [nr. 382]; BAUDOT, *Localisation et datation* [nr. 375].

Pentru a evalua importanța luptei, trebuie să ținem cont de curiosul pasaj din *Chronique de Moissac* care îi numește *Europenses* pe soldații lui Carol Martel. Este singurul indiciu, și acesta târziu, pe care îl găsim în favoarea interpretării moderne care a văzut în bătălie un eveniment de importanță „continentală". La Poitiers nu s-a decis cu adevărat nimic: factorii interni ai lumii musulmane (revolta charedjită din Africa de Nord, apoi ruptura dintre Spania omeiadă și Maghrebul abbasid) explică de ce tentativa nu a mai fost repetată și nu pierderile suferite de arabi. Problema este învecinată cu cea pusă de o altă confruntare dintre franci și musulmani, cea de la Roncevaux: importanța evenimentului a fost sesizată mult mai târziu.

Decât să studiem problema sterilă a „istoriei bătălie", ar fi mai bine să ne aplecăm asupra celei de-a doua perioade a incursiunilor, cea a raidurilor maritime. Suntem foarte puțin informați asupra modului de desfășurare a acțiunilor navale. Arheologia nu a contribuit cu nimic până în prezent. Textele latine sunt rare, dar indică uneori nave cu o capacitate considerabilă: în 813 după mărturia *Analelor Regale*, opt ambarcații au fost suficiente pentru a transporta cinci sute de sclavi corsicani. Putem extrapola și aplica la Mediterana Occidentală concluziile arabizanților în legătură cu mările orientale[1]? Nimic nu este mai imprudent, căci musulmanii nu au făcut decât să reia pe cont propriu tradițiile maritime locale ale popoarelor convertite.

Nu știm mai bine nici cum, din marinari, sarazinii s-au transformat atât de ușor în oameni ai munților, capabili să utilizeze lanțurile muntoase cele mai impenetrabile drept axe de circulație: *Sarracenos quorum natura est in montibus multum valere*, după cum spune Ekkehard de Saint-Gall[2]. Trebuie oare să ne gândim la aptitudini dobândite în Africa de Nord? Sau la experiența cuceririi Siciliei, unde zona muntoasă a fost ocupată înaintea celei litorale? Un factor economic trebuie să fi avut un rol important: sarazinii au întâlnit pe mare concurența vikingilor, în câmpie pe cea a ungurilor, în timp ce ei au fost singurii capabili să exploateze prada de pe înălțimile alpestre. Este aproape sigur că au circulat pe jos, dar cum au reușit oare să evacueze prada pe un astfel de teren? O stocau fără îndoială în munți în așteptarea unui convoi, fapt sugerat pentru Apenini de cronicarul de la Farfa. Putem să ne gândim însă că oamenii, care se transportau singuri, erau prada cea mai apreciată. Edificiile incendiate și localitățile abandonate, precum Trevi pe Liri, puteau servi ca adăposturi. Pe Liri, sarazinii au construit un „turn" a cărui natură precisă nu ne este cunoscută[3].

[1] De exemplu, G. FADLO HOURANI, *Arab Seafaring in the Indian Ocean*, Princeton, 1951.

[2] *MGH, SS*, II, p. 137, c. 15. Nu trebuie ținut seamă de itinerarele propuse de harta lui LUPPI, I *Saraceni* [nr. 384], care face ca toate raidurile în Galia să treacă prin valea Ronului.

[3] Nici unul din numeroasele „turnuri sarazine" de astăzi nu oferă nici cea mai mică garanție de autenticitate.

Putem reuni câteva indicații asupra destinației sclavilor capturați: în special Spania (care absorbea și alții veniți în mod legal din țările slave de-a lungul creștinătății), mai puțin frecvent Africa și, se pare, aproape niciodată Orientul. Acest sclavaj, precum cel de la „Alger" în secolul al XVII-lea, nu a fost întotdeauna definitiv: răscumpărări pe piețele din Spania, prin intermediul unui prinț creștin, sunt citate în fiecare epocă. Se revenea mai ușor din Andaluzia decât din ținuturile vikingilor, iar eliberarea în urma convertirii la Islam a fost frecventă.

Acțiunile sarazinilor, spre deosebire de cele ale vikingilor, nu au creat nici un curent economic durabil. Le-au perturbat doar pe cele care existau, precum cel care lega regiunea Provence de Italia Centrală.

Repercusiunile raidurilor asupra vieții urbane au făcut, pentru Galia, obiectul unui studiu strălucit al lui G. Duby, care va fi dificil de înlocuit[1]. Fréjus, Antibes, Nisa și poate Marsilia au fost grav afectate. Întreruperea listelor episcopale provensale a fost însă un fenomen mult mai vechi și mult mai general, care este încă insuficient explicat. În zona rurală, este tentant să atribuim incursiunilor sarazine un rol oarecare în voga reînnoirii așezărilor pe înălțimi din Franța mediteraneană. Fenomenul este însă în realitate foarte complex: așezările (*oppida)* de pe înălțimi datează în majoritate din perioada preromană. Epoca imperială a abandonat multe dintre acestea în favoarea așezărilor din câmpie. Întoarcerea pe înălțimi a început în general înainte de căderea Imperiului roman (la începutul secolului al V-lea, de exemplu, pentru Saint-Blaise, în apropiere de iazul de la Berre), deci cu destul timp înainte de apariția sarazinilor. Aceștia au confirmat doar popularitatea unei forme de habitat care a reapărut în toate perioadele de insecuritate[2]. Intervenția lor nu este direct responsabilă decât în privința unui mic număr de așezări situate pe înălțimi, precum Cencelle, întemeiere efemeră a locuitorilor din Civitavecchia pe o colină interioară[3]. Nu este dovedită nici ipoteza că ar trebui să le atribuim sarazinilor scoaterea Corsicii și Sardiniei de pe traseele maritime.

În concluzie, raidurile sarazine nu par să fie singure responsabile de o regresiune economică ce preexista. Putem afirma doar că încetarea acestor raiduri a fost un factor favorabil: de la începutul secolului al XI-lea a părut să se schițeze o renaștere generală.

Reacțiile victimelor sunt mai ușor de studiat. Va trebui mai întâi scrutat vocabularul pe care sursele latine îl aplică atacatorilor. *Sarraceni* predomină, termen folosit mai întâi pentru dușmanii tereștri în timp ce analele carolin-

[1] DUBY, *Les villes du Sud-Est* [nr. 377], vezi și FÉVRIER, *Le développement* [nr. 378], p. 90.

[2] P.A. FÉVRIER datează în secolele V–VI dispariția majorității așezărilor din câmpie din actualul departament Var. Documentele atestă însă un al doilea val al părăsirilor în secolul al X-lea.

[3] LAUER, *Cencelle* [nr. 381].

giene, atunci când vorbesc de piraţii maritimi, folosesc termenul *mauri*, reminiscenţă clasică, precum *poeni* la Liutprand din Cremona, sau *wandali*. Termenul *fusci*, „negricioşii", este rar. *Agareni* şi *ismaelitae* sunt denumiri biblice; prima a fost foarte folosită în Italia, a doua este mai rară şi mai târzie, dar toate acestea vor trebui verificate. În sfârşit *pagani*, termen ce creează confuzii cu normanzii şi ungurii, a câştigat teren în textele târzii. Apoi vor trebui reunite interpretările date de latini acestei dezlănţuiri bruşte: mânie divină, şi în acest caz, ca şi în altele o explicaţie bună la toate, ură faţă de creştinism, provocări ale falşilor creştini (care sunt sigure în numeroase cazuri pentru Italia Meridională), trădări, dorinţa de câştig.

Ca şi în cazul invaziilor normande, ar fi important să se alcătuiască hărţi ale principalelor retrageri de oameni, relicve sau tezaure. Sursele disponibile sunt însă mult mai puţine. Să amintim totuşi câteva repere semnificative: mutarea în 721 a relicvelor Sfântului Augustin din Sardinia la Pavia; fuga episcopului de Aix, Odaric, la Reims în 925 şi a Sfântului Nil de Rossano la Monte-Cassino către 980. Tradiţia ulterioară a atribuit însă sarazinilor multe din distrugeri greu de dovedit, dintre care multe sunt doar datorate tulburărilor ce au urmat dispariţiei unităţii carolingiene[1].

O ultimă problemă: de ce incursiunile sarazine au intrat în declin cu o bună perioadă de timp înainte de recucerirea bizantină a Cretei sau de cucerirea normandă a Siciliei? Cât a fost rolul factorilor interni care au afectat lumea islamică şi cât cel al ripostei creştine? Peste tot, fără îndoială, avântul musulman s-a încetinit în secolul al X-lea, sau s-a orientat către interior, pentru propagarea ideologiilor heterodoxe. Însă nu au existat oare şi factori economici, precum dezvoltarea rutelor transsahariene sau afluxul sclavilor africani în Iraq şi Egipt, care au făcut mai puţin interesantă vânătoarea de oameni în Europa? Înainte de orice răspuns, va trebui stabilită o cronologie critică a ultimelor raiduri, mai ales a celor posterioare anului 1000, care rămân aproape necunoscute[2].

[1] Astfel, cele trecute în revistă de LUPPI, *I Saraceni* [nr. 384], pp. 59–60.

[2] Schiţa lui BENOÎT, *Documents* [nr. 376] este superficială.

CONCLUZII FINALE

La începutul secolului al VIII-lea, Europa organizată nu depășise încă împrejurimile Mediteranei și ale Canalului Mânecii, adică regiuni pe care puterea romană le stăpânise odinioară. Doar Irlanda și Germania de Sud se alăturaseră mai apoi acestui ansamblu de vechi pământuri civilizate. Brusc, din toate punctele cardinale s-au dezlănțuit din nou invazii convergente. Ce observăm la sfârșitul secolului al XI-lea, atunci când s-au stins definitiv? Nu numai că vechea Europă nu a fost pierdută pentru civilizația creștină, cu excepția celei mai mari părți a Peninsulei Iberice, dar numărul de state creștine și suprafața ocupată de acestea s-au mărit considerabil. Primului strat de formațiuni politice, reprezentat de Imperiul roman, încă în viață în jurul Bizanțului, și celui de-al doilea constituit de monarhiile romano-barbare din Galia, din Spania, din Anglia și din Germania, a căror origine urcă mai mult sau mai puțin direct până în perioada invaziilor germanice din secolele V–VI, li s-a adăugat o a treia generație de state europene nou-născute, care au acoperit aproape în întregime nordul și estul continentului: Islanda, Norvegia, Danemarca, Suedia, Polonia, Rusia, Boemia, Croația și Bulgaria.

Observăm în ce măsură Europa de astăzi poartă încă amprenta acestei mari perioade de creație: secolele al X-lea și al XI-lea au văzut născându-se tot atâtea națiuni pe acest continent ca și veacurile al XIX-lea și al XX-lea. În cadrul foarte mobil oferit de creștinătatea de atunci, noile monarhii au putut obține foarte repede un statut de completă egalitate cu vechile regate. A fost nevoie pentru aceasta de o convertire sinceră și aproape generală, de o ierarhie episcopală aproape regulată, de câteva instituții centrale: moneda, cancelaria, un număr de înalți demnitari și un embrion de organizare urbană[1]. Rareori vechile popoare au ezitat atât de puțin să-și împartă

[1] Islanda, lipsită de o conducere centrală și de orașe, nu a fost în Evul Mediu un stat în deplinul înțeles al termenului. Acest fapt a permis Coroanei Norvegiei să o încorporeze în 1262–1263, cu binecuvântarea Sfântului Scaun.

privilegiile cu nou-veniții. Putem să ne gândim că această generozitate a fost în final cea mai bună ripostă împotriva unei reînnoiri a pericolului invaziilor. Și, de fapt, popoarele născute din această simbioză au fost cele care au resimțit și oprit șocul invaziei mongole în secolul al XIII-lea.

Aceste invazii târzii au fost condiția reînnoirii interne care formează intersecția între Evul Mediu timpuriu și cel târziu. Spargerea unității occidentale, destul de artificial restabilită de suveranii carolingieni, a permis fiecărei regiuni să-și urmeze propria cale în privința instituțiilor, artei sau limbii. Mulți au profitat de această posibilitate: astfel, în interiorul Franciei Occidentale, Flandra, Normandia, Catalonia. Occidentul a obținut astfel rodnica sa diversitate. Reconstrucția ruinelor a propus energiilor disponibile programe imense într-o atmosferă devenită liberă în urma dispariției vechilor structuri. Constructorii de biserici și reformatorii monastici au fost dintre cei care au profitat de ocazie. A trebuit în egală măsură să fie puse bazele unei noi ordini politice. Normanzii, de exemplu, au adus o contribuție eficientă. În sfârșit, câteva semințe care au supraviețuit distrugerii lumii carolingiene au găsit teren liber pentru a se dezvolta: așa se explică nașterea societății feudale.

INDEX

Notă: AARHUS: nume de persoane sau de locuri (nu au fost reținute decât cele care sunt citate în mai multe rânduri sau în legătură cu fapte importante); *Arne (T.J.)*: nume de autori moderni (nu sunt menționați decât cei ale căror opinii sunt explicit reproduse sau comentate în text); agricultură: indice de probleme; „Beowulf": termeni latini sau străini. Cuvintele slave sau scandinave au fost clasate în ordinea alfabetului român.

A

AARHUS (Danemarca), 124
ABD-ER-RĂHMAN al II-lea, calif, 223
ABD-ER-RĂHMAN EL GHĂFEKI, 128
ABODRIȚI, trib slav, 73, 87, 88, 167, 170, 175, 191
ABSALON, episcop danez, 88
ACTARDUS, episcop de Nantes, 185
ADALBERT (Sfânt), 65, 84, 87, 191
ADALELMUS, episcop de Sées, 185
ADAM din BREMEN, istoric, 124
Adigard des Gautries (J.), 161, 215
AGGERSBORG, tabără militară daneză, 117
agricultura și vikingii, 197, 200–202, 211
AGROPOLI, bază sarazină, 132–133
AHMAD IBN FADHLAN, călător, 150, 193, 224
ALAIN BARBETORTE, conte breton, 143, 144
ALAIN CEL MARE, conte breton, 143, 186
ALBANEZI, 79, 165
ALDEJGJUBORG, vezi Staraia Ladoga
ALEXANDRU AL II-LEA, papă, 191
ALEXIOS I COMNENUL, împărat bizantin, 67
ALFRED CEL MARE, rege englez, 104, 140, 189, 207–209
ALGARVE (Portugalia), 223
ALGESIRAS (Spania), 223
AL-HAKAM, calif, 223
ALPI, ungurii în, 44, 226; sarazinii în, 133–134
AMERICA, vezi Vinland
AMIENS, 199
ANGERS, 142, 200
ANGLIA, și vikingii, 111–116, 142, 146–147, 205–212; vezi și Danelaw
ANSGAR (Sfânt), 116, 188
antroponimie scandinavă, în Occident, 113, 209–210, 214; în Rusia, 148, 221

ANȚI, 70, 71
APENINI, ungurii în, 226; sarazinii în, 132–134, 229–230
APULIA, și ungurii, 59; și sarazinii, 132; și varegii 109–110; și normanzii, 109, 202–203; și slavii, 78
AQUITANIA, 136; sarazinii în, 127–130; vikingii în, 108, 140, 223
ARABI, vezi sarazini
aristocrație, engleză și vikingii, 207; carolingiană și invaziile, 137, 138, 142, 184–186; normandă, 216
ARLES, 128, 133
ARMAGH (Irlanda), 107
armament, al ungurilor, 225–226; al vikingilor, 178
ARMENI, 110, 190
Arne (T.J.), 218
ARNULF, rege german, 60, 84
ÁRPÁD, rege maghiar, 47, 57, 225
ARRAS, 198
artă vikingă, 192, 193
ASKOLD, prinț rus, 90, 92, 222
ASPARUH, han bulgar, 51, 52, 54
ASAN, rege bulgar, 54
ASTURII, vikingii în, 119, 223
ATHELSTAN, rege englez, 122, 142, 207
ATTILA, rege hun, 45, 50
AUGSBURG, 59, 64
AURELIAN, împărat roman, 164, 165
AUSTRIA, 66
AUTUN, 128, 129, 228
AUVERGNE, zonă de refugiu, 186
AVARI, 43, 50–51, 56, 74, 75, 78, 167, 170

B

BAGDAD, 110, 224
BALCANI, slavii în 74–80, 81–83, 168–170; limbi din, 167–168
BALEARE, insule, 130
BALLON, bătălia de la (845), 142
BALTFRIDUS, episcop de Bayeux, 185
BALTICI, 73
barbar, folosirea cuvântului în Bizanț, 162–163
BARI, 131–133, 143
BAVARIA, și ungurii, 58–59, 66, 139, 226; și slavii, 74, 83, 171
BAYEUX, 46, 105, 113, 142, 185, 218; tapiseria de la, 120, 179–180, 193
BEAUVAIS, 105, 185
BENEVENT, bulgarii la, 51; sarazinii la, 131
„Beowulf", epopee engleză, 46, 94
BERDA'A (Iran), 224
BERGEN (Norvegia), 123, 148, 180
„berserker", războinic nordic, 180, 181
BESSIN, saxonii în, 46; populare scandinavă, 216, 218
BIRKA (Suedia), 97, 117, 193, 196
BITINIA, slavii în, 78
Bloch (M.), 201
BOEMIA, 64, 71, 73–74, 82–84, 167, 170
BOLESLAV, prinț polonez, 87; prinți cehi, 84, 85
Bon (A.), 169
BORIS I, han bulgar, 52, 54
BORIS AL II-LEA, țar bulgar, 53, 54, 143, 173
BOŘIVOJ, prinț ceh, 84
BOSFOR, 44, 101
Boüard (M. de), 212
BOURGES, 185
BRAGI CEL BĂTRÂN, scald, 97
BRANDENBURG, 87, 88
BREMEN, arhiepiscopul de, 190–191
BRENNEYJAR (Suedia), târgul de la, 193, 195
BRENTA, bătălia de la (889), 59, 226

BRESLAU (Wrocław), 86
BRETAGNE, BRETONI, 105, 140, 142, 143, 202
BRIAN BORAMA, rege irlandez, 107–119
BRISTOL, 107
Brøgger (A.W.), 180
BROGNE (Belgia), 144
Brøndsted (J.), 161
BRUGES, 148
BRUNO DE QUERFURT, misionar german, 67, 191
BUDA, 228
BULCSU, conducător maghiar, 64, 227
BULGARIA, BULGARI, 49–55, 143, 162, 166, 172–174, 224
BURGUNDIA, și ungurii, 58, 59, 64; și vikingii, 148, 186, 201; și sarazinii, 128
burguri, 199–200
„burh", punct fortificat englez, 104, 207

C

CAEN, 217
CAITHNESS (Scoția), 106, 146
CALABRIA, sarazinii în, 133, 143; refugiați greci în, 79
CALMUCI, 47
CAMARGUE, 44, 133–134
CAMPANIA, sarazinii în, 132, 143
Carabie (R.), 212
CARCASSONNE, 128
CAROL CEL GROS, rege franc, 138
CAROL CEL MARE, 45, 136, 138; și vikingii, 104, 110–111, 122, 139, 188; și slavii, 73, 87, 171
CAROL MARTEL, majordom franc, 128, 176, 188
CAROL CEL PLEȘUV, împărat, și vikingii, 105, 140, 141, 142, 185, 195, 198
CAROL CEL SIMPLU, rege franc, 141, 215
CASPICA, mare, varegii și, 101, 110, 196–197
castele, construcție de, 141, 201
căsătorie după „obiceiul danez" (*more danico)*, 149, 214
CELLACHAN DE CASHEL, rege irlandez, 107
CEHI, 84, 167, 172, 226; vezi și Boemia
CERNIGOV (Rusia), 89, 91
ČESLAV, prinț sârb, 82
Charanis (P.), 169
CHARTRES, 105
CHAZARI, 51, 55, 90, 109, 223
CHESTER, 205, 207
CHIRIL ȘI METODIU (Sfinți), 69, 78, 83, 153, 170
chirilică, scriere, 78, 220
Cinci Burguri, 112, 206
CIVITAVECCHIA, 131, 230
CLONMACNOIS (Irlanda), 107, 149
CLONTARF (Irlanda), bătălia de la (1014), 107, 119
CLUNY, 134, 144, 152
COLONNA, Cap, bătălia de la (982), 133
CONSTANTIN AL IV-LEA POGONATUL, împărat bizantin, 51
CONSTANTIN AL VII-LEA PORFIROGENETUL, împărat și istoric, 54, 57, 168, 219, 225
CONSTANTINOPOL, raiduri varege îndreptate spre, 92–93, 110, 169
CÓRDOBA, 128, 129
CORINT, 69, 80
CORK (Irlanda), 107
CORSICA, 130, 135, 230
COTENTIN, 108, 142, 186, 216
COUTANCES, 150, 202
CRACOVIA, 85, 86
CRETA, 131, 231
CROAȚI, CROAȚIA, 81, 143, 166; nume, 52, 81, 82

Cronica lui Nestor (Povestea vremurilor care au trecut), 90, 91, 219
CSANÁD (Ungaria), 65
CUMANI, 49, 66, 67–68
CUTRIGURI, popor turanic, 50

D

DACIA, 79, 164
„Dagome judex", 86
DALMAȚI, DALMAȚIA, 81, 163, 166, 169
„danegeld", tribut datorat vikingilor, 111, 175, 182, 195
DANELAW, nord-estul Angliei, 104, 112, 118, 120, 146, 147, 149, 151, 191, 192, 205, 206, 210
DANEMARCA, DANEZI, vezi VIKINGI; slavii în, 74
„Danevirke", fortificație care închidea istmul iutlandez, 176
daneză, limbă, 184
Davis (R.H.C.), 209
DEMETRIUS, miracolele Sfântului, 51, 78, 170
DENIA (Spania), 130, 134
denumiri artificiale ale barbarilor, 160, 162, 189, 230–231
DERBY, 112
Dhondt (Jan), 139, 213
DIEPPE, 217
DIR, prinț rus, 90, 92, 222
dirhami, în Scandinavia, 110, 117, 195, 224
DOBROGEA, 163, 166
DOL, 186
Dölger (F.), 173
Dolley (R.H.M.), 206
DONZÈRE, 129
DORCHESTER, 100, 205
DORESTAD (Olanda), 112, 116, 195, 199
DREGOVICI, trib rus, 89
drept nordic, 148–150, 181–182, 214
„drużyna", 90, 211, 221; drużyna varego-rusă, 92
DRŽISLAV, rege croat, 82
DUBLIN, 106, 107, 149
DUBROVNIK (Ragusa), 169
Duby (G.), 141, 230.
DUDON DIN SAINT-QUENTIN, cronicar normand, 159, 175, 181, 189
Duft (J.), 158
DUNĂREA, 51, 54, 57, 164, 168, 173
DUNSTAN (Sfânt), 104, 118, 195, 202, 206
DURHAM, 205

E

EAST ANGLIA, 112, 205–206, 209
EBBON, arhiepiscop de Reims, 188
„Edda", 98, 106, 151, 191
EDMUND , rege danez, 150, 191
EDUARD CEL BĂTRÂN, rege englez, 104, 142, 143, 208
EDUARD CONFESORUL, rege englez, 120, 147, 182, 191, 208
EGILL SKALLAGRIMSSON, viking, 184
ELLA, rege al Northumbriei, 101
episcopatul și invaziile, 185, 187–188, 202–203, 205–206
„episcopi rătăcitori", 190
ERIK „SECURE ÎNSÂNGERATĂ", rege norvegian, 122
ERIK CEL ROȘU, 119
ERISPOÉ, rege breton, 142
ERMENFRIDUS, episcop de Beauvais, 185
ESCHIMOȘI, 151
ESKIL, misionar, 151
„esnèque", denumire dată de vikingi navei, 179
ESSEX, 183
ESTONIA, 121, 197

ESZTERGOM (Ungaria), 65, 66, 228
ETHELRED AL II-LEA „NESĂBUITUL", rege englez, 104, 117, 157, 208
EUDE, conte de Chartres, 217
„Europenses", 229
EVESHAM, 191
EVREUX, 185–186, 215
EZERIȚI, trib slav, 78

F

Fallmerayer, 168
FARFA (Italia), 132, 229
Fasoli (G.), 158, 227
FÉCAMP, 217
FEROE, 101, 126, 145, 205
FILIPPI (Grecia), 173
FINLANDA, 121, 195, 196
FINO-UGRICI, 55–66, 72, 167
FLANDRA, 140, 148, 186
FLEURY-SUR-LOIRE, 144, 206
flotă, engleză, 104, 189; bizantină, 143; carolingiană, 130; spaniolă, 223; normandă, 214; sarazină, 130
fortificații, ale orașelor, 137, 140–141, 198–199, 205–206; ale mănăstirilor, 61, 198–199, 206
„fosterage", adopție, 107
FOTIE, patriarh, 92
Fournier (G.), 159, 201
FRAXINETUM, bază sarazină, 133–134, 135, 139, 143
FRÉJUS, 135, 230
FRIZIA, FRIZONI, 94, 111, 148, 182, 195
frontiera lingvistică slavă, 73–74, 172
frontierele Normandiei, 217–218
FROTARIUS, episcop de Bordeaux, 185
fuga călugărilor și a relicvelor din fața ungurilor, 61; sarazinilor, 132–133, 230–231; slavilor, 169; vikingilor, 158–159, 186–187, 205–206
FYRKAT, tabără militară daneză, 117

G

GALIA, vikingii în, 44, 100, 101, 116; vezi și Normandia; sarazinii în, 126–135
GALICIA, vikingii în, 108
„Gardharîki", țara orașelor, Rusia, 219, 220–221
GARONNE, vikingii pe, 105
GDAŃSK, 85
GENOVA, 133
GEORGIOS MANIAKES, 223
GÉZA, conducător maghiar, 65
GIBRALTAR, 101, 121, 197
glagolitică, scriere, 78
GNEZDOVO (Rusia), 91, 93, 220
GNIEZNO (Polonia), 85, 86, 87
GODFRED, rege danez, 176
GODRED CROVAN, rege în insula Man, 106
GOKSTAD (Norvegia), 179
Göransson (S.), 212
GORM CEL BĂTRÂN, rege al Danemarcei, 123
Gorog (R.P. de), 161
GORZE (Moselle), 144, 152, 188
GÖTAR, popor suedez, 95
GOTLAND (Suedia), 95, 179, 195
GRAISIVAUDAN, 130, 134
Grand (R.), 197
Graus (F.), 166
GRECIA, slavii în, 79–80, 168–170
Grégoire (H.), 51, 170
GREGORIOPOLIS, 131
GRIGORE CEL MARE, papă, 78
GRIGORE AL IV-LEA, papă, 131
GRIGORE AL VII-LEA, papă, 124
GROENLANDA, 101, 119, 126, 175, 180, 205
GROIX, insulă, 108, 147

GUADALETE, bătălia de la râul (711), 128
GUTHRED, rege al York-ului, 112, 150
GUTHRUM, căpetenie vikingă, 104, 208

H

Haenens (A.d'), 158, 202
„hagan", titlu regal, 55, 82, 90
HAKON CEL BUN, rege al Norvegiei, 122
HAMBURG, și vikingii, 104–105; arhiepiscopie, vezi Bremen.
HARALD „DINTE ALBASTRU", rege al Danemarcei, 117, 123, 193
HARALD „PĂR FRUMOS", rege al Norvegiei, 96, 122, 175, 179
HARALD CEL SEVER, rege al Norvegiei, 92, 120, 183–184
HAROLD, rege al Angliei, 113, 119, 120, 208
HARZ, mine de argint de la, 195
HASSELT (Belgia), 194
HASTING, conducător viking, 159, 181, 189
HASTINGS, bătălia de la (1066), 110, 120, 180, 208
HAVELBERG (Germania), 87, 88
HEBRIDE, 101, 106, 121, 146
HEDEBY (Schleswig), port, 97, 114, 171, 193
HELGÖ (Suedia) 97, 160, 221
HEMMING, rege danez, 188
HENRIC I, rege al Germaniei, 61, 84
HERACLIU, împărat bizantin, 51, 75, 79, 170
HERFORD (Westfalia), 191
HERLUIN, senior de Montreuil-sur-Mer, 139
HERULI, 46
„hirdh", suita înarmată a prinților, 125, 211
HOLSTEIN, 87, 88, 171, 176, 188
Homans (G.C.), 212
HOREZM, 128, 224
„housecarles", garda regală anglo-scandinavă, 149, 208
Hubert (J.), 198
HUGUES CEL MARE, duce al Franței, 113
HYGELAC, rege danez, 94, 97

I

IAROSLAV CEL ÎNȚELEPT, prinț rus, 92, 93, 120
IBRAHIM IBN YAQUB, călător evreu, 86
IGOR, prinț rus, 93, 221
IMMO, episcop de Noyon, 185
INGELHEIM (Germania), 177, 188
INGVAR, vareg, 119
IOAN AL VIII-LEA, papă, 132, 143
IOAN AL X-LEA, papă, 82, 133, 143, 150
IOAN TZIMISKES, împărat bizantin, 54, 75
Iorga (N.), 173
IRAN, raiduri varego-ruse în, 91, 92, 109, 223; monede provenite din, 195
IRLANDA, și vikingii, 108, 121, 146, 210
ISLANDA, 101, 106, 108, 126, 145, 176, 191, 205
ISTRIA, 78, 169
ISTRO-ROMÂNI, 79
ITIL, oraș chazar, 55
itinerare maritime, 177, 196–197
iudaism, 55, 93
IUSTIN I, împărat bizantin, 71
IUSTINIAN I, împărat bizantin, 50, 75
IUSTINIAN AL II-LEA, împărat bizantin, 78, 79
IUȚI, 94

J

Jankuhn (H.), 171
„jarl", 96, 106, 112, 122, 147, 206
JELLING (Danemarca), 117, 123, 192
JEUFOSSE (Seine-et-Oise), 105
JUMIÈGES, 203
„jupan", conducător croat, 81
JUVARDEIL (Maine-et-Loire), bătălia de la (851), 142

K

KALISZ (Polonia), 85
KALOCSA (Ungaria), 65
KAVARI, popor turanic, 57
KENT (Anglia), 183
KHAMLIDJ, oraș chazar, 55
KIEV, 88–93, 148, 221–222
KNUT CEL MARE, rege al Danemarcei, 97, 100, 124, 149, 160, 184, 193, 210
„knyaz", titlu princiar, 71
KOŁOBRZEG (Kolberg), 87
KOLOMAN, rege al Ungariei, 65
KUBRAT, han bulgar, 51, 54, 170
KRIVICI, trib rus, 72
„krol", titlu regal, 71
KRUM, han bulgar, 52, 173
KRUSZWICA (Polonia), 85
Kuhn (H.), 211
KURSAN, rege maghiar, 57, 225

L

LACONIA, 78
LADBY (Danemarca), nava de la, 179
LADE (Norvegia), 96, 122
LADISLAU, rege al Ungariei, 65
Lair (J.), 199
Lambert (E.), 193
LANCASHIRE, 107, 210
„Landnâmâbok", 108
Latouche (R.), 134
LECHFELD, bătălia de la (955), 64, 225–227
„leding", 95, 125, 211
LEICESTER, 112, 205
LEIF ERIKSSON, 119
LEJRE (Danemarca), 96
Lemerle (P.), 75, 169
LEON AL III-LEA, papă, 131
LEON AL IV-LEA, papă, 131
LEON AL V-LEA ARMEANUL, împărat bizantin, 52
LEON al VI-lea, împărat bizantin, 57, 92
LEOPOLIS, 131
LERINS, insule, 134
Lesne (Mgr E.), 203
„lidh", armata vikingilor, 181
LIMERICK (Irlanda), 106, 107, 113
„limes Saxoniae", 140
LIMFJORD (Danemarca), 101, 121
LIMOGES, 198
LINCOLN, 112, 207
LINDISFARNE (Anglia), 100, 205
LIRI, fluviu, baza sarazină de la, 132, 133, 143, 229
LISABONA, 121, 223
LISTA, episcop de Coutances, 185
LIUTPRAND DIN CREMONA, istoric, 227, 231
LJUDOVIT, șef croat, 81
LOARA, vikingii pe, 105, 108, 119
LOCOAL (Morbihan), 147
LOMBARDIA, 58, 61
LONDRA, 118, 207
Lopez (R.S.), 163
Lot (F.), 159, 164
LOTHAR AL II-LEA, rege franc, 185, 189
LOTHARINGIA, 138, 144

Lozovan (E.), 165
LUDOVIC GERMANICUL, rege franc, 58
LUDOVIC CEL PIOS, împărat, 45, 81, 142, 143, 188
LUDOVIC AL II-LEA, împărat, 131–132, 143
LUDOVIC AL III-LEA, rege franc, 138
LUDOVIC AL IV-LEA, rege franc, 113, 142, 204
„Ludwigslied", 138
LUND (Suedia), 124, 196
LUSACIA, 88
Lütge (F.), 171

M

MACEDONIA, slavii din, 170, 173
MACEDO-ROMÂNI, 79, 163, 165
MADALBERTUS, episcop de Bourges, 185
MAGDEBURG, 87
MAGHIAR, vezi ungar; sens al cuvântului, 56–57
MAGNUS (Sfânt), 151
MAGNUS CEL BUN, rege al Norvegiei, 122
MAGNUS „PICIOARE GOALE" (BARFOT), rege al Norvegiei, 121, 146, 183
MAIEUL (Sfânt), 134
MAINE, și bretonii, 142; și vikingii, 202
MALAMIR, han bulgar, 52
MALDON, bătălia de la (991), 117
MAN, insulă, 106, 121, 146, 210
„manslot", lot de pământ în lumea scandinavă, 209, 214
MANZIKERT, bătălia de la (1071), 78
marcă de frontieră, 87, 139–140, 213
MAROC, vikingii și, 105, 223
MARSILIA, 133, 230
MARTIN, relicvele Sfântului, 186
MATHUEDOI, conte breton, 186
MAURICIU, împărat bizantin, 75
Meitzen (A.), 171
MELINGI, trib slav, 78
MELUN, 105, 198
Melvinger (A.), 182, 222
MERSEBURG, 61, 87
MIESZKO I, duce polonez, 86, 87
MIHAIL AL III-LEA, basileu, 52, 83
MIKULČICE (Moravia), 167
misiuni creștine, în Ungaria, 65–66; în ținuturile baltice, 121; în Polonia, 86–87; în Rusia, 93, 150; în Scandinavia, 116–117, 122, 123, 124–125, 149–151, 190–192
MISNIA, 88
MOESIA, 51, 164, 173
MOJMIR, prinț morav, 56, 83
moneda, în Anglia, 206–207; în Ungaria, 227; în Normandia, 217; în Scandinavia, 117, 123, 124, 194–196; vezi și dirhami și tezaure
MONEMVASIA, cronica de la, 79, 168
MONGOLI, 47, 51, 60, 67–68, 233
monoxile, bărci slave, 75, 169–170
MONTE CASSINO, 132, 231
MONTREUIL-SUR-MER, 139
MONT-SAINT-MICHEL, 86, 203
MORAVIA MARE, 56, 83, 226
MORE (Norvegia), 106, 216
MORIUHT, poet irlandez, 194
MORLACI, 169
MUROM (Rusia), 93
Musset (L.), 160, 182, 212

N

NANTES, 112, 142
NARBONNE, 128
NARENTANI, trib slav, 71, 82, 133
nave, musulmane, 229; scandinave, 95, 99, 179–180; slave, vezi monoxile

Navel (H.), 212
NICEFOR I, împărat bizantin, 52
NICEFOR AL II-LEA FOCAS, împărat bizantin, 54, 133
NICOLAE I, papă, 54, 143
NIDAROS (azi Trondheim), 96, 123
NIL (Sfânt), 133
NÎMES, 128
NIN (Croația), 81
NIPRU, varegii pe, 67, 90, 92, 219, 222
NISA, 131, 135, 230
NITRA (Slovacia), 83
NOIRMOUTIER, 186, 194
NOMINOÉ, rege breton, 142
NONNEBAKKEN, tabără militară daneză la Odense, în insula Fionia, 117
NORDALBINGIA, 110, 176
NORICUM, 164
NORMANDIA, 112, 140, 144, 147, 192, 201–202, 203, 213–214
NORMANZI, vezi VIKINGI; din Normandia, 110, 121, 138–139
„normannus", 184
„norn", dialect scandinav din Scoția, 146
NORTHUMBRIA, 101, 159, 205
NORVEGIA, nume, 95
NORVEGIENI, vezi VIKINGI
NORWICH, 207
NOTTINGHAM, 112
NOVALAISE (Piemont), 133
NOVGOROD, 88, 89, 91, 148, 222
NOYON, 105, 185

O

ODENSE (Danemarca), 124, 191
„ôdhal", proprietar ereditar, 96, 148–149
ODHIN, zeu nordic, 98, 180, 206
OHRIDA (Iugoslavia), capitală bulgară, 54
OLAF (Sfânt), rege al Norvegiei, 108, 122, 151, 184, 217
OLAF CUARAN, rege al Dublin-ului, 117, 150
OLAF TRYGGVASSON, rege al Norvegiei, 122–123
OLEG, prinț rus, 90, 167
OLGA, prințesă rusă, 93, 150
OLOF SKÖTTKONUNG, rege al Suediei, 125
OLTENIA, 164–165
OMEIAZI, dinastie arabă, 48, 129
OMURTAG, han bulgar, 52, 173
ONOGURI, popor turanic, 56
OPOLE (Oppeln), oraș polonez, 85, 167
orașe, engleze, 207–208; balcanice, 79–80; normande, 216–217; occidentale, 198–200; poloneze, 85–86, 166–167; ruse, 88–90, 167
ORCADE, 101, 106, 112, 121, 126, 146
ORLÉANS, 186
OSEBERG (Norvegia), nava de la, 178–179
OSGOD CLAPA, căpetenie vikingă, 183
OSLO, 97, 123, 179
OSMUND, episcop misionar, 191
OSTMARK, 139
Ostrogorsky (G.), 80, 169
OSTRÓW LEDNICKI (Polonia), 87
„Otlinga Saxonia", 46
OTTO I, împărat, și Danemarca, 123, 134; și ungurii, 60, 66, 227; și sarazinii, 134; și slavii, 87, 172; și cehii, 123
OTTO AL II-LEA, împărat, 66, 87, 133
OTTO AL III-LEA, împărat, 65, 87, 172
OTTO DIN FREISING, istoric, 227

P

PALERMO, 132
PANNONHALMA (Ungaria), 65

PANONIA, 47, 57, 79, 81, 228
PANTELLERIA, 131
PARIS, 105, 138, 199
PASCAL AL II-LEA, papă, 125
patrimonii ecleziastice și invaziile, 129–130, 134, 187–188
PAVIA, 59, 231
PAYS DE CAUX, 216
păgânism, scandinav, 149–150, 191, 206; slav, 71–72
PECENEGI, 47, 49, 55, 66–68
PECHINA (Spania), 130
PELOPONES, 78, 79, 80, 168–169
PEPIN CEL SCURT, rege franc, 129
PEPIN, rege al Aquitaniei, 185
PEREIASLAVEȚ, 92
PEREIASLAVL (Rusia), 89, 91
PERSIAN, han bulgar, 52, 173
PETERBOROUGH (Anglia), 205
PETRU, rege bulgar, 54
PIAST, dinastie poloneză, 86
PICȚI, trib din Scoția, 106
PIEMONT, 133
PIETRO AL II-LEA ORSEOLO, doge venețian, 82
PILIGRIM, episcop de Passau, 65
Pirenne (H.), 48
PISA (Italia), 133
PÎTRES (Eure), pod, 185
PLANTAGENET, dinastie, 107, 121
Platelle (H.), 201
PLISKA (Bulgaria), 51, 54
poduri fortificate, 104, 105, 140, 185, 199
POITIERS, bătălia de la (732), 128, 228–229; oraș, 185, 200; conte de, 183
POITOU, 184, 203
POLABI, trib slav, 73
POLANI, trib polonez, 85, 86
POLIANI, trib rus, 89
POLONIA, POLONEZI, 84–88, 167, 170, 191
POLOTSK (Rusia), 89, 90, 91, 222
POLOVȚI, vezi CUMANI
POMERANIA, 72, 74, 121, 172, 195
PONTIEU, 140
PONZA (Italia), insulă, 131
POPPO, misionar, 123
PORTUGALIA, 223
POZNAŃ, 85, 86, 87
PRAGA, 84
PŘEMYSL, dinastie cehă, 84
Prentout (H.), 150, 212
PRESLAV (Bulgaria), 51, 54, 57, 173
PRESPA (Iugoslavia), 54
PROCOPIU, istoric, 70, 75
proscriși normanzi, 217–218
PROVENCE, 128, 133, 230
PRUSIA, PRUSIENI, 73, 87
PSKOV (Rusia), 222

Q

QIPCEAK, trib mongol, 68
QUENTOVIC (Somme), port dispărut, 116, 199

R

RABAN MAUR, cărturar, 189–204
RADIMICI, trib rus, 89
RAGNAR LODBROG, căpetenie daneză, 112, 159
RANI, trib slav, 88
RAOUL, rege franc, 143
RAS (Iugoslavia), 82
RASTISLAV, prinț morav, 56, 83
regalitate, slavă 71; scandinavă, 95–97
regionalism în Occident, 137–140, 187
renaștere carolingiană, 144; din secolul al X-lea, 151–152
RENNES, 186, 188

RERIC (Germania), port dispărut, 88, 167
RIBE (Danemarca), 196
RICHARD I, duce al Normandiei, 113, 213, 217
RICHARD AL II-LEA, 194
RINGERIKE, stilul de la, 192
RINUL, și ungurii, 44, 64; și vikingii, 185
ROBERT CEL PUTERNIC, conte fanc, 138, 143, 185
ROBERT GUISCARD, conte normand, 202
RODEN (Suedia), 126
ROGVOLOD, prinț rus, 90
ROLAND, 133, 142
ROLLON, duce al Normandiei, 106, 111, 112, 150, 182, 185, 214
Roma și sarazinii, 131
romanică, artă, 145, 152
ROMÂNI, 52, 66, 164–165, 168
ROMUALD (Sfânt), 65
RON, vikingii pe, 44, 105
RONCEVAUX, bătălia de la (778), 229
ROSKILDE (Danemarca), 124, 179
ROSTOV (Rusia), 93
ROUEN, 100, 104, 112, 139, 150, 181, 194, 195, 201, 213
ROUSILLON, 129
runice, inscripții, 97, 99, 159–160, 175, 192, 210
RURIK, viking, 112; vareg, 90
RURIKIZI, dinastie rusă, 90, 91, 110, 148
RUS', etnonim, 91, 218–219, 224
RUSIA, 88–93, 195, 218–222
RÜSTRINGEN, 112

S

„saga", 92, 95, 108, 119, 160, 175, 181, 182, 193, 208, 216
SAINT-BERNARD, 133
SAINT-BRICE, masacrul de la (1002), 118
SAINT-CLAIR-SUR-EPTE (Seine-et-Oise), tratatul de la (911), 111, 212
SAINT-DENIS, 105
SAINT-MAIXENT, 186–187
SAINT-RIQUIER, 198
SAINT-WANDRILLE, 129, 186, 203
SALOMON, rege breton, 142, 187
SALONA (Dalmația), 79, 169
SALZBURG, 56, 73, 83
SAMANDAR, oraș chazar, 55
SAMO, rege slav, 82
SAMUEL, țar bulgar, 54, 83
SANTA-SEVERINA (Calabria), bază sarazină, 132
SARAZINI, 127–135, 228–231
SARDINIA, 130, 135, 230
SAUCOURT-EN-VIMEU, bătălia de la (881), 138
SAXONI, în Galia, 46; în Holstein, 171
Sawyer (P.H.), 209
SÂRBI, 71, 78, 81–83
scaldică, poezie, 97, 98, 160
Schlesinger (W.), 172
SCHLESWIG, 97, 100
sclavi, traficul de, 59, 68, 108, 117, 135, 193–194, 224, 229–230, 231
SCLAVINI, nume dat slavilor, 75
„Sclavinia", 172
„Sclavinii", 70, 78, 79
SCOȚIA, 106, 146, 182, 210
SÉES (Orne), 185, 203, 204
SENA, vikingii pe, 105, 213
SEPTIMANIA, 128
„Serkland", nume dat de vikingi Asiei musulmane, 110, 119, 224
servajul și invaziile, 200, 201–202
SEVERIANI, trib rus, 71, 89
SEVILLA, 108, 223
Shetelig (H.), 159, 160
SHETLAND, 101, 106, 126, 146

SICILIA și sarazinii, 130, 131, 134, 143; și varegii, 110, 223; refugiați greci în, 79
SIGURD, misionar, 122, 151
SIGURD JORSALAFARIR, rege al Norvegiei, 121
SIHTRIG (SIGTRYGG) „BARBĂ-DE-MĂTASE", rege al Dublinului, 108, 117, 150
SILEZIA, 74, 167, 172
SILVESTRU AL II-LEA, papă, 65
SIMEON, țar bulgar, 54, 82, 173
SIRMIUM, 163, 165
SISAK (Croația), 81
SKARA (Suedia), 125
SKIRINGSSAL (Norvegia), 97, 116
SLAVI, 43–93, 166, 168–172
SLAVNIKOVCI, dinastie cehă, 84
SLOVENI, SLOVENIA, 89, 166–167, 226
SMOLENSK, 89, 90, 91, 93
SNORRI STURLUSON, istoric, 98, 213
„sokemen", țărani liberi, 208–209
„solskifte", mod de împărțire a pământului, 212
SOMME, vikingii pe, 105
SOPRON (Ungaria), 228
SORABI, trib slav, 71, 73
SOUTHAMPTON, 117
SPANIA, și sarazinii, 127–129, 131, 135; și vikingii, 108, 119, 217, 222–223
SPLIT (Dalmația), 169
STAMFORD (Anglia), 112, 207
STAMFORD BRIDGE, bătălia de la (1066), 120
STARÁIA LADOGA (Rusia), 88, 90, 91, 109, 116, 220
STAVOREN (Olanda), 118
Stender-Petersen (A.), 90, 148, 219
STENKIL, rege al Suediei, 125
Stenton (F.M.), 208, 212
stepă, popoarele din, 45, 49–68, 225–228
STIGAND, arhiepiscop de Canterbury, 113
STIKLESTAD, bătălia de la (1030), 122, 180
STOCKHOLM, 97, 116
„strandhögg", 181
„suburbium", 198–199
SUEDIA, SUEDEZI, vezi VAREGI
SUTHERLAND (Scoția), 106
SUZDAL (Rusia), 93
SVATOPLUK, prinț morav, 60, 84
SVEAR, popor suedez, 95, 96
SVEN AGGESEN, istoric danez, 100
SVEN „BARBĂ DESPICATĂ", rege al Danemarcei, 88, 117, 184
SVEN ESTRIDSEN, rege al Danemarcei, 120, 124
SVERKER, rege al Suediei, 125
SVIATOSLAV, prinț rus, 55, 91, 92, 167
SVOLDER, bătălia de la (1000), 122
SZEKÉSFEHÉRVÁR (Ungaria), 65, 66
SZOMBATHELY (Ungaria), 228

Ș

ȘTEFAN (Sfânt), rege al Ungariei, 65, 225

T

TABARISTAN (Iran), 108, 223
tabere militare daneze, 117, 124
TARA (Irlanda), bătălia de la (980), 119
TARENT, 132, 143
TĀRIQ IBN-ZIYĀD, 128, 130
TERVEL, han bulgar, 52
TESALIA, 78, 165
TESALONIC, 51, 75, 79, 83, 163, 170
tezaure monetare, 195–196, 217
theme bizantine, 80, 169
THEOFIL, împărat bizantin, 143

THETFORD (Anglia), 207
THIERRY, rege franc, 94
„thing", adunare, 95, 148
Thomsen (V.), 218
THORR, zeu nordic, 98, 191, 206
THURINGIA, 61, 74, 83, 171
TIEL (Olanda), 118, 195, 199
TMUTARAKAN, 91, 167
TOLEDO, 128, 154
TOMISLAV, rege croat, 82
toponimie, scandinavă în Occident, 113, 209, 216; slavă în Balcani, 80, 168; în Germania, 73, 171
TORINO, 134
TOSTI, șef anglo-danez, 120
TOULON, 135
TOULOUSE, 128
TOURS, 100, 198, 200, 204, 228
TRANSILVANIA, 58, 164, 227
TRELLEBORG, tabără militară daneză, 117, 124, 160
TRILBARDOU (Seine-et-Marne), 105
TROYES, 204
TUNE (Norvegia), nava de la, 179
TURCI, 56, 57, 162, 173; de pe Orkhon, 50; vardarioți, 75
TURGES (THORGESTR), viking, 106, 149
TURKESTAN, 117, 195, 222, 224
TUTRAKAN (Bulgaria), 51

Ţ

ŢARA GALILOR 121, 183, 195, 210

U

UNGURI, 43, 44, 55–66, 225–228
UPPLAND (Suedia), 96, 119, 126, 175
UPPSALA (Suedia), 98, 125
URNES (Norvegia), stil, 192
UTIGURI, popor turanic, 50
UTRECHT, 118
UZBEKISTAN, 110
UZI, popr turanic, 56, 67

V

VACLAV, prinț ceh, 84
VALAIS (Elveția), 134
varegă (garda), 110, 120, 185, 223
VAREGI, 90, 92, 95, 175, 219–222; nume, 99
VASILE I, împărat bizantin, 132, 143
VASILE al II-lea BULGAROCTONUL, împărat, 54, 82
Vasmer (M.), 169
VEGETIUS, 189
VEGLIA (Krk), insulă dalmată, 169
VELETABI, trib slav, 87, 167
VENDEL (Suedia), 94
VENDILA (Danemarca), oraș dispărut, 116, 179
VENEȚIA, 82
VENZI, nume dat slavilor, 72, 82
Vercauteren (F.), 198
VESTFOLD (Norvegia), 96, 179
VIATICI, trib rus, 72, 89
VIKINGI. 44–48, 95–105, 147, 175–204, 205–224
VINLAND, în America, 101, 119
VISLANI, trib polonez, 85
VLADIMIR (Sfânt), 91, 93, 150
VLADIMIR (Rusia), oraș, 89
Vogel (W.), 157
VOJTĚCH, vezi Adalbert
VOLGA, varegii pe, 95, 101, 109, 193, 222, 223
VOLKOV, varegii pe, 90, 101, 109

W

WALCHEREN (Olanda), 112
WALTHEOF, conte englez, 121
WATERFORD (Irlanda), 107
WESSEX, regat anglo-saxon, 113, 122, 206, 207
WEXFORD (Irlanda), 107
White (L.), 197
WILLIBRORD (Sfânt), 94
WILHELM „SPADĂ LUNGĂ", 113, 215
WILLIAM CUCERITORUL, duce al Normandiei și rege al Angliei, 120, 124, 151, 180, 192, 194, 207, 214
WINCHESTER, 118, 207
„Winidi", vezi VENZI
WOLLIN (Polonia), 86, 167

Y

YNGLINGAR, dinastie scandinavă, 96
YORK, 107, 112, 118, 142, 181, 196, 210

Z

„župan", conducător croat, 81

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 5
ABREVIERI 6

PARTEA I
INSTRUMENTE DE LUCRU ŞI BIBLIOGRAFIE 7
AVERTISMENT 9
Secţiunea I – PUBLICAREA SURSELOR 10
I. PROBLEME ALE LUMII SLAVE 10
II. SURSE ORIENTALE DESPRE SLAVI ŞI VIKINGI 11
III. SURSE REFERITOARE LA EUROPA MERIDIONALĂ 11
IV. EPOCA VIKINGILOR: SURSE OCCIDENTALE 12
a) Imperiul franc / 12; *b) Normandia* / 13;
c) Anglia / 13; *d) Ţările celtice* / 14
V. EPOCA VIKINGILOR: SURSE NORDICE 14
a) Surse epigrafice / 14; *b) Surse literare* / 14;
c) Surse latine / 15
Secţiunea a II-a – LUCRĂRI MODERNE 16
I. SINTEZE 16
II. ULTIMELE POPOARE ALE STEPEI 16
a) Bulgarii / 16; *b) Ungurii. Originile* / 17; *c) Ungurii. Incursiunile în Europa Occidentală* / 17; *d) Ungurii. Consolidarea* / 18 *e) Chazari, pecenegi, cumani* / 18
III. MIGRAŢIILE POPOARELOR SLAVE 18
a) Generalităţi / 18; *b) Slavii fondatori de state. Privire de ansamblu* / 19; *c) Aspecte regionale. Slavii în Balcani* / 19; *d) Slavii în Europa danubiană* / 20; *e) Slavii în câmpia dintre Elba şi Nipru* / 21; *f) Slavii în Rusia* / 22
IV. MIGRAŢIILE POPOARELOR SCANDINAVE 23

A) LUMEA NORDICĂ: GENERALITĂŢI, CIVILIZAŢIE 23
B) VIKINGII 23
a) Lucrări generale / 23; *b) Al doilea val* / 24;
c) Istorie economică / 24; *d) Probleme militare* / 25;
c) Arta nordică / 26
C) VIKINGII ÎN OCCIDENT 26
a) Generalităţi / 26; *b) Anglia* / 26; *c) Ţările celtice: Irlanda, Insula Man, Scoţia* / 28; *d) Feroe, Islanda, Groenlanda, America* / 29; *e) Imperiul franc* / 29; *f) Normandia* / 30; *g) Spania, Mediterana* / 31
D) VIKINGII ÎN RĂSĂRIT 31
a) Ţările baltice / 31; *b) Rusia şi alte teritorii* / 32
E) VIKINGII: CONSECINŢELE INVAZIILOR 32
V. MUSULMANI ŞI SARAZINI 33
VI. NOILE STATE 34
Islanda (vezi şi [nr. 302]) / 34; *Norvegia* / 34; *Danemarca* / 35; *Suedia* / 35; *Polonia* / 35; *Boemia* / 35; *Ungaria* / 35; *Rusia* / 35; *Bulgaria* / 35; *Croaţia* / 35
TABEL CRONOLOGIC.....36

PARTEA A II-A
STADIUL CERCETĂRII 41
INTRODUCERE 43
CAPITOLUL I
LUMEA STEPELOR ÎN SECOLELE VII–XI 49
1) BULGARII ŞI CHAZARII 49
2) MAGHIARII 55
3) ARIERGARDA CĂLĂREŢILOR STEPEI: PECENEGII ŞI CUMANII 66
CAPITOLUL II
OBSCURA EXPANSIUNE SLAVĂ 69
1) ORIGINEA SLAVILOR 69
2) EXPANSIUNEA SLAVĂ DIN SECOLUL AL IV-LEA PÂNĂ ÎN SECOLUL AL VIII-LEA. TRĂSĂTURI GENERALE 70
3) EXPANSIUNEA SLAVĂ ÎN EUROPA CENTRALĂ ŞI ORIENTALĂ 72
4) SLAVIZAREA BALCANILOR 74
5) NAŞTEREA STATELOR SLAVE 80
CAPITOLUL III
SCANDINAVII: VIKINGI ŞI VAREGI 94
1) ORIGINILE 94

2) PRIMELE INVAZII ŞI ÎNTEMEIERILE STATALE 100
3) ÎNCETAREA TEMPORARĂ, AL DOILEA VAL AL INVAZIILOR ŞI SFÂRŞITUL 116
4) NAŞTEREA STATELOR SCANDINAVE 121
CAPITOLUL IV
SARAZINII 127
1) MAREA OFENSIVĂ MUSULMANĂ DIN SECOLUL AL VIII-LEA ŞI EŞECUL SĂU 127
2) BANDELE SARAZINE DIN SECOLUL AL IX-LEA PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XI-LEA 130
CAPITOLUL V
IMPACTUL INVAZIILOR ASUPRA OCCIDENTULUI POST-CAROLINGIAN ... 136
1) INVAZIILE DIN SECOLUL AL IX-LEA ŞI DISPARIŢIA UNITĂŢII CAROLINGIENE 136
2) OCCIDENTUL CAROLINGIAN ŞI VECINII SĂI 142
3) TRANSFORMĂRILE CIVILIZAŢIEI OCCIDENTALE ŞI CONTRIBUŢIA NORDICILOR 144
CONCLUZIE 153

PARTEA A III-A
PROBLEME CONTROVERSATE ŞI DIRECŢII DE CERCETARE 155
CUVÂNT ÎNAINTE
CERCETAREA SURSELOR 157
CAPITOLUL VI
TRANSFORMĂRILE EUROPEI ORIENTALE 162
1) BIZANŢUL ŞI BARBARII 162
2) ROMANITATEA ORIENTALĂ 163
3) DIVERSITATEA LUMII SLAVE 166
4) SLAVII BALCANICI 168
5) SLAVII DE VEST ŞI CONTACTUL GERMANO-SLAV 170
6) PROBLEME BULGARE 172
CAPITOLUL VII
VIKINGII: PROBLEME GENERALE 175
1) SUCCESUL UNEI INVAZII 175
A) În căutarea cauzelor expansiunii nordice 175
B) Aspecte militare ale expediţiilor scandinave 178
C) Dreptul piraţilor 181
D) Probleme de clasificare: cronologie şi popoare 182
E) Prăbuşirea structurilor Galiei 184

2) PROBLEME ALE CIVILIZAŢIEI 188
A) Aspecte intelectuale 188
B) Aspecte economice 193
C) Aspecte sociale 197
D) Reconstrucţia 202
CAPITOLUL VIII
VIKINGII: PROBLEME LOCALE 205
1) PROBLEME ANGLO-SCANDINAVE 205
2) PROBLEME NORMANDE 212
3) PROBLEME RUSE 218
4) SCANDINAVII ŞI LUMEA MUSULMANĂ 222
CAPITOLUL IX
PROBLEME MAGHIARE ŞI SARAZINE 225
1) MAGHIARII 225
2) SARAZINII 228

CONCLUZII FINALE 232
INDEX 234

La începutul secolului al VIII-lea, Europa organizată nu depăşise încă împrejurimile Mediteranei şi ale Canalului Mânecii, adică regiuni pe care puterea romană le stăpânise odinioară. Doar Irlanda şi Germania de Sud se alăturaseră mai apoi acestui ansamblu de vechi pământuri civilizate. Brusc, din toate punctele cardinale s-au dezlănţuit din nou invazii convergente. Ce observăm la sfârşitul secolului al XI-lea, atunci când s-au stins definitiv? Nu numai că vechea Europă nu a fost pierdută pentru civilizaţia creştină, cu excepţia celei mai mari părţi a Peninsulei Iberice, dar şi că numărul de state creştine şi suprafaţa ocupată de acestea s-au mărit considerabil.

Lucien Musset

În curs de apariţie:

- ***Mihai Viteazul***
  de P.P. Panaitescu
- ***Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea***
  de Radu Rosetti